

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE

VASILE BAHNARU

Lingvistică

și cultură

Târgoviște • 2013

CZU 811. 135. 1'37

B 17

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de către
Consiliul științific al Institutului de Filologie al AȘM

Procesare computerizată: *Galina Prodan*

Coperta: *Romeo Șveț*

Descrierea CIP a camerei Naționale a Cărții

Bahnaru, Vasile

Lingvistică și cultură/ Redactor responsabil Vasile Bahnaru;
Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie. – Ch.: Î.E.P. *Știința*,
2013 (Tipog. Centrală). – **368 p.**

ISBN 978-9975-67-641-0

300 ex.

811. 135. 1'37

© *Vasile Bahnaru*, 2013

© Institutul de Filologie al AȘM, 2013

SUMAR

0. Argument	7
1. Probleme de lingvistică	9
Principii teoretice și practice de formulare a definițiilor lexicografice	9
Principii lingvistice de prezentare lexicografică a verbului românesc	21
Marginalii asupra paradoxurilor logico-semantice în limbă	33
Dimitrie Cantemir – pionier al internaționalizării terminologiei românești	39
Eseu de interpretare interdisciplinară (lingvistică și literară) a tropilor	52
Marginalii: influența lexicografiei franceze asupra celei românești	66
Modalități de interpretare lexicografică a substantivelor	73
Vocabularul curent, de bază sau esențial și neologismele	86
Despre necesitatea elaborării bazei de date a limbii române	95
Lexicografia modernă: teorie și practică	103
Relațiile dintre cuvinte în funcție de forma și conținutul lor	115
Corelația dintre tranzitivitate și diateză din perspectivă lexicografică	120
Eseu asupra tipologiei polisemiei lexicale în limba română	133
Contribuția academicianului Silviu Berejan la progresul semasiologiei	142

Mihai Eminescu – lingvist și promotor al limbii literare românești	149
Mutații de sens: cauze, modalități efecte	183
II. Probleme de sociolingvistică	255
Asinul de la poalele Vezuviului sau limba română și subterfugiile Comratului	255
Limba română în Republica Moldova: situația și perspectivele	258
Declarația de independență și situația limbii române	263
Limba română – între Comisii guvernamentale și Cenușăreasă	271
Unirea Principatelor – factor de accelerare a codificării limbii române literare	275
Limba română în Republica Moldova – XX de ani de agitație și de incertitudine	282
Note privind corelația dintre limbă și stat	290
Meandrele politicii autohtone în problema limbii române	297
Eseu asupra limbii ca factor integrator al statului	304
III. Probleme de cultură și știință	314
Despre Academie și politică	314
Proiectul de lege <i>Cu privire la Academia de Științe</i> și <i>Demonii</i> lui Fiodor Dostoevski	322
Perspectivile reunificării Basarabiei cu Țara	330
Poezia lui Andrei Lupan – așa cum a fost	332
Un dialog cu Sine sau Note fugare asupra liricii lui Vasile Burlui	334
Meandrele culturii românești din Basarabia de sub ocupație țaristă	339
Făuritorii Unirii din 1918 – descendența lor socială	365

0. Argument

0.1. Ideea includerii într-o culegere separată a unor studii și articole elaborate în ultimii doi ani nu-mi aparține, ci mi-a fost sugerată de bunii noștri amici și colegi din [Târgoviște](#).

0.2. Volumul de față are, în opinia mea, un destinatar relativ mare, întrucât include atât studii de strictă specialitate, cât și articole de interes general (sociolingvistică, politică și cultură). În baza acestui fapt cartea include trei compartimente distincte. Astfel, primul compartiment *Probleme de lingvistică* înmănunchează o serie de articole consacrate lexicologiei și [lexicografiei](#) (principii teoretice și practice de formulare a definițiilor lexicografice; prezentarea lexicografică a verbului românesc, și a [substantivelor](#) românești, stratificarea funcțional stilistică a lexicului, problema influenței lexicografiei franceze asupra celei românești, elaborarea bazei de date a limbii române etc.), [semasiologie](#) (tipologia polisemiei; mutații de sens; relațiile dintre unitățile lexicale în funcție de forma și conținutul lor; interpretarea semantică a tropilor etc.), terminologiei și unor probleme [de lingvistică generală](#) (paradoxurile [în limbă](#)) și de istoria lingvisticii românești (studiile despre Mihai Eminescu și Silviu Berejan).

Cel de-al doilea compartiment *Probleme de sociolingvistică* este un ecou [basarabean](#) al [luptei](#) noastre de repunere a limbii române în drepturile sale legale, din care considerente sunt examinate mai multe probleme legate de [funcționarea](#) limbii române și de politica Republicii Moldova în domeniul promovării limbii române în calitate de limbă de stat, în această ordine de idei impunându-se situația în zonele populate în majoritate de vorbitorii altor limbi (rusă, ucraineană, găgăuză etc.). Limba ca factor integrator al statului necesită o atenție aparte [din partea](#) conducerii și tocmai din punct de vedere este prezentată situația și perspectivele funcționale ale limbii române în Republica Moldova, analizându-se condițiile de promovare a limbii ca urmare a Unirii Principatelor Române din 1859, în funcție de conținutul Declarației de Independență și de politica guvernului în acest domeniu.

Compartimentul *Probleme de cultură și știință* examinează, tangențial, unele aspecte legate de știința academică din Republica Moldova, de inițiativele legislative ale unor „aleși ai poporului” de a desființa Academia, de politica națională din Basarabia (reunificarea cu Țara), de cultura română din Republica Moldova, inclusiv de poezie etc.

0.3. În fine, țin să exprim sincera grațitudine dlui Mihai Stan, conducător al [Editurii Bibliotheca](#) din Târgoviște, președinte al Asociației scriitorilor din Târgoviște și redactor-șef al revistei *Litere*, pentru amabilitate de a-mi propune elaborarea acestui volum și pentru insistența cu care a stăruit pentru a prezenta lucrarea în termenii prevăzuți.

VASILE BAHNARU

I. PROBLEME DE LINGVISTICĂ

Principii teoretice și practice de formulare a definițiilor lexicografice

0. S-a afirmat de nenumărate ori că definirea sensului cuvintelor este una din cele mai dificile probleme (dacă nu cea mai dificilă) pentru toate dicționarele, în special pentru dicționarele explicative, în care definiția trebuie să fie înțeleasă de toți, așa încât acestea, într-adevăr, constituie „partea cea mai dificilă și cea mai delicată a muncii lexicografice” [Jordan, 223]. Cu alte cuvinte, definiția semanticii unităților lexicale în dicționarele explicative constituie, fără îndoială, piatra de încercare a lexicografilor. Și acest lucru este determinat de faptul că, deși „rațiunea de a fi a dicționarelor, de orice natură ar fi, este de a indica ceea ce semnifică cuvântul pe care-l înregistrează” [Jordan, 223], definițiile lexicografice deseori nu corespund cerințelor contemporane de elaborare a dicționarelor. Nu mai puțin importante sunt și alte elemente constitutive ale articolului de dicționar, astfel ca, de exemplu, selectarea, gruparea și ordinea citărilor sau clasificarea sensurilor, pentru a nu vorbi despre etimologii.

1. Problemele legate de natura cuvântului, de etimologia și de definirea lui în dicționar nu sunt o noutate în lingvistică. Acestea au preocupat pedagogii, traducătorii, umaniștii, inclusiv lexicografii, cu mult înainte ca lingvistica să fi cucerit autonomie ca știință.

În principiu, definiția este o traducere în aceeași limbă sub o formă de expresie concisă, dar **explicită** a tuturor componentelor semantice conținute de sensul cuvântului. Lexicografii au depus eforturi deosebite pentru a aplica acest principiu, evitându-se definirea prin simple sinonime care trimit la o altă unitate de dicționar și conduc uneori la apariția unui cerc vicios, eroare în care cade majoritatea lexicografilor și numită definiție „în scurtcircuit” [Matoré, 236], ce se produce în felul următor: în timp ce sensul unui cuvânt este definit în mod satisfăcător cu ajutorul unei fraze **descriptive**, alte cuvinte din aceeași familie sunt definite prin raportare la cuvântul generic al familiei date.

Cerința fundamentală față de definiția lexicografică consistă în **substituibilitatea cuvântului** explicat în construcția oferită ca definiție a cuvântului respectiv, precizându-se de fiecare dată, pentru verbe, tipul de subiect sau de complement direct ce se admite pentru un sens sau altul. Vorbind de definiție, subliniem în mod intenționat faptul că aceasta urmează să prezinte „echivalentul” elementului lexical analizat, așa încât acest

echivalent urmează să prezinte cu toată strictețea aspectul c o n c e p t u a l al cuvântului, adică să fie elaborat în expresii neutre, logice și intelectuale, fără să includă nimic legat de simțuri, de imaginație. Definiția sensului se cere să fie succintă, să includă un „conținut semantic minim, înțeles în mod uniform de toți vorbitorii limbii date” [Doroszewski, 24]. Ideea despre definiția care conține informația minimă necesară pentru identificarea sensului cuvântului este susținută și de alți specialiști. Astfel, în opinia lui E. Bendix definiția lexicografică minimă este „enumerarea componentelor semantice necesare și suficiente pentru delimitarea (în plan paradigmatic) a sensului dat de toate celelalte sensuri ale limbii” [Бендикс, 76; vezi și: Филлмор, 28].

2. Caracteristicile principale ale definiției urmează să fie concretețea, claritatea și simplitatea. Cu alte cuvinte, pentru ca o definiție să fie corectă, să corespundă prescripțiilor lexicografice, „ea trebuie formulată, în genere, numai pe baza unei analize a întrebuițării cuvântului pe care îl definește, adică pe baza unor exemple, a unui material viu” [Canarache, 92]. Mai există și alte cerințe în raport cu definiția lexicografică: o definiție nu trebuie să folosească termeni încă și mai puțin cunoscuți decât cuvântul pe care îl definește, adică nu trebuie deci să utilizeze cuvinte rare, „savante”; lexicograful nu este în drept să se servească de termeni care nu figurează la rândul lor, în dicționar, la locul alfabetic respectiv; este admisibilă definirea prin simple sinonime numai în cazul dicționarelor cu volum mic care, tocmai din cauza lipsei de spațiu, sunt nevoite să utilizeze metoda sinonimiei, cu toate că este necesar a evita definițiile vicioase, constând în definirea reciprocă a termenilor.

3. Cu alte cuvinte, cerințele înaintate față de definițiile cuvintelor în dicționarele explicative se reduc la următoarele: a) definiția trebuie să fie clară, destinația ei de bază constând în facilitarea utilizării dicționarului; b) definiția este chemată să indice numai trăsăturile de bază ale semnificatului, esențiale urmând să fie recunoscute acele trăsături care determină cuvântul dat ca unitate a sistemului lexical, opunând-o în același timp celorlalte unități ale sistemului; c) definiția sensului cuvântului trebuie să fie liberă de prezența cercului vicios; d) la definirea sensului cuvântului urmează, în măsura **posibilităților**, să fie exclusă tautologia, cazul cel mai tipic de explicație tautologică fiind explicația cu ajutorul unei serii de sinonime [a se vedea: Морковкин, 58-59].

Așadar, definiția nu este decât o formulă scurtă având destinația să releve cu cât mai multă **exactitate** și să sugereze sensul cuvântului, identificat, prin abstracție, cu o unitate monosemantică, adică ansamblul de seme având acoperire materială un ansamblu de sunete, de litere, când este vorba de un cuvânt sau de o expresie. Altfel spus, definiția este de fapt o „perifrază sinonimică a cuvântului explicat și are forma unei sintagme, elaborate în limba

de descriere și, prin urmare, în corespundere cu regulile structurale sintactice și lexicale, indicând elementele care permit a distinge (a recunoaște, a înțelege) semnificatul: „cuvântul sau semnul” [Peñ et alii, 292]. În definitiv, definiția urmează să fie corectă și exactă, întrucât ea are drept scop de bază să clarifice cuvântul definit. Altfel spus, noțiunea care corespunde unui cuvânt necunoscut cititorului trebuie să fie revelată în întregime prin termenii definiției sale. În același timp, parantezele care figurează în interiorul definițiilor au o valoare precisă: ele izolează elementele ce nu corespund semnificării cuvântului propriu-zis, ci cuvintelor cu care termenul definit în mod normal este folosit. În acest fel, definiția conține indicația asupra elementelor lexicale cele mai apropiate ale sensului definit care influențează asupra valorii sale semantice. O altă funcție a parantezelor este a indica elementele facultative sau explicative ce ajută la clarificarea definiției, având astfel funcția de exemplu al structurii sintagmei, în care se realizează sensul respectiv.

4. Fiind vorba de definițiile lexicografice ca mijloc esențial de reprezentare a structurii semantice a unităților de vocabular, este necesar să punem și să analizăm „problema principală care interesează pe mulți cercetători: ce categorie – lingvistică (nivelul descrierii lingvistice), de limbă (nivelul ontic al limbii) sau al lumii obiectuale – exprimă definiția lexicografică?” [Уфимцева 1984, 135]. Într-un cuvânt, definiția generalizează, caută să tipizeze, însă „nivelul de generalizare trebuie să corespundă și tipului dicționarului, și genului lexicografic” [Богатова, 169]. De altfel, excesul în problema selectării criteriilor în baza cărora urmează să fie elaborată definiția transpune această importantă componentă a articolului lexicografic din clasa filologică în clasa enciclopedică, iar delimitarea conștientă și consecventă a limbii de vorbire exclude tratarea subiectivă și accidentală a sensului definit și a definiției în genere. O soluție pentru această eventuală confuzie pare a fi elaborarea unor explicații construite „din partea invariabilă, care reprezintă esența semantică a sensului, și partea variabilă, care are în vedere particularitățile de utilizare a unui sau altui cuvânt” [Перцова, 5].

5. Conform unei vechi tradiții lexicografice, articolul de dicționar explicativ constă din două părți: cea stângă – intrarea și cea dreaptă – ieșirea. Partea dreaptă a articolului are destinația de a explica sensul unei sau altei unități lexicale, a prezenta anumite indicații privind utilizarea lui. Această parte se împarte în două fragmente: definiția lexicografică și explicarea lexicografică. Prin definiție lexicografică urmează să înțelegem identificarea propriu-zisă a sensului unui sau altui lexem, iar prin explicare lexicografică – definirea sensului împreună cu sinonimele prezentate și cu sintagmele sau exemplele de utilizare a cuvântului. Cu acest conținut, „definiția este un echivalent semantic al cuvântului definit (sub formă analitică), iar explicarea lexicografică se prezintă ca o categorie mult

mai voluminoasă și mai complexă, așa cum se prezintă partea dreaptă a articolului lexicografic în ansamblu” [Stog, 13].

6. În cele ce urmează, ne vom referi doar la definiția lexicografică a sensului cuvintelor. Pornind de la ideea că „definițiile” lexicografice nu au caracterul științific al definițiilor matematice, suntem în drept să admitem că acestea nu sunt mai mult decât niște perifraze cu valoare de „definiții” ale cuvintelor încrucișate. În general, au fost identificate șase modalități de definire lexicografică: de referire la altă unitate lexicală, sinonimică, denotativă, analitică, sintetică și funcțională [Дарбинян, 12]. În realitate, metoda de referire și cea sinonimică reprezintă, de fapt, aceeași modalitate de definire a sensului cuvântului. Metoda denotativă constă în descrierea denotațiilor desemnați de unitățile lexicale și se practică la descrierea lexicografică a substantivelor și adjectivelor concrete. Metoda analitică a definiției lexicografice se reduce în principiu la definiția logică: indicarea genului proxim și a trăsăturilor diferențiale. Metoda sintetică identifică sensul unității definite prin comparație cu cunoștințele acumulate a posteriori: indică locul obiectului definit în sistemul de realități. Obiectul este sintetizat împreună cu altele în așa fel încât formează un tot. Metoda funcțională practic nu definește unitățile lexicale, ci le indică funcția lor în fluxul vorbirii și este folosită în special la definirea uneltelor gramaticale (conjunții și propoziții).

7. Pentru a exclude inconsecvența de interpretare a unităților lexicale în dicționar, lexicograful, în procesul de elaborare a dicționarului, nu trebuie să interpreteze cuvintele separat, în ordine alfabetică, ci să examineze anumite grupuri lexicale aparținând la aceeași parte de vorbire sau făcând parte din aceeași paradigmă derivativă. Numai în felul acesta poate fi obținută „o anumită unitate în modul de separare a sensurilor, o unificare a modelelor de definire a sensurilor, o identificare a procedeelelor ne-contradictorii de prezentare a unităților frazeologice și a exemplelor, o consecutivitate și uniformitate pentru caracteristicile stilistice” [Шведова, 171].

Cu alte cuvinte, dacă se acceptă metoda de redactare în clase, grupuri, paradigme semantice sau derivate, lexicograful nu va elabora o simplă colecție de cuvinte, ci o operă științifică care se bazează pe principii stricte de descriere a cuvintelor, dicționarul reprezentând nu un simplu glosar de unități lexicale, ci clase și paradigme întregi de cuvinte între care există diferite relații semantice, **paradigmatice** și sintagmatice.

La elaborarea definițiilor lexicografice nu se ține seamă de aspectul corelației dintre semnificația lexicală și cea gramaticală. Informația referitoare la restricțiile impuse de semnificația lexicală în ceea ce privește realizarea opozițiilor gramaticale sunt puține, iar în cazul unor categorii ele lipsesc aproape cu desăvârșire. În aceste condiții se impune elaborarea unor dicționare

monolingve redactate pe principii noi care ar conține acel minimum de informație semantică ce reglementează comportamentul gramatical al cuvântului. În felul acesta este necesar ca definițiile lexicografice să fie orientate nu numai spre realitatea desemnată de cuvânt, ci și spre regulile gramaticale ale limbii [Bărbuță, 5; Апресян 1986, 57; Апресян 1988, 7; Сунрун, 41].

8. Tot în acest context este necesar să amintim că cele mai tipice erori atestate în definițiile sensurilor pot fi grupate în felul următor: a) cercul vicios în definiție; b) lipsa de echilibru în volumul noțiunii (volumul definiției este mai mare sau mai mic decât al determinatului); c) contradicția semantică (sensurile cuvintelor folosite pentru definirea cuvântului dat sunt contradictorii); d) definiția are caracter întrerupt (în situația în care între cuvintele folosite în definiție se întâlnesc unități care lipsesc în lista de cuvinte a dicționarului); e) lipsa mențiunilor privind sensul cuvântului polisemantic, folosit la explicarea unui alt cuvânt [a se vedea: Морковкин, 61]. Se știe că pentru dicționarele contemporane este caracteristică o carență esențială, constând în așa-zisul cerc vicios: „sensul unui cuvânt se explică cu ajutorul altuia, iar sensul celui din urmă – cu ajutorul celui dintâi” [Ломтев, 289]. Formularea definiției lexicografice cere să fie precedată de analiza semantică a unității lexicale, ceea ce reprezintă una din cele mai importante sarcini ale descrierii lexicografice. Rezultatele acestei analize se reflectă asupra procedeele de organizare a materialului descris și mai ales asupra definirii sensurilor, asupra descrierii domeniilor de utilizare a acestora în scopul de a exclude cercul vicios al definiției.

9. Orice dicționar explicativ român se adresează tuturor celor care se interesează de limba română, celor care au decis să o cunoască mai bine fie că le este sau nu limbă maternă, celor care sunt datori să se exprime corect în procesul de comunicare. În această ordine de idei, definiția lexicografică, fiind o descriere strict semantică, ni se prezintă doar în calitate de mijloc de descriere a structurilor semantice, în timp ce consumatorul de dicționare caută să afle și alte informații despre unitățile lexicale (gramaticale, stilistice etc.), de aceea definiția strict semantică nu întotdeauna este relevantă pentru soluționarea unei sau altei sarcini cognitive. În acest caz, „folosirea definițiilor în semantică este pur și simplu un mijloc comod pentru demonstrarea faptului că în situația ideală definirea sensului se realizează pe baza identificării clasei speciei (adică indicarea câmpului semantic respectiv), indicându-se, totodată, componenții diferențiali ai sensului” [Найда, 64]. De altfel, problema nu constă numai în dificultatea definirii sensului, dar mai mult și în primul rând în dificultatea extraordinară de identificare a tuturor sensurilor cuvântului, căci „pot fi schițate, relativ ușor, varietățile de bază ale sensului; dar determinarea așa-ziselor nuanțe de sens reprezintă

dificultăți deosebite, pentru unii acestea fiind considerate ca fiind lipsite de importanță, iar pentru alții – subiective” (Щербă 1974, 282).

10. În practica lexicografică internațională sunt folosite mai multe mijloace de explicare a cuvintelor, cele mai cunoscute fiind: definiția propriu-zisă a cuvântului, exemplele ilustrative, referirea la alte elemente ale sistemului lexical, imaginile, traducerea și informația etimologică.

Este un lucru cunoscut că, în pofida unor rezerve exprimate de mai mulți lexicografi, caracteristica semantică a cuvântului-titlu se dezvăluie în definiție, dat fiind că explicația este partea principală a articolului lexicografic, având destinația să identifice relația existentă între semnificant și semnificat, iar cu ajutorul exemplelor să indice utilizarea corectă a semnului în vorbire. Cu alte **cuvinte**, explicarea cuvântului constă în dezvăluirea sensului acestuia cu mijloace lexicografice, astfel încât definiția lexicografică se manifestă în calitate de expresie aflată în relații de sinonimie cu cuvântul-titlu, reprezentând sursa informativă a acestuia din urmă. În linii mari, definirea lexicografică a unității lexicale constă în descrierea semanticii acesteia prin intermediul unei perifraze indiferent de structura formală a acesteia din urmă. „Perifraza se bazează pe echivalența sinonimică a acelui principiu semiotic conform căruia fiecare semn poate fi substituit cu alte câteva semne” (Дарбинян, 11). În același timp, perifraza lexicografică poate avea diferite forme și procedee de exprimare care în teoria lexicografică sunt cunoscute ca tipuri și metode ale definiției lexicografice. O definiție lexicografică poate fi considerată mai mult sau mai puțin perfectă, dacă aceasta „poate garanta: a) înțelegerea corectă a sensului cuvântului definit; b) utilizarea corectă a cuvântului în actul comunicativ, adică în vorbire” [Стор, 12]. De altfel, definiția lexicografică a sensului lexical poate fi verificată pe cale experimentală, apelând la anumite teste, întrucât sensul cuvântului rezultă dintr-un consens cvasideplin: toate persoanele instruite aparținând aceleiași comunități glotice sunt în principiu de acord asupra semnificației cuvintelor din limba dată. În urma unor teste speciale, putem determina gradul de coincidență dintre definițiile oferite de dicționare în general și definițiile oferite de respondenți în procesul experimentului.

În jurul definiției, lexicografii au emis numeroase considerații generale, cele mai multe dintre ele ținând de problema necesității explicației. Cu toate acestea pe parcursul a câteva sute de ani s-au **crystalizat** câteva tipuri de definiții, practicate cu succes de majoritatea lexicografilor.

11. În funcție de specificul, tipologia și destinația dicționarului, au fost elaborate mai multe tipuri de definiții lexicografice pentru unitățile lexicale. Cel mai frecvent tip de definiție lexicografică este, cu siguranță, **tipul analitic**, constând în identificarea logică a genului proxim față de care **cuvântul** ce urmează să fie definit se află în subordine ierarhică și în

determinarea cuantumului de trăsături diferențiale ale sensului respectiv. Practic, toate succesele obținute de lexicografie le datorează tipului analitic de explicare a unităților lexicale. **Totuși** acest procedeu are anumite neajunsuri, întrucât **practicarea** exhaustivă a acestui tip de definire conduce la excluderea elementelor sintagmatice ale **cuvintelor** definite ca urmare a faptului că acestea fie că nu sunt indicate pentru sensul respectiv în dicționar, fie că sunt indicate ca fiind specifice concomitent pentru câteva sensuri ale cuvântului dat.

Ordinea specifică în care urmează să fie elaborate definițiile analitice se bazează pe identificarea și examinarea foarte atentă a locului deținut de sensul definit într-o anumită ierarhie, adică prima **obligăție** a lexicografului în procesul de definire a sensului dat se reduce la determinarea implicațiilor **logice**, a numelui generic care stă la baza definirii termenului dat. Așadar, toată activitatea lexicografului va fi concentrată asupra a două aspecte principale ale definiției: a) identificarea numelui generic proxim în raport cu care se formulează definiția, ceea ce permite b) determinarea, prin selectare riguroasă, a **trăsăturilor** semantice specifice cu cel mai înalt grad de precizie. Cu alte cuvinte, definiția este precedată de o operație de analiză serioasă a sensului cuvântului, care, ulterior, reclamă o operație de sinteză în vederea elaborării unei formulări simultan succinte și suficiente, fapt ce culminează cu identificarea numelui generic și cu selectarea trăsăturilor semantice celor mai valabile, susceptibile de a fi menționate.

12. Tipul analitic de definiții este cel mai frecvent utilizat de lexicografi, justificându-și existența prin frecvența utilizării și prin vechimea practicării lui. Astfel, a defini, spune *Dictionnaire de l'Academie* din 1694, înseamnă „a explica un lucru prin genul său și diferențele sale” [Matoré, 64]. Cu alte cuvinte, tipul analitic al definiției lexicografice „trebuie să corespundă unui număr mare de condiții. Prima constă în a conține două elemente esențiale, unul cunoscut, „genus proximum”, altul necunoscut, „differentia specifica” [Jordan, 232]. În linii mari, acest tip este dominant în dicționarele de proporții, ca, de exemplu, în DEXI, care susține că „definiția este, de obicei, analitică (formată din grupul proxim și diferența specifică)” [Dima, IX]. Totodată, în teoria lexicografică definițiile analitice au fost limitate la clasa substantivelor și, parțial, a adjectivelor, părți de vorbire cu sens care poate fi descompus, cu un grad mai mare sau mai mic de precizie, în elemente semantice minime.

13. În principiu, tipul logic de definiție lexicografică este, în realitate, identic cu cel analitic, întrucât acesta, ca și tipul analitic, tinde „să exprime esența și natura lucrurilor desemnate, enunțând o indicație clasificatoare generală, *genul*, completat cu una sau mai multe notații caracteristice, *indicații specifice*” [Wagner 1967, 135].

În ceea ce privește definițiile de **tip generic**, acestea de asemenea nu sunt decât o varietate a celor de tip analitic, întrucât sunt identificate în funcție de adecvarea lor semantică în vederea obținerii unei precizii suficiente și urmăresc să „înglobeze lucrul definit fără a atinge mai întâi un grad înalt de generalitate” (Wagner 1967, 136), prin gradul de generalitate **înțelegându-se** același „genus proximum”.

14. Tipul descriptiv de definiție conține multe caracteristici comune cu cele ale tipului analitic. Acest tip este utilizat, cu preponderență, la definirea unor obiecte sau calități concrete (animale, plante, denumirile populare ale culorilor etc.). Ca și în cazul definiției analitice, la explicarea **descriptivă** se identifică, mai întâi, același „genus proximum”, după care urmează descrierea părților **componente** ale obiectelor sau calităților. În opinia unor cercetători, „opозиția dintre definițiile descriptive în dicționarul explicativ în cazul explicării unor părți de vorbire diferite se reduce, în primul rând, la prezentarea diferită a sensurilor numelor și ale verbelor” [Crot, 12], întrucât definițiile substantivelor sunt mai concrete (în virtutea caracterului concret al realităților desemnate), iar definițiile verbelor sunt mai abstracte. În practica lexicografică se acordă prioritate definițiilor de tip descriptiv, deși **urmează** să se facă o distincție netă între definițiile descriptive din dicționarele explicative și din cele enciclopedice, întrucât definițiile descriptive din dicționarele unilingve reprezintă așa-zisele noțiuni „naive”, în timp ce enciclopediile prezintă definiții descriptive care sunt, într-o măsură mai mare sau mai mică, de natură științifică. În același timp, definițiile de tip descriptiv mai sunt numite și **filologice** și dispun de diferite niveluri de analitism în funcție de tipul dicționarului.

15. În ultimul timp, definițiile lexicografice descriptive sau analitice prevăzute, mai ales, pentru noțiunile științifice și terminologia tehnică sunt numite **definiții științifice**, întrucât lexicografii consultă tot mai frecvent specialiștii în materie pentru a le acorda asistență în procesul de elaborare a definițiilor de acest tip. În această ordine de idei, este concludent mecanismul de evoluție a definiției pentru substantivul *balenă*. Astfel, termenul generic pentru substantivul *baleine* „balenă” era, până în secolul al XIX-lea, substantivul *poisson* „pește”, iar de la începutul secolului al XIX-lea termenul **generic** devine *mamifer* „mamifer” în câțiva ani în toate dicționarele (Wagner 1967, 136-137). Din acest punct de vedere, dicționarele pot fi considerate drept o bună dovadă de difuzare a cunoștințelor **științifice** și o sincronizare, mai mult sau mai puțin reușită, a informațiilor științifice și a celor oferite de dicționarele explicative. Prin urmare, definiția este științifică în măsura în care descrie corect sensul, adică „reflectă imaginea generalizată în conștiința populară a obiectului, care trebuie să fie înțeleasă de toți” [Биржакова, 74].

Dacă în dicționarele explicative definițiile tind să corespundă nivelului științific corespunzător, dicționarele enciclopedice sunt obligate să explice noțiunile prin prisma științei contemporane momentului de elaborare a enciclopediei respective. Așadar, definițiile științifice cu referire la dicționarele explicative nu urmăresc să explice noțiunile, ci să le identifice din punctul de vedere al aceluiași „genus proximum”.

16. În continuare, amintim și alte tipuri de definiții. Se vorbește de **definițiile nominale** care sunt mult mai puțin apreciate atât de logicienii, cât și de lexicografii exigenți, întrucât acestea nu constituie, la drept vorbind, definiții adevărate, întrucât nu sunt decât niște echivalențe nominale sau apropieri aproximative de sensuri prin care semnificația definită urmează să-și afle descifrare. **Pătrunderea** în esența sensului se realizează, în acest caz, prin intermediul unor formule verbale presupuse ca fiind cunoscute dinainte.

Definițiile sinonimice sunt similare, în mare măsură, celor nominale. Ele sunt de cele mai multe ori utilizate mai ales în dicționarele mici și în cele bilingve, deși lucrările cele mai recente renunță la definițiile nominale și la cele sinonimice. În legătură cu aceste două tipuri de definiții, urmează să subliniem că „alături de aceste definiții sinonimice cărora li se reproșează pe bună dreptate lipsa de precizie și de claritate, există alte tipuri de substitute ale definițiilor nominale foarte frecvent utilizate. Acestea sunt definițiile *antonimice* sau *negative*, bazate pe un enunț contrar: *double „opposé à simple”*, *mesquin „qui n’ est pas libéral”*, *compliqué „qui n’ est pas simple”* [Wagner 1967, 139]. Acest tip de definiție este utilizat, de regulă, în calitate de mijloc suplimentar de explicare a sensului cuvintelor.

În ceea ce privește definițiile **sinonimice**, acestea sunt folosite în dicționar atât în combinație cu alte tipuri de definiții, cât și independent. Cu toate acestea, dicționarele elaborate pe baza unor principii teoretice serioase evită totalmente definițiile nominative și sinonimice, iar DEXI folosește definirea prin sinonime sau serii sinonimice, mai ales pentru cuvintele învechite, regionale, argotice, arhaice etc. O poziție similară au adoptat și redactorii *Dicționarului limbii ruse în patru volume*.

Pornind de la prescripțiile teoretice ale semanticii moderne, definițiile sinonimice, ca mijloc unic de explicare a cuvântului, sunt combătute cu probe practice și teoretice, susținându-se că „unitățile omosemante trebuie să urmeze numai după explicația textuală, care în principiu indică sensul **cuvântului** din registru, inclusiv a „sinonimelor” următoare”, deoarece „utilizând procedeul de explicare sinonimică este necesar ca cel puțin unul din termenii din „sinonimele” prezentate să dispună în dicționar de o explicare textuală, adică pentru a nu se forma „cercuri de sinonime” lipsite de definiție” [Бережан, 7].

17. Specialiștii în lexicografie disting **definițiile reale** de **definițiile pur nominale**, fiind de părerea că primele au tendința de a scoate în evidență natura, esența obiectului desemnat, iar cele din urmă se limitează la explicarea sensului cuvântului [Casares, 174]. O atare delimitare se pare a fi de aceeași natură ca și opoziția dintre definițiile analitice și cele descriptive.

18. În anumite cazuri sunt folosite frecvent **definițiile referențiale**, de trimitere, adică astfel de explicații care nu prezintă direct conținutul noțiunii exprimată de cuvântul respectiv (de obicei derivat), ci trimit „cîitorul la cuvântul primar, completându-i conținutul semantic al acestuia cu acele sensuri pe care le atribuie derivatului sufixul corespunzător” [Малаховский, 92]. Este necesar să reținem că acest tip de definiții este folosit numai pentru cuvintele cu frecvență redusă (adică sunt întâlnite într-un număr redus de exemple) și nu dispun de o structură semantică dezvoltată. Dacă cuvântul derivat are o frecvență înaltă și o structură semantică mai mult sau mai puțin complexă, acesta urmează să dispună de o definiție independentă. Definiția referențială se folosește de asemenea în cazul definirii variantelor morfologice sau lexicale ale cuvintelor, astfel de cuvinte fiind explicate prin trimitere la varianta considerată literară. De exemplu, **ambitiune** s. f. v. **ambitiție**. O variantă a explicației referențiale sunt **definițiile gramaticale**, care indică relațiile gramaticale ale cuvântului derivat în raport cu cuvântul de la care derivă. Aceste explicații sunt folosite numai în cazul unei categorii relativ mici de cuvinte, în special în cazul substantivelor deverbale sau al diminutivelor. A se vedea: **ameliorație** s. f. v. **ameliorare**; **arestare** s. f. „acțiunea de a aresta și rezultatul ei”; **frumușel** adj. „diminutiv al lui **frumos**” etc. De altfel, definițiile referențiale sunt în realitate niște pseudodefinitii sau, așa cum le numește A. Rey, definiții deghizate în exemple, în pseudoexemple, în pseudomențiuni stilistice sau modificări de contexte [Rey, 44]. Evident, aceste fluctuații sunt determinate de absența unei reflecții serioase din partea lexicografilor asupra metodei lor de lucru.

19. În fine, atestăm prezența unui **tip mixt** de definiție, care constă în combinarea tipului analitic sau descriptiv cu cel sinonimic [Casares, 175], acesta fiind tipul cel mai eficient și cel mai frecvent utilizat în dicționare.

20. Să mai amintim că în istoria lexicografiei au existat diferite atitudini față de definițiile lexicografice. Astfel, la mijlocul sec. al XIX-lea unii lexicografi au înaintat opinia de a refuza la definirea sensurilor cuvintelor în dicționarele explicative, pronunțându-se pentru substituirea acestora prin traducerea în limba latină și prin ilustrarea utilizării cuvântului în diferite contexte, însă curând lexicografii au renunțat la sistemul de a pune în relație elementele lexicului cu echivalentele lor din limba latină. În prezent, traducerea, ca tip de definiție, este folosită doar în mod complementar numai în unele dicționare diacronice.

21. În concluzie, ținem să subliniem că cele mai frecvente tipuri de definiții lexicografice sunt cele analitice, descriptive și cele mixte, celelalte tipuri fiind folosite ocazional sau în funcție de tipul și destinația dicționarului (de exemplu, dicționarele de uz școlar, dicționarele de proporții reduse etc.).

Note bibliografice

1. Bărbuță, I. Semnificația lexicală și categoriile **gramaticale** ale cuvintelor în limba română. Chișinău, 2002, 124 p.
2. Canarache, A. Lexicografia de-a lungul veacurilor. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1970, 110 p.
3. Casares, J. Introduccion a la lexicografia moderna. Madrid, 1950, 354 p.
4. Dima, E. Prefață. Lista de cuvinte – structura redactării// Dicționar explicativ ilustrat al limbii române. Chișinău: Arc, Gunivas, 2007, p. VI-XI.
5. Doroszewski, W. Elementy leksykologii i semiotyki. Warszawa, 1970, 288 p.
6. Iordan, I. Principes de definition dans les dictionnaires unilingues// Melanges linguistiques. București: Édition de l'Academie de la Republique Populaire Roumaine, 1957, p. 223-234.
7. Matoré, G. Histoire des dictionnaires français. Paris: Librairie Larousse, 1968, 278 p.
8. Rey, A. Le lexique: images et modeles du dictionnaire á la lexicologie. Paris: Librairie Armand Colin, 1977, 310 p.
9. Wagner R.-L. Les vocabulaires français. I. Definitions. Les dictionnaires. Paris: Didier, 1967, 192 p.
10. Апресян, Ю. Интегральное описание языка и словарь// Вопросы языкознания, 1986, nr. 2, p. 57.61.
11. Апресян, Ю. Прагматическая информация для толкового словаря// Прагматика и проблемы интенциональности. Москва, 1988, p. 7-44.
12. 3. Эмпирическая база семантического описания// Новое в лингвистике. Выпуск XIV.
13. Бендикс, Москва: Прогресс, 1983, p. 75-107.
14. Бережан, С. Отражение семантических системных связей **лексических** единиц в одноязычном словаре// Словарные категории. Москва: Наука, 1988, p. 5-15.
15. Биржакова, Э. Об определениях в толковом словаре слов, обозначающих животных// **Лексикографический** сборник. Выпуск I. Москва, 1957, p. 74-80.
16. Богатова, Г. История слова как объект русской исторической лексикографии. Москва: Наука, 1984, 245 p.

17. Дарбинян, А. Общая характеристика метаязыка толковых словарей. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ереван, 1988, 20 р.
18. Ломтев, Т. Общее и русское языкознание. Москва: Наука, 1976, 382 р.
19. Малаховский Л. К **Вопросы** о принципах смысловой характеристики слов в **толковом** словаре (Анализ приемов толкования слов в „Оксфордском **словаре** английского языка”// Лексикографический сборник. Выпуск III. Москва, 1957, р. 84-96.
20. Морковкин, В. **Идеографические** словари. Москва: Издательство Московского университета, 1970, 72 р.
21. Найда, Ю. Процедуры анализа компонентной структуры референционного значения// Новое в лингвистике. Выпуск XIV. Москва: Прогресс, 1983, р. 61-74.
22. Перцова, Н. Формализация толкования слова. Москва: Издательство Московского университета, 1988, 84 р.
23. Рей, А., Делесаль, С. Проблемы и антиномии лексикографии// Новое в лингвистике. Выпуск XIV. Москва: Прогресс, 1983, р. 261-300.
24. Словарь русского языка в четырех томах. Том I. Москва, 1986.
25. Стог, Г. Лексикографирование молдавского глагола. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Кишинёв, 1985, 16 р.
26. Супрун, А. О лексической компетенции грамматического правила// Слово в грамматике и словаре. Москва: Наука, 1984, р. 38-52.
27. Уфимцева, А. К **Вопросы** о так называемом дефиниционном методе описания **лексического** значения слова// Слово в грамматике и **словаре**. Москва: Наука, 1984, р. 134-141.
28. Филлмор, Ч. Об организации семантической информации в словаре// Новое в **лингвистике**. Выпуск XIV. Москва: Прогресс, 1983, р. 23-60.
29. Шведова, Н. Однотомный толковый словарь (специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы)// Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. Москва: Наука, 1981, р. 166-179.
30. Щерба, Л. Опыт общей теории лексикографии// Щерба, Л. Языковая система и речевая **деятельность**. Москва: Наука, 1974, р. 265-304.
31. Limbaje și comunicare XI. Creativitate, semanticitate, alteritate. Casa editorială Demiurg, Iași, 2009, р. 134-144, 0,8 с. а.

Principii lingvistice de prezentare lexicografică a verbului românesc

0. Sub raportul prezentării lexicografice, verbul este cea mai complexă clasă morfologică și ridică o serie de probleme ținând de lexicologie, de morfologie și de sintaxă, astfel încât în modul de interpretare a verbului își dau concursul, ca nicăieri în altă parte, toate compartimentele lingvistice. Se consideră că semul categorial al verbului în general este procesul, prin proces înțelegându-se „tot ceea ce se desfășoară în timp” [Bărbuță, 7]. Așadar, verbele sunt specializate în exprimarea proceselor și ca urmare, în interiorul spațiului semantic al lexicului în general se poate vorbi de câmpul semantic al verbelor [a se vedea: Evseev, 20], verbul având drept categorie semantică generală, distinctivă pentru această clasă de vorbire categoria procesualității. Procesele exprimate de verbe se împart, la rândul lor, în trei categorii semantice în funcție de natura procesului denotat, de trăsăturile denotative cu cel mai mare grad de generalitate cuprinse în structura semnificatului referențial al verbului: acțiuni, deveniri, stări și relații, fiecare din aceste patru clase alcătuind un „câmp” aparte în sfera semantică a acestei părți de vorbire [Bărbuță, 76; Constantinovici, 67-72; Evseev, 21; Мартынов, 171-176]. Fiecare categorie semantică de verbe desemnează o varietate calitativ diferită de procese, având o serie de caracteristici semantice, morfologice și sintactice distincte. Prin urmare, acțiunea, starea și devenirea (eventual, relația) se manifestă ca forme calitativ diferite ale proceselor și se disting prin modul de realizare a raporturilor specifice ce se stabilesc între verb, subiect și obiect. Și, în fine, urmează să precizăm că nu există verbe pure, adică verbe care exprimă la modul general o acțiune, o devenire, o stare sau o relație, această calitate a proceselor fiind exprimată de unele sensuri concrete ale verbelor, întrucât sunt verbe care, pe diferite linii de sens, pot fi verbe de acțiune, de devenire, de stare sau de relație. În felul acesta putem constata că trecerea succesivă de la acțiune la devenire, stare și relație marchează patru faze distincte ale procesualității. Cu toate acestea, fiecare categorie semantică a procesualității dispune de cel puțin un verb-tip care exprimă plener ideea de acțiune, de devenire, de stare sau de relație. Astfel, verbul *a face*, în sensul lui de bază, este exponentul tipic al verbelor acțiunii, verbul *a se face* – al celor de devenire, *a fi* – al celor de stare, iar *a avea* – al verbelor de relație. În ceea ce privește verbele pronominale, acestea se includ în totalitate în categoria verbelor de devenire și de stare.

1. Verbele, mai corect sensurile verbelor, urmează să fie prezentate în dicționare în funcție de apartenența lor la una din cele patru clase: verbe

de acțiune, verbe de devenire, verbe de stare și verbe de relație, iar verbele pronominale – ca unități distincte. La o examinare fugitivă a modului de interpretare a verbelor în dicționare, se impune în prim-plan faptul că acestea, spre deosebire de cuvintele care țin de alte părți de vorbire, de multe ori nu dispun de o explicație analitică, definiția limitându-se la unul sau mai multe „sinonime” însoțite fie de anumite cuvinte concrete din imediata vecinătate a unităților explicate, fie de substitute de tipul pronomelor generalizatoare. „Astfel se creează numai aparența unei explicații textuale, întrucât în realitate aceasta lipsește. Iar în situația în care în partea dreaptă este prezent un text, atunci acesta nu cuprinde conținutul propriu-zis al verbului, ci al semanticii unor sintagme întâlnite mai frecvent cu verbul dat sau pur și simplu al semanticii contextului” (Бережан, 21). Descrierea corectă a sensului verbului în dicționarele explicative poate fi realizată prin identificarea verbului cu funcție de hiperonim ierarhic imediat superior, acesta urmând să aibă un sens categorial specific semanticii verbului, adică, în funcție de sensul concret, să exprime o acțiune, o devenire sau o stare, după care urmează să fie determinate semele diferențiale.

2. Se știe că sensul concret care urmează să fie definit este legat în cea mai mare măsură de natura gramaticală a verbului, care se manifestă în context. În același timp, trebuie să evităm să includem în sensul verbului elementele contextuale. Pe de altă parte, „urmează ca de fiecare dată să identificăm pentru fiecare verb acel sens care este recunoscut de vorbitor în condiții independente de context, ca aparținând numai acestei unități lexicale” [Бережан, 26]. Când vine vorba de contextul de actualizare a unităților verbale, se vorbește de existența unei *contradictio in abstracto*, întrucât contextul trebuie luat în considerare în procesul de identificare a sensului și în același timp trebuie să facem abstracție de acesta, pentru a exclude elementele contextuale din formularea sensului verbului. În opinia prof. S. Berejan, aceasta este o contradicție doar aparentă, așa cum „în realitate toate lucrurile sunt în armonie perfectă: gramatica, care se manifestă numai în context, indiscutabil, trebuie luată în calcul...; elementele contextuale, tocmai datorită faptului că gramatica este luată în calcul, trebuie eliminate din explicația propriu-zisă a sensului, iar informația respectivă trebuie inclusă în mențiunile speciale care însoțesc explicația și care urmează să completeze semantica majorității verbelor caracterizată prin indeterminare deosebită” [Бережан, 26].

3. În legătură cu specificul semanticii verbului, bazându-se pe rezultatele cercetătoarei M. Manoliu, S. Berejan constată că verbele dispun de o caracteristică fundamentală – un nivel avansat de generalizare, ele plasându-se pe diferite trepte de abstractizare. Dacă verbul are un număr mare de sensuri, el este utilizat în tot mai multe și mai variate sintagme. Acest fapt conduce deseori la imposibilitatea percepției și determinării

cu precizie a sensului lexical al verbului, a elementului semantic esențial, comun pentru toate sintagmele posibile. În asemenea situații, accentul semantic cade asupra elementului mai concret și din acest moment, când sensul lexical specific devine insesizabil, afirmă M. Manoliu, *autonomia cuvântului se află în pericol, întrucât el încetează de a-și îndeplini funcția caracteristică de lexem*, adică funcția denominativă. Acest moment marchează începutul gramaticalizării. „Din cuvânt cu sens lexical general, verbul se transformă în indice gramatical al verbalității, încetând de a desemna o noțiune” [Бережан, 28]. În situații de acest fel, când verbul este în proces de delexicalizare, adică de transformare în instrument gramatical cu funcția de indice al procesualității, precum și în situația în care verbele abstracte se află pe o treaptă aproape de delexicalizare, „nu se recomandă să „extragem” de fiecare dată din sintagme un sens «special» al verbului din context, *extinzând până la infinit polisemia acestuia*” [Бережан, 29]. În asemenea cazuri este suficient să ne limităm la o explicație – definiție a sintagmelor celor mai uzuale, anume a sintagmelor întregi, dar nu a verbului, separat din sintagma indivizibilă, „în care verbul îndeplinește numai o funcție gramaticală categorială” [Бережан, 29].

4. Dat fiind că discutăm interpretarea lexicografică a verbului, readucem în discuție o problemă care a urmează să fie examinată cu alt prilej, dar care ține nemijlocit de prezentarea verbului în dicționarul explicativ. Astfel, în vederea asigurării unei interpretări științifice justificate în dicționarele explicative a verbelor, este necesar să se urmărească cu atenție ca în textul definiției verbului să nu fie incluse elemente aparținând contextului (informația contextuală, adică subiectul, complementul direct etc., necesară pentru perceperea corectă a sensului verbului, trebuie prezentată cu ajutorul unor mențiuni speciale). Așadar, în procesul de lexicografiere a lexemelor verbale se cere să-și afle reflectare și caracteristicile sintagmatice, care se manifestă în fluxul vorbirii. Prezența acestor actanți gramaticali este obligatorie pentru perceperea cât mai adecvată a sensului cuvântului, precum și pentru utilizarea corectă a acestuia. În același timp, aceste elemente ale contextului minimal nu trebuie incluse în definiția lexicografică, ci urmează să li se atribuie statutul de mențiuni lexicografice, plasate în paranteze înaintea definiției lexicografice. Actanții sintagmatici ai verbului se află în relații de dependență directă de tranzitivitatea/intranzitivitatea verbului. În situația în care verbul este intransitiv, în parantezele care precedă definiția lexicografică propriu-zisă se indică subiectul, iar dacă verbul este tranzitiv, se indică obiectul. În legătură cu cele afirmate mai sus, urmează să reținem o regulă generală de importanță fundamentală pentru explicarea lexicografică a verbelor: verbele tranzitive se explică tot prin verbe tranzitive, iar cele intransitive – prin verbe intransitive. În virtutea faptului că verbele pronominale sunt prin excelență

verbe intransitive, acestea vor fi explicate cu ajutorul unui verb intransitiv însoțit sau nu de elementul *se*.

5. Întrucât caracteristica semantică a verbelor în genere este procesualitatea, sensurile verbelor urmează să fie interpretate în funcție de apartenența lor fie la verbele de acțiune, fie la cele de devenire, fie la cele de stare, prima categorie semantică de verbe fiind prin excelență tranzitive, iar celelalte două – intransitive. În baza acestui fapt, verbele urmează să fie tratate în dicționar exclusiv prin prisma categoriei semantice a tranzitivității/intransitivității, reflexivitatea fiind o categorie sintactică, dar nu lexicală. Din aceste considerente verbele zise reflexive, dar care de fapt sunt intransitive pronominale prin natura lor, urmează să fie separate de cele simple, nepronominale (**a ajunge – a se ajunge, a astâmpăra – a se astâmpăra, a deștepta – a se deștepta, a îngălbeni – a se îngălbeni, a se însănătoși – a însănătoși, a se întălni – a întălni, a trezi – a se trezi, a uita – a se uita, a usca – a se usca** etc.). Verbele considerate tradițional reflexive urmează să fie tratate în dicționar în mod diferențiat și anume: a) dacă pronumele reflexiv (în acuzativ) nu poate fi detașat de verb (păstrându-se în toată paradigma lui), verbul este considerat pronominal intransitiv și prezentat ca unitate lexicală independentă, cu sens și formă proprii în raport cu corespondentul său tranzitiv (de exemplu: **a se fâli, a se fuduli, a se mândri** sunt verbe pronominale prin excelență și trebuie prezentate în registrul de dicționar împreună cu elementul *se*, urmate de mențiunea *intrans.* și definiția „a fi cuprins de fală, de fudulie, de mândrie”); b) dacă însă pronumele reflexiv (în acuzativ) poate fi reluat prin forma lui plină (*a se îmbrăcă pe sine, a se spală pe sine, a-și spală sie, a se farda pe sine, a se machia pe sine, a se peria pe sine, a se pieptăna pe sine, a se rade pe sine, a se analiza pe sine, a se controla pe sine, a se considera pe sine mare și tare, a se lăuda pe sine, a se observa pe sine în oglindă, a se studia pe sine cu atenție*) sau printr-un pronume posesiv (*iși spală cămășile sale*), verbul este considerat ca fiind tranzitiv simplu, nepronominal, din care motive verbul urmează să fie inclus în registrul dicționarului ca verb tranzitiv, fără a fi precedat de pronumele *se*, care dispune de funcție sintactică proprie, cea de complement direct; c) dacă verbul cu pronume reflexiv (în acuzativ) echivalează cu diateza pasivă (*la marginea satului se construiește o casă de niște oameni = la marginea satului niște oameni construiesc o casă*), verbul urmează să fie prezentat ca simplu verb tranzitiv nepronominal, întrucât îmbinarea verbului cu pronumele reflexiv este considerată o construcție sintactică cu valoare pasivă, pronumele neavând funcție sintactică proprie, ci fiind doar indicele caracterului pasiv al construcției; d) dacă pronumele reflexiv (în acuzativ) poate fi reluat prin îmbinarea *unul cu altul* (*a se bate unul cu altul, a se bârfi unul cu altul, a se certa unul cu altul*), verbele sunt **pronominale** intransitive

de reciprocitate care în dicționar urmează să fie prezentate în articole separate și explicate prin **formule-tip** „a face (concomitent) schimb de + substantivul ce exprimă acțiunea tranzitivului omorizic. De exemplu: **A SE CERTA mă cert** intranz. A face (concomitent) schimb de vorbe de ocară (cu cineva); a se sfădi (a se vedea: Berejan 1985 a, 14). Când însă pronumele *se* poate fi reluat nu prin îmbinarea *unul cu altul*, ci prin îmbinarea *unul pe altul*, verbul pe lângă care stă acest pronume este tranzitiv nepronominale, dar nu intransitiv pronominal de reciprocitate (pronumele fiind complement direct pe lângă el). Astfel, într-un enunț ca *Ei se păruiesc unul pe altul* constatăm prezența verbului *a păruia*, *se* având aici funcție sintactică de complement direct, iar într-un enunț ca *Ei se păruiesc unul cu altul* constatăm prezența verbului *a se păruia*, *se* de această dată făcând corp comun cu verbul și indicând reciprocitatea (a se vedea: Berejan 1985 a, 14). În privința sensului verbelor pronominale intransitive dinamice, trebuie să menționăm că acestea urmează să fie explicate în dicționar prin corelativul nepronominale + formula „manifestând un interes personal deosebit”. De exemplu: **A SE RUGA mă rog** intranz. A ruga, manifestând un interes personal deosebit. În același timp, sensul corelativelor tranzitive nepronominale (*a ofili*, *a surpa*) ale intransitivelor pronominale (*a se ofili*, *a se surpa*) se cere să fie explicate prin formula-tip „a face + verbul omorizic pronominal”. De exemplu: **A OFILI ~ esc** tranz. A face să se ofilească. **A SURPA surp** tranz. A face să se surpe (Berejan 1985 a, 14).

6. În fine, să amintim că unele verbe sunt considerate ca formând o diateză specială, cea medio-pasivă. Este vorba de exemple de tipul: *Aici se lucrează bine*; *Se bea mult în casa aceasta*; *Pe aici nu se merge*; *Azi nu se mai scriu scrisori*, *azi se telefonează* etc. În realitate, verbele din aceste construcții sunt unipersonale sau „false pronominale”, iar elementul *se* din construcțiile respective poate fi identificat cu un pronume nehotărât de tipul *cineva* sau mai concret cu un substantiv de tipul *lumea*, *satul*, *oamenii* etc. În virtutea acestui fapt: *Aici se lucrează bine* = *Aici oamenii lucrează bine*; *Se bea mult în casa aceasta* = *Lumea bea mult în casa aceasta*; *Pe aici nu se merge* = *Pe aici nimeni nu merge*; *Azi nu se mai scriu scrisori*, *azi se telefonează* = *Azi oamenii nu mai scriu scrisori*, *azi oamenii telefonează*. Prin urmare, sensurile de acest tip urmează să fie tratate în articolul verbului corespunzător cu indicația unipersonal.

7. Unitățile lexicale, pe lângă semele lor obligatorii, dispun în cadrul semelor diferențiale de unele seme speciale care exprimă relațiile paradigmatică și sintagmatică, unele din acestea având caracter potențial, iar altele făcând parte din componența semantică a cuvântului. Analizând structura semică a sensurilor verbului, au fost identificate semele sintagmatică ale lexemului verbal, unele din acestea referindu-se la subiectul acțiunii, iar altele – la obiectul acțiunii. În situația în care lexemul verbal dispune de

seme sintagmatic referitoare la subiectul și obiectul acțiunii, tot masivul lexemelor verbale poate fi divizat în două grupe mari: verbe subiectuale și verbe obiectuale. Verbele subiectuale includ sensurile acelor lexeme care conțin semul subiectului. De regulă, aceste verbe înglobează lexemele verbale intransitive monovalente, care prin semantica lor specifică indică obiectele realității ce, din punct de vedere logic și semantic, pot realiza procesul desemnat de ele, pot fi subiectul lor. Pe de altă parte, verbele obiectuale includ acele lexeme verbale care conțin atât semul sintagmatic al subiectului, cât și semul sintagmatic al obiectului, fiind prin excelență verbe tranzitive bivalente. În raport cu verbele subiectuale, structura semantică a acestora este mai extinsă, întrucât în proces este antrenat un element în plus. Cu toate acestea, nucleul propriu-zis al sensului lexical al verbului îl constituie semele paradigmatic, în baza cărora lexemul verbal poate **intra** în componența unui sau altui grup lexico-semantic, iar în cadrul unui sau altui grup lexico-semantic semele paradigmatic diferențiază lexemul respectiv de celelalte lexeme ce intră în componența aceluiași grup lexico-semantic, îl individualizează. În același timp, în cadrul semelor paradigmatic distingem două tipuri de seme: procesuale sau categoriale, care includ cuvântul dat în clasa verbului, având, la rândul lor, trei forme de manifestare, în funcție de semantica verbului: de acțiune, de devenire și de stare, și al doilea tip de seme paradigmatic – semele circumstanțiale. În această ordine de idei, este necesar să amintim că semele procesuale constituie nucleul lexemului verbal, ele fiind acele trăsături semantice în baza cărora un lexem sau altul este inclus în clasa verbului ca parte de vorbire, aceste seme mai fiind numite „trăsături ale verbalității”. În același timp, semele paradigmatic circumstanțiale sunt de natură diferențială și au un caracter individual pentru fiecare lexem în parte, determinând autonomia fiecărui verb în parte. În opinia noastră, verbele pot fi clasificate în funcție de natura semelor paradigmatic pe care le conțin în structura lor semantică. Inventarul semelor paradigmatic al sistemului verbal ar include următoarele tipuri de seme: 1) procesuale (cu variantele concrete de acțiune, de devenire și de stare), 2) obiectuale directe, 3) obiectuale indirecte, 4) modale, 5) instrumentale, 6) **locale**, 7) finale și 8) temporale. În funcție de prezența acestor tipuri de seme în structura semantică a verbului, acestea din urmă pot fi divizate în verbe de acțiune, de devenire sau de stare, care, la rândul lor, pot fi obiectuale (directe sau indirecte), modale, instrumentale, locale, finale și temporale.

8. Structura semantică a verbului polisemantic se caracterizează prin modul specific de manifestare, din care considerente interpretarea în dicționarele explicative a verbului polisemantic ridică o serie de probleme legate de relațiile existente între sensurile derivante și cele derivate. Ca și adjectivul, verbul suportă modificări semantice în funcție de natura semantică

a substantivului-subiect sau complement. Drept dovadă poate servi faptul că dicționarele explicative ale limbii române, și nu numai, indică, de regulă, în paranteze agentul acțiunii sau obiectul acesteia, asupra căruia trece acțiunea. Cu alte cuvinte, relațiile dintre sensurile derivate și derivate din cadrul structurii semantice a verbului polisemantic se manifestă în funcție de ambianța, de partenerii contextuali. În baza celor relatate, distingem unele legități de manifestare a relațiilor semantice existente în interiorul structurii de conținut a verbului polisemantic.

Astfel, transformarea verbelor tranzitive în intransitive se realizează uneori prin folosirea absolută a verbelor tranzitive: *El fumează țigări* „*Kent*” și *El fumează*. În ceea ce privește transformarea verbului intransitiv în tranzitiv, ea poate fi analizată drept o mutație semantică de tipul „tot pentru parte”. Fie verbul *a adormi*. Acțiunea acestuia indică o devenire, adică trecerea subiectului dintr-o stare în alta, devenirea fiind subordonată numai subiectului. Sememul derivat „(persoane) a aduce în stare de somn (cântând sau legănând)” presupune trecerea acestui verb din categoria intransitivelor în categoria tranzitivelor, fapt ce conduce la restricția semantică a verbului *a adormi*, întrucât valoarea lui semantică depinde nu numai de subiectul, dar și de obiectul enunțului. Contiguitatea de această dată se manifestă între subiectul și obiectul acțiunii.

Întru susținerea celor afirmate mai aducem câteva exemple: *a argăți* „a fi argat” și „(persoane) a servi ca argat”, *a asurzi* „a deveni surd” și „(persoane) a lipsi de auz”, *a bocăni* „a produce un zgomot prin lovire repetată” și „(mai ales copii) a bate ușor” etc.

Așadar, transformările de mai sus rezidă în trecerea verbelor devenirii în categoria verbelor stării.

Un alt **tip** de relație între sensuri atestăm în cadrul sensurilor verbale derivate în baza relației de contiguitate a acțiunilor în timp și în spațiu (confr.: *a amenința* „a avertiza de un eventual pericol prin vorbe” și „a avertiza cu un gest special”; *a arde* „(despre foc) a fi aprins” și „(despre surse de lumină) a răspândi lumină”; *a hori* „a cânta din gură sau din fluiet o horă, sau, mai rar, un alt cântec” și „a juca hora sau alt joc popular”), cât și pe contiguitatea spațială-temporală a acțiunilor (confr.: *a hodorogi* „a face să se deterioreze prin întrebuințare excesivă” și „a produce un zgomot puternic, neregulat și supărător, din cauza deteriorării”, *a asuda* „a elibera sudoare prin porii pielii” și „a munci din greu”, *a bisa* „(numere de program de concert) a aplauda cu strigăte de „bis” și „(despre un artist, un ansamblu) a interpreta a doua oară la cererea spectatorilor”, *a anina* „a pune în cui” și „(haine) a rupe din neatenție, prinzând de un obiect ascuțit”).

9. Cele mai multe probleme controversate apar la analiza relațiilor de derivare semantică stabilite pe baza relațiilor de similitudine. Dacă în fiecare caz concret putem determina denotatorul, care servește drept suport de tranziție de la sememul derivant la cel derivat, atunci depistarea denotatorilor proprii unor clase mari de verbe, care își modifică sensul în mod analog, este o problemă dificilă. Majoritatea lingviștilor consideră suficientă studierea mutațiilor semantice similative, făcându-se uz de metodele și procedeele retoricii clasice. Procedându-se astfel, **modificările** de sens se pot realiza în patru direcții: animat pentru animat, animat pentru inanimat, inanimat pentru inanimat și inanimat pentru animat [vezi: Darmsteter, 61-53; Калинин 1978, 25-26]. Majoritatea mutațiilor de sens se produc după schema: animat → inanimat [vezi: Konrad, 156], de aceea se disting două tipuri de metafore: metafore-personificări și metafore-depersonificări.

Metafora verbală constă în faptul că acțiunilor li se atribuie subiecte inadecvate, adică ea apare ca urmare a combinării dintre similitudine și contrast. Predispoziția verbelor pentru polisemie este dictată de natura lor semantică, de funcțiile lor sintactice, precum și de multitudinea categoriilor gramaticale și formelor morfologice proprii lor [Bally 1965, 30], fapt ce determină caracterul confuz al semanticii verbelor. Așadar, semantica verbelor în mare parte depinde de context și anume: de subiectul, de obiectul acțiunii și de diverse tipuri de circumstanțiale.

Deseori, modificarea naturii partenerilor contextuali ai verbului implică modificarea categoriilor animat/ inanimat, subiect/ obiect. În cazul identificării relațiilor semantice existente între diferite sensuri ale aceluiași verb constatăm prezența unor restructurări semice importante în componența sememului derivant, mutația de sens fiind mediată, mai ales, de modificarea categoriilor gramaticale ale verbului. În situația dată, incompatibilitatea semantică a verbului se manifestă între acțiune și subiect, între acțiune și obiect, între acțiune și circumstanțiale. Mai mult, dacă această incompatibilitate semantică ar lipsi, nu ar exista nici metafora [Guern, 18] și, respectiv, nu s-ar produce mutația semantică. Astfel, în exemplul *a lucra pământul* și *a-l lucra pe cineva* mutația semantică este condiționată de substituirea obiectului inanimat al acțiunii prin obiect animat; alteori modificarea de sens este cauzată de substituirea obiectului concret al acțiunii prin obiect abstract (confr.: *a cădea în groapă* și *a cădea în dizgrație*). O situație similară atestăm și în domeniul subiectului acțiunii (confr.: *focul arde – copilul arde, apa curge – anii au curs*).

În ultimul timp, cercetătorii metaforei verbale caută să explice mutațiile semantice ale verbului prin modificarea categoriilor sale gramaticale, cum sunt tranzitivitate/ intransitivitate, diateză activă/ diateză reflexivă, ceea ce de fapt nu corespunde stării reale de lucruri, deoarece majoritatea

mutațiilor semantice verbale sunt determinate nu de modificarea categoriilor gramaticale ale verbului, ci de modificarea distribuției lui semantice și sintactice, ca urmare a substituției subiectului/ obiectului concret prin subiect/ obiect abstract, a subiectului/ obiectului animat prin subiect/ obiect inanimat și invers. Dacă modificarea de sens se **produce** în cadrul uneia și aceleiași construcții sintactice, are loc modificarea distribuției semantice și sintactice a verbului, ca urmare a schimbărilor survenite în natura subiectului sau a obiectului. În asemenea cazuri nu atestăm trecerea verbelor dintr-o clasă semantică în alta, ci o simplă mutație de sens în limitele aceleiași clase semantice (confr.: *a achita un inculpat – a achita o datorie; a acoperi casa – a acoperi retragerea – a acoperi cheltuielile – a-l acoperi pe cineva la judecată; a adulmea urma – el i-a adulmecat planurile*).

Metasemia similitivă a verbelor tranzitive este condiționată, de cele mai multe ori, de schimbarea naturii obiectului acțiunii, verbul continuând să rămână în clasa verbelor acțiunii, adică nu trece în altă clasă semantică. Confr.: *mama coace pâine – el coace intrigi; a coborî căldarea în fântână, – a coborî tonul; a croi o fustă – a croi planuri – a croi o minciună – a croi o palmă*.

Mutațiile semantice în limitele verbelor tranzitive sunt condiționate, de regulă, de modificarea naturii obiectului acțiunii, subiectul trecând rareori în altă clasă semantică. Totuși am atestat nu puține **cazuri** când semantica verbului tranzitiv depinde de natura subiectului (confr.: *i-au copleșit dușmanii – l-a copleșit somnul*).

Cu totul altfel se comportă verbele intransitive, modificarea de sens a cărora se află în dependență directă de natura subiectului acțiunii, suportul mutației semantice fiind de asemenea prezența unui sem comun. Schimbarea naturii subiectului acțiunii constă în substituția subiectului concret prin subiect abstract, a subiectului animat prin subiect inanimat și invers sau în modificarea clasei semantice a subiectului. Confr.: *a apărut luna – au apărut simptome noi – a apărut un volum nou; soarele apune – gloria lui apune; găina clocește – el clocește etc.*

În limitele verbelor intransitive mutația semantică poate fi uneori condiționată de modificarea naturii complementelor circumstanțiale (confr.: *a cădea într-o groapă – a cădea în nenorocire*).

10. O situație specifică atestăm la verbele reflexive. Baza mutațiilor semantice a verbelor reflexive o constituie similitudinea acțiunilor, realizate de subiecte sau de circumstanțiale animate sau inanimate, concrete sau abstracte, adică mutația de sens depinde atât de modificarea naturii subiectului, precum și de modificarea naturii circumstanțialului. Confr.: *oaspetele s-a așezat pe scaun – a se așeza comod în vagon – bruma s-a așezat peste livezi – vinul s-a așezat – vremea s-a așezat – a se așeza*

la țară – pacea s-a așezat în țară – drojdiile s-au așezat; câinele se gudură în fața stăpânului – el se gudură în fața șefului etc.

Modificarea sensului verbelor reflexive se prezintă deseori drept rezultat al interacțiunii dintre subiect și complementul circumstanțial, adică mutația este determinată de transformări atât în natura subiectului, cât și în natura circumstanțialului, deși ea poate fi condiționată și de transformări numai în natura subiectului sau numai în natura circumstanțialului.

11. În limitele uneia și aceleiași categorii verbale, cu condiția menținerii aceleiași distribuții semantico-sintactice, modificarea sensului verbului se produce de la sine, pe baza comunității semantice a verbului. În asemenea cazuri putem vorbi de mutații semantice pure ca urmare a extinderii sau a restricției semanticii verbului. Confr.: *a buzdugăni* „(persoane) a lovi de moarte cu buzduganul” și „(persoane) a bate cu pumnii”; *a bârfi* „(persoane) a vorbi de rău” și „a vorbi mult și fără rost”, *a cetera* „a cânta din ceteră” și „a cânta la orice instrument muzical”, *a dondăni* „a vorbi încet și neînțeles” și „a vorbi mult și fără rost”, *a se avânta*, „a se repezi cu însuflețire” și „a-și face drum cu îndrăzneală”, *a se bizui* „a pune teme” și „a risca, biruind frica sau jena”, *a se burzului* „a se mânia brusc” și „a se ridica la răscoală” etc.

De cele mai multe ori metasemia similitivă verbală se produce din cauza modificării simultane a categoriilor tranzitiv/ intransitiv, diateză activă/ diateză reflexivă și a substituirii subiectelor/ obiectelor concrete sau animate prin subiecte/ obiecte abstracte sau inanimite și invers. Din acest motiv metasemia similitivă verbală trebuie cercetată în funcție de trecerea verbelor dintr-o categorie gramaticală în alta și de modificarea naturii subiectului/ obiectului acțiunii.

În cazul transpoziției verbelor intransitive în categoria verbelor tranzitive este relevantă nu numai apariția obiectului direct, ci și a **diferitor** circumstanțiale. Totodată, mutația semantică este secundată nu numai de trecerea din categoria verbelor intransitive în cea a tranzitivelor, dar și de modificări în natura subiectului sau a obiectului acțiunii, fapt ce contribuie la transformarea verbelor devenirii în verbe ale acțiunii. Confr.: *el a adormit devreme – medicul l-a adormit cu cloroform – a adormi foamea; el a asurzit – vestea m-a asurzit – explozia m-a asurzit; iarba crește – a crește un copil – a crește legume etc.* Modificări semantice similare suferă și verbele intransitive care denumesc o stare, devenind verbe tranzitive ale acțiunii: *a argăți la chiabur – l-am argățit doi ani; am aromit o jumătate de oră – florile m-au aromit – a-și aromi durerea; apa bolborosește – el bolborosește ceva etc.*

Atunci când verbele tranzitive devin intransitive în cadrul diatezei active, sememele derivate, apărute ca urmare a modificărilor

de sens, exprimă starea, poziția obiectelor în spațiu, importanță identică având transformările atât din natura subiectului, cât și din natura circumstanțialului. În felul acesta verbele tranzitive, devenind intransitive, se integrează în câmpul semantic al verbelor stării. Confr.: *a aduce copilul la grădiniță – a aduce la înfățișare cu cineva – a aduce a ars; a bate copilul – a bate în ușă – becul bate în ochi – câinele bate – pușca bate departe – ploaia bate în fereastră – a bate în roșu – a bate din picioare* etc.

Verbele tranzitive active, modificându-și sensul, trec în categoria celor reflexive și se încadrează în câmpul semantic al verbelor devenirii. Confr.: *a așeza* „a face să stea jos” și *a se așeza* „a trece în poziție de ședere”, *a trezi* „a aduce în stare de trezie” și *a se trezi* „a trece de la starea de somn la cea de veghe”; *a înroși* „a face să se transforme în roșu” și *a se înroși* „a deveni roșu” etc.

Deseori modificarea semanticii verbelor tranzitive contribuie la trecerea acestora în câmpul semantic al verbelor stării, particula *se* având valoare derivativă, adică de formare a unor noi unități lexicale. În cazul dat atestăm, de asemenea, modificări și în natura subiectului sau obiectului acțiunii. Confr.: *a vedea un copac – copacul se vede; a clătina pomul – pomul se clătina; a învărti o roată – roata se învârtește* etc.

Trecerea verbelor intransitive din câmpul semantic al verbelor acțiunii în câmpul semantic al verbelor stării se produce, de cele mai multe ori, datorită particulei *se*, care și în acest caz are funcție de afix derivativ. Confr.: *a cădea la pământ – aceasta mi se cade mie; a clănțâni din dinți – ele se clănțânesc; a cânta în cor – fragmentul se cântă repede* etc.

Cu toate acestea modificările de sens, ca urmare a trecerii verbelor din câmpul semantic al acțiunii în cel al stării, deseori sunt determinate de natura subiectului sau obiectului, fără a se cere prezența formantului *se*. Confr.: *el acoperă fața cu mâna – mâna acoperă fața; a înconjura grădina cu un gard înalt – gardul înconjoară grădina; a astupa sticla cu un dop – dopul astupă sticla; a bara drumul cu o bârnă – bârna barează drumul* etc.

12. În încheiere, ținem să subliniem că în procesul de prezentare lexicografică a verbelor urmează să ne conducem de câteva indicații generale de care am mai amintit anterior: – verbul tranzitiv urmează să fie identificat în definiție cu ajutorul unui verb tranzitiv, cel intransitiv – cu ajutorul unui verb intransitiv sau pronominal, iar cel pronominal – cu ajutorul unui verb pronominal sau intransitiv; – verbele de acțiune se identifică cu ajutorul verbelor de acțiune, cele de **devenire – cu** ajutorul verbelor de devenire, iar cele de stare – cu ajutorul verbelor de stare

etc. Pentru a exclude introducerea în definiția verbului a elementelor din text, în paranteze, înaintea fiecărei definiții, urmează să fie prezentate, cu caractere cursive, informațiile privind subiectul, complementul direct, uneori și cel indirect (rectiunea semanticii verbului etc.). Totodată trebuie să avem în vedere că sunt preferabile definițiile analitice sau textuale, întrucât acestea reflectă veridic semantica verbului, în timp ce definițiile sinonimice fie că sunt insuficiente, fie că sunt eronate.

Note bibliografice

1. Bally, Ch. *Linguistique générale et linguistique française*. 4-ème édition. Berne: Francke, 1965, 331 p.
2. Bărbuță = Bărbuță, I. Semnificația lexicală și categoriile gramaticale ale cuvintelor în limba română. Chișinău, 2002, 124 p.
3. Constantinovici, E. *Semantica și morfosintaxa verbului în limba română*. Chișinău, 2007, 268 p.
4. Darmsteter, A. *La vie des mots étudiés dans leur signification*. Paris: Ch. Delagrave, 1889, 180 p.
5. Evseev, I. *Semantica verbului*. Timișoara: Editura Facla, 1974, 184 p.
6. Guern = Guern, M. *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*. Paris: Larousse, 1973, 126 p.
7. Бережан, С. Взаимозависимость между лексическим и грамматическим значениями в составе слова (на основе словарного толкования глаголов// Исследования по семантике. Уфа, 1983, p. 21-30.
8. Калинин А. *Лексика русского языка*. Москва: Издательство Московского университета, 1978, 232 p.
9. Мартынов, В. *Категории языка*. Москва: Наука, 192 p.

Marginalii asupra paradoxurilor logico-semantice în limbă

0. La o analiză atentă a limbajului românesc, putem observa, cu o mare doză de facilități, existența unor unități lexicale sau structuri gramaticale ilogice din punct de vedere logic și semantic. Cu toate acestea, lingviștii însă nu s-au interesat în mod special de analiza esenței logice și semantice a unor astfel de unități lexicale și structuri gramaticale. În această ordine de idei, am fost plăcut surprins și într-un anumit fel chiar stupefiat aflând că chintesența **acestor** fapte de limbă a fost explicată de matematicieni și logicieni, fiind denumită paradox lingvistic. Astfel, conform opiniei lui Dorin Mărghidanu¹, problema paradoxului lingvistic, numit și paradoxul lui Russell sau paradoxul mincinosului, este un paradox autoreferențial, în sensul că se referă la sine însuși. Paradoxul în cauză a fost formulat în 1908, de către Kurt Grelling (1886-1942) și Leonard Nelson (1882-1927), într-un articol în care doreau să identifice soluții pertinente pentru paradoxurile lui Buralli-Forti și Russell², aceștia fiind cunoscuți matematicieni, logicieni și filosofi germani, foști studenți la Göttingen ai lui David Hilbert și Ernst Zermelo, pe de o parte, respectiv Edmund Husserl, pe de altă parte. Paradoxul în cauză mai poate fi întâlnit și sub numele de paradoxul lui Weyl (printr-o atribuire eronată), după numele gânditorului german Hermann Weyl, iar uneori paradoxul respectiv este citat doar cu numele Kurt Grelling³. În general, paradoxul Grelling-Nelson este o antinomie semantică, întrucât este vorba de corelația dintre forma și conținutul unităților de limbă.

1. Dacă vine vorba despre paradoxul în limbă, în această ordine de idei amintim că în literatura de specialitate există numeroase modalități de clasificare a cuvintelor cu valoare semantică autonomă. O clasificare inedită a cuvintelor a fost elaborată de Grelling și Nelson. Astfel, acești savanți au identificat, pentru mulțimea adjectivelor calificative dintr-o limbă, două (sub)categoria: adjective autologice și adjective heterologice, în funcție de faptul dacă sunt sau nu sunt auto-descriptive⁴. Adjectivele autologice exprimă, prin conținutul lor semantic, proprietatea pe care o descriu, fiind vorba mai ales de cuvintele derivate fie în limba română, fie în limba de origine, cu condiția ca unitatea derivată să fie analizabilă și în limba noastră. În continuare propunem câteva exemple de adjective autologice: *abiotic* „contrar vieții”, *bine cunoscut* „care este foarte cunoscut”, *bisilabic* „compus din cinci silabe”, *cărturăresc* „care se referă la cărtură”, *clasificabil* „care poate fi clasificat”, *decasilab* „compus din zece silabe”, *definibil* „care poate fi definit”, *demonstrabil* „care poate fi demonstrat”, *educativ*

„care se referă la educație”, *egalizator* „care egalizează”, *fabulos* „care se referă la lumea fabulelor”, *inanimat* „care nu este animat”, *substantival* „care se referă la substantiv” etc. etc. În raport cu adjectivele autologice, cele heterologice sunt lipsite de proprietatea de a fi autoreferențiale, adică de a fi descrise prin referire la ele înseși. Cu alte cuvinte, examinând unele cuvinte de tipul *lung*, care nu este un cuvânt lung, *prescurtat* și *abreviat* nu reprezintă un cuvânt prescurtat (abreviat). În asemenea condiții, constatăm prezența următoarelor calambururi semantice în lanț: de ce adjectivul *prescurtat* este un cuvânt atât de lung?, iar adjectivul *lung* de ce este un cuvânt atât de scurt?. În această ordine de idei, este necesar să amintim de unitățile lexicale diminutive, care, fie acestea substantive, fie adjective sau adverbe, în mod logic ar necesita un număr mai mic de sunete sau de semne grafice, deși în realitate ele conțin un număr mai mare de **sunete** sau de semne grafice, din care considerente putem vorbi, în cazul dat, despre prezența unui paradox logico-semantic existent între planul expresiei și cel al conținutului unităților lexicale. În această ordine de idei, propunem pentru comparație următoarele serii de exemple: *bun – bunișor, bunuț, frumos – frumușel, frumușică; lung – lunguieț, lunguleț, lunguț, mare – măricel, măreț, mărișor, măruț, mic – micșor, micșorel, micuț, micuțel, micuțiță; scurt – scurticel, scurtișor, scurtuț; buzunar – buzunăraș, buzunărel; buză – buzișoară; gard – gărducean, gărduleț, gărdurel, gărduț; mână – mânișoară, mânușiță, mânăruță; om – omuleț, omușor; spic – spiculeț, spicușor, spicuț; acuși – acușica; atât – atățica; bine – binișor; departe – depărcior, depărțișor; greu – greuț, greușor; încet – încetinel, încetișor; mult – multicel, mulțișor; puțin – puținel, puțineluș, puțințel, rău – răuț; repede – repejor; târziu – târzișor; ușor – ușurel etc. Tot în acest context este necesar să constatăm că augmentativele elimină, într-o anumită măsură, paradoxul logico-semantic specific diminutivelor substantive sau adjective: *buză – buzoi, greu – greoi, băiat – băietan, băietoi; casă – căsoaie, căsoi; cățel – cățelan, cățelandru, cățeloi; copil – copilandru; ladă – lădoi; mătură – măturoi etc.*, întrucât derivatele diminutive conțin, de regulă, un număr mai mare de sunete sau de semne grafice în raport cu unitățile lexicale primare. Din analiza exemplurilor examinate anterior, putem concluziona că paradoxul logico-semantic este propriu numai unor clase morfologice de cuvinte, adică pentru substantive, adjective și adverbe, **acest** paradox reducându-se, în linii mari la opoziția existentă între cuvintele autologice, care se definesc prin ele însele, și cele heterologice, care se explică prin referire la alte unități lexicale. 1.1. Evident, clasificarea **unităților** lexicale în autologice sau heterologice este dictată, uneori, de context, mai ales în situația în care este vorba de sensurile derivate ale aceluiași cuvânt. Să examinăm în continuare câteva exemple de cuvinte*

„dependente de context”, care, având sensul direct, se înscriu în categoria **cuvintelor** autologice, iar atunci când au sens derivat, țin de categoria unităților lexicale heterologice: *a accepta* „a lua ca bun; a admite; a aproba” și „a prevedea cu semnătură; a semna”; *deget* „**prelungire** mobilă a **mâinii** sau a **picioarului**” și „unitate de măsură pentru lungimi de lățimea unei falange”; *mână* „**membru** superior al corpului uman de la umăr și până la vârful degetelor”, „ființă umană” și „cantitate mică, cât încapă în palmă”; *picioar* „membru inferior al corpului uman, de la șold până la vârful degetelor”, „element de susținere; suport” și „parte inferioară”; *galben* „de culoarea aurului” și „(despre față) de culoare cadaverică”; *mare* „care depășește dimensiunile medii”, „(despre recipiente, încăperi) cu volum deosebit”, „(despre distanțe) de lungime considerabilă”, „(despre ființe) ajuns la maturitate” și „despre sunete, voce) de intensitate sporită”; roșu „de culoarea sângelui”, „(despre metale) încălzit până la incandescență” și „(despre persoane) pătruns de idei revoluționare”; *verde* „de culoarea frunzelor”, „(despre lemne) insuficient de bine uscat”, „(despre suprafețe) acoperit cu vegetație proaspătă”, „(despre legume, fructe) dezvoltat insuficient; neajuns la maturitate” și „(despre persoane) lipsit de experiență” etc.

2. Paradoxul logico-semantic este specific și pentru structura semantică a aceleiași unități lexicale, în situația în care atestăm coexistența a două sensuri antonime în structura semantică a aceluiași cuvânt. Astfel adverbul are două sensuri contrare: *înainte* „până la momentul de față” și „după momentul de față”. În acest caz, lingviștii vorbesc de **enantiosemie** sau de **polarizare a sensurilor** (cuvânt format din prefixul gr. *en-* „pe lângă; în”, adj. *antios* „opus; contrar” și s. *sēma* „semn; sens”), care este o variantă a antonimiei și constă în cumulara a două sensuri opuse în structura semantică a aceluiași cuvânt. De exemplu, cuvintele de mai jos au câte două sensuri contrare distincte: *handicap* – „dezavantaj care creează o situație de inferioritate” și „**avantaj** acordat unui concurent mai slab într-o competiție, pentru a avea șanse egale”; *a împrumuta* „a da cu împrumut” și „a lua cu împrumut”; *a închiria* – „a da în folosință în schimbul unei chirii” și „a lua în folosință în schimbul unei chirii”; *mahmaur* „dispoziție bună” și „dispoziție rea” etc. De altfel, enantiosemia poate avea, de cele mai multe ori, caracter ocazional, fiind un fenomen întâlnit mai frecvent în discursul cotidian. În acest sens este edificatoare utilizarea **substantivului** *buzișoară* „buză mică” cu sens invers celui referențial, adică „buză mare”, în proza lui Ion Creangă: *Atunci Gerilă suflă de trei ori cu buzișoarele sale cele iscusite și casa rămâne nici fierbinte, nici rece, cum e mai bine de dormit într-însa.*

3. Dacă în cazul enantiosemiei atestăm prezența a două sensuri contrarii în conținutul semantic al aceluiași cuvânt, vorbind despre antonimie sau antisemie, constatăm asocierea sintagmatică a două cuvinte care exprimă

sensuri opuse. În cazul antonimiei, paradoxul logic și semantic rezultă, mai ales atunci când este vorba de adjective, din atribuirea simultană a două calități contradictorii uneia și aceleiași ființe sau unora și acelorași lucruri. Să reținem că antonimia se bazează pe conceptul excluderii logice, noțiunea din urmă desemnând „o relație între două formule componentiale ale căror **constituenți** contrastează sistematic”⁵. Opoziția sau contrarietatea logică care constituie esența ontică a antonimiei se manifestă prin distincții nete în cadrul uneia și aceleiași esențe (calități, relații, lucruri, acțiuni, stări, deveniri etc.), având și manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (confr.: **greu – ușor, aproape – departe, a urca – a coborî, sănătos – bolnav** etc.). Așadar, opoziția incompatibilității reale formează esența logică a antonimiei. În anumite situații, noțiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calității și exprimă o opoziție diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antonimiei (confr.: **tânăr – vârstnic, tânăr – bătrân**). În anumite situații, opoziția pozitiv/ negativ pe care se bazează antonimia maschează aspecte complexe. Astfel, unele varietăți de antonimie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: **mare – mijlociu – mic; partizanat – indiferență – adversitate**). În felul acesta antonimia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare. În această ordine de idei, eșalonăm în continuare câteva paradoxuri semantico-logice bazate pe relația de **antonimie din** creația lui Ion Creangă și din ce a lui Mihai Eminescu: *Iedul cel mare și cu cel mijlociu dau prin băț de **obraznici** ce erau; iară cel mic era harnic și **cuminte*** (Ion Creangă); *Cel mai mare era **harnic**, grijuliu și chiabur, pentru că unde punea el mâna punea și Dumnezeu mila, dar n-avea copii, iară cel mai mic era sărac. De multe ori fugea el de noroc și norocul de dânsul, căci era **leneș**, nechitit la minte și nechibzuit la trebi; ș-apoi mai avea și o mulțime de copii!* (Ion Creangă); *Uite cum te trage pe furieș apa la adânc, și din **veselia** cea mai mare cazi deodată în urâcioasa **întristare!*** (Ion Creangă); *Dumnezeu știe, tată, de unde **iei** atâta **veselie**. Eu am momente când sunt trist, tu... nu cred. – Eu trist, Ieronime? Să mă ia dracul, fătul meu, dac-am fost trist vrodată. **Tristețea** fuge de mine ca cumătru-meu de **tămâie*** (Mihai Eminescu); *Cerul era senin și **vesel**, un singur înger era **trist**...* (Mihai Eminescu); *Și de mii de ani încoace Lumea-i **veselă** și **tristă*** (Mihai Eminescu).

4. O varietate de paradox semantic este oximoronul, figură de stil bazată pe asocierea imprevizibilă, paradoxală a doi termeni incongruenți, contradictorii și aparent incompatibili, sub aspect semantic sau logic, pentru a exprima o ironie subtilă, un adevăr usturător sau pentru a intensifica funcția poetică a mesajului artistic. Cuvântul este de origine greacă și este format din adjectivul **oxys** „ascuțit; ager” și **moros** „insipid; prost”. Oximoronul este

o varietate a paradoxului care constă în asocierea a două unități lexicale care exprimă sensuri diametral opuse, adică oximoronul este o alăturare a două cuvinte care, deși la prima vedere par a avea sensuri contrare sau lipsite de logică, exprimă, prin compararea lor, un adevăr fie și poetic. Este vorba de sintagme de tipul *foc rece, tăcere de mormânt, credință în necredință, nebun deștept*. Paradoxul pare a fi o afirmație reală care conduce la enunțarea unei contradicții, absurdități incompatibile cu bunul simț ce provoacă, la rândul ei, intuiția, devenind astfel plauzibilă, credibilă. **Așadar**, oximoronul, ca paradox semantic și logic, constă în alăturarea a două cuvinte, de regulă substantiv și adjectiv cu sensuri diametral opuse, pentru a exprima o relație de **contrast** sau complexitatea universului existențial sau pentru a califica, cu ajutorul a două calități contrare, o anumită noțiune. Exemplificăm cele menționate cu ajutorul unor pasaje excerptate din creația lui Mihai Eminescu: *C-o bucurie tristă te țin acum în brațe. Privire în privire și sân la sân trăim, Și gura ta-mi surâde, și ochii tăi mă-nvață Când ținem fericirea pe sân cum s-o iubim* (Mihai Eminescu); *Faimosul Apostol Mărgărit, care și-a câștigat o tristă notorietate speculând românismul, a fost adus în lanțuri din Monastir (Bitolia) și a fost internat imediat în închisoarea guvernului* (Mihai Eminescu); *Ocupă o vreme funcția de prefect la Bacău și-și câștigă o tristă celebritate prin unele măsuri administrative* (Mihai Eminescu); *Creangă era un bătrân bun și prietenos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui și, unde trebuia, își punea și el mâna ca să mai ușureze greul* (Mihai Eminescu).

5. Contradicția sau paradoxul fundamental al unităților de limbă este contradicția dintre forma și conținutul unităților de vocabular. În baza acestui paradox se produc, dacă nu toate, cel puțin majoritatea modificărilor în cadrul relațiilor existente între forma și conținutul unităților lexicale. Acest paradox de natură formală și semantică poate fi formulat în felul următor: fiecare semnificant tinde să exprime alt semnificat decât cel primar, iar fiecare semnificat tinde să fie exprimat prin alt semnificant decât cel **general** acceptat. De altfel, tendința semnificantului de a avea mai multe sensuri, ca și tendința contrarie manifestată de semnificat de a fi exprimat prin mai multe forme materiale este una din legile de bază de evoluție și de funcționare a sistemului lexical, aceasta fiind denumită dualism asimetric al sistemului lingvistic⁶.

6. În calitate de paradox pot fi **interpretate** și frazele incompatibile din punct de vedere logic și semantic. În acest sens este concludent următorul exemplu: *eu nu știu nimic*. În cazul de față adverbul *nu* și pronumele negativ *nimic* se exclud reciproc din punct de vedere logic, întrucât enunțul corect ar fi **eu știu nimic*. O situație similară atestăm și în cazul altor verbe la forma negativă determinate de pronumele negativ

nimic: a nu face, a nu vedea, a nu scrie, a nu citi, a nu lucra etc. Și în cazul acestora din urmă atestăm prezența aceleiași paradox logic-semantic: una enunțăm și alta înțelegem.

În logica contemporană, enunțurile, ce conțin o contradicție internă, pot avea forme alternative de exprimare, toate fiind bazate pe paradoxul Grelling și Nelson sau paradoxul mincinosului. Paradoxul are o importanță aparte pentru evoluția logicii sistemelor. Astfel, afirmațiile de tipul *cel care își pierde viața o câștigă* este un paradox, întrucât includ elemente contradictorii sau incongruente din punct de vedere logic. B. Russell a formulat paradoxul infinității, adică totalitatea **tuturor** mulțimilor care nu se conțin pe ele însele. Inițial, paradoxul este doar o opinie, care se opune opiniei **existente**. Afirmația sau expresia sunt dotate cu o semnificație contradictorie pentru a provoca spiritul nostru, pentru a identifica un sens nou sau context nou, în care afirmația respectivă ar fi corectă. Caracterul paradoxal al limbii poate fi interpretat ca fiind un mijloc de comprehensiune a modelelor noastre comune de gândire. Cu alte cuvinte, paradoxul de limbă pare a fi o afirmație contradictorie care conține un element de adevăr, afirmație absurdă și contradictorie la prima vedere, dar cu o semnificație motivată și cvasiveridică.

Note bibliografice

1. Mărghidanu, Dorin, Paradoxul lui Grelling -Nelson, un paradox semantic. În d.marghidanu@gmail.com
2. Grelling, Kurt & Nelson, Leonhard, Bemerkungen zu den Paradoxieen von Russell und Burali-Forti. In: Abhandlungen der Fries'schen Schule, Bd. 2, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 301-334, 1908.
3. Mărghidanu, Dorin, Op. Cit. P. 1.
4. Authier-Revuz, Jacqueline, Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles reflexives et non – coincidences du dire, tome I-II, Collection Sciences du langage, Larousse, 1995.
5. Tuțescu, Mariana. Précis de sémantique française. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 115.
6. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака// Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. 2. – 3-е изд. – М., 1965, p. 85-90.

Dimitrie Cantemir – pionier al internaționalizării terminologiei românești

0. Dacă secolul al XX-lea era definit ca fiind secolul „exploziei terminologice”, atunci secolul al XXI-lea ar urma să fie calificat drept secolul „revoluției informaționale”. În prezent, constatăm cu stupefacție că omul modern se află într-un proces continuu de globalizare, într-o permanentă comunicare cu Universul. Individul secolului al XXI-lea a depășit spațiul sufocant al barierelor **spirituale** intimiste, dar și pe cele de stat național și a ieșit în lumea mare a culturii (și mai ales a inculturii) universale. Tocmai din aceste **considerente**, am putea vorbi de constituirea unui om nou – *homo universalis*, dominat de cunoaștere, de informație, dar și de cele mai incredibile, fanteziste chiar idei, concepții sau intenții. Omul de azi are posibilitatea, prin intermediul internetului, să intre în relații intime directe cu orice persoană din orice punct al mapamondului, să-și confieze cele mai confidențiale sentimente, să se informeze în cele mai variate domenii ale vieții politice, economice, culturale, mondene, științifice etc. Mai mult chiar, făcând uz de capacitățile moderne de informare și de comunicare, oamenii politici, atât cei pozitivi, cât și cei negativi, pot modifica viața politică și socială sau dirija evoluția evenimentelor (în această ordine de idei, este edificator exemplul revoluției române din decembrie 1989 – prima revoluție din lume condusă de pe un post TV). În acest vacuum informațional un loc aparte deține limbajul uman și, mai ales, limbajele speciale, cele terminologice¹, întrucât fără cunoașterea limbilor de comunicare internațională, inclusiv a terminologiei de specialitate este imposibil contactul dintre indivizi. Acesta este motivul pentru care societatea contemporană este definită ca o societate a informației, întrucât informația este omniprezentă în viața modernă și se referă atât la creșterea volumului, complexității și diversității informației, cât și la dezvoltarea unor noi tehnologii, deosebit de eficiente, de prelucrare și de difuzare a ei. Utilizarea pe scară largă a instrumentelor informatice, care permit accesul aproape instantaneu la informație, indiferent de localizarea pe glob a emițătorului și a receptorului, are drept consecință globalizarea, transformarea societății într-un stat universal. În aceste **condiții**, obstacolele care ar putea incomoda sau chiar bloca în întregime accesul la **informație** ar fi lipsa suportului tehnologic precum și absența competențelor lingvistice și de specialitate necesare. Dacă suportul material performant există, pentru a transmite sau pentru a recepta informația, trebuie să dispunem de cunoștințe lingvistice și terminologice. O națiune (și limba ei națională) nu poate lua parte la

dialogul intercultural dacă nu dispune de o terminologie adecvată. Totodată, în virtutea declanșării „revoluției informaționale” și în **virtutea** faptului că problemele lingvistice pe care le ridică terminologia **științifică** și tehnică sunt pe cât de multiple, pe atât de vaste, se impune o activitate **prodigioasă** în vederea reglementării și standardizării ei, una dintre cele mai complexe fiind problema referitoare la procedeele actuale de formare a termenilor, de evoluție a acestora, și cea referitoare la particularitățile terminologiei din fiecare disciplină, la cunoașterea formanților specifici, precum și a standardelor internaționale de creație neologică și la impunerea oficială a termenilor (unităților terminologice) în așa-zisele sisteme terminologice, caracteristice diferitor **științe**.

0.1. Este cunoscut faptul că în opinia celor mai muți lingviști, terminologia este un compartiment al lexicologiei, făcând parte din domeniul lingvisticii aplicate și se ocupă cu studiul vocabularului specializat. Conform unei opinii general acceptate, vocabularul unei limbi este constituit dintr-un ansamblu de **unități** lexicale care pot fi divizate în **două** mari categorii: a) lexicul limbajului comun și b) lexicul limbajelor specializate, numite și profesionale. Prin urmare, din punct de vedere al frecvenței și al valorii de utilizare, lexicul limbii, inclusiv al celei române, se clasifică în vocabular comun, fundamental (de bază) și restul vocabularului sau masa acestuia. Totodată, vocabularul fundamental reprezintă, în temei, o structură unitară, fiind reductibil la câteva caracteristici (include unități absolut necesare procesului de comunicare, evidențiindu-se prin vechime, stabilitate deosebită în limbă și prin cunoașterea și utilizarea cuvintelor date de toți vorbitorii limbii respective, cuvinte care au o mare capacitate de derivare și multiple valori polisemantice), în timp ce masa vocabularului cuprinde o cantitate practic incalculabilă și dificil de ordonat, cuprinzând în întregime arhaismele, regionalismele, cuvintele livreși, neologismele, termenii tehnico-științifici, argoul, jargonul și expresiile idiomatice. Cuvintele de specialitate (sau terminologia specializată) sunt, de regulă, reunite în subansamblul „termeni tehnico-științifici”, din care considerente atunci când ne propunem să studiem grupări de cuvinte, este necesar ca mai întâi să delimităm cu strictete materialul terminologic de cercetat.

0.2. Se știe că îmbogățirea vocabularului unei limbi se produce pe două căi principale: 1) cu ajutorul mijloacelor interne derivarea – prefixarea, sufixarea și compunerea și 2) cu ajutorul împrumutului unor unități lexicale din alte limbi². Un procedeu mixt de formare a cuvintelor noi poate fi considerat calcul **lingvistic**, constând în reproducerea semanticii unui cuvânt străin cu ajutorul unei forme **existente** în limbă. În baza celor afirmate anterior, putem conchide că în orice limbă sunt active și funcționează în

permanență două tendințe fundamentale, diametral opuse din punct de vedere logic: tendința de internaționalizare a lexicului limbii și tendința de naționalizare a vocabularului acesteia. Evident, aceste două tendințe sunt, în unele limbi, mai productive, iar în altele mai puțin productive, acest fapt fiind determinat din **structura** internă a limbii sau de politica lingvistică a statului respectiv (a se vedea purismul lingvistic din Franța sau din **Finlanda**). Astfel, Mihai Eminescu, pornind de la ideea vechimii limbii române, ajunge la concluzia că sistemul ei derivativ nu mai produce cuvinte noi de la radicali vechi, întrucât aceștia și-au epuizat potențialul lor derivațional, din care considerente limba noastră împrumută unitățile lexicale necesare din alte limbi. În același timp, urmează să reținem că unitățile lexicale noi se înscriu, de regulă, în sistemul derivațional al limbii române, dovadă elocventă în această ordine de idei fiind existența unui mare număr de cuvinte derivate de la unitățile lexicale împrumutate.

Dat fiind numărul extrem de mare al cuvintelor împrumutate din limbile europene, în special din engleză, derivate cu ajutorul unor pseudoafixe greco-latine, unii savanți au lansat ideea că aceste cuvinte, având de cele mai multe ori caracter internațional (din care cauză au fost numite *interonime*), ar reprezenta începutul constituirii unei limbi universale unice. De altfel, în această ordine de idei Ferdinand de Saussure menționa că nu există, cu excepția lingvisticii, un alt domeniu unde am putea atesta **atâtea** idei absurde și prejudecăți. Tocmai din aceste considerente am putea afirma că niciodată în lingvistică nu a fost lansată o idee atât de absurdă, chiar o teorie întregă despre fuziunea tuturor limbilor pe parcursul unei anumite epoci **istorice**.

0.3. Activitatea de reglementare și de standardizare a terminologiei științifico-tehnice se realizează în Republica Moldova în cadrul Centrului de terminologie din subordinea Institutului de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei. O instituție similară există și la București. Cu **toate** acestea în procesul de formare a termenilor noi și de standardizare a acestui domeniu atestăm încă multe deficiențe și lacune reprobabile. Fără a ne declara adepți ai extremei puriste în **evoluția** limbii credem că este necesar să urmăm exemplul lingviștilor din alte țări. Astfel, în Franța și în alte țări împrumutul de termeni străini, mai ales englezi, este controlat cu strictețe, inclusiv crearea unor termeni noi cu ajutorul mijloacelor interne ale limbii. Cuvântul decisiv în problema aprobării termenilor noi (prin publicare în *Journal officiel*) îi revine comisiei generale de terminologie și neologie. Concomitent, comisia exercită funcția permanentă de înregistrare a necesităților terminologice ale societății franceze, de studiere a evoluției terminologiei în general și de analiză a corectitudinii noilor formații terminologice (împreună cu o serie de comisii de specialitate care funcționează la nivelul ministerelor,

cu organismele din țările francofone precum și cu organizațiile internaționale de profil).

Mai mult, a devenit evident că dezvoltarea terminologiei unei limbi nu este doar o problemă lingvistică, științifică și culturală, ci și una politică. Limbile marilor culturi au exercitat întotdeauna o influență deosebită asupra celorlalte. Desigur nu e cazul nici să acceptăm fără rezerve și nici să respingem global această influență, ci să o folosim în mod inteligent pentru a ne dezvolta propriile mijloace de **expresie** fără a le altera identitatea, întrucât conservarea identității culturale a unui popor se realizează și prin cultivarea și dezvoltarea terminologiei. Astfel, în lumea francofonă, lupta pentru apărarea limbii naționale se dă de mulți ani și există un vast plan de standardizare a **terminologiei**, fapt ce implică ameliorarea calității limbii, promovarea folosirii limbii naționale în toate domeniile, modernizarea lexicului și mai ales a terminologiei. Standardizarea terminologică (adaptarea unei terminologii pentru o utilizare anume) are implicații deosebite în plan social. Este vorba, desigur, de adecvarea instrumentului de comunicare în sfera specializată, dar și de valorizarea unei funcții identitare. În această perspectivă, dezvoltarea terminologiei în limba națională capătă o importanță deosebită.

Evident, cercetarea și propagarea științei și tehnologiei constituie două aspecte distincte ale aceluiași proces, aceste aspecte incluzând atât **creația**, cât și propagarea termenilor de specialitate în masa din ce în ce mai largă de vorbitori, până la o eventuală determinologizare, chiar banalizare a lor prin pătrunderea în vocabularul uzual. Pe plan internațional concurența în plan terminologic înseamnă concurență în plan tehnologic și comercial, întrucât adoptarea unei anumite terminologii echivalează, cel mai adesea, cu adoptarea tehnologiei care a generat-o.

Tocmai din această perspectivă urmează să studiem modalitățile de **constituire** a terminologiei științifico-tehnice în perioadele precedente ale limbii române pentru a identifica și a promova o concepție unitară de formare și evoluție a terminologiei moderne.

1.0. Ca urmare a analizei lexicului literaturii vechi, inclusiv a celei de la finele secolului XVII – începutul secolului XVIII, am ajuns la ideea că procesul de internaționalizare a limbii române în genere și a terminologiei române în parte a început încă în perioada medievală de constituire a limbii noastre. În acest context amintim substantivul *cometă* glosat de Miron Costin cu ajutorul definiției „stea cu coadă”. Însă autorul care a excelat în această privință a fost, fără îndoială, Dimitrie Cantemir, cărturar enciclopedist, etnograf, geograf, filozof, istoric, lingvist, muzicolog, compozitor, om politic și scriitor român, care a cunoscut mai multe limbi: greaca, latina, germana, franceza, rusa, polona, turca etc., fiind un reprezentant celebru

al umanismului românesc și un predecesor ilustru al iluminismului nostru. În numeroasele sale scrieri cu tematică foarte variată, Dimitrie Cantemir pune începutul terminologiei românești în cele mai diferite domenii. Este suficient să amintim că glosarul „Istoriei ieroglifice” include 280 de termeni social-politici, filosofici, matematici, militari, diplomați, arhitectonici, logici, psihologici, financiari, tehnici, geografici, fizici, astronomici, farmaceutici, zoologici etc.³

În urma unui examen atent al termenilor utilizați de Dimitrie Cantemir, am constatat că el beneficiază de toate procedeele existente în limbă de formare a unităților lexicale în genere și a celor terminologice în parte. Astfel, atestăm prezența unor termeni formați cu ajutorul afixelor (*a argumentui, aticesc, a atici, dropicos, etimologhicesc, fitor, filosofesc, fizicesc, gheometricesc, a informui, ironicesc, ithic, ithicește, laconește, loghicesc, materiesc, metafizicesc, platonicesc, poeticesc, politicesc, a prezentui, a prognostici, ritoricesc, a ritorisi, a români, a schizmi, schizmiere, sferesc, sofisticește, a solichismi, theologhicesc, tirănesc, tirănește, a tirâni, traghicesc, a trăctui, tropicesc, undelemnos, uricariu, ușeriu* etc.) sau cu ajutorul calculului lingvistic (*binefacere* [I, 287-288], format după lat. *benefacere, fărălege*... [I, 169, 267, 281, 287, 287-288, 294, 305, 307-308; II, 104], format după sl. *bezakonije, feldeință* „calitate” (I, 89), format după lat. *qualis* „ce fel de”; *vinars* [II, 371], format după germ. *Branntwein* etc.). În același timp, constatăm că lexicul „Istoriei ieroglifice” a lui Dimitrie Cantemir⁴ excelează în utilizarea unor unități lexicale neologice, mai ales de origine greco-latină sau preluate în special din limbile neolatine. De altfel, Dimitrie Cantemir chiar în prefața sa la „Istoria ieroglifică” explică necesitatea împrumuturilor lexicale din alte limbi și mai ales din limba elenă pentru a desemna noțiuni și realități noi: „Vii ști, iubitul, că nu pentru cei carii într-aceste pomenite limbi pedepsiți sint scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedepriși lovind, vreare-aș ca așe a le înțălege și în dialectul strein să să deprindză. Că așe unul după altul nepărăsit urmând, spre cele mai adânci învățături, prin hirișă limba a noastră a purcede a să îndrăzni, cu puțință ar fi, precum toate alalte limbi de la cea elinească întâi îndămânându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale supțiere și a cuvintelor însămnare ș-au agonisit” [I, 16]⁵, pronunțându-se totodată pentru adaptarea lor la specificul foneticii și morfologiei limbii române: „Într-acesta chip, spre alalte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dându-te, a le moldoveni sau a le români silește, în moldovenie elinizește și în elinie moldovenisește” [I, 16]. Opinia lui Dimitrie Cantemir în problema împrumuturilor lexicale consună, în linii mare, cu cea a lui Mihai Eminescu, care menționa: „Când lipsește ideea răsare numaidecât un cuvânt nou care nu prea are înțeles, dar care ține locul ideii”⁶

Examinând lexicul neologic al „Istoriei ieroglifice” a lui Dimitrie Cantemir, am constatat că el a îmbogățit nu numai lexicul general al limbii, dar și terminologia specială. Să reținem că cele mai multe unități lexicale introduse de Dimitrie Cantemir s-au **încetățenit** în limba română, în urma unor adaptări fonetice și morfologice ulterioare, fiind și în prezent uzuale.

Așadar, până la Dimitrie Cantemir, terminologia românească din diferite domenii era în stare incipientă de constituire, fiind în mare influențată de sistemele terminologice din limba slavă veche (desigur, cu mici excepții, întrucât varianta limbii literare din Moldova care a cunoscut o anumită influență din partea limbii latine prin intermediul limbii polone, în timp ce **varianta** limbii literare din Muntenia se afla sub influența limbii bulgare și sârbe). Fiind un cunoscător bun al limbilor clasice (greacă și latină) și al limbilor moderne, Dimitrie Cantemir a ajuns la concluzia că sursa principală de elaborare a terminologiei științifice sunt limbile greacă și latină și cele neolatine, în această ordine de idei fiind concludente operele lui „Istoria ieroglifică”, „Divanul...”, „Hronicul vechimei...” etc.

1.1. În cele ce urmează prezentăm o serie de termeni din „Istoria ieroglifică”, aparținând celor mai variate domenii terminologice, aceștia fiind uzuali în limba română contemporană.

Mai întâii, se impune numărul mare de unități lexicale din domeniul social-politic, administrativ și filosofic, împrumutate în special din greacă sau latină: *afstorcrator* „autocrat” [I, 229], *alhimist* „alchimist” [I, 66], *anonim* „necunoscut” (I, 90), *antifarmac* „antidot” [I, 120], *apofthegmă* „maximă, sentință” (II, 192), *apostrof* „apostrofă” [I, 137], *argument* „argument” [I, 73, 101, 141, 170, 171, 226; II, 84, 103, 191], *a argumentui* „a argumenta” [II, 150], *aristotelesc* „aristotelic” [II, 228], *armistiție* „armistițiu” [II, 202, 203], *articul* „articol” [I, 245; II, 122, 124], *atheist* „ateu” [I, 154], *atic* „atic” [I, 163], *aticesc* „atic” [I, 163], *a atici* „a vorbi dialectul atic” [I, 163], *avaniie* „lipsă de omenie”, *axiomă* „lege naturală” [I, 52, II, 37], *barbara* „(în scolastic) figură primului silogism” [I, 60, 252; II, 169, 211], *brehnace* „vultur care vânează iepuri” [I, 118], *cabalist* „persoană care se ocupă cu studiul cabalei iudaice” [II, 211], *cacum* „hermină” [II, 60], *capitul* „articol, capitol” [I, 247, 251], *categorie* „categorie” [I, 89, 96-97], *comedie* „spectacol de bâlci” [I, 160], *condiție* „condiție” [II, 239], *demon* „demon” [I, 64; II, 123-124], *elefterie* „libertate” [I, 256-257], *fantastic* „imaginar” [II, 58], *fantazie* „fantezie” [I, 66, 90, 105, 148; II, 42, 49, 66, 75, 103, 108, 109], *filosof* „filosof” [I, 52, 94, 95, 97, 99, 101, 102, 131, 196], *filosofie* „filosofie” [I, 163, 110, 123, 252], *fortună* „noroc, succes” [II, 42], *gheometru* „geometru” [I, 192], *ghimnosofist* „gimnosofist” [I, 195], *hadâmb* „eunuc” [I, 76], *himeră* „himeră” [I, 154], *hrisov* „hrisov” [I, 249], *idee* „concept, noțiune” [I, 40], *ipotic* „ipotetic” [I, 46], *materie* „materie” [I, 66, 97,

180; II, 159], *monarh* „monarh” [I, 229, 255], *monarhie* „monarhie” [I, 35-36, 154, 275; II, 121, 143, 167, 217], *omofilie* „homofilie” (I, 144), *referendariu* „referendar” [I, 249], *ritor* „retor” [I, 154], *ritorică* „retorică” [I, 66], *senator* „senator” [I, 96-97; II, 108, 109], *sentență* „sentință” [II, 228], *sicofandie* „sicofantie” [I, 48], *stat* „stat” [II, 166], *tiran* „tiran” [I, 25] *tiranie* „tiranie” [I, 25], *țărămonie* „ceremonie” [II, 52] etc. În al doilea rând se impune numărul mare de termeni din cele mai variate domenii ale științei și tehnicii: *anatomic* „referitor la anatomie” [I, 99], *anadarctic* „sudic” [II, 122], *anomalie* „stare anormală” [I, 90], *antarctic* „sudic” [I, 181], *antidot* „antidot” [I, 158], *apothecar* „farmacist” [II, 47], *arctic* „nordic” [I, 181, II, 122], *astrolav* „astrolab” [II, 188], *astrologhicesc* „astrologic” [I, 66], *astrologhie* „astrologie” [I, 127], *atom* „atom” [II, 159, 162, 167], *atomist* „atomist” [II, 110], *cataractă* „cascadă” [I, 194, 195, 196], *chentru* „centru” [I, 213, 273; II, 37, 122], *chiparos* „chiparos” [II, 60], *comitis* „cometă” [I, 60-61], *cornat* „cornut” [I, 211, 225], *crocodil* „crocodil” [II, 116], *diafora* „deosebire” [I, 70], *dialect* „dialect, grai” [I, 16], *dialectic* „filosof scolastic” [I, 97, 98], *diathesis* „dispoziție, rânduială” [I, 66], *dietă* „dietă” [II, 224], *dram* „dram” [I, 34-35, 165, 186; II 47, 52, 116, 119, 176], *dropică* „hidropizie” [I, 18; II, 287], *dropicos* „bolnav de dropică” [I, 153], *dropie* „dropie” [I, 34-35], *dulf* „delfin” [I, 219, 220], *eclipsis* „eclipsă” [I, 218; II, 60-61], *elcovan* „pasăre maritimă cu zbor repede; curier imperial” [I, 249], *eleghie* „elegie” [I, 123], *embrionat* „ajuns în stare de embrion” [II, 44], *energhie* „energie” [II, 216], *enthilemă* „silogism eliptic” [II, 231], *epifonemă* „exclamație retorică cu vare se încheie un discurs” [I, 116], *epithimie* „surescitare cerebrală; dorință” [I, 173], *epitrop* „epitrop” [I, 247, 225], *epitropie* „epitropie [I, 226], *etimologhie* „etimologie” [I, 94], *etimologhicesc* „etimologic” [I, 91-92], *evghenie* „noblețe” [I, 47, 61, 307], *exighisis* „exegeză” [I, 252], *experiință* „experiență” [I, 71], *figură* „formă geometrică” [II, 148], *fil* „elefant” [I, 77], *fizic* „referitor la fizică” (I, 95), *flegmă* „flegmă” [II, 222], *formă* „formă” [I, 66, 128; II, 159], *gramatică* „gramatică” [I, 66, 94, 92], *hameleon* „cameleon” [I, 242], *hronic* „cronic” [I, 45], *istorie* „istorie” [I, 13, 14-15; II, 202], *ithică* „etică” [II, 162], *lacherdă* „lacherdă” [I, 284], *lance* „lance” [I, 73], *laringă* „laringe” [I, 224], *lavirinth* „labirint” [I, 163], *lectică* „lectică” [II, 208], *lexicon* „lexicon” [I, 91-92], *loghică* „logică” [I, 96-97, 97], *mascara* „mascara” [I, 87], *metal* „metal” [I, 66], *mihanie* „mașină, instrument” [I, 98], *nard* „nard” [I, 180], *ochean* „ocean” [I, 225], *organ* „organ, instrument” [I, 92, 287, 300], *planetă* „planetă” [I, 181], *platan* „platan” [I, 163], *pol* „pol” (I, 181), *pont* „punct” [I, 251], *privileghie* „privilegiu” [I, 52], *probă* „probă” [I, 195], *proimion* „cuvânt introductiv” [I, 154], *prolog* „prolog” [II, 236], *pronie* „pronie” [II, 103], *recetă* „rețetă” [II, 47], *silavă* „silabă” [I, 92], *silogism* „silogism”

[I, 61], *sofismă* „sofism” [I, 98], *solichism* „solecism” [I, 171], *stratagemă* „stratagemă” [I, 98], *teatru* „teatru” [I, 13, 226, 263], *titlu* „titlu” [I, 96-97], *trop* „trop” [I, 66, 154] etc. Este impunător numărul de cuvinte referitoare la cultură și la civilizație: *alfavita* „alfabet”, *aromat* „mirodenie” [I, 93-94; II, 121], *catalog* „condică, catalog” [I, 70, 247; II, 106, 150], *condei* „condei” [I, 13], *corespondenție* „corespondență” [II, 252], *dascăl* „dascăl” [I, 111; II, 126, 143], *dialog* „dialog, convorbire” [II, 5-6], *discurs* „discurs” [I, 14], *harmonie* „armonie” [I, 153-154], *ieroglific* „ieroglific” [I, 13], *ieroglifie* „ieroglifă” [I, 94], *melodie* „melodie” [II, 118] *simfonie* „simfonie” [I, 153-154; II, 118] etc. și denumirile referitoare la diferite stări psihice și acțiuni ale oamenilor: *agona* „agonie” [I, 66], *apelpisie* „deznădejde” [I, 114, 269], *discolie* „dificultate” [I, 128], *a informui* „a concepe” [I, 98], *megalopsihie* „megalopsihie” [II, 103], *melanholie* „melancolie” [II, 72]; *clevetă* „clevetire” [I, 48; II, 51, 56, 66, 85, 99, 124], *clevetnic* „clevetitor” [II, 62], *clironomie* „moștenire” [I, 82], *colachie* „lingușire” [I, 61, 255; II, 132, 147], *darn* „zadar” [II, 34, 146, 215] etc.

Unele cuvinte împrumutate sau formate de Dimitrie Cantemir nu s-au încetățenit în limba română, iar altele fiind derivate în limba contemporană cu ajutorul altor afixe: *afrodisău* „afemeiat” [II, 186], *afthadia* „temeritate” [I, 269], *ahortasie* „lăcomie” [I, 188], *ahortatos* „lacom” [I, 186], *alofil* „străin, care nu face parte din aceeași familie sau neam” [I, 144], *anagheon* „necesar” [II, 163], *anagnostis* „ctitor de biserică” [II, 211], *anevsplahnos* „nemilos” [I, 186], *apofasin* „hotărât, categoric” [II, 236], *apofasisticos* „fără replică, categoric” [I, 122], *apsifisie* „dispreț” (II, 102), *atheofovie* „lipsă de teamă față de Dumnezeu” [I, 169-170], *epihirimă* „inițiativă” [II, 189], *epiorchie* „sperjur” [I, 169], *epiorhie* „sperjur” [II, 212], *evdemon* „înger bun” [II, 66], *exțentru* „excentru” [I, 71], *fiitor* „existent” [I, 154, 263], *filaftie* „iubire de sine” [I, 85], *filosofăsc* „filosofic” [I, 66; II, 37], *filosofesc* „filosofic” [I, 14], *fizicesc* „fizic” [I, 44, 102], *a formui* „a concepe” [I, 176], *Galactea* „Calea Lactee” [II, 120], *gheomandie* „geromancie” [II, 54], *gheometricesc* „geometric” [I, 66], *ironicesc* „ironic” [I, 208], *isimerie* „echinoctiu” [I, 180], *ithicesc* „etic” [II, 163-164], *loghicesc* „logic” [I, 14, 66, 171], *mathematic* „matematician” [I, 52], *micropsihie* „frică” [I, 275; II, 102], *necromandie* „vrajă asupra cadavrelor” [II, 54], *platonicesc* „platonice” [II, 228], *publică* „sfat domnesc” [II, 167] etc., isr sltele fiind creații ale autorului: *a desficiori* „a lăsa fără pui” [I, 268], *a despărinți* „a lăsa fără părinți” [I, 268], *a se pedestri* „a se pedestri” [I, 143], *a ritorisi* „a vorbi retoric” [II, 125], *a solichismi* „a comite solecisme” [I, 163], *undelemnos* „unsuros” [I, 76] etc.

1.2. Pentru a atribui concluziilor noastre un caracter cât mai verosimil, în continuare vom prezenta câteva exemple din „Istoria ieroglifică” a lui

Dimitrie Cantemir în care am atestat unele împrumuturi introduse în limba română de savantul enciclopedist:

Voroava, dară, le era aceasta: „Precum noi împărat, monarh și stăpânitoriu, **afrocator** să fim având, nu numai noi știm, ce toată lumea mărturisește și matca carea ne chivernisește, ne poruncește, ne stăpânește și ne otcârmuiește, din toată dihaniia cunoscută și aleasă ieste... [I, 229];

Și după ce de multă cutreierare și mai cu de-adins de peste măsură mirare obosit, supt umbra a unor frumoși și umbroși copaci (carii denaintea capiștii sădiți era) ca puțină odihnă tuturor mădularelor să-mi dau, acelea, unde ca cei în **agona** morții dzăceam, o Lebădă bătrână și albă lângă mine să apropie și, dacă bună dzua după obicei îmi dede, de unde sint și ce pre acelea locuri caut mă întrebă [I, 182];

De care lucru, iarăși **alfavita** din-ceput a citi și buchele din capăt a prociti începură, sfaturile înturnară, voroavele răsturnară, gândurile tăvăliră, chitelele prăvăliră, dârmoiară și cernură, nighina din grâu și bobul din madzire să alegă nu putură, grămădiră... [II, 145];

... Precum să vede, nu ucinică, ce didascală **alhimistilor** ieste, căroră nici adânc fundul mării, nici nestrăbătută a pământului grosime, nici pre supt rădăcinele munților și stâncilor a metalelor șuvăite vine, nici depărtarea locului, nici primejdiia mărșului, nici nevoia agiunsului și așeși nici iuțimea și arsura focului de la acel din fantazie născut și din crieri prefăcut aur îi poate opri [I, 66];

Adevărat, între toate jiganiile nu numai bun și adevărat filosof, ce încă și ispitit, iscusit **anatomic** Lupul ieste [I, 99];

Mute-se Arcticul, strămute-se **Andarticul**, osiia sferească în doaa să frângă, toată iușorimea în chentru să-mpingă, stihile toate tocmirea să-și piardză [II, 122];

Că pre amănuntul sama de-i vom lua, toată **anomalii**a și rătăcirea friii la dânsa vom afla [I, 204];

Aședară, după socoteala și sfatul acestui înțelept și **anonim** sfetnic, „Cum te cheamă?” pre Struțocămilă întrebară [I, 90];

Iar în vârful trulii aceii mari chipul boadzii **Pleonexiii2** în picioare sta, carea cu mâna dreaptă despre polul arctic spre polul **antarctic**, cu degetul întins, ceasurile arăta [I, 181].

De duhurile vărsatelor veninuri toți ne-am amețit, dacă strigară, și toți **antidotul** toapsăcului precum să-l arete pre Papagaie dacă rugară [I, 158];

A căruia dulce voroavă în liman și vrednică laudă pre uscat și cădzuță mulțămită de la ficiori pentru părinți, de la părinți pentru feciori, prin toate casele și adunările, nu otravă, mă crede numelui, ce tare **antifarmac** tuturor hulelor ieste [I, 120];

Ce precum **apelpisia** de multe ori mai vrednicii lucrează, așe afthadia singură cu sabiia sa capul își râtează [I, 269];

Însă mă tem că, după *apofthegma* carea singur mai pomeniși, ființa adevărului în lucruri a arăta, precum să poci a crede, nicum pociu [II, 192];

Acmu a tuturor voie unindu-să și toți supt *argumentul* Corbului supuinu-să, cu toții în toate părțile să împrăștiară și prin toți munții și codrii, unde coarne de buâr lepădate ar găsi și cap de taur aruncat ar nemeri, cu toată nevoița cercară și nicum undeva macar nu să aflară [I, 170];

...În valurile tulburării, să bătea, de vreme ce din gură neîncredințarea *argumentuia*, iar din gând socotia că macar vremenică pace între dânșii de să va cumva aședza, cât de în scurtă vreme, din cele nenumărate viclesugurile lor, multe pot să să descopere, pre carile Inorogul în catalogul său pre amăruntul însămna le avea [II, 150];

Deci la acesta lucru întâi ca *astrologhii* să facem să cade, carii cele adevărate firești și cerești trupuri mai curat vrând să arete, niște ființe din socoteală și niște trupuri și locuri, carile nici în ceriu, nici în fire să află, pun [I, 127];

...Nu mai slobodă ieste limba *atheistului* spre blăstăm decât tropurile ritorului spre hula sau lauda aninată [I, 154];

Adevărat dară că la acesta lucru dovedele a căderilor vechi aporiia de n-ar dezlega, nu cu puțină înădușala a tot sufletul filosofia *atomistilor* socotelele muritorilor și cu dânsele împreună lucrurile lumești ar stăpâni [II, 110];

Dară ași pofti să știu cu ce privileghie puteți strica *axioma* vechilor filosofi și mathematici, carii dzic (carile sint tot într-un chip cătră altul al triilea, tot într-un chip sint între sine)? [I, 52];

Care stihii pre amănuntul, după meștersugul *cabaliștilor* tălmăcindu-să... [II, 211];

Trei filosofi, ghimnosofiste, pentru ca *cataractele* Nilului (celea ce dincolo de munții [I, 195];

Însă, oricum ar fi, prostimei ei iertăciune a să da să cade, de vreme ce poate fi că *categoriile* logicăi n-au citit și în cărțile științii nu s-au zăbăvit (că celor ce multe lumânări în citeala cărților topesc, ochii trupului la vedere să tămpăsc [I, 89];

Comedie ca aceasta și buiguire într-acesta chip din gura Papagaii în mințile tuturor dihaniilor răvărsindu-să, ca cum și cu trupurile și cu sufletele amurțiți și amuțiții ar fi fost, prin câtăva vreme între dânsele mare tăcere să făcu, și una într-ochii alțiia ascuțit și neclătit căutând, ce ar fi mai de vorovit și ce ar fi mai de pomenit, ca cum a să domiri n-ar putea, ce una pre altă să înceapă... [I, 160];

Inorogul încă, pre o parte, de viață primejdioasă supărat și săturat fiind, iar pre altă parte, îndemnarea și pofta priietinilor a călca neputând, pre pomenitele *condiții* aședzimântul păcii priimi [II, 239];

Cu Filul și cu Inorogul cineva din jigăanii prieteșug, cuvânt, **corespondenție**, veri aievea, veri pre taină, din gură sau din scrisori și în tot alt chipul, macar cum, să nu aibă, nici rudenie cu dânșii să facă, nici precum rude unul altuia sint să să răspundă [I, 252];

Aceasta giuruind Inorogul și acmu și dând, unul din **crocodili** pâra dreaptă ca aceasta asupra lui făcând, adecă precum el o dată pre Hameleon vânând și să-l înghiță vrând, după multă rugăminte cu mari chizășii să să fie slobodzit, însă cu această tocmală ca alt mai mare vânat să-i aducă, sau 1000 de dramuri de panzehr să-i dea [II, 116];

Oare ce audzu adevărat audz, au **demonul**, ispitindu-mă, simțirile îmi batgiocurește? [II, 123-124];

Vii ști, iubitule, că nu pentru cei carii într-aceste pomenite limbi pedepsiți sint scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedepriși lovind, vreare-aș ca așe a le înțelege și în **dialectul** strein să să deprindă [I, 16].

Și așe și Vulpea, **dialectică**, iară nu filosoafă să află [I, 98].

În scurt, la începătura **dialogului** între dânșii sosiră și unul de altul pricine vrăjbiei, carile și pentru ce ar fi fost, a întreba începură, Inorogul întrebarea într-acesta chip înainte puind... [II, 5-6];

Căci altă mâncare a mânca nici pofta mă îndemna, nici **dieta** doftoriilor mă lăsa [II, 224].

Căci în une hotare loghicești sau filosofești a limbi streine, elinești, dzic, și lătinești cuvinte și numere, cii și colea, după asupreala voroavii aruncate vii afla, carile înțelegerii **discursului** nostru nu puțină întunecare pot să aducă [I, 14];

De acestea cuvinte Râsul hohotiiia, iară Hameleonul fisiia, pre carile unul în răs, altul în vis le tâlcuia și, ca cum sfaturi de batgiocură ar fi, le măscăriia, de vreme ce bine știia că cele de multe ori amăgele și minciunoase văpsele toată zugrăvala și chipul adevărului scârnav au muruit și la cel luminos chip și a adevărinții **figură** a vini preste puțința șarurilor a fi dzicea [II, 148];

Și așe și Vulpea, dialectică, iară nu **filosoafă** să află [I, 97];

Așjderea, tainică **filosofia** Lupului în școala dobitoacelor să nu să profesască, nici ale lui tâlcuiri și exighises să se citească, ce în locul **filosofiei** cănești de batgiocură să să aibă [I, 252];

...Căci doaă pricini sint carile, uscăciunea cuvântului scornindu-le, umedzala tusei și izvorărea **flegmei** le înmulțește [II, 222];

Iară cât despre pricina **formei**, multe și aspre discolii are, pre carea, binișor de o vom socoti și în campana socotelii drepte de o vom cumpăni, mai mult spre a firii ei cunoștință decât alalte ne va agiuta [I, 128];

Așe el în valurile vicleşugurilor tăvălindu-să (poate fi răutatea îndoit și întrit să lucredze **fortuna** slobodzind), somn fără somn și odihnă fără odihnă îl chinuia... [II, 42];

Care lucru, macar că de multe ori și de la mulți s-au ispitit, însă acmu de curând, mai curată și mai aievea **probă** a să face s-au tâmplat [I, 195].

1.3. Ca urmare a analizei lexicului neologic din opera lui Dimitrie Cantemir putem conchide, împreună cu N. A. Ursu, că cei mai mulți termeni științifici sunt cuvinte internaționale, folosite aproape în toate limbile moderne, unde au provenit din limba elină sau din cea latină ori au fost creați pe baza unor elemente din aceste limbi⁷. Cu toate acestea în prezent nu se poate vorbi despre existența unei activități susținute de ordonare și standardizare a terminologiei speciale, întrucât fundamentul științific al noii discipline nu s-a constituit într-un sistem de norme și principii, cu toate că mai multe studii terminologice au stabilit o teorie generală a acestei științe (procedeele de determinare a termenilor în cadrul unui microsistem, analiza statistică a termenilor la nivelul microsistemului respectiv; modalitățile productive de formare a termenilor; identificarea particularităților morfosintactice ale termenilor; aportul împrumuturilor din alte limbi la formarea termenilor și sistemelor terminologice; raportul dintre limba literară și limbajele specializate; standardizarea lexicului terminologic din diferite domenii)⁸. Și ca urmare în cadrul lexicologiei a luat ființă o nouă știință – terminologia, care joacă deja un rol distinct în dezvoltarea societății⁹.

1.4. În fine, putem constata cu facilitate că aproape toate elementele terminologice, inclusiv cuvintele de uz general, atestate la Dimitrie Cantemir sunt incluse în dicționarele generale de limbă și în cele de neologisme. Această lipsă de consecvență este provocată de faptul că în lingvistica română neologisme sunt definite toate cuvintele împrumutate din alte limbi sau derivate în interiorul limbii române, fără a se identifica o anumită limită temporară de pătrundere a unității respective în sistemul lexical al limbii noastre. Fără a intra în detalii, suntem de părerea că unitățile lexicale **împrumutate** de cel puțin cincizeci de ani urmează a fi etichetate ca fiind neologisme, iar restul cuvintelor, **inclusiv** cele din opera lui Dimitrie Cantemir, necesită a fi considerate ca fiind cuvinte savante sau livrești, așa cum se procedează în lingvistica occidentală.

Note bibliografice

1. Jurconi, Ion, *Terminologia și societatea informațională*// Analele Universității din Craiova, an VI. Craiova: Editura Universitară, 2002.

2. Bidu-Vrânceanu, Angela, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Numele de culori. Numele de culori.* București: Tipografia Universității din București, 1976.

Bidu-Vrânceanu, Angela, *Structura vocabularului limbii române. Probleme teoretice și aplicații practice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; Brâncuș, Grigore, *Istoria cuvintelor*. București: Editura Coresi, 1991; Brâncuș, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983; Canarache, Ana, Maneca, Constant, *În jurul problemei vocabularului științific și tehnic// Limba Română*, București, nr. 6, 1955, p. 16-24;

3. A se vedea în această ordine de idei: Ursu, Tamara, *Limba hroniculuyi lui Dimitrie Cantemir*. Chișinău: Editura Știința, 1973; Krasnova, Irina, *Gh. Asachi – lexicograf*. Chișinău, 1969; Verebceanu, Galaction, *Viața lui Bedrtoldo, un vechi manuscris românesc*. Chișinău: Museum, 2002.

4. Cantemir, Dimitrie, *Istoria ieroglifică*, vol. I-II. Chișinău: Editura Litera, 1998.

5. În paranteze se indică volumul și pagina „Istoriei ieroglifice” la care se face trimitere.

6. Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. XIII, Timpul, 9, XII, 1882.

7. Ursu, N. A. *Formarea terminologiei științifice românești*, București: Editura Științifică, 1962.

8. Ciobanu, Georgeta, *Elemente de terminologie*. Timișoara, Editura Mirton, 1998; Dubuc, Robert, *Manuel pratique de terminologie*. Quebec: Editura Linguatex, 1992; Pavel, Eugeniu, Rucăreanu, Constantin, *Introducere în terminologie (noțiuni fundamentale)*. București: Editura Academiei Române, Editura Agir, 2001; Rey, Alain, *La terminologie: noms et notions*. Collection Que sais-je? Paris: Presses Universitaires de France, 1979; Rondeau, Guy, *Introduction à la terminologie*. Montreal: Editura Gaëtan Morin, 1981.

9. Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*. București: Editura Nemira, 2001.

Busuioc, Ileana, Cucu, Mădălina, *Introducere în terminologie*. București: Editura Credis, 2001.

Eseu de interpretare interdisciplinară (lingvistică și literară) a tropilor

0. Fundamentarea teoretică a studierii metaforei și metonimiei își are originea în **Antichitate**. Atunci tropii erau examinați, din punctul de vedere al esteticii sau al poeziei literare în calitate de procedee de realizare a expresivității verbale. O atare modalitate de studiere a tropilor, inclusiv a mutațiilor semantice, s-a menținut până la mijlocul sec. al XX-lea, fiind substituită consecutiv prin clasificările logică (H. Paul), istorică (H. Schuchardt), psihologică (W. Wundt, Ch. Bally), poetică (H. Stern) și funcțională (S. Ullman). Așadar, studierea metaforei și a tropilor în genere are o tradiție multiseclară, datând din **Antichitatea** greco-romană, deși o teorie generală a metaforei încă nu s-a elaborat, în pofida faptului că tentative în acest sens atestăm și în logică, și în filozofie, și în psihologie, și chiar în teoria literaturii și în lingvistică. De cele mai multe ori metafora și metonimia sunt studiate, expresiv, în calitate de procedee poetice, dar nu ca unul din procedeele principale de modificare a semanticii cuvintelor, adică de formare a sensurilor noi. În virtutea acestui **fapt**, tropii respectivi sunt studiați, mai ales, în știința literară și în **stilistică**, unde accentul se pune pe analiza esenței poetice, a funcțiilor estetice și psihice ale acestora. În centrul atenției lingviștilor se află caracteristicile metaforei ca fenomen de limbă: semantice (formarea sensurilor noi, interacțiunea sensului primar cu cel derivat), lexicale (combinabilitatea metaforei cu alte unități lexicale), morfologice (particularitățile procesului de metaforizare în funcție de apartenența cuvintelor la o anumită parte de vorbire), sintactice (tipurile de îmbinări, în care se actualizează sensul metaforic al **cuvântului**).

1.0. Mai întâi, vom insista puțin asupra interpretării metaforei. Importanța studierii metaforei în semasiologie și în teoria literaturii este general acceptată, întrucât „cercetarea metaforei permite a fi observată acea materie primă, din care se face **sensul**”. Concepțiile existente cu privire la interpretarea esenței metaforei au la bază, în opinia unor specialiști, trei modalități principale de **analiză**. În primul rând, este vorba de definirea comparativ-confruntativă a metaforei, când la baza interpretării ei se pune postulatul despre similitudinea a două sensuri (noțiuni, semnificați). O atare definiție a metaforei este caracteristică pentru mai mulți savanți în **materie** și se reduce la perpetuarea concepției lui Cvintilian conform căreia metafora este o comparație ascunsă și prescurtată: metaphore brevior est similitudo. În al doilea rând, este vorba despre definiția substituțională a metaforei, când la baza interpretării metaforei se pune postulatul că expresia metaforică „**substituie**” expresia „directă”, adică metafora se definește drept utilizare

a denumirii figurate a obiectelor și fenomenelor din realitatea obiectivă în locul denumirii directe a segmentelor respective. În al treilea rând, este vorba despre definirea metaforei în calitate de interacțiune a termenilor direct și figurat, de suprapunere, de imprimare a unui cuant semantic metaforic de asupra sensului direct al **cuvântului**.

Definițiile în cauză sunt determinate de tipurile structural-semantice deferite ale metaforei, fiind de asemenea trei la număr: 1) metafore-comparații (*bujor de fată* „fată ca un bujor”), 2) metafore-substitute (*creastă* „prelungire cărnosă, de culoare roșie de pe capul unor păsări” și *creastă* „parte superioară a unui obiect înalt”) și 3) metafore-caracterizări (*porc* „animal domestic, de talie medie” și *porc* „om mârșav, infam, lipsit de bună **cuvîință**”). Din punct de vedere structural-semantic toate tipurile date de metaforă pot fi reduse la două: 1) metafore care se caracterizează prin actualizarea simultană a ambilor **termeni** – și a celui direct și a celui figurat; 2) metafore care se caracterizează numai prin actualizarea termenului figurat.

Dată fiind existența unui component semantic comun, orice semnificant al unui denotat poate fi folosit pentru a indica alt denotat. Această posibilitate rezultă din stabilirea unui raport de similitudine între semnificații celor două obiecte, raport care constituie baza oricărui sistem de semnificație, format prin reflectarea obiectelor în conștiința oamenilor. Pentru a opera o substituție metaforică trebuie să dispunem de cel puțin două reprezentări mintale: una a obiectului desemnat, iar a doua a obiectului care urmează a fi desemnat.

1.1. Referitor la problema originii metaforei se menționează că limba omului primitiv era constituită în exclusivitate din imagini metaforice, de aceea vocabularul lui conținea o multitudine de imagini, fiind remarcabile mai ales la „sălbatici”, în raport cu care limbile contemporane creează numai o imagine **aproximativă**. A fost preconizată ideea că „amprenta expresivității era proprie fiecărui **nume**”, fapt ce nu poate fi acceptat, întrucât astfel de imagini-metafore din limbajul omului primitiv sunt în realitate niște pseudometafore, căci „metafora nu se produce decât **atunci** când conștiința unității termenilor între care s-a operat transferul coexistă cu conștiința deosebirii **lor**”, adică noțiunea de **metaforă** este aplicabilă și adecvată numai în cazul proceselor conștiente de metaforizare.

Faptul că metafora a apărut inițial din necesitate comunicativă sub influența lacunelor denominative ale vocabularului, iar mai târziu frumusețea și magia au contribuit la extensiunea domeniului ei de aplicare, a fost semnalat încă de Cicero, care afirma că metafora a apărut dintr-o anumită indigență a limbii (comp.: *piciorul muntelui*, *cotul râului* etc.): „lipsind expresiile proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, aceștia au trebuit să denumească noile noțiuni

prin expresii vechi. După cum veșmintele au apărut din necesitatea de a ocroti corpul împotriva frigului, dezvoltându-se mai târziu în podoabe, tot astfel metafora, impusă la început de lipsurile limbii, a devenit mai apoi un obiect al desfătării **retorice**". Prin urmare, din punct de vedere genetic, metafora are caracter extrapoetic, de aceea funcția poetică a metaforei este derivată, **secundară**, deși unii specialiști, pornind **de la** faptul că din procedeu de creare a imaginii poetice se transformă în procedeu de formare a sensurilor care lipsesc în limbă, consideră ca fiind primară funcția poetică a **metaforei**. Explicația lui Cicero, preluată de retoricile **Antichității** până târziu, în secolul al XVIII-lea a fost rectificată radical de G. Vico (*Scienza nuova*, 1725). Astfel, pentru Vico, metafora nu este, ca pentru Cicero, produsul unei operații logice, simplu transfer de noțiuni, ci produsul unei mentalități *prelogice*, caracterizând prima fază a civilizației omenești – faza ei poetică, anterioară celei filosofice. G. Vico, precizează T. Vianu, este „primul teoretician al animismului primitiv” și, potrivit lui, oamenii sunt înclinați să denumească aspectele universului prin cuvinte întrebuițate la origine pentru realitățile corpului: ***gura unui râu, o limbă de mare, vână de apă, măruntaiele pământului*** etc. Orice metaforă, înainte de a se fi gramaticalizat, conținea o personificare și chiar un mit. O dată cu trecerea la faza logică sau filosofică, metafora își micșorează frecvența. Pornind de la **concepția** lui G. Vico, Ch. Bally explică limbajul figurat prin imperfecțiunea spiritului uman de a abstractiza în afara contactului cu realitatea concretă. În cultura română, G. Ibrăileanu avansează o teză contrară: faptul că în opera lui Homer ori a lui Creangă metafora este slab reprezentată îl conduce la ipoteza că operațiile complexe pe care le presupune metafora sunt străine gândirii lineare și realiste a **oralității**. Pentru criticul român, primul stadiu al inteligenței figurative este comparația; metafora vine după aceea.

1.2. Cea mai curentă clasificare a metaforei constă în opunerea orientării ei poetice și nonpoetice. Metaforele nonpoetice sau metaforele de limbă sunt calificate „moarte”, „uzate”, „petrificate”, „lexicalizate”, iar cele poetice – „vii”, „expresive”, „individuale” etc. De altfel, opoziția general/individual sau limbă/ vorbire prevalează în majoritatea studiilor despre metaforă. Totodată, este important să subliniem că din punct de vedere semantic metaforele „limbii și metaforele vorbirii, metaforele poetice și metaforele nepoetice nu se deosebesc și, prin urmare, nu se opun una **alteia**. Unica diferență esențială constă în potențialul stilistic deosebit al metaforelor poetice și nepoetice. În această ordine de idei este concludentă următoarea afirmație a lui M. Bréal: „Între tropii limbii și metaforele poezilor e aceeași diferență ca și între un produs de uz comun și o cucerire recentă a **științei**”.

Paralel cu opoziția metaforă poetică/ metaforă nepoetică, unii cercetători relevă opoziția metaforă poetică/ metaforă terminologică,

remarcând că, spre deosebire de metafora poetică, care duce la sporirea resurselor expresive ale limbii, metafora terminologică se caracterizează prin neutralitate stilistică, caracter obligatoriu în stilul științific respectiv și caracter denotativ, și, drept, urmare, ea determină constituirea **omonimelor**. Deși metafora terminologică este o varietate a metaforei de limbă, semantica ei este determinată de o definiție logică riguroasă în funcție de locul ocupat în sistemul terminologic dat, în timp ce semantica metaforei de limbă este reglementată de comunitatea lingvistică. Trebuie totodată să menționăm că atât metafora terminologică, cât și cea de limbă apar pe baza acelorași asociații de similitudine.

Savanții, preocupați de cercetarea metaforelor de limbă ca denumiri directe unice ale obiectelor și fenomenelor, au constatat că aceste metafore se limitează, de regulă, la o simplă mutație semantică, de aceea în lingvistică trebuie să analizăm metafora numai în calitate de „procedeu metaforic de dezvoltare a **polisemiei**”. Metafora autentică, poetică nu se caracterizează prin modificări de sens, întrucât, în acest caz, se produce o raportare denotativă diferită a cuvintelor, din care considerente metaforele poetice nu sunt înglobate în dicționarele limbii literare, constituind apanajul dicționarelor limbii scriitorilor. Metaforele individuale sau stilistice circulă numai în limbajul artistic, folosirea lor în vorbirea cotidiană imprimă enunțului un caracter alambicat și produce efect **comic**.

1.3. În fine, este necesar să identificăm distincțiile **existente** între noțiunile „figură de stil” și „tropi”. Figura de stil dispune de un conținut mai amplu și include figurile fonetice (aliterația, asonanța, armoniile imitative sau simbolismul fonetic, onomatopeele, proteza, afereza, sincopa, apocopa, epenteza, metateza etc.), figurile morfo-sintactice (repetiția, epifora, anafora, anadiploza, enumerația, polisintetul, paralelismul sintactic, perifraza, silepsa, anacolutul, inversiunea, hiperbatul, invocația, apostrofa, interogația retorică etc.) și figurile semantice (de **similitudine**: epitetul, metafora, catacreza, simbolul etc. și de **contiguitate**: metonimia, sinecdoca, antonomaza). Din acest ansamblu de figuri de stil, termenul *trop* este rezervat numai pentru figurile semantice: metafora și metonimia.

2.0. În ceea ce privește **metonimia**, constatăm că în lingvistica contemporană ea este definită drept dependență de incluziune a unor semnificații distincte. Dependența data se reduce la relațiile hiperonimice și hiponimice¹⁸: hiperonimia își exercită acțiunea de la tot spre parte, dar hiponimia, invers – de la parte spre **tot**. Greimas susține că adoptarea relațiilor hiperonimice și hiponimice ne permite să renunțăm la termenul metonimie, care nu se pretează unei definiții univoce și căruia nu-i poate fi atribuită o semnificație **unică**. Acceptarea ipotezei date, adică reducerea metonimiei la relațiile hiper- și hiponimice, implică integrarea în această

categorie numai a acelor cazuri când între sememul derivant și cel derivat există relații de subordonare logică, adică numai a cazurilor de sinecdocă, și ca urmare se ignoră metonimiile autentice, când sememul derivant se află în relații de coordonare cu cel derivat. De aceea considerăm admisibilă definirea metonimiei prin intermediul dependenței de incluziune sau implicațiune definită drept „analog cognitiv al relațiilor reale (interacțiune, dependență) dintre entitățile din lumea obiectivă” de tipul material – produs din acest material, cauză – efect, inițial – derivat, acțiune – scop, proces – rezultat, parte – tot, proprietate – **obiect**. Raportul de implicațiune în accepțiunea noastră obține un conținut cuprinzător, incluzând și unele tipuri de relații suplimentare, cum ar fi contiguitatea contextuală, spațial-temporală, care nu sunt acoperite de noțiunea „metonimie”.

3.0. O examinare de profunzime a metaforei și a metonimiei permite să constatăm că acești doi tropi includ toate varietățile de metafore și de metonimii, întrucât la baza lor se află aceleași tipuri de asociații psihice în baza cărora se produce transferul semantic sau se realizează imaginea poetică urmărită de scriitor.

3.1. Se știe că limbajul uman este nu numai un fenomen social, ci și un fenomen psihic. Aspectul social și cel psihic (individual) nu se exclud, ci se presupun reciproc. Ca urmare a unității dialectice dintre aceste două aspecte, limba funcționează, exercitându-și funcția sa principală – cea comunicativă, și evoluează în scopul realizării cât mai adecvate a acestei funcții. În procesul producerii metaforei sau metonimiei se manifestă integral interdependența limbii și gândirii. Dacă definim limba, ca și A. Losev, drept creație interpretativ-semantică a **gândirii**, suntem în drept a căuta suportul intelectual al tropilor în gândirea vorbitorilor limbii. Anume în gândirea deținătorilor limbii date se stabilesc diverse relații între imaginile denotațiilor, care urmează a fi denumiți. Gândirea noastră asociază, compară, opune în permanență, în ultimă instanță analizează semantica unităților lexicale. În plus, unitățile lexicale „nu numai că sunt comparate în memorie, ci și interacționează, se atrag și se resping reciproc și niciodată nu există izolat, un astfel de joc continuu al acțiunii și al contracțiunii conduce, în fine, la crearea unor anumite **unități**”. În gândirea, în conștiința vorbitorilor apar anumite asociații între imaginile denotațiilor, cantitatea cărora este incalculabilă. În afară de aceasta, proprietățile și conexiunile dintre denotați sunt multiaspectuale și interdependente, ca și natura însăși.

3.1.1. Deși din punct de vedere cantitativ asociațiile sunt incomensurabile, putem afirma cu certitudine că incalculabile sunt nu tipurile de asociații, ci realizarea lor concretă. Psihologii au demonstrat că metafora și metonimia se realizează pe baza asociațiilor de contiguitate și

de **similitudine**. Importanța asociațiilor date în procesul modificării sensului cuvintelor a fost evidențiată încă de G. Hegel, care susținea că asocierea imaginilor nu este altceva „decât reducerea imaginilor unice la imagini **universale**”, „întrucât imaginile unice stabilesc relații între ele tocmai datorită la aceea ce le este general. Acest general este, fie o latură deosebită a obiectului, ridicată la nivelul de formă a universalității, ca de exemplu, culoarea roșie a trandafirului, fie una concret-universală, de exemplu, faptul că el este **plantă**”, adică este vorba de asociațiile de contiguitate și de similitudine.

Cu toate că o serie de savanți manifestă o atitudine sceptică față de valoarea asociațiilor psihice în domeniul elaborării tropilor, motivându-și poziția prin faptul că asociațiile deschid „perspective vaste pentru diverse interpretări subiective ale sensului” și că „nu toate caracteristicile, trăsăturile, relațiile proprii obiectului cercetat sunt esențiale (relevante) în egală măsură pentru fenomenul **descriș**”; majoritatea savanților contemporani recunoaște că orice mutație semantică este mediată de asociațiile psihice. Semasiologul italian Tulio de Mauro, vorbind despre importanța analogiei ca varietate a asociațiilor psihice, declară: „Dacă în templul semanticii am vrea să punem o statuie, aceasta ar trebui să fie statuia analogiei, deoarece analogia este cea care conferă ordine... împletirii complexe istorice și socio-culturale a fenomenelor semantice ale unei **limbi**”. Totodată, R. Jakobson constată că toate semnele verbale preconizează prezența a două modalități de sistematizare: 1) combinarea, care presupune că fiecare unitate de limbă se integrează într-o unitate de nivel ierarhic superior, și 2) selecția, care constă în posibilitatea substituirii unităților echivalente din diverse puncte de vedere. Combinarea este *in praesentia*, dar selecția – *in absentia*. Altfel spus, la R. Jakobson combinarea coincide cu sintagmatica, iar selecția – cu paradigmatica. **Deci** el identifică relațiile paradigmatică cu asociațiile de similitudine, iar cele sintagmatică – cu asociațiile de contiguitate. De altfel, această aserțiune nu este integral novatoare, întrucât a fost propusă încă de N. Krușevski: „dacă drept urmare a legii asociației de similitudine cuvintele trebuie să se clasifice în mintea noastră în sisteme sau cuburi, atunci, datorită legii și asociației prin contiguitate, aceleași cuvinte trebuie să se distribuie în **serii**”.

3.1.2. Să reținem că delimitarea asociațiilor de similitudine și de contiguitate aparține lui W. Wundt și lui H. **Schuchardt**. În etapa actuală importanța asociațiilor pentru elaborarea metaforei și metonimiei este confirmată de cea mai mare parte a **savanților**. Asociațiile de similitudine se evidențiază prin faptul că se face abstracție „de proprietățile neidentice, distinctive ale obiectelor” și se accentuează „proprietățile lor identice, **asemănătoare**”, pe baza lor se pune semnul egalității între obiectele și

fenomenele din realitate, între imagini și concepte, între omolexe și paralex, între parasesmante și omosemante, dar nu numai între obiectele și fenomenele din realitatea obiectivă, cum se susține de cele mai multe ori.

4.0. Asociațiile psihice de similitudine și de contiguitate corelează în limbă, din punct de vedere lingvistic, cu **metasemia** similitivă și cu cea implicativă, inclusiv cu metafora și su metonimia, în teoria **literară**. Așadar, asociațiilor psihice de similitudine le corespunde în limba metasemia similitivă, iar în poetică – **metafora**. Trecerea de la sememul derivant la cel derivat este posibilă numai în cazul existenței unei asociații de similitudine, care permite apariția inovațiilor în limbă. Similitudinea obiectelor și fenomenelor nu este altceva decât similitudinea unor **entități** reflectate în conștiință, care posedă una sau mai multe trăsături semantice comune, în baza cărora se produce mutația semantică prin similitudine. Este **vorba deci** de acea proprietate a obiectelor și fenomenelor, care permite transferul semantic și care a fost denumit denotator, care nu este o realitate independentă, ci o parte a semanticii termenilor primar și **derivat**. **Deci** denotatorul constituie fundamentul comparației și explică tehnica metasemiei similitive.

Asociațiile de contiguitate generează stabilirea unor relații de incluziune, de implicare între obiectele și fenomenele din realitate, între imaginile lor și între unitățile lexicale. Atât asociațiile de similitudine, cât și cele de contiguitate se actualizează într-un număr foarte mare de modele asociative concrete. În același timp, asociațiile psihice de similitudine și de contiguitate se actualizează în vorbire în mutații semantice similitive și contigue sau expresii poetice de natură metaforică sau metonimică. Concordanța dată a fost demonstrată de M. M. Pokrovski, care menționa că „variațiile sensurilor cuvintelor, la prima vedere capricioase, în realitate se subordonează unor anumite legi, întrucât ele corespund asociațiilor psihologice (adică psihice – *V. B.*) de contiguitate și de similitudine, și că, în pofida subiectivismului lor, ele reflectă în genere corect și exact schimbările obiective respective din viața popoarelor și a grupărilor lor **sociale**”.

Așadar, la baza evoluției mijloacelor denominative și de formare a unităților poetice ale limbii se află factorii de natură psihică, legile generale ale gândirii umane. Acestea le revine „un rol mare în procesul de constituire și de funcționare a denumirilor, poate chiar mai mare decât stimulilor pur externi și pur **interni**”. De altfel, această legitate a fost remarcată încă de lingvistul francez L. Roudet, care, luând în calcul importanța omului în procesul mutațiilor semantice și de constituire a mijloacelor de exprimare poetică, explica mecanismul acestor fenomene din punct de vedere psihic: „Cauza imediată a fiecărei modificări este întotdeauna un fenomen psihologic (psihic – *V. B.*), care își are sediul său în individ, și anume efortul

subiectului vorbitor pentru a-și exprima gândirea sa prin intermediul limbii. Acest efort face să apară în conștiință un sistem de idei și un sistem de cuvinte. Dacă aceste două sisteme sunt în acord, efortul duce direct la reamintirea unui cuvânt, însă deseori între ele este o dezarmonie: efortul de exprimare caută a le adapta unul la altul. Pentru aceasta trebuie ca sistemul de cuvinte să lungească pe sistemul de idei sau, dimpotrivă, trebuie să lungească sistemul de idei pe sistemul de **cuvinte**".

4.1. Pentru literați, esteticieni și stilisticieni metafora și metonimia sunt, în primul rând, utilizare figurată a cuvântului, trop, procedeu artistic de limbă, în timp ce pentru lingviști ele sunt un procedeu de formare a sensurilor noi, indiferent dacă se urmăresc scopuri poetice sau nu. Esența metasemiei similative rezidă în faptul că sememul derivat își pierde propria sa valoare denotativă și obține pe cea denotativă a sememului derivant; totodată valoarea denotativă a sememului derivat nu dispare în întregime, ci se transformă în valoare conotativă. Pentru metasemia similativă sunt caracteristice câteva operații concrete de extindere și de reducere a semelor. De o mare frecvență beneficiază procesul de trecere a virtuelor în hiposeme. De exemplu, sememul derivant *măgar* are următoarea structură semică: hiperosemul „animal domestic” + clasemul „animat” + hiposemele „de povară, mai mic decât calul, cu urechile lungi” + virtuelul „prostie și încăpățănare”, iar sememul derivat expresiv al semantemului *măgar* conține o altă totalitate de seme: hiperosemul „ființă rațională” + clasemul „animat” + hiposemele „prost, încăpățânat sau obraznic” + virtuelul „de povară, mai mic decât calul, cu urechile lungi”. Din acest exemplu rezultă că virtuelurile au trecut în categoria hiposemelor, iar hiposemele au devenit virtueluri în sememul derivat. Paralel cu aceasta hiperosemul „animal domestic” a fost substituit de hiperosemul „ființă rațională”. Mutațiile semantice din cadrul metasemiei similative deseori se caracterizează prin substituirea unui clasem prin altul, producându-se simultan restructurarea hiposemelor și a virtuelurilor. O atare restructurare semică este specifică unităților lexicale conversive, apărute pe baza asociațiilor de similitudine. Astfel, sememul derivant al substantivului *bărbat* este prezentat în dicționar ca totalitate a următoarelor seme: hiperosemul „ființă umană” + clasemul „obiect animat” + hiposemele „matur”, „de sex masculin” + virtuelul „îndrăzneală, vitejie”, iar sememul derivat conține un alt ansamblu de seme: hiperosemul „care ține de ființele raționale, de om” + clasemul „calitate” + hiposemele „cu fermitate în acțiune”, „cu bărbăție”, „fără frică” + virtuelurile „matur”, „de sex masculin”. Din acest exemplu desprindem nu numai trecerea virtuelurilor în hiposeme, dar și substituirea clasemului „obiect animat” prin clasemul „calitate”, adică are loc adjectivarea substantivului.

Așadar, spre deosebire de metasemia implicativă, pentru care este proprie condensarea semică, metasemia similitivă se caracterizează prin asociere pe baza semelor coincidente în urma neutralizării unor elemente ale unui anumit ansamblu semic și, ceea ce ține de esență, niciodată nu apare un ansamblu semic absolut nou, întrucât sunt prezente în structura sememului derivat și a celui derivant semele comune, în baza cărora se produce mutația de sens.

4.2. Asociațiile psihice de contiguitate corelează în limbă cu metasemia implicativă, care, la rândul său, are, ca și metasemia similitivă, două forme concrete de manifestare: metasemie implicativă cu orientare denominativă și metasemia implicativă cu orientare estetică (pentru denumirea celui de al doilea tip de metasemie implicativă poate fi menținut termenul „metonimie”). Cu alte cuvinte, metonimia, ca și metafora, fiind termen retoric, poetic, literar, presupune prezența unei imagini poetice în conținutul sememelor derivate, fapt ce se află în concordanță cu scopul mesajului poetic, în timp ce metasemia implicativă cu orientare denominativă nu are, de regulă, finalitate expresivă și de aceea se caracterizează mai întâi prin orientarea de a desemna realitatea.

Particularitatea distinctivă a metasemiei implicative, subliniată de nenumărate ori de cercetătorii metonimiei, constă în faptul că această varietate de metasemie reclamă condensarea, comprimarea semantică a unor îmbinări de cuvinte, fapt ce determină „reducerea componentei propoziției și o oarecare simplificare a sintaxei”, întrucât una din unitățile constituente ale îmbinării de cuvinte este eliminată, iar unitatea rămasă, păstrându-și semnificația sa proprie, își însușește și semantica unității elipsate. Reducerea cantitativă a îmbinării se produce după schema: îmbinare de cuvinte → nume. Prin urmare, metasemia implicativă, ca și metonimia, „nu deschide priveliști noi, ci scurtează distanțele”.

4.3. Esența procesului de mutație semantică sau a metasemiei poate fi explicată, făcând uz de posibilitățile logicii matematice. Fie A termen primar, care posedă o anumită proprietate, iar B termen derivat. Pentru ca A să treacă în B este necesară existența unei proprietăți comune, pe baza căreia se produce comparația. Fie C proprietatea comună, denotatorul termenilor A și B , adică tertium comparationis, cu ajutorul căruia termenul A , modificându-și structura semică, se transformă într-o unitate semică nouă, creându-se în felul acesta un semem derivat. Acest proces poate fi redat astfel: $A \rightarrow (C) \rightarrow B$.

4.4. Literații, în procesul de analiză a tropilor, tind să determine destinația și valoarea stilistică ale figurilor de stil și ale imaginilor asociative care figurează în structura unei opere artistice, în timp ce sarcina lingviștilor constă, mai întâi, în determinarea mecanismului și semanticii tropilor.

În această ordine de idei menționăm că în istoria lingvisticii s-au făcut diverse tentative în scopul definirii modificărilor semantice și a tropilor în genere atât din punct de vedere onomasiologic, cât și semasiologic. Interpretarea onomasiologică a fenomenului se reduce la următorul raționament: denotatul putea fi denumit printr-un lexem nou și deci putea fi vorba de apariția unui cuvânt nou. Dar, întrucât noul denotat este denumit printr-un lexem existent deja în limbă, are loc adaptarea unui nume vechi la un denotat nou. Cu alte cuvinte, se delimitează două tipuri de transfer semantic: onomasiologic și semasiologic, primul determinând apariția sememelor denominative, adică a metaforelor și metonimiilor de limbă, iar secundul – apariția sememelor expressive, adică a metaforelor și metonimiilor poetice. O atare delimitare vine în contradicție cu realitatea limbii, de aceea este mai plauzibilă interpretarea lui V. G. Gak: în cazul mutațiilor semantice sensul este determinat „atât de planul semasiologic – posibilitatea unui cuvânt (W2) de a desemna simultan două obiecte diferite (R1 și R2), cât și de planul onomasiologic – posibilitatea unui obiect (R1) de a obține două denumiri diferite (W1 și W2)”.

În studiile din ultimii ani se recomandă o delimitare a noțiunilor „transfer denominativ” și „transfer al sensului”, adică o delimitare a noțiunii mutație semantică de cea de trop. Esența delimitării preconizate constă în faptul că în cazul transferului denominativ denotatul ar putea fi denumit printr-un cuvânt nou și deci ar putea fi vorba de apariția unei unități lexicale noi. Cu alte cuvinte, transferul denotativ ar genera constituirea sememelor derivate denotative, iar transferul de sens – constituirea sememelor derivate expressive, adică a tropilor.

5. În concluzie, urmează să reținem că în procesul de studiere a tropilor este necesară o abordare interdisciplinară – lingvistică și literară. Mecanismul de constituire a tropilor, indiferent de orientarea lui – denominativă sau poetică, expresivă – este același ca și în cazul mutațiilor semantice, având la bază asociațiile de similitudine, în cazul metaforei, și cele de contiguitate, în cazul metonimiei. În acest context, constatăm că așa-zii tropi ai limbii sunt, de regulă, transferuri semantice și constituie obiectul de studiu al semasiologiei, în timp ce tropii poetici țin de domeniul teoriei și al poeziei literare, inclusiv al stilisticii. Cu toate acestea nu recomandăm să se propună o delimitare categorică între mutațiile semantice și tropii poetici, întrucât acestea două fenomene, deși sunt distincte, au în comun unul și același mecanism de elaborare. Din aceste considerente, orice studiu lingvistic al tropilor reclamă și o examinare, fie și parțială, a aspectului expresiv-poetic al acestora și, invers, orice studiu literar al tropilor necesită să se bazeze pe analiza de profunzime a mecanismului lingvistic, mai corect psihic, de formare a tropilor.

Note bibliografice

1. În acest context urmează să amintim că a fost înaintată ipoteza conforma căreia metafora, metonimia și sinecdoca au apărut numai ca urmare a existenței polisemiei cuvântului (Морковкин В. В. *Лексическая многозначность и некоторые проблемы её лексикографической интерпретации*// Русский язык. Проблема художественной речи. Лексикология и лексикография: Виноградовские чтения IX-X. – М., 1981, p. 153-166), ceea ce constituie o inexactitate, întrucât **dezvoltarea** polisemiei implică în mod imperios prezența **monosemiei**, care poate conduce la polisemie prin metaforă și metonimie.

2. Бессарабова Н. Д. *Метафорические сочетания в общественно-публицистическом стиле русского литературного языка*// НДВШ Филол. науки. – М., 1979, пр. 1, p. 34-43.

3. Арутюнова Н. Д. *Языковая метафора: (Синтаксис в лексика)*// Лингвистика и поэтика. – М., 1979, p.173.

4. Телия В. В. *Вторичная номинация и её виды*// Языковая номинация: Виды наименований. – М., 1977, p. 198-202.

5. A se vedea: Buysseens E. *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*// Studii și cercetări lingvistice. București, 1960, nr. 3, p. 408; Ullmann S. *Où en sont les études de sémantique historique*// Le réel dans la littérature et dans la langue: Actes du X-ème Congrès de la Fédération internationale de Langues et Littérature Modernes (Strasbourg: 29 août – 3 septembre 1966), Paris, 1967, p. 111; Калинин А. В. *Лексика русского языка*. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978/1978, 25; Шмелёв Д. Н. *Современный русский язык: Лексика*, М.: Просвещение, 1977, p. 84.

6. A se vedea: Guiraud P. *La sémantique*, – 3-ème éd. Paris: PUF, 1959, p. 35; Калмыкова Е. И. *О динамике метафоры в научном стиле*// НДВШ Филол. науки. М., 1974, пр. 2, p. 83; Федоров А. И. *Семантическая основа образных средств языка*. – Новосибирск; Наука, 1962, p. 22; Черкасова Е. Т. *О метафорическом употреблении слов: (по материалам произведений Л. Леонова и М. Шолохова)*// Исследования по языку советских писателей. М., 1959, p. 8.

7. A se vedea: Левин Ю. И. *Структура русской метафоры*// Учён. зап. Тартуского гос. ун-та. – Вып. 181: Труды по знаковым системам 2. – Тарту, 1965, p. 293.

8. Șăineanu L. *Încercare asupra semasiologiei limbii române*. București, 1889, p. 136; Леви-Леви-Брюль Л. *Первобытное мышление*. М.: Атеист, 1930, p. 111-113.

9. Кацнельсон С. Д. *Язык поэзии и первобытно-образная речь*// Изв. АН СССР Отделение яз. и лит-ры. – Т. XX. Л.-М., 1947, p. 313.

10. Vianu T. *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*. – București, 1957, p. 19.

11. Античные теории языка и стиля. – М.-Л.: ОГИЗ Гос. соц.-экон. изд-во, 1936, р. 216.

12. Арутюнова Н. Д. *Синтаксические функции метафоры*// Изв. АН СССР. Сер. яз. и лит. – Т. 37. – М., 1978, пг. 3, р. 257; Арутюнова Н. Д. *Языковая метафора: (Синтаксис в лексика)*// Лингвистика и поэтика. М., 1979, р. 163-164.

13. A se vedea. Ullmann S. *Précis de sémantique française*. – 2-ème éd.– Berne: A. Francke S. A., 1959, р. 279; Авеличев А. К. *Метафора внепоэтического контекста (на материале французской и итальянской рекламы)*: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1973, р. 11; Ефимов А. И. *Стилистика художественной речи*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957, р. 109; Телия В. В. *Вторичная номинация и ея виды*// Языковая номинация: Виды наименований. М., 1977, р. 192.

14. Bréal M. *Essais de sémantique: Science des significations*. Genève: Slatkine Reprints, 1976, р. 131.

15. Ефимов, Op. cit., р. 104; Семчинский С. В. *Билингвизм и заимствование метафор (на материале славяно-восточнороманских языковых контактов)*// НДВШ Филол, науки. М., 1975, пг. 4. 1975, р. 62.

16. Брагина А. А. *Синонимы и метафора*// Рус. яз. в школе. М., 1975, пг. 6, р. 99.

17. Мейлах Б. С. О метафоре как элементе художественного мышления// Труды отдела новой русской литературы/ Институт русской литературы. – Т. 8. – М.; Л., 1948, р. 215.

18. Greimas A.-J. *Sémantique structurale*. – Paris, Larousse, 1966, р. 29.

19. Ibidem, р. 35-36.

20. Ibidem, р. 29.

21. A se vedea în această privință: Никитин М. В. *Лексическое значение в слове и словосочетание*. Владимир, 1974, р. 53, 71.

22. Losev A. Ф. *О понятии языковой валентности*// Изв. АН СССР Сер. лит.-ры и яз. Т. 40. М., 1981, пг. 5, р. 406.

23. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. М.: Изд-во иностр. лит., 1959, р. 30.

24. Выготский Л. С. Собр. соч. Т. 2: *Проблемы общей психологии*. М.: Педагогика, 1982, р. 164-166.

25. Гегель Г. *Энциклопедия философских наук*. Т. 3: *Философия духа*. М.: Мысль, 1977, р. 289.

26. Ibidem, р. 290.

27. Маковский М. М. *Системность и асистемность в языке: Опыт исследования антиномий в лексике и семантике*. М.: Наука, 1980, р. 21.

28. Mauro T. de. *Introduzione alla semantica*. Bari: Laterza, 1970, р. 239.

29. Jakobson R. *Essais de linguistique générale*. Paris: 1963, р. 48.

30. Крушевский Н. *Очерк науки о языке*. Казань, 1883, р. 65.

31. Guiraud P. Op. cit., p. 39.

32. A se vedea: Ducháček O. *L'interdépendence (interdépendance) et l'intersection du contenu et de l'expression*// Orbis. – Т. XXI. Louvain, 1972, nr. 2, p. 476; Guiraud P. Op.cit., p. 52; Jakobson R. Op. cit., p. 55; Roudet L. *Sur la classification psychologique (psychologique) des changements sémantiques*// Journal de psychologie. – Т. XVIII. – Paris, 1921, p. 689; Ullmann S. *Où en sont les études de sémantique historique*// Le réel dans la littérature et dans la langue: Actes du X-ème Congrès de la Fédération internationale de Langues et Littérature Modernes (Strasbourg: 29 août – 3 septembre 1966). Paris, 1967, p. 112; Ullmann S. *Précis de sémantique française*. 2-ème éd. Berne: A. Francke S. A., 1959, p. 275-276; Азнаурова Э. С. *Стилистический аспект номинации словом как единицей речи*// Языковая номинация: Виды наименований. М., 1977, р. 100; Будагов Р. А. *Человек и его язык*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974, р. 131; Булаховский Л. А. *Введение в языкознание: Учебное пособие для ун-тов и пед. ин-тов*. Ч. II. М.: Учпедгиз, 1953, р. 55; Гепнер Ю. Р. *Очерки по общему и русскому языкознанию*. Харьков, 1959, р. 326; Пазухин Р. В. *О месте языка в семиотической классификации*// Вопр. языкознания. – 1968, nr 3, р. 35; Строева Т. В. *О причинах изменения значений*// Вестн. Ленингр. Ун-та. Сер. ист., яз. и лит. Вып. 2, 1958, nr 8, р. 140.

33. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. М.: Наука, 1970, р. 27.

34. A se vedea: Bréal M. *Essais de sémantique: Science des significations*. Génève: Slatkine Reprints, 1976, p. 145-146; Guern M. *Sémantique de la métaphore et la métonymie*. Paris: Larousse, 1973, p. 25; Wald L. *Progresul în limbă*. București, 1969, p. 81; Азнаурова Э. С. Op. cit., p. 100; Булаховский Л. А. Op. cit., p. 55; Федоров А. И. *Семантическая основа образных средств языка*. Новосибирск; Наука, 1962, р. 29.

35. A se vedea: Konrad H. *Etude sur la métaphore*. 2-ème éd. Paris: Vrin, 1958, p. 37; Азнаурова Э. С. Op. cit., p. 94; Аллендорф А. К. *К вопросу об изменении значений слов и образовании новых слов в процессе исторического развития языка*// Учен. зап. I МГПИИЯ. Том IX: Словарный состав и грамматический строй языка. М., 1956, р. 10; Калмыкова Е. И. *О динамике метафоры в научном стиле*// НДВШ Филол. науки. М., 1974, nr. 2, р. 83; Пауль Г. *Принципы истории языка*. М.: Изд-во иностр. лит., 1960, р. 102; Телия В. В. *Вторичная номинация и ее виды*// Языковая номинация: Виды наименований. – М., 1977, р. 205; Черкасова Е. Т. *Опыт лингвистической интерпретации тропов*// Вопр. языкознания. М., 1968, nr. 2, 1968, р. 35; Шмелев Д. Н. *Очерки по семасиологии русского языка*. – М.: Просвещение, 1964, р. 57.

36. Покровский М. М. *Избранные работы по языкознанию*. М.: Изд-во АН СССР, 1959, р. 36.

37. Гак В. Г. *Эволюция способов номинации в свете соотношения внешних и внутренних стимулов в развитии языка*// 2-ая Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания «Диалектика развития языка»: Тез. докл. – М., 1980, p. 28.

38. Roudet L. *Sur la classification psychologique (psychologique) des changements sémantiques*// Journal de psychologie. T. XVIII. Paris, 1921, p. 691-692.

39. A se vedea: Bally Ch. *Linguistique générale et linguistique française*. 4-ème édition. Berne: Francke, 1965, p. 147; Darmsteter A. *La vie des mots étudiés (étudiés) dans leur signification*. Paris: Ch. Delagrave, 1889, p. 63; Guern M. *Sémantique de la métaphore et la métonymie*. Paris: Larousse, 1973, p. 80; Țuțescu M. *Précis de sémantique française*. București, 1974, p. 70; Бородина М. А., Гак В. Г. *К типологии и методике историко-семантических исследований*. Л.: Наука, 1979, p. 17; Черкасова Е. Т. *Опыт лингвистической интерпретации тропов*// Вопр. языкознания. 1968, nr. 21, p. 33; Шмелев Д. Н. *Очерки по семасиологии русского языка*. – М.: Просвещение, 1964, p. 203.

40. Девкин В. Д. *Немецкая разговорная речь: Синтаксис и лексика*. М.: Международные отношения, 1979, p. 202.

41. A se vedea: Русская разговорная речь. М.: Наука, 1973, p. 428.

42. Esnault G. *L'imagination populaire. Métaphores occidentales. Essais sur les valeurs imaginatives concrètes du français parlé en Basse-Bretagne comparé avec patois, parlers techniques et argots français*. Paris: PUF, 1925, p. 31.

43. Țuțescu M. Op. cit., p. 66-67.

44. Копыленко М. М., Попова З. Д. *Очерки по общей фразеологии*. Воронеж, 1978, p. 56-57, 64-66.

45. Гак В. Г. *Сопоставительная лексикология*. М.: Международные отношения, 1977, p. 110.

46. Копыленко М. М., Попова З. Д. Op. cit., p. 44-68.

Marginalii: **influența lexicografiei franceze** asupra celei românești

0. Fără a ne antrena în discuții și speculații istorice, putem susține că influența și colaborarea științifică româno-franceză au început cu mult înainte de înființarea UNESCO (Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură, conform denumirii originale din engleză, United Nations Education, Science and Culture Organization), care datează din momentul adoptării Constituției în Conferința de la Londra din 16 noiembrie 1945 și aplicată în viață începând cu 4 noiembrie 1946, când a fost aprobată prin votul statelor fondatoare. În acest context, amintim că UNESCO își are sediul la Paris, scopul acesteia fiind activitatea orientată spre siguranța mondială, realizată prin promovarea colaborării între națiuni în domeniul educației, științei și culturii. Conform informației din octombrie 2003, UNESCO întrunește 191 de state membre și 6 state asociate. România este membră UNESCO din 27 iulie 1956, iar Republica Moldova – din 2002. În paginile ce urmează intenționăm să prezentăm succint evoluția lexicografiei românești prin prisma influenței exercitate asupra ei de lexicografia franceză.

1. Este un lucru bine cunoscut de specialiștii în domeniu că lexicografia română, ca și cea occidentală, s-a manifestat inițial prin elaborarea unor glosare sau adnotări simple, anexate la anumite texte în vederea satisfacerii necesităților bisericești în sensul traducerii în română a unor termeni necunoscuți. Și acest lucru s-a produs în sec. XVI, odată cu primele traduceri a textelor bisericești redactate în slavă, când s-a simțit nevoia unor vocabulare slavo-române. Toate aceste glose, adnotări, lexicoane au apărut din necesitățile sociale și culturale ale vremii și au jucat un rol important în dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare românești, au pregătit terenul și au servit drept model pentru operele lexicografice de mai târziu.

2. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a intensificării relațiilor culturale și politice cu Franța, crește interesul **Principatelor** Dunărene pentru limba și cultura franceză. **Primele dicționare** bilingve, român-francez și francez-român, **au fost** elaborate de Vaillant (profesor de limbă franceză **la București** între 1830 și 1840). Tot în această ordine de idei am mai putea aminti, **că** una dintre primele încercări lexicografice bilingve (1859), dicționarul român-francez al călugărului Nifon Bălășescu, învățător român în Dobrogea înainte de 1877. Un dicționar interesant este și cel alcătuit, în această perioadă, la Paris, de călugărul Ioasaf Snagoveanu,

egumen al mănăstirii Snagov. În ordine cronologică vom enumera mai multe dicționare francez-române sau român-franceze apărute în spațiul românesc din secolul al XIX-lea: dicționarul francez-român (1840), elaborat de Poenaru, Aaron și Hill, având un registru de 45 000 de cuvinte; dicționarul român-francez al lui Codrescu (Iași, 1859) și dicționarul român-francez al lui Pontbriant, având 28 000 de cuvinte și indicând etimologiile cuvintelor românești; dicționarul român-francez al lui Costinescu (1870), care, pe lângă faptul că este bilingv, mai este și explicativ; și, în fine, dicționarul român-francez (1893) al lui Frederic Dame (acesta fiind un francez stabilit la București), apărut în două volume de format mare și însoțit de o prezentare detaliată a gramaticii limbii române. În urma unei simple analize a dicționarelor bilingve român-franceze și francez-române enumerate anterior, constatăm că valoarea acestora nu se reduce numai la importanța pe care o acorda publicul românesc cunoașterii limbii franceze ca limbă de mare prestigiu cultural, ci și la influența benefică de care acestea au beneficiat, din partea lexicografiei franceze, în procesul de elaborare, avându-se în vedere metodele și procedeele de întocmire a dicționarelor (lista de cuvinte, identificarea mențiunilor lexicografice – stilistice, gramaticale, determinarea corespondentelor românești sau franceze, în funcție de tipul dicționarului etc.). De altfel, anume acestor dicționare bilingve datorăm, în cea mai mare parte, tehnica și procedeele de interpretare lexicografică a lexicului românesc.

3. Se știe că, în funcție de materialul de limbă supus analizei lexicografice, distingem diferite tipuri de dicționare, cele bilingve și cele explicative fiind și cele mai cunoscute. Astfel, o dată cu evoluția în timp, dicționarele explicative românești, sub influența celor franceze, se diversifică tot mai mult, așa încât în prezent dispunem de cele mai variate dicționare: academice, uzuale, de sinonime, de antonime, de paronime, onomastice, de arhaisme, de regionalisme și de neologisme, ortografice, enciclopedice etc. Cu acest prilej ținem să reamintim contribuția enormă în lexicografia română a unor personalități proeminente, în primul rând lingviști de mare valoare, ca B.-P. Hasdeu, A. Philippide, L. Șăineanu, H. Tiktin, S. Pușcariu, O. Densusianu, L. A. Candrea, A. Scriban etc., care în activitatea lor lexicografică s-au călăuzit de rezultatele obținute de practica lexicografică europeană și, în special, de cea franceză. În acest context este necesar să menționăm că în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea începe a deveni dominantă lexicografia explicativă unilingvă, în pofida faptului că sub aspect cantitativ și calitativ lexicografia bilingvă deține în continuare un loc de frunte și obține noi progrese incontestabile, în această perioadă, în lexicografia explicativă monolingvă se manifestă

din plin tendința de studiere în profunzime a materialului lexical și de ordonare lexicografică a acestuia în conformitate cu noile realizări ale lingvisticii. Este vorba mai ales de lingvistica geografică care a obținut rezultate remarcabile mai ales în studiile consacrate limbii franceze, un merit deosebit revenindu-i fondatorului acestei noi orientări lingvistice, J. Gillieron. Din acest moment, diletantismul și amatorismul lexicografic și lexical dispar, lexicografia fiind preluată de profesioniști. Sub influența directă a Dicționarului Academic al limbii franceze, Academia Română a luat decizia de a elabora dicționarul academic al limbii române. Inițial, această misiune a fost încredințată lui A. T. Laurian și I. Massim, oameni de specialitate, dar adepți ai unui latinism exagerat. Dicționarul elaborat de aceștia apare între 1871 și 1877 și constituie o nereușită prin lacuna sa fundamentală – orientarea latinistă. **Totuși dicționarul** acestora a rămas mai bine de un secol **singurul** dicționar academic al limbii române în **întregime** terminat. Dată fiind orientarea **autorilor** și, evident, a dicționarului, lucrarea **s-a bucurat** de apreciere favorabilă, din care **considerente** forul academic preconizează **elaborarea** unui nou dicționar de amploare, care **reflecta starea** reală, obiectivă a lexicului limbii române, pentru a satisface realmente necesitățile științifice, culturale și naționale românești. Tocmai din această cauză, la sesiunea academică din anul 1884 se ia decizia reluării lucrării, sarcina fiind trecută asupra lui B.-P. Hasdeu, un excelent lingvist și cunoscător subtil al științei despre **limbă**, inclusiv al lexicografiei europene. **Între** anii 1886 și 1893, Hasdeu publică – în trei volume – abia **literele** A și B, până la cuvântul *bărbat*, lucrarea fiind intitulată *Etymologicum Magnum Romaniae*. De altfel, dicționarul lui Hasdeu se impune prin anumite calități incontestabile. După modelul dicționarelor franceze și, în primul rând, al Dicționarului Academiei, dicționarul lui B.-P. Hasdeu se impune prin selectarea riguroasă a formei inițiale a cuvintelor-titlu și, în general, a scrierii formelor cuvintelor în dicționar, restituind astfel cuvintelor, spre deosebire de predecesorii săi, forma lor reală, fonetică din ortografia oficială a epocii. După cuvântul-titlu urmează traducerea în franceză a sensurilor cuvintelor, dicționarul făcând parte, prin urmare, din categoria lucrărilor explicative și bilingve în același timp. Sunt foarte prețioase, de asemenea, numeroasele indicații lexicografice pe care ni le oferă Hasdeu cu privire la situația cuvintelor în raport cu limba literară a epocii. Hasdeu a stabilit această situație cu o precizie de obicei remarcabilă, demonstrând o cunoaștere profundă a limbii române vechi și a graiurilor populare, a circulației cuvintelor (în timp, în spațiu și în stilurile limbii). Merită să menționăm aici și valoarea citatelor ilustrative care trimit exact la izvoare, procedeu care imprimă dicționarului o înaltă ținută științifică. **În** fine, am putea afirma

că principalul neajuns al dicționarului lui Hasdeu este abundența de fapte extralingvistice, care sunt redundante, nespecifice unui dicționar de limbă. Ulterior, Academia încredințează elaborarea dicționarului profesorului A. Philippide de la Iași. În noiembrie 1897, A. Philippide preia sarcina redactării, de la început, a dicționarului academic, având sub conducerea sa un grup redus de persoane. Și de această dată redactorul dicționarului își ia drept model Dicționarul academic al limbii franceze. Să reținem că dicționarul redactat de Philippide, în raport cu cel al predecesorului său, este prin excelență un dicționar al limbii, al explicării cuvintelor, nu a noțiunilor, situație obținută prin eliminarea informației enciclopedice. Lista de cuvinte este cu mult mai extinsă și include toate neologismele intrate recent în limbă, inclusiv barbarismele. Din 1906, sarcina de elaborare a dicționarului academic trece asupra lui Sextil Pușcariu, care publică până în 1940, literele A, B, C, F, I, Î, J și L (până la cuvântul *a lepăda*), iar ultima fasciculă (*a lepăda – lojniță*) apare tocmai în 1948. Lucrarea, de mari proporții, cuprinde limba română de la primele texte scrise (din sec. XVI) până la momentul elaborării ei. Pentru fiecare cuvânt se dă și traducerea în limba franceză, se indică, bineînțeles, și etimologia; se menționează și diferite fapte de gramatică. Pușcariu renunță, în procesul de întocmire a listei de cuvinte, atât la ideea exhaustivității lexicale, preconizată de A. Philippide, cât și la cea a ignorării aportului lexical neologic, evidentă la Hasdeu. După reorganizarea Academiei Române din 1949, s-a luat decizia de a continua dicționarul lui Pușcariu, formându-se în acest scop trei echipe de lexicografi: una la București, a doua la Cluj și a treia la Iași, celei de la București revenindu-i misiunea să opereze revizia finală a materialului, sub conducerea lui I. Jordan, Al. Graur și I. Coteanu și **ca urmare, în prezent, lucrarea este pe cale de a fi definitivată.**

4. O puternică influență a lexicografiei franceze atestăm și în cazul dicționarelor elaborate în afara forului academic. Astfel, din inițiativă personală au activat în domeniul lexicografiei unii lingviști și filologi de prestigiu ca L. Șăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu. Al. Resmeriță, Gh. Adănescu, A. Scriban etc. În acest context amintim doar, fără a le examina cel puțin succint, următoarele dicționare: *Dicționarul universal al limbei române* de Lazăr Șăineanu, *Dicționar general al limbii române din trecut și de astăzi* de O. Densusianu și I. A. Candrea, din care a apărut o singură fasciculă, în 1909, cuprinzând litera A în întregime, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române* de A. Resmeriță, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, constând din două părți distincte: dicționarul explicativ, redactat de I. A. Candrea, și dicționarul enciclopedic, care include numele proprii, redactat de Gh. Adănescu, *Dicționarului limbii*

române (*Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme*) de A. Scriban.

5. Fără a intra în amănunte lexicografice, urmează să amintim aportul cu **totul** deosebit în lexicografia românească a *Dicționarului limbii române literare contemporane* în patru volume (1955-1957) și *Dicționarul limbii române moderne* (1958), elaborat sub conducerea prof. D. Macrea. În raport cu *Dicționarului limbii române literare contemporane* în patru volume, *Dicționarului limbii române moderne* a profitat de observațiile critice făcute la adresa celui în patru volume, astfel încât acesta a fost îmbunătățit considerabil, propunând definiții mai concise și mai precise, eliminând unitățile arhaice sau regionale și adăugând, în același timp, cuvinte și sensuri noi care lipseau în dicționarul precedent. *Dicționarul limbii române moderne* a cunoscut mai multe tiraje, înregistrând circa **150 000** de exemplare, devenind cea mai populară lucrare lexicografică din istoria lexicografiei românești.

6. Dacă dicționarele din perioada interbelică se evidențiază printr-o puternică influență a tradiției lexicografice occidentale, în special a celei franceze, în dicționarele postbelice constatăm și o influență a lexicografiei rusești, în special în cazul interpretării stilistice și în definirea unităților lexicale, mai ales a celor cu coloratură ideologică. O revenire la tradiția lexicografică occidentală, în general, și la cea franceză, în special, constatăm odată cu apariția *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX), care a apărut la București în 1975 și a cunoscut mai multe tiraje, ediția acestuia din 1998 fiind revăzută și adăugită substanțial în raport cu cea precedentă.

7. Este cunoscut faptul că cea mai mare parte a consumatorilor de dicționare se adresează la dicționarul explicativ pentru a-l consulta în problema cuvintelor sau sensurilor curente, neologice și cu mult mai rar în problema cuvintelor și sensurilor arhaice sau regionale. Indiferent de calitatea lor lexicografică, inclusiv științifică, aproape fiecare dicționar de neologisme a fost întocmit după modelul celor franceze, având la bază metodologia și principiile teoretice ale lexicografiei franceze. Cele mai multe dintre acestea, editate în perioada 1880-1961, prezintă doar o valoare documentară, din care motive vom aminti aici doar *Dicționarul român portativ. Culegere de cele mai necesare cuvinte radicale* al lui I. Bauman, apărut la Craiova în cinci ediții în perioada anilor 1868-1890. Ar fi cazul să notăm aici și dicționarul unui autor anonim, care a încercat să editeze un *Dicționar pentru explicarea cuvintelor radicale din limba română*, apărut la Chișinău, imediat după încheierea **Primului Război Mondial**.

În raport cu oricare tip de dicționar, cel de neologisme își servește epoca din plin, din care cauză acesta urmează să fie „împrospătat” cu regularitate, la un deceniu, două, întrucât dicționarul de neologisme reflectă îmbogățirea vocabularului în legătură cu dezvoltarea socială, tehnică și cultural-științifică. În acest sens sunt elocvente *Dicționarul de neologisme* de FI. Marcu și de C. Mâneca tipărit în 1961, urmat de ediția a doua, revăzută și adăugită, din 1966, și de a treia, în 1978, și *Marele dicționar de neologisme* de FI. Marcu, apărut la București în anul 2000.

8. În ceea ce privește Republica Moldova, este necesar să menționăm că aici influența franceză s-a manifestat în mod specific. În primul rând, vom constata editarea a două dicționare francez-române: *Dicționar francez-moldovenesc* din 1957 și *Dicționar francez-moldovenesc* (Redactor: Andreeva E.), editat la Chișinău în 1975. Dacă cel de-al doilea este în principiu un dicționar francez-român, deși pentru română e folosit alfabetul rusesc, primul nu este decât o încercare puțin reușită, întrucât limba „moldovenească” este dominată de unități lexicale regionale și de o pronunție subdialectală.

Influența lexicografică franceză s-a manifestat în Republica Moldova mai ales în domeniul dicționarelor explicative. Chiar dacă dominația lexicografiei rusești se voia totală și unică, lexicografii basarabeni au profitat de realizările lexicografiei rusești, românești și franceze. Modelele lexicografice franceze au fost exploatare pe deplin în procesul de elaborare a metodelor și procedeele de redactare a dicționarelor. Dar domeniul care a cunoscut cea mai puternică influență a lexicografiei franceze a fost cel al definițiilor lexicografice din dicționarele explicative. În această ordine de idei, sunt concludente *Dicționarul explicativ al limbii moldovenești* (în special vol. II, sub redacția lui Silviu Berejan) și *Dicționarul explicativ pentru elevi* (Chișinău, 1990).

În temei, putem susține că după 1990 toate dicționarele explicative românești, editate fie la București, fie la Chișinău, sunt elaborate în baza principiilor și metodelor lexicografiei franceze, acestea fiind adaptate și perfecționate în funcție de realitatea și specificul limbii române.

9. În etapa actuală, în special după căderea cortinei de fier, lexicografia franceză continuă să servească drept model pentru dicționarele românești de orice tip. Astfel, lexicografia franceză din prezent poate fi caracterizată, în opinia lui Georges Matoré, prin următoarele trăsături: 1. Abundența de dicționare de dimensiuni reduse, destinate unui public vast; 2. Tentative orientate spre înlocuirea (Robert) sau reeditarea (Littre, *Dictionnaire generale*) marilor dicționare de la finele secolului al XIX-lea;

3. Elaborarea unor noi enciclopedii și a unor mari dicționare enciclopedice;
4. Apariția unor noi dicționare speciale (de limbi străine, tehnice, lexicoane ale limbii franceze vechi și medievale, dicționare etimologice etc.). În linii mari, o situație similară atestăm și în lexicografia română, în special după căderea regimului comunist. În prezent constatăm nu numai amploarea activității lexicografice în genere, dar și o diversificare a tipurilor de dicționare, inspirate, uneori, de modele mai vechi sau străine, altele determinate de necesitățile culturale, practice și științifice moderne, în acest proces o importanță deosebită revenindu-i influenței lexicografiei franceze.

În fine, ținem să reamintim că orice colaborare între națiuni se produce cu ajutorul limbajului **uman**, iar cunoașterea limbilor străine nu se poate realiza cu eficiență dorită fără a avea la dispoziție dicționare de calitate. Tocmai cu acest prilej am luat în discuție în cele menționate mai sus problema influenței lexicografiei franceze asupra celei românești.

Modalități de interpretare lexicografică a substantivelor

0. Pentru a demonstra caracterul de sistem al lexicului și clarifica modul de prezentare în dicționar a sistemului **lexical**, propunem în articolul de față interpretarea lexicografică a unui câmp lexico-semantic¹. În acest context amintim că pe parcursul analizei unităților de vocabular s-au elaborat și s-au propus numeroase metode și principii de interpretare² și de definire lexicografică a acestora în funcție de apartenența lor la o parte de vorbire sau alta. În cele ce urmează vom prezenta unele articole lexicografice pentru substantive, în conformitate cu principiile teoretice și **practice** ale teoriei lexicografice, în baza specificului și caracteristicilor semantice și gramaticale ale unor grupuri lexicale care necesită un tratament lexicografic similar. Mai mult, condiția fundamentală care asigură calitatea științifică și practică a unui dicționar explicativ constă în unificarea lexicografică a unităților lexicale în general și a substantivelor în particular, în funcție de apartenența lor la un câmp semantic sau altul. În această situație, unificarea interpretării lexicografice a substantivelor va fi realizată atât în planul conținutului, adică anumite substantive unite în baza unor criterii comune vor fi definite și prezentate în dicționar în mod similar, cât și în planul expresiei, în acest caz unificarea realizându-se prin asocierea cu etimonul sau prin indicarea relației derivative a unităților lexicale cu același radical și prin tratamentul lexicografic identic al unităților cu aceleași afixe și, în fine, prin delimitarea consecventă a unităților omonime. În același timp, se cere să amintim că în scopul interpretării cât mai fidele a conținutului ontic al fiecărei unități de vocabular urmează să se acorde o atenție deosebită formulării lexicografice a sensurilor, avându-se în vedere următoarele principii: fiecare sens dispune în mod obligatoriu de o definiție analitică, explicarea prin sinonime fiind exclusă totalmente ca principiu general de definire a sensurilor cuvintelor, explicarea prin sinonime fiind calificată ca lipsă de explicație; fiecare definiție conține numai elementele ce intră în componența sensului lexical, celelalte elemente ce țin de context fiind eliminate cu regularitate; definițiile sunt de natură filologică, elementele enciclopedice fiind rezervate dicționarelor enciclopedice, așa cum dicționarele generale de limbă explică sensurile cuvintelor, iar cele enciclopedice – noțiunile științifice; formularea definiției lexicografice în funcție de interdependența dintre sensul lexical și cel gramatical al unităților lexicale etc.

1. Pentru a imprima studiului de față o mai mare comprehensibilitate, ne propunem să examinăm structura câmpului semantic „acoperământ de

cap”, analizând detaliat structura semantică a fiecărui element, în vederea elaborării unor definiții obiective pentru fiecare element al câmpului, iar la finele **articolului** vom prezenta modele concrete de explicare și definire lexicografică a unor unități lexicale care fac parte din această paradigmă lexico-semantică.

Pentru a ne antrena în examinarea câmpului semantic „acoperământ de cap”, este necesar mai întâi să definim semnificația sintagmei în cauză. În urma analizei semanticii elementelor componente ale acestui câmp semantic, am ajuns la următoarea definiție a acestei sintagme: articol vestimentar cu care se acoperă **extremitatea** superioară a corpului omenesc, pentru a o proteja de frig, de căldură sau ploaie, care, uneori, servește în calitate de obiect de podoabă sau în calitate de distincție ierarhică. Următorul pas în procesul acestei analizei este divizarea acoperemintelor de cap în bărbătești și femeiești. Cele bărbătești se împart, la rândul lor, în articole purtate de oameni în genere, articole purtate de anumiți demnitari de stat, articole purtate de fețele bisericești, de militari, articole de proveniență exotică etc. În linii mari, semul identificator al tuturor acestor substantive este sintagma „acoperământ de cap”, iar cele diferențiale sunt, de la caz la caz, „forma”, „materialul”, „pentru bărbați sau pentru femei”, „destinația”, „originea” etc. Astfel, **pălăria** urmează să fie definită prin hiperonimul, adică prin semul integrator și identificator „acoperământ de cap” și semele diferențiale specifice, care includ descrierea principalelor **caracteristici** ale acestui obiect. **Deci** este vorba de următoarea definiție: „acoperământ de cap constând dintr-o calotă (de păslă, de pânză, de piele sau de paie) cu boruri, purtat de bărbați sau de femei”. Diminutivele **pălărioară** și **pălăriuță** le vom explica cu ajutorul semului identificator „pălărie” și a semului diferențial „pentru copii”, adică ambele substantive vor avea definiția „pălărie pentru copii”. Celelalte varietăți de pălării vor avea **drept** cuvânt integrator substantivul „pălărie” și semele diferențiale corespunzătoare. Astfel, substantivul *clop* este limitat sub aspect teritorial în utilizarea sa literară de mențiunea „reg., Trans.”, fiind definit ca „pălărie cu calotă semisferică și cu boruri înguste”, iar substantivul *cilindru*, **însoțit** de mențiunea „inv.”, cunoaște o utilizare restrânsă din punct de vedere temporal și este definit drept „pălărie înaltă, cilindrică și cu boruri înguste”. Totodată, **substantivul** *petas* cu sensul „pălărie cu borurile largi” este însoțit de mențiunea „în Grecia antică”. În același timp, substantivul *panama* este definit, în **funcție** de originea lui, ca o „pălărie moale, foarte mlădioasă, originară din Panama, făcută dintr-o specie de palmier”; iar substantivul *sombrero* este însoțit de mențiunea „în Spania și America Latină” și definit drept o „pălărie de fetru, stofă, pai etc., cu borurile foarte largi”. Identificatorul „pălărie” servește și la explicarea altor varietăți de

pălării: *canotieră* „pălărie de paie cu calotă plată și boruri drepte”, *gambetă* „pălărie bărbătească de fetru, rigidă, cu calotă ovală, bombată și boruri înguste și ușor răsfrânte în sus; melon”, *joben* „pălărie pentru bărbați, înaltă, cilindrică și rigidă, cu boruri înguste, de culoare neagră, în prezent fiind purtată numai la ceremonii”, *melon* „pălărie bărbătească de fetru, rigidă, cu calotă ovală, bombată și boruri înguste și ușor răsfrânte în sus; gambetă”. În fine, același sem identificator „pălărie” este folosit la prezentarea în dicționar a următoarelor substantive: *bicorn* „pălărie bărbătească cu două prelungiri în formă de corn, făcând parte în trecut din uniforma ofițerilor și jandarmilor”, *tricorn* „(în armata franceză din sec. XVII-XVIII) pălărie bărbătească cu borurile îndoite în trei colțuri”; *șleapcă* „pălărie bărbătească cu borurile îndoite în trei colțuri”. Spre deosebire de pălărie, *toca* se individualizează prin faptul că este un „acoperământ de cap, de formă cilindrică, fără boruri, purtat de avocați sau de magistrați în exercițiul funcțiunii”, iar *comănacul* prin faptul că este de asemenea un „acoperământ de cap, de formă rotundă și fără boruri, purtat în trecut de bărbați”.

În continuare, identificăm prezența unor **acoperăminte** de cap bărbătești purtate în anumite perioade ale anului. Astfel, substantivul *căciulă* „acoperământ de cap, purtat mai ales în timpul iernii, făcut din blană de oaie sau de alt animal”, în timp ce substantivele *căciulișă* și *căciuloi* sunt identificate prin substantivul *căciulă*, adică „căciulă mică pentru copii” și, respectiv, „căciulă mare”. În ceea ce privește substantivele *cușmă* și *șapcă*, acestea, fiind limitate sub aspectul utilizării teritoriale de extindere a limbii româna, sunt însoțite de mențiunea „reg.” și definite în mod identic: *cușmă* „(reg.) acoperământ de cap, purtat mai ales în timpul iernii, făcut din blană de oaie sau de alt animal; **căciulă**: șapcă”, *șapcă* „(reg.) acoperământ de cap, purtat mai ales în timpul iernii, făcut din blană de oaie sau de alt animal; **căciulă**; cușmă”. Totodată, amintim de substantivele *țurcană* și *țurcă* sunt niște varietăți ale căciulii, din care considerente urmează să fie definite în dicționar cu ajutorul semului identificator „căciulă”, la care se atașează semul diferențial „material de confecționare”, așa că acestea, fiind sinonime, vor avea următoarea definiție lexicografică: „căciulă mare și mișoasă făcută din blană de oaie țurcană”. În acest context am mai putea aminti și substantivul regional *tulearcă*, identificat de asemenea prin semul integrator căciulă: „căciulă mare și veche”. Semul identificator „căciulă” servește și la definirea unor substantive învechite de tipul: *ișlic* s. n. „(înv.) căciulă mare de blană sau de postav, rotundă sau cu fundul pătrat, purtată în trecut de domnitor și de boieri”, *cucă* „(înv.) căciulă înaltă, împodobită cu pene (mai ales de struț), purtată în trecut de căpeteniile turcești și de domnitorii români la anumite ceremonii”, *gugiuman* „(înv.) căciulă de samur, purtată de domnitori și de boieri, ca semn al demnității lor”, *tombatieră* s. f. „căciulă

orientală, din stofă, înaltă și rotundă”. Evident, eventualele diminutive ale acestor substantive vor fi explicate prin tema de la care derivă. A se vedea, de exemplu: *ișlicel* „(înv.) ișlic de proporții mai mici”.

Substantivul *căciulă* este folosit și pentru identificarea lexicografică a substantivului *calpac*, care, deși este un cuvânt învechit, era asemănător cu căciula având anumite caracteristici speciale, ceea ce poate fi determinat cu ușurință examinând sensurile acestui substantiv: *calpac* s. n. „(înv.) 1) căciulă mare de piele neagră, sferică sau cilindrică, tivită cu fâșii de blană scumpă, pe care o purtau domnitorii și boierii mari, iar mai târziu negustorii străini” și „2) căciulă ostășească de formă cilindrică, împodobită cu blană”.

O altă varietate a *acoperămintelor* de cap, mai ales, bărbătești, sunt cele purtate, în perioada relativ caldă a anului, de oameni în genere sau de anumite categorii de persoane (elevi, studenți, militari, muncitori). Pentru această varietate de cele mai multe ori în calitate de cuvânt integrator este folosit substantivul *șapcă*, definit „acoperământ de cap, făcut din pânză, din stofă sau din piele, cu calotă rotundă sau plată, cu cozoroc, purtat de bărbați (elevi, militari, muncitori)”. În același timp, substantivul *șapcă* este folosit pentru identificarea unor *acoperăminte* de cap asemănătoare cu șapca, fie în baza formei, fie în baza materialului din care sunt confecționate. În acest sens, prezentăm următoarele exemple: *bască* „șapcă fără cozoroc cu marginile îndoite în interior”, *beretă* „șapcă fără cozoroc cu marginile îndoite în interior” și *chipiu* „șapcă de stofă cu cozoroc, cu fund rotund și rigid”. În același timp, toate celelalte *varietăți* de șepci de diferite forme *purtate* de anumite categorii de persoane sau la anumite ocazii sunt identificate cu ajutorul semului integrator „chipiu”: *ceapcă* „(înv.) chipiu de stofă cu cozoroc, cu fund rotund și rigid, purtat în trecut de militarii poloni”, *ceacău* „(Trans.) chipiu militar, înalt și rigid, purtat în trecut de unele trupe austriece”, *chivără* „chipiu înalt purtat de militari”, *tiulercă* „(reg.) chipiu de diferite forme purtat de flăcăi când merg la urat de Anul Nou”, *capelă* „chipiu de postav cu cozoroc moale, purtat, mai ales, de militari”, *caschetă* „chipiu purtat mai ales de militari, confecționat din stofă, cu fund larg, rotund și cu cozoroc”. Din substantivele examinate aici, numai substantivul *caschetă*, în sensul de „acoperământ de cap din cauciuc sau din material plastic purtat de înotători pentru a nu-și uda părul”, se distinge de *celelalte*, fiind identificat prin semul integrator „acoperământ de cap”, întrucât se deosebește de celelalte prin formă, destinație și materialul de confecționare. În calitate de sem integrator sintagma „acoperământ de cap” este folosită la identificarea lexicografică a substantivelor *căscă* („armură care acoperă și protejează capul militarilor”) și *coif* („acoperământ de cap din metal sau din

piele, de forma unei **căciuli**, purtat în trecut de oșteni în timpul luptei, pentru protecția capului”).

Un loc aparte dețin **acoperămintele** de cap purtate de reprezentanții clerului. Astfel, *potcapul* și sinonimele sale *cuculiu*, *culion*, *potcapic* și *potcapoc* sunt definite în felul următor: „(înv.) acoperământ de cap, fără boruri, de formă cilindrică, purtat de preoții și de călugări ortodocși”. În același timp *caucul* și *comănacul* sunt potcapuri speciale: *cauc* „potcap purtat de călugări”, *comănac* „potcap, de formă rotundă și fără boruri, din pâslă sau din lână împletită, purtat de călugări și de călugărițe”, iar *camilafca* se distinge categoric de toate **celelalte** potcapuri: „potcap **prevăzut** cu un vâl, de obicei negru, care atârnă pe spate, purtat de prelații și călugării ortodocși la anumite ocazii”. Tot din această clasă face parte și substantivul *baretă*, identificat, în baza formei și a **materialului**, cu ajutorul substantivului *bonetă* și definit în felul următor: „(rar) bonetă de postav sau de catifea, în trei sau patru colțuri, purtată de preoții catolici și, în trecut, de unii soldați din armatele occidentale”.

Unele **acoperăminte** de cap, în special de origine orientală, sunt purtate atât de bărbați, cât și de femei, aceasta fiind situația substantivelor *cealma*, *turban*: „acoperământ de cap, purtat de bărbații și de femeile popoarelor turcice, **constând** dintr-o bandă de stofă, de pânză sau de **mătase**, care se înfășoară în jurul capului”. O situație similară constatăm în cazul substantivelor ce urmează: *cauc*: „acoperământ de cap, înalt și rotund, **făcut** din pâslă și purtat în trecut de boieri și uneori de femei” și *tichie*: „acoperământ de cap din stofă sau din pânză, de forma unei emisfere, care acoperă numai creștetul capului, purtat de bărbați, femei și copii”. În ceea ce privește diminutivul *tichiuță*, evident, acesta este definit ca „tichie pentru sugari”.

O altă varietate de articole vestimentare pentru cap sunt destinate atât femeilor, cât și **copiilor**. **Ca** și în cazurile precedente, drept sem identificator se impune sintagma „acoperământ de cap”. De această dată este vorba de următoarele substantive: *scufă*, *scufie*, *bonet*, *bonetă și căiță*, care sunt definite în mod similar – „acoperământ de cap purtat noaptea de femei sau copii, **făcut** din pânză sau stofă, cu două panglici, care se leagă sub bărbie”. Este logic ca diminutivele substantivelor de mai sus să fie explicate prin radicalul derivant, așa cum se procedează în dicționare: *bonițică* „bonetă mai mică purtată de copii”, *scufiță* „scufie mai mică pentru copii”.

În fine, constatăm prezența unor articole vestimentare pentru acoperirea capului femeilor. În cazul dat am identificat câteva situații. În primul rând este vorba de acele piese de acoperit capul femeilor care sunt confecționate din pânză și având diferite forme. În acest caz am putea identifica două seme integratoare, fie semul desemnat prin sintagma „acoperământ de cap

pentru femei”, fie semul exprimat de substantivul „broboadă”. Din rațiuni de economie de spațiu, am acordat preferință substantivului *broboadă*, acesta din urmă fiind interpretat în dicționar drept „acoperământ de cap, purtat de femei, făcut din lână sau din mătase, de diferite forme”. În ceea ce privește semele diferențiale, acestea pot include „forma”, „materialul”, „culoarea”, „ornamentația” etc. În această ordine de idei prezentăm în continuare lista articolelor vestimentare folosite de femei pentru a-și acoperi capul, însoțite de definițiile lexicografice, elaborate în urma analizei structurii lor semantice: *basma* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *cimber* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *năframă* „broboadă din pânză împodobită cu cusături sau alesături”, *cârpă* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *cârpuşoară* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *bariş* „broboadă de lână foarte subțire și ușoară; bariz”, *bertă* „broboadă de lână croșetată, cu ciucuri, purtată pe umeri sau pe cap”, *maramă* „broboadă din pânză împodobită cu cusături sau alesături”, *pânzătură* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *testemel* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva”, *tulpan* „broboadă în trei colțuri din pânză de bumbac, purtată de femeile de la țară”, *legătură* „broboadă de pânză sau de mătase, de formă pătrată, folosită de femei pentru a-și acoperi capul sau pentru a lega sau a duce ceva; cimber”, *casâncă* „broboadă de lână sau de mătase, împodobită pe margini cu flori brodate și franjuri”, *grimea* „broboadă purtată de femeile de la țară”, *vâl* „broboadă din țesătură foarte fină și transparentă, cu care femeile își acoperă capul, își ascund chipul sau își învăluie corpul cu o parte a lui”, *voal* „broboadă din țesătură foarte fină și transparentă, cu care femeile își acoperă capul, își ascund chipul sau își învăluie corpul cu o parte a lui”. În același timp, substantivul *batic* nu este decât o „basma colorată”, iar *băsmăluță* – o „basma mai mică”, *grimeluță* – o „grimea mai mică”, *mărămuță* – o „maramă mai mică” și *năfrămuță* – o „năframă mai mică și foarte plăcută”. Un loc aparte ocupă acoperemintele de cap femeiești asemănătoare cu o căciuliță sau cu o bonetă mică, pentru acestea fiind necesare definiții aparte: *comănac* „căciuliță de mătase sau de stofă scumpă, purtată în trecut de femei”, *tocă* „căciuliță sau pălărioară fără boruri, purtată de femei”, *ceapsă* „bonetă mică sau scufiță de pânză albă, împodobită cu ornamente colorate, țesute sau cusute”.

În fine, este vorba de acoperământul de cap **purtat** de mirese. Date fiind destinația, ornamentarea și materialul special din care este confecționat acest acoperământ de cap, el este identificat prin semnul integrator „podoabă” și semele diferențiale „țesătură”, „calitățile țesăturii”, „ornamentația” și „destinația”. În acest sens, propunem a se compara semantica substantivelor ce urmează: *hobot* „podoabă de țesătură fină, de obicei transparentă, împodobită cu flori și dantele, purtată pe cap de mireasă”, *vâl* „podoabă de țesătură fină, de obicei transparentă, împodobită cu flori și dantele, purtată pe cap de mireasă” și *voal* „podoabă de țesătură fină, de obicei transparentă, împodobită cu flori și dantele, purtată pe cap de mireasă”.

2. În cele ce urmează, prezentăm modelele lexicografice ale unor substantive din câmpul semantic „**acoperăminte** de cap”. Pentru a demonstra că unitatea substantivală în cauză este prezentă în tot arealul de răspândire a limbii române, prezentăm exemple din **scriitori** originari din toate cele trei provincii istorice românești: Moldova, Muntenia și Transilvania, iar în situația în care unitatea respectivă este limitată din punct de vedere al utilizării teritoriale, este indicată denumirea provinciei în care este folosit substantivul dat.

CĂCIULĂ **căciuli** s. f. 1) Acoperământ pentru cap, purtat mai ales în timpul iernii, făcut din blană de oaie sau de alt **animal**; cușmă; **șapcă**. „Căciula cea de oaie Pe urechi am tras-o zdravăn” (Mihai Eminescu). „Apoi cercuiră cu toții în jurul mormântului, învârtind căciulile în **mâinile** lor cojite de soare și de ger” (Barbu Delavrancea). „În sumanu-i cenușiu, cu căciula neagră de miel pe o ureche, părea mai înalt și mai voinic de cum era” (Liviu Rebreanu). „Din cel mai depărtat cătun, din mahalaua cea mai mizeră, până la centru; până la buricul universului, care-i Parlamentul român, se agită sau visează toți câți poartă căciulă...” (Tudor Arghezi). Expr. **La așa cap, așa căciulă**. Cum e omul, așa sunt **purtările** și faptele sale. „La așa cap, așa căciulă” (Grigore Botezatu și **Andrei Hâncu**). **A-și lua** (sau **a-și scoate**) **căciula**. A-și descoperi capul în semn de salut sau de respect. „Pe marginea șoselei doi oameni s-arătară... Și dricul **ajungându-i**, căciulile își luară” (Alexandru Macedonski). „...Nu e nimic de capul lui de trece el pe lângă un om bătrân și așteaptă ca ăla să-și scoată căciula la el și nu el, că e mai mic...” (Martin Preda). **Poți** (sau **trebuie, se cade** etc.) **să-ți scoți căciula în fața** (sau **dinaintea**) **lui**. Merită să-ți descoperi capul în semn de respect față de cineva. *Ăsta e om mare, domnule, și trebuie să-ți scoți căciula în fața lui. A-i ieși cuiva părul prin căciulă*. a) A fi cuprins de plictiseală din cauza așteptării îndelungate. *Măi, da greu mai vii, mi-a ieșit părul prin căciulă de când aștept*. b) A trăi din greu; a fi sărac. *Vai de capul lui! I-a ieșit părul prin căciulă de bine ce-o duce. A fi* (sau

a se simți, a se ști) cu musca pe căciulă. A se considera vinovat. „D-*aia nu prea avea coraj... că se știa cu musca pe căciulă*” (Damian Stănoiu). „*Să nu se fi știut cu musca pe căciulă, ce mai anateme ar fi aruncat popa din ușa altarului, blestemând-o pe oaia rătăcită și întreaga familie, cu capul ei în frunte!*” (Radu Tudoran). **Asta (sau aia) e altă căciulă.** Chestiunea în cauză reprezintă o socoteală aparte. „*Las-o p-aia! Aia-i altă căciulă!... aia a fost la politică*” (Ion L. Caragiale). **A da cu căciula în câini.** A avea chef; a-și face de cap. „*De acolo plecam să încercăm alt vinaț; și-aducea el aminte de niște... sânge-de-iepure, să dai cu căciula-n câini*” (Ion L. Caragiale). **A scăpa căciula pe apă.** A rata un prilej fericit; a pierde un lucru fără voie. *Toată lumea ca lumea și-a vândut prunele, numai tu ai scăpat căciula pe apă.* **A purta căciula degeaba.** A se dovedi nepriceput, a fi prost. *Nu te duce capul la nimic și porți căciula aia degeaba.* **(Bun de) să dai cu căciula-n câini.** Foarte gustos; cu gust ieșit din comun. „*De acolo plecam să încercăm alt vinaț; și-aducea el aminte de niște... sânge-de-iepure, să dai cu căciula-n câini*” (Matei I. Caragiale). 2) Vietate umană; cap; chip; client; creatură; creștin; față; făptură; ființă; individ; ins; ipochimen; mutră; obraz; om; persoană; specimen; suflet; tip. „*Plăteam de căciulă cinci franci pășunea*” (Petru Dumitriu). Expr. **A schimba căciula.** A renunța la o înțelegere anterioară. *Nu ești om de treabă, dacă ai un câștig mai bun, schimbi pe loc căciula.* **Buna ziua, căciulă (că stăpânul n-are gură).** Se spune, în bătaie de joc, unei persoane care nu salută sau nu răspunde la salut. *Tânăru trecu fără să dea binețe, iar bătrânul nu se putu reține și-i zise din urmă: Bună ziua, căciulă, că stăpânul n-are gură.* 3) Apărătoare așezată deasupra unui coș de fum sau unui canal de ventilație, pentru a preveni căderea în interior a unor corpuri străine, a ploilor, a zăpezilor, precum și pentru a activa tirajul prin crearea unei depresiuni la gura lor. *Căciula este confecționată din tablă de zinc sau din zidărie.* 4) Piesă fasonată din fontă, folosită la închiderea unei conducte de presiune. *Căciulile sunt executate cu un diametru corespunzător diametrului conductei.* 5) Parte superioară a unei ciuperci; pălărie. *Hribii aveau niște căciuli cât roata carului.* Cuvânt autohton (vezi alb. **kėsuljē**).

COMĂNĂC comănace s. n. 1) Acoperământ de cap, de formă rotundă și fără boruri, din pâslă sau din lână împletită, **purtat** de călugări și de călugărițe. „*Sub icoana afumată unui sfânt cu comănac Arde-n candelă-o lumină cât un sâmbure de mac*” (Mihai Eminescu). „*Vornicul Stroe Leurdeanu, ce-și zvârlise comănacul și-și lepădase rasa, urmă iarăși a împila țara*” (Alexandru Odobescu). Expr. (glumeț) **A-și pune capul sub comănac.** A se face călugăr; a se călugări. „*Nu pricep cum de i-a trăsnet prin gând să-și puie capul sub comănac*” (Calistrat Hogaș).

2) **Acoperământ** de cap, de formă rotundă și fără boruri, purtat în trecut de bărbați. „*I-au potrivit platoșă de piele de inorog. I-au așezat pe cap comănac negru rotund din aceeași piele, împodobit cu aripă de gaiță*” (Mihail Sadoveanu). 3) Căciuliță de mătase sau de stofă scumpă, purtată în trecut de femei. „*Și soțul a început... să juruiască soției lui șal și feregea de mătasă, și comănac țesut cu fir de aur*” (Mihail Sadoveanu). Origine necunoscută.

CUȘMĂ **cușme** s. f. 1) (Mold., Trans., Bucov.) Acoperământ de cap, purtat mai ales în timpul iernii, făcut din blană de oaie sau de alt animal; căciulă; șapcă. „*Dedesubtul cușmii des șade ascunsă chelbile*” (Bertoldo, 1774). „*Toți dorobanți, toți căciulari, Români de viță veche, Purtând opinci, suman, ȋtari și cușma pe-o ureche*” (Vasile Alecsandri). „*Se opri, își îndesă mai tare cușma, își strânse pumnii*” (Eusebiu Camilar). Expr. **A umbla cu cușma-n mână.** A cere ajutor sau protecție, umilindu-se. „*Cu cușma-n mână iarna să îmbli după dânsul*” (Constantin Negruzzi). **Cușmă** (sau **bonetă**) **frigiană.** Căciuliță de lână sau de pânză cu vârful îndoit înainte, devenită în timpul Revoluției Franceze (1789-1794) simbol al **libertății**. „*Se mișc' batalioane a plebei proletare, Cu cușme frigiene și arme lucitoare, Clopote de-alarmă răsună răgușit*” (Mihai Eminescu). 2) (Ban.) Pătură groasă de lână, folosită la așternut sau la învelit. „*Și-și șterse dinadins bocancii pe «cușmă», pe pătura de dimie albă*” (Petru Dumitriu). Din ucr. **cucima**.

CUCĂ¹ **cuci** s. f. (Înv.) Căciulă înaltă, împodobită cu pene (mai ales de struț), purtată în trecut de căpeteniile turcești și de domnitorii români la anumite ceremonii. „*Scotea haine novăcești, De punea călugărești; Scotea cuca de Novac și punea un comănac*” (Vasile Alecsandri). „*Figură uscată, oacheșă, purtând în cap o cucă cu pene*” (Nicolae Bălcescu). „*Îmi vine să zvârl pe fereastră cuca și bușmachii, așa de tare mă mir*” (Mihail Sadoveanu). „*Dă-mi căciula Țurcănească, Ca să-ți dau cuca Domnească*” (George Dem. Todorescu). Din tc. **kuka**.

CAPÉLĂ **capele** s. f. Bonetă de postav cu cozoroc moale, purtată, mai ales, de militari. „*Adio, domnul meu, urmă luându-și capela, ești într-o zi de spleen, nu vrei să mă înțelegi. Sunt șerbul d-tale!*” (Constantin Negruzzi). „*Străinul își smulse capela din cap... apoi prinse a vorbi cu glas răgușit*” (Mihail Sadoveanu). „*Traversă, reintră în bloc și luă ascensorul. Se opri la un etaj și se îndreptă spre un anumit apartament, unde în timp ce suna, își scoase capela din cap*” (Marin Preda). „*În cap purta o capelă cu moțuri scurte, aplecate puțin în față, cum ar fi vrut să împungă cu ele, iar în picioare cizme cu carâmbul scurt, strânse pe pulpa cu două rânduri de cataramă*” (Radu Tudoran). Din ngr. **kapello**, it. **capello**.

CASCHÉTĂ caschete s. f. 1) **Acoperământ** de cap, purtat mai ales de militari, confecționat din stofă, cu fund larg și rotund și cu cozoroc. *Caschetă de ofițer. Caschetă soldățească.* „Părea o mască searbădă de carnaval, pe care un bețiv nocturn și-a **atârnat** ironic cascheta și care, la lumina caldă a zilei, seamănă sinistru cu un om” (Hortensia P.-Bengescu). 2) **Acoperământ** de cap din cauciuc sau din material plastic purtat de înotători pentru a nu-și uda părul. „Avea ciorapi negri foarte subțiri, în pantofi cu tocuri joase, dar supli, ca de bal, și cascheta îi era întoarsă ștregărește în stil *chasseur*, lăsând să i se vadă pletele blonde foarte bine frizate” (George Călinescu). Din fr. **casquette** (< **casque**).

CASCĂ căști s. f. 1) Armură care acoperă și protejează capul militarilor. „În fața acestei Atene primitive, fără cască, fără lance, fără capul Gorgonei atârnat pe piept, dar de o inteligență și bunătate cuceritoare, ar trebui să vină un nou Renan: un Renan elenic” (Eugen Lovinescu). „În zadar își zvârlea brațul asupra șirului de căști, să păstreze alinierea” (Eusebiu Camilar). „Văzură autocamioanele **încărcate** cu ostași, căștile, țevile, puștile **mitraliere**” (Petru Dumitriu). „Purta cască și chivără nemțească” (Gala Galaction). Expr. **Căști albastre**. Forțe militare internaționale sub conducerea O.N.U. *Batalioane de căști albastre sunt amplasate în mai multe regiuni ale lumii.* 2) Dispozitiv de metal sau rețea de sârmă pentru protecția capului unor sportivi (hocheiști, automobiliști, **motocicliști** etc.) sau muncitori (mineri, constructori, **sondori** etc.). *Cască de motociclist. Cască de sondor. Cască de scafandru.* 3) Aparat în formă de căciulă, folosit în atelierele de coafat la uscatul părului cu **ajutorul** unui jet de aer cald. *Doamna a trebuit să stea sub cască mai bine de jumătate de oră.* 4) Dispozitiv format din două receptoare care se fixează pe urechi, folosit pentru ascultarea transmisiunilor radiofonice, telefonice sau unei casete video. *Cască telefonică. Casetofon cu căști.* Din fr. **casque** (< sp. **casco** „ciob, craniu” < **cascar** „a sparge” < lat. **quassicare** „a sparge”).

CHIVĂRĂ chivere s. f. 1) Chipiu înalt purtat de militari. „Purtau vechea uniformă națională: haină vânătoare și în cap chivere” (Nicolae Bălcescu). „Flăcăi groși în ceafă, Voinici făr’ de leafă! Cu chivere nalte, Cu cozile late, Lăstate pe spate” (Vasile Alecsandri). „Purta cască și chivără nemțească” (Gala Galaction). „S-a zvârlit pe un cal... i-a prins botul în curelușa cu care se încinge... Numai cât chivăra îi lipsește ca să fie Alexandru Mackedon” (Mihail Sadoveanu).

„Baronul avea o chivără dezbrăcată de pânza verzuie pe care o văzusem la chivărele ulanilor veniți mai devreme, să ia casa” (Radu Tudoran). 2) Acoperământ de cap de formă triunghiulară, improvizat dintr-o coală de hârtie (în special dintr-un ziar), purtat pentru

a proteja capul de razele soarelui de vară sau în jocurile de copii de-a soldații; coif. *Soarele ardea și nici chivăra de ziar nu-l putea feri de arșița lui.* Din pol. **kiwior**; rus. **kiver**.

CEALMĂ cealmale s. f. (Înv.) Acoperământ de cap (la popoarele turcice), din bandă de stofă, de pânză sau de mătase care se înfășoară în jurul capului; saric; turban; turluban. „*Au venit cu mazilia Constantin Brâncovanul postelnicul în București, cu cealma pe cap, fără de veste...*” (Ion Neculce).

„*Mai departe se ridică o cașinea grecească plină de fesuri mari, de fustanale, de figuri serioase cu barbe lungi, de capete cu cealmale*” (Vasile Alecsandri). „*Un chip lung, uscat, cadaveric, cu o legătură la cap ca o cealma*” (Duiliu Zamfirescu). „*Cum scrii tu, așa om face. Zenaida, tu Iaurta Simoria adunați-o! Ca râmlenii pe Iugurta Să-i combatem pre tâlharii cu cealmale de sevai!*” (Mircea Cărtărescu). Din tc. **çalma**.

CEĂPCĂ ceapce s. f. (înv.) Șapcă de stofă cu cozoroc, cu fund rotund și tare; chipiu purtat de militarii poloni. „*Ei merg, bătând din pinteni!... Zburdalnica lor ceată Străluce de departe în haine poleite: Dulămi cu flori de aur la piept împodobite Și-ncinse cu paftale de piatră nestimată Ceapce purtând un vultur și pene la mijloc*” (Vasile Alecsandri). Din pol. **czapka**.

CEĂPSĂ cepse s. f. Bonetă mică sau scufiță de pânză albă, împodobită cu ornamente colorate, țesute sau cusute. „*Mi-oi alege de prin dughene rochiile și cepsele cele mai iscusite*” (Ion Sbiera). Din magh. **csapsza**, scr. **cepak**.

CĂIȚĂ căițe s. f. 1) Acoperământ de cap purtat noaptea de femei sau copii, făcut din pânză sau stofă, cu două panglici, care se leagă sub bărbie; bonet; bonetă; scufie. „*O grămadă dă oameni vrăjbiți... Toți având pe cap căițe roși*” (Ion Budai-Deleanu). 2) (pop.) Membrană care acoperă capul unor copii nou-născuți; tichie. *Înlăturarea căiței nou-născutului o realizează medicul.*

Loc. adj. **Născut cu căiță** (sau **în cămașă**). Care are mult noroc; norocos. *Îți merge în toate, de parcă ai fi născut cu căiță.* 3) (pop.) Organ muscular și spongios, foarte vascularizat, care se formează în uter în perioada de gestație a mamiferelor acoperind în întregime fetusul și care face legătura între mamă și embrion cu ajutorul cordonului ombilical, prin care se realizează respirația și nutriția fetusului; casă; cămașă; căiță; loc; placentă. *Căița se elimină la naștere.* Din src. **kaița**.

CALPĂC calpace s. n. (înv.) 1) Căciulă mare de piele neagră, sferică sau cilindrică, tivită cu fășii de blană scumpă, pe care o purtau domnitorii și boierii mari, iar mai târziu negustorii străini. „*Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă neagră de pene de erodiu, legată cu o copcă de aur*” (Nicolae Bălcescu). „*Calpacele și șlicele îngreuiă capul*” (Alec Russo). 2) Căciulă ostășească de formă cilindrică, împodobită

cu blană. „Când... a întors capul, i s-a arătat un bărbat voinic cu dulamă, cu calpac căzăcesc și cizme de lac” (Mihail Sadoveanu). Din tc. **kalpak**.

FES fesuri s. n. Acoperământ pentru cap în formă de trunchi de con, cu un ciucure negru în partea **superioară**, confecționat din postav de culoare roșie și purtat mai ales de musulmani. „Fatma stă răzimată de-al tronului **pilastru**, și sclavul **stă-nainte-i**. El are fes albastru” (George Coșbuc). Din tc. **fes**.

PĂLĂRIE pălărie s. f. Articol vestimentar pentru acoperirea capului constând dintr-o calotă (de pâslă, de pânză, de piele sau de paie) cu boruri; clop. „Una-i anina flori în pălărie, alta-i așeza priminelile și merindele în desage” (Alexandru Vlahuță). „Îi luă pălăria de pe brazdă și i-o puse pe față, ca să nu mai vadă fiii și prietenii mortului că unul din ochi era zdrobit de glonț și scurs” (Petru Dumitriu). Probabil din it. **capelleria**.

PANAMA s. f. Pălărie moale, foarte mlădioasă, făcută dintr-o specie de palmier. „Bărbații se înghesuiau pe lângă ferestre, făcându-și vânt cu câte o imensă pălărie de panama” (Alexandru Macedonski). „Era cu un domn în haine castanii vârgate, decolorate pe umeri, cu fața ascunsă de umbra unei panamale demodate cu borurile foarte lungi” (Cezar Petrescu). Din num. pr. **Panama**, stat în America Centrală.

TÔCĂ toce s. f. 1) Acoperământ de cap, de formă cilindrică, fără boruri, purtat de avocați sau de magistrați în exercițiul funcțiunii. „Mă așezasem deci confortabil pe locul meu, lângă fereastră, cu pardesiul încheiat și o tocă ușoară de drum trasă aproape pe ochi” (Camil Petrescu).

2) **Căciuliță** sau pălărioară fără boruri, purtată de femei. „Și madam Pomponescu-mamă ieșea împreună cu noră-sa nu strident îmbrăcată, dar cu mult prea luxos pentru conjunctura politică. Punea pe cap o tocă cu pene albe, motiv pentru care fu denumită «Queen Mary»” (George Călinescu). Din fr. **toque**.

3. În concluzie, în baza examinării unităților lexicale din câmpul semantic „acoperământ de cap”, folosind atât metoda analizei componențiale, cât și cea a câmpurilor semantice, putem constata cu ușurință că semantica reală a unităților de vocabular poate fi identificată în mod obiectiv nu numai în baza descrierii realităților definite, ci mai ales în baza examinării și identificării relațiilor existente între aceste realități. Demersul nostru în acest caz are o accentuată orientare practică – descrierea lexicografică a acestor unități de vocabular în funcție de locul fiecăreia în microsistemul lexico-semantic și de relațiile existente realmente între acestea, întrucât numai examinarea în sistem a unităților lexicale ne poate permite să prezentăm în dicționare **semantismul** cuvintelor și, respectiv, să reflectăm, în fiecare caz aparte, un segment al realității, care în ansamblul lor constituie acel tablou general al lumii, pe care urmăresc să-l elaboreze și să-l prezinte în dicționar lexicografii dintotdeauna.

Note bibliografice

1. Pentru limba română, este concludentă în acest context analiza semantică realizată de regretatul academician Silviu Berejan asupra unor microsisteme lexicale, ca „mijloace de transport”, „genuri de activitate”, „munca”, „animale domestice” etc. În această ordine de idei a se vedea: Berejan S. Paralele lexicale în cadrul unor microsisteme similare romanice și slave// Raporturi și paralele lingvistice romano-slave. Chișinău: Știința, 1978, p. 74-111. De altfel, acad. S. Berejan a reușit în acest [studiu](#) să aplice concomitent analiza componentială a sensului unităților lexicale și metoda câmpurilor semantice.

2. A se vedea în această ordine de idei: Bréal M. Essais de sémantique: Science des significations. Génève: Slatkine Reprints, 1976; Breclé, H. E. Sémantique. Paris: Armand Colin, 1974; Ducháček, O. L'interdépendence et l'intersection du contenu et de l'expression// Orbis. T. XXI. Louvain, 1972; Ducháček, O. Précis de sémantique française: Université J. E. Purkiné, 126. Brno, 1967 etc.

Vocabularul curent, de bază sau esențial și neologismele

0. **Examinând** etimologiile propuse de dicționarele explicative, se creează impresia că limba română supraviețuiește numai în virtutea existenței gramaticii sale și a **câtorva** sute de cuvinte, în rest tot vocabularul românesc este un conglomerat inform de împrumuturi, osatura căruia o constituie neologismele. Ca orice sistem natural, așa cum este limba, sistemul lexical are un centru în care **sunt** situate toate cuvintele absolut necesare funcționării normale și o periferie, care cuprinde subsistemele lexicale secundare, suplimentare, între centru și periferie **existând**, în mod normal, zone de tranziție. Centrul sistemului lexical este **construit** de vocabularul curent, esențial sau fundamental al limbii. Pentru a **determina** volumul *lexicului curent, esențial, fundamental, uzual sau de bază*, au fost utilizate diferite metode și procedee. Mai **întâi**, s-a constatat că vocabularului uzual cuprinde simultan vocabularul limbii vorbite și cel al limbii scrise, „dar **niciunul**, nici altul din aceste categorii nu este definibil, **întrucât** limitele ce le separă **sunt** imprecise: limba poeziei și cea a teatrului nu **sunt** ele vorbite înainte de a fi scrise?” [Matoré, 200]. Astfel, pentru franceza elementară sau de bază a fost stabilit în baza metodei statistice, pornind de la un eșantion al limbii vorbite înregistrate direct pe bandă de magnetofon, un număr finit de cuvinte care ar **constitui** osatura sistemului lexical, altfel spus vocabularul de bază al limbii **franceze**. Metoda **statistică** constă în calcularea numărului de ocurențe ale unui **cuvânt** într-un număr concret de texte, **determinându-se** astfel pentru **cuvântul** dat gradul lui de frecvență. Totodată, indicele de frecvență se cere să fie corectat prin acel număr de texte în care apare **cuvântul** respectiv. Eroarea comisă de savanți și de cercetători care utilizează criteriul frecvenței constă în faptul că se admitea ca fiind posibil de a număra cuvintele unui vocabular ca și cum se puteau număra ouăle dintr-un coș **izolând** pe cele mari de cele mici [Matoré, 224-225]. Pentru a evita erorile constatate în cazul folosirii frecvenței în calitate de criteriu de identificare a lexicului uzual sau de bază, G. Matoré a utilizat o altă metodă mai rapidă și în aparență mai puțin științifică „selectarea prin eliminare”, aceasta **reducându-se** la următoarele: **utilizând** ca mijloc de referință dicționarele recente (în special *Petit Larousse*), autorul a radiat din aceste opere toate cuvintele care, în mod vizibil, nu aparțineau la vocabularul de bază, deși au fost necesare „unele tatonări suplimentare, **apelându-se** la un tablou de frecvență a cuvintelor franceze stabilit pe baza dicționarului *Petit Larousse* [Matoré, 225]. În baza acestor metode, pentru franceză a fost

determinat un număr de 2581 de cuvinte uzuale care pot asigura comunicarea liberă în limba franceză, numărul respectiv **urcându-se** la 7700 de unități dacă se iau în considerare sinonimele, antonimele, inclusiv cuvintele aflate în relații de analogie semantică și de derivare lexicală. **Rămâne** să admitem că numărul de cuvinte uzuale, esențiale sau de bază care formează vocabularul curent al limbii române este cam același, adică acesta s-ar ridica la 2 500 de unități lexicale, aici fiind incluse și instrumentele **gramaticale** și substitutele morfologice. În cazul identificării exacte a acestora, s-ar putea apela la metoda eliminării propuse de G. Matoré. Acest fapt este demonstrat de proiectul Mariei Iliescu (citată după: Evseev et alii, 127-128), care a identificat, în funcție de frecvența unităților lexicale, o listă de **3040** de cuvinte din fondul lexical comun sau fundamental, dintre care **1760** de substantive, 447 de adjective, 631 de verbe, 114 adverbe, 38 de pronume, 29 de prepoziții și 21 de conjuncții. O situație similară prezintă și I. Iordan și Vl. Robu, care au constatat că, pentru necesitățile curente de comunicare, un vorbitor obișnuit are nevoie de circa 3 – 4000 de cuvinte, ceea ce reprezintă doar 12.5 – 16% dintr-un inventar de 50 000 de unități lexicale înregistrate în dicționarele curente. Din cele 3 – 4000 de cuvinte, 1000 de unități **sunt** cele mai frecvente și reprezintă 85% din numărul de cuvinte ale unui text dat [Iordan et alii, 279]. De altfel, vocabularul de „bază” merită să atragă o atenție sporită **atât** din partea lexicografilor, **cât** și a lexicologilor. Mai mult, așa cum confirmă cei mai mulți lexicografi, procedeele de care dispunem actualmente pentru identificarea vocabularului curent sau de bază al unei limbi **sunt** empirice, unicul criteriu fiind furnizat de conștiința lingvistică a autorului și de cunoștințele lingvistice de care dispune publicul **căruia** i se adresează dicționarul. Să reținem că vocabularul uzual este inclus în întregime în dicționare, fără a se manifesta reticențe deosebite față de un **cuvânt** sau altul și ca urmare vocabularul curent este tratat în modul cel mai detaliat în dicționar. Acesta include unitățile lexicale ce intră în uzul scris sau vorbit al unui cititor cu nivel mediu de cultură, definiția acestora fiind ilustrată din abundență prin exemple ce prezintă funcționarea lor în discursul scris sau vorbit. Termeni de acest fel **sunt** prezentați în dicționar fără indicații privind cadrul lor funcțional, fără precizarea situației de comunicare în care ei **sunt** folosiți (limbajul familiar, popular, sau, dimpotrivă, limba cultă, literară), așa cum fac parte din stratul lexical cel mai uzual, care include și toate instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții etc.). În plus, vocabularul din fondul comun sau curent este întrebuințat, practic, în toate stilurile limbii literare și populare: beletristic, publicistic, familiar, colocvial etc. Mai mult, el include și un număr considerabil de cuvinte numite tradițional neologice. Lexicul comun asigură continuitatea limbii în timp și spațiu, adică în evoluție istorică și pe axa teritorială de **răspândire** a limbii române. Vocabularul

comun sau curent se opune tuturor celorlalte straturi lexicale ale lexicului, diferențiate fie din punct de vedere temporal fie din punct de vedere spațial, fie, în fine, din punct de vedere social. În principiu, vocabularul de bază, împreună cu sistemul gramatical și cel fonetic, constituie „nucleul limbii, factorul ei de stabilitate și de dezvoltare” [Iordan et alii, 277].

1. În cele ce urmează vom lua în discuție raportul dintre lexicul uzual sau de bază și lexicul neologic. Este un lucru cunoscut că sub aspectul diferențierii temporale, lexicul cuprinde un strat lexical neologic și un alt strat lexical numit arhaic. De regulă, în lingvistica română se susține că **sunt** considerate neologisme împrumuturile recente, intrate în limbă **începând** cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și o serie de cuvinte formate în interiorul limbii române prin combinarea a două sau mai multe elemente formative, dintre care cel puțin unul este neologism. În acest context putem constata cu satisfacție că în cele două secole și mai bine, în special din momentul afirmării Școlii Ardelene, ca moment crucial al resurecției naționale și al modernizării conceptelor și a limbii române în genere, asimilarea neologismelor s-a realizat într-un ritm deosebit de dinamic, îmbogățind și **rafinând** mijloacele de expresie, **potențând** viguros romanitatea ei specifică [Marcu, 7]. O cantitate considerabilă de neologisme a fost luată direct din latina clasică, iar după 1848, din franceză (din domeniul medicinei, al organizării economico-sociale, al științei, tehnicii și vestimentației), din italiană (cuvinte din terminologia bancară, muzicală și teatrală, din cea a artelor plastice, din cea culinară), din germană (termeni care se referă la unelte, dispozitive ori mașini), din engleză și din varianta americană a englezei (din terminologia sportivă, cinematografie, medicină, afaceri, științe și tehnică). O definiție similară oferă noțiunii de neologism și alți lingviști. Astfel, se constată că „termenul *neologism* {**cuvânt nou**} cunoaște două accepții: în sens larg, este *neologism* orice **cuvânt** nou, împrumutat sau creat prin mijloace interne; în sens **restrâns**, numai **cuvântul** străin, împrumutat la o dată nu prea îndepărtată, se numește *neologism*” [Iordan et alii, 310]. În baza **acestui** fapt se propune de a fi considerate „*neologisme* cuvintele împrumutate în perioada de timp acoperită de conceptul *limbă română contemporană* și despre care vorbitorii au conștiința că **sunt** cuvinte noi” [Iordan et alii, 310]. Pornind de la aceste speculații, se ajunge la concluzia că „un **cuvânt** este neologism **atâta** timp **cât** este simțit ca o noutate, iar caracterul neologic al cuvintelor cunoaște diferite grade, dacă privim lucrurile de pe pozițiile evoluției limbii. La stabilirea acestei gradații trebuie avut în vedere criteriul timpului și al frecvenței. Cu **cât** un **cuvânt** se învechește și are circulație largă, cu **atât** se pierde aspectul său de inovație” [Iordan et alii, 310].

De obicei, se crede că neologismul este un **cuvânt** a cărui formă și sens **sunt** în egală măsură noi. Acest lucru este adevărat în unele cazuri. De exemplu, **când** se formează un **cuvânt** pornindu-se de la un alt **cuvânt** existent în română (de exemplu, verbul *a justifica* vine din fr. *justifier*, iar substantivul *justificare* și adjectivul *justificabil* **sunt** create pe teren românesc, aceași situație identificăm și în cazul cuvintelor: *juridic* și *juridicește*, *ozon* și *a ozonifica*, *diversiune* și *diversionism*, *profesional* și *a profesionaliza*, *a nichela* și *nichelator*, *a planifica* și *planificator*, *a califica* și *a descalifica* sau *a recalifica*, *interacțiune* și *interacțional*, *miniatură* și *miniatural* etc.). În alte cazuri, **cuvântul** era deja folosit înainte, dar cu o altă accepție (confr.: *crainic* „persoană care anunța populației poruncile domnești sau ale autorităților” și *crainic* „persoană care citește informațiile, comunicările, știrile oficiale, anunță programul etc. la un post de radio, de televiziune sau la o manifestare publică; spicher”).

La o analiză **cât** de **cât** serioasă a inventarului de cuvinte al dicționarelor explicative se constată că aproape jumătate din vocabularul limbii române moderne este format din neologisme intrate în limbă în decursul ultimului secol și ceva. Unele din aceste noutăți de vocabular, provenind direct din limbi străine, **sunt** însușite bine de marele public care le folosește fără muștrări de conștiință, chiar dacă **sunt** foarte criticate de unii **lingviști**. Acestea, fiind de cele mai multe ori luate din engleză sau din varianta ei americană, dacă este cazul să fie prezentate în dicționare, atunci urmează să fie însoțite de mențiunea *anglicism* sau *americanism*, mențiune care, în opinia noastră, ar putea apărea ca o indicație obiectivă a unei surse de împrumut recent sau ca o condamnare.

2. Cu o semnificație similară, în prezent se folosește sintagma „**cuvânt** recent”. În majoritatea limbilor, termenul „neologism” se aplică în principiu la toate inovațiile din vocabular: vocabule arhaice reluate în epoca modernă, termeni străini și cuvinte autohtone reapărute la o dată recentă. În primul **rând**, în acest lexic recent se situează achizițiile operate de diferite tehnici și mai ales de industrie, de informatică, de biologie și de medicină, urmează termenii care țin, mai ales, de viața economică, de politică, de geografia umană, de drept și de istorie. În această ordine de idei, este edificatoare opinia unuia dintre redactorii celui mai recent dicționar explicativ al limbii române: „au fost incluse numeroase cuvinte care reprezintă achiziții recente, determinate de evoluția tehnologică și de schimbările sociale, economice și politice, mai ales din ultimele decenii, cu referire specială la domeniul precum informatică, politologie, finanțe, comerț” [Dima, VII]. Cu un sens apropiat de cel al termenului „neologism” și „**cuvânt** recent”, este folosită și îmbinarea „**cuvânt** străin”. Astfel se vorbește de „afluxul de cuvinte străine” în româna modernă, tot aici fiind incluse și „unele sensuri calchiate după un

model străin” [Dima, VI]. În lingvistica română se vorbește tot mai frecvent de *lexicul savant* sau de *fondul savant*, **avându-se** în vedere de asemenea cuvintele și sensurile noi, împrumutate relativ recent din unele limbi străine. Astfel se susține că „dezvoltarea permanentă a societății, a științei și tehnicii, impune apariția în vocabularul oricărei limbi a numeroși termeni care să exprime noțiunile și direcțiile acestei dezvoltări. *Fondul savant*, numit astfel pentru că s-a format din cuvintele împrumutate, în marea lor majoritate, pe cale livrescă, o dată cu obiectele și noțiunile denumite” [Evseev et alii, 12] Se pare că lingviștii români **sunt** conștienți de utilizarea improprie a **cuvântului** *neologism* și caută să-l substituie prin alți termeni sau îmbinări de cuvinte cu semnificație similară, fără a căuta să se edifice în această confuzie terminologică: cuvinte recente, cuvinte străine. Astfel se susține că „**dicționarul de neologisme** aparține tipului de dicționar mixt, explicativ și etimologic. Într-un astfel de dicționar se înregistrează împrumuturile cele mai recente, precum și derivatele acestor împrumuturi, în cadrul limbii române [Evseev et alii, 29].

Comparând inventarul de cuvinte al dicționarelor explicative cu cel al dicționarelor de neologisme, constatăm că majoritatea unităților lexicale figurează în ambele tipuri de dicționare. Dar stupoarea este și mai mare **când** identificăm prezența unor exprimări paradoxale, de tipul „neologism învechit” (a se vedea: **babeurre** *inv.*). În baza constatărilor anterioare, **suntem** de părerea că termenul *neologism* urmează să fie rezervat numai pentru cuvintele împrumutate de **curând** dintr-o limbă străină, pentru cele formate pe teren românesc cu ajutorul resurselor interne de derivare sau calchiate după modele străine, iar celelalte unități lexicale, cele mai multe „fiind **bătrâne** ca iarna” în română, urmează să fie repartizate la straturile lexicale corespunzătoare (vocabularul comun sau esențial, lexicul științific și tehnic, vocabularul livresc etc.). Tot în această ordine de idei, ar mai fi o soluție. Referitor la limba franceză, s-a demonstrat că „dacă se formează sau intră în franceză **cuvântul** trebuie să ia caracterele unui **cuvânt** „francez”, fie fizionomia de **cuvânt** non-savant, fie fizionomia de **cuvânt** savant, **întrucât** lexicul nostru se împarte **începând** cu ultima perioadă a evului mediu în aceste două tipuri” [Wagner, 31].

Să amintim că în română a avut loc un proces similar și, ca urmare, vorbitorii limbii române fac distincția dintre cuvintele vechi sau străvechi ale limbii, care se deosebesc mai ales prin aspectul lor fonetic, și cuvintele intrate în limbă pe cale savantă sau livrescă, care de asemenea au o formă fonetică distinctă în raport cu cele neaoșe. Din aceste considerente **suntem** de părere că a sosit timpul să renunțăm la termenul neologism (cu o semnificație **atât** de extinsă, cunoscută numai în lingvistica română) pentru a numi cuvintele savante în genere, și să-l limităm la denumirea

cuvintelor intrate recent în limbă fie dintr-o limbă străină, fie formate în română, fie calchiate după unele modele străine. În ceea ce privește îmbinarea „cuvinte străine”, aceasta urmează să fie utilizată în sensul ei direct și să fie rezervată numai cuvintelor luate din alte limbi cu tot cu ortografia și ortoepia originală, fără a se fi acomodat la normele fonetice și morfologice ale limbii române.

3. Examinând modul de funcționare a „neologismelor”, constatăm că acestea fac parte din cele mai variate stiluri ale limbii: literar, publicistic, popular, livresc, familiar, științific, tehnic etc. Mai mult, o mare parte din aceste unități lexicale numite neologice au pătruns în limbajul **comun** al vorbitorilor de limbă română. Și încă un aspect de importanță deosebită. O parte considerabilă a așa-ziselor neologisme a pătruns în română odată cu primele monumente de proporții scrise în română, **avându-se** în vedere cărturari de talia lui Dosoftei, Antim Ivireanu, Dimitrie Cantemir, cronicarii moldoveni și cei munteni. Unii lingviști **subapreciază** rolul acestor cuvinte pe motivul că lucrările autorilor enumerați mai sus nu s-au bucurat de o circulație deosebită la vremea lor, fără să ia în calcul numărul știutorilor de carte la acea vreme, **întrucât** „cărturăria” a căpătat un caracter de masă tocmai în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dacă nu chiar în prima jumătate a secolului al XX-lea.

În această ordine de idei, am spicuit, din operele unor oameni de litere care au stat la temelia scrisului românesc în limba țării, **câteva** zeci de cuvinte „neologice”, pe care le inseriem mai jos în ordine alfabetică, pentru a spulbera mitul neologismelor românești:

Aporie – „Adevărat dară că la acesta lucru dovedele a căderilor vechi **aporiia** de n-ar dezlega, nu cu puțină înădușala a tot sufletul filosofia atomistilor socotelele muritorilor și cu **dânsele** împreună lucrurile lumești ar stăpîni” (Dimitrie Cantemir); **astronom** – „...Într-acela an lăcuste neaudzite vacurilor, care toate semnele în loc **bătrânii** și **astronomii** în Țara Leșască a mare răutăți că **suntu** acestor țări meniia” (Miron Costin); **atomist** – „Adevărat dară că la acesta lucru dovedele a căderilor vechi aporiia de n-ar dezlega, nu cu puțină înădușala a tot sufletul filosofia **atomistilor** socotelele muritorilor și cu **dânsele** împreună lucrurile lumești ar **stăpâni**” (Dimitrie Cantemir); **calendar** – „Deci, după multă **frământătură**, au stătut și s-au ales pace, septevrie 29 dzile, pre **calendariul** nostru, iar pre a papistașilor octovrie” (Miron Costin); **catalog** – „Vidra iată că din **catalogul** jiganiilor, cu sfatul a tot statul, s-au ras” (Dimitrie Cantemir); **cauză** – „De **când** petrece ea acolo nu se știe, și **cauza** pentru ce nu poate naște este că e legată peste poale cu cercuri de fier și numai atunci va putea naște, **când** va fi aproape pieirea lumii, iar atunci va naște pe Anticrist” (Legende populare românești); **colos** –

„Așijderea, videm că cele în meșterșug a să tocmi **decât** a să face mai lesne și **decât** amîndoaă mai lesne stricarea, că piramidele Eghiptului, **colosul** Rodosului, raiul Vavilonului, capiștea Efesului...?” (Dimitrie Cantemir); **cometă** – „Că era să să pomenească la donnia lui Vasilie-vodă, pentru **cometa**, adecă steaora cu coadă, care s-au prilejit cu **câțva** ani mainte de aceasta așea de grea premeneală aceștii domniei” (Miron Costin); **comisar** – „Până **vădzându** neticneală cu **dânșii**, le rădicase și hătămăniile, să nu hie și le trimite **câte** doi donni **comisari** mai mari și aceia comisari le făcea giudeșă și-i **cârmuia**” (Miron Costin); **consul** – „Așa însemnează aceste stihuri ale acelui dascal, pomenindu pre acel Fleac, căruia numele la Istoriile **Râmului** ieste Fulvius Fleacus **consul**, precum chiema ei pre atuncea hătămăniile lor” (Miron Costin); **custodie** – „Și **îngropându-se** i s-au pecetluit groapa, precum la Mathei, cap 27 zice: «Aveți custodie, mergeți de **întărâți** cum știți»; iară ei mergînd au întărit groapa, pecetluind și piatra împreună cu **custodia**” (Antimn Ivireanul); **dictator** – „El purure pe-acela ș-alege, Au dictator sau consul în sănat, Care-i dă, l-măgulește, -i să-îmbie” (Ion B.-Deleanu); **epitropie** – „...Și ea între coarne sămnul biruinții și stema **epitropiilor** să poarte” (Dimitrie Cantemir); **fantastic** – „Mihnea-vodă domnul muntenescu, om fără de nice o frică spre Dumnedzău, fără nice un temei, tiran dreptu **fantastic**, adecă buigitoriu în **gânduri**, au pus **gându** să să hăinească pre turci” (Miron Costin); **figură** – „...Știa că cele de multe ori amăgele și minciunoase vâpșele toată zugrăvala și chipul adevărului scîrnav au muruit și la cel luminos chip și a adevărînții **figură** a vini preste puțința șarurilor a fi dzicea” (Dimitrie Cantemir); **filosof** – „Pentru aceia au zis un **filosof** al lui Pir, craiul epiroșilor, adecă al arbănașilor **cându** l-au trimis în solie la **Râm**, că au văzut șfatul lor de împărați adunatu” (Miron Costin); **filosofesc** – „De care lucru, urmadză ca și acmu... alcătuirea siloghismului arătătoriu să încheie înșelătoriu și sentențiile filosofești în bolbăieturi sofisticești să să prefacă” (Dimitrie Cantemir); **filosofic** – „Drept aceea, acesta care și-a pus viața ca o icoană politiciii filosofice, și mai mulți cu faptele **decât** cu cuvintele **învățând**, de neam se trage din orașul Amorion al Frigiei, care se cheamă mare” (Cărți populare românești); **filozofie** – „Nici voi, lumii înțelepții, cu **filosofia** Hălăduiți de lume, nici theologhia V-au scutit de primejdii, șfinți părinți ai lumii, Ce v-au adus la moarte amară pre unii” (Miron Costin); **generozitate** – „Acestea auzind Xantos de la omul acela, și mirîndu-se de sinceritatea și generozitatea lui, zise lui Esop...” (Cărți populare românești); **instrument** – „Alții dzicea: „Coșcodanul Tharsisului vechiu (carea acmu să dzice America) căci în **instrumentul** muzicăi poate **cântece** alcătuite a **cânta**” (Dimitrie Cantemir); **labirint** – „Și așe, cu toții în **labirinthul** neafării și în rătăcirea nenemeririi ar fi rămas...” (Dimitrie Cantemir);

melodie – „Și precum a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să, o răsunare oarecarea dau, însă vreo **melodie** tocmită și după pravilele muzicai alcătuită nicum nu să aude...” (Dimitrie Cantemir); **monarhie** – „De vreme ce după neminciunoase budzele Papagaii toată adunarea adeverește, cu cale și cuviință socotesc a fi, ca precum la monarhiia pasirilor după Vultur, Corbul, așe la **monarhiia** noastră” (Dimitrie Cantemir); **monedă** – „Adevărat este că ai pus de ai bătut moneda din bogățiile tale?” (Legende populare românești); **muzică** – „Ț-aș cânta, Mihaile, **cântecul** cu viersuri, Ce n-am deagiuns **muzică** să-ț cant într-alesuri” (Dosoftei); **organ** – „Lăudaț pre toate locuri Cu **tâmpene** și cu giocuri, Lăudați-l să răsune În **organe** tinse-n strune” (Dosoftei); **piramidă** – „Turnul cel mare a lui Nevrud acia ce-l făcură Și cei cu **piramide** mari de-atunce să trecură” (Dosoftei); **planetă** – „Deci, după ce părintele **planetelor** și ochiul lumii radzele supt ipoghei își sloboade și lumina supt **pământ** își ascunde” (Dimitrie Cantemir); **politică** – „A dooa dar, **câtă** sumă de ai au împărățit acel împărat, ce au fost așa blestemat, nu bun, căce bunii și direpții au legi puse și nemișcate le țin, ca să poată sta **politica** și soțierea omenească” (Grigore Ureche); **pompă** – „Că amintrilea mulți înțelepciunea **cuvântului** îndestul au, iară de lucrul ei prea lipsiți sint; și împotrivă, mulți de **pompa** și frumusețea **cuvântului** sint depărtați, iară faptele îi arată precum cu înțelepciune a fi încorunați” (Dimitrie Cantemir); **pompos** – „**Când** vei fi poftit la vreo adunare **pompoasă**, îmbracă-te în haină frumoasă, ca să nu-ți vie cu rușine **când** vei șede lângă cei îmbrăcați bine; să nu fii «**brânză** bună în burduf de **câine**», că e un proverb: «ori te poartă cum țe vorba, ori vorbește cum ți-e portul»” (Cărți populare românești); **retor** – „Și nu după multă vreme, Xantos a chemat la **dânsul** pe filosofi și pe **retori**, ca să **prânzească** împreună și a poruncit lui Esop să stea la ușă, și pe **nicium** neînvățat să nu lase să intre, ci numai pe cei învățați” (Cărți populare românești); **sentenție** – „De care lucru, urmadză ca și acmu (că cel într-una ispitit, acela și în multe ispitit să crede) alcătuirea siloghismului arătătoriu să încheie înșelătoriu și **sentențiile** filosofești în bolbăieturi sofisticești să să prefacă” (Dimitrie Cantemir); **silogism** – „De care lucru, urmadză ca și acmu (că cel într-una ispitit, acela și în multe ispitit să crede) alcătuirea siloghismului arătătoriu să încheie înșelătoriu și **sentențiile** filosofești în bolbăieturi **sofisticești** să să prefacă” (Dimitrie Cantemir); **sinceritate** – „Acestea auzind Xantos de la omul acela, și mirîndu-se de sinceritatea și **generozitatea** lui, zise lui Esop...” (Cărți populare românești); **sofisticesc** – „De care lucru, urmadză ca și acmu (că cel într-una ispitit, acela și în multe ispitit să crede) alcătuirea siloghismului arătătoriu să încheie înșelătoriu și **sentențiile** filosofești în bolbăieturi **sofisticești** să să prefacă” (Dimitrie Cantemir); **stemă** – „Unde-i

iaste stema și podoabele și celialalte lucruri ce să cuvin împăraților?” (Antim Ivireanul); „Capul taurului să i se puie, pentru ca și ea între coarne sămnul biruinții și **stema** epitropiilor să poarte” (Dimitrie Cantemir); **sumă** – „A dooa dar, **câtă sumă** de ai au împărățit acel împărat, ce au fost așa blestemat, nu bun” (Grigore Ureche); **teatru** – „Sau cu fapta aieva și de adevărate să le arete și pre cel din moșie și pre cap giurat neprieteșug, în **teatrul** a toată lumea, cu dobe și cu surle să-l scoață” (Dimitrie Cantemir); **tiran** – „Și Dioclitiiian și cela lumii ocară și **tiranul** Neron, totu înaintea lui Traian au fostu” (Miron Costin); **tiranie** – „Și **mirându-se**, cum va face să n-aibă siială de boieri ce era capete **țărâi** Muntenești, cu mare și nespuse **tiranie**, 30 de boieri, tot fruntea aceii țări, au **omorât** ș-au pus pre voia sa boieri” (Miron Costin).

În **încheiere** nu am vrea **decât** să întrebăm dacă **sunt** sau nu neologisme cuvintele prezentate mai sus și cum în cele 200-350 de ani acestea au **putut** să-și păstreze „prospețimea” neologică? La această întrebare pretins retorică, răspunsul nu poate fi **decât** unul: acestea, cu mici excepții, **sunt** unități lexicale care fac parte din fondul savant al limbii, iar unele chiar din cel comun, uzual sau fundamental.

Note bibliografice

1. Eugenia Dima, *Prefață. Lista de cuvinte – structura redactării*, în *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Chișinău, Editura Arc, Editura Civitas, 2007.
2. Ivan Evseev I., Valentina Șerban. *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, Editura Facla, 1978.
3. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978. Florin Marcu. *Prefață*, în *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum I. O., 2000.
4. Georges Matoré, *Histoire des dictionnaires français*, Paris, Librairie Larousse, 1968.
5. R.-L. Wagner, *Les vocabulaires français. I. Définitions – Les dictionnaires*. Paris, Didier, 1967

Despre necesitatea elaborării bazei de date a limbii române

0. Lexicografia românească traversează în prezent o profundă criză de creștere. Dacă din punct de vedere cantitativ atestăm o explozie lexicografică nemaîntâlnită în lingvistica română, din punct de vedere calitativ constatăm prezența unei discordanțe profunde între nivelul teoretic al lexicografiei moderne și nivelul empiric de elaborare a dicționarelor, întrucât elaborarea și publicarea dicționarelor au devenit o inițiativă personală a unor persoane sau editori, o marfă ordinară, urmărindu-se, în primul rând, obținerea profitului personal, de aceea calitatea sau lacunele dicționarelor sunt în dependență directă de cauze private, în timp ce instituțiile științifice sunt mai puțin adaptabile la noile exigențe ale timpului. Totodată, decizia de a publica un dicționar implică mai mulți factori de natură economică și politică, didactică și științifică. Deși cel din urmă factor nu este totdeauna prezent, totuși se cer identificate locul și destinația lui în structura unor exigențe mai riguroase decât cele ale unei teorii lingvistice propriu-zise. Realmente, a oferi o descriere semantică completă a structurii limbii este doar o aspirație posibilă numai la modul ideal, întrucât dificultățile existente sunt dependente atât de profunzimea, cât și de extensiunea descrierii, din care considerente descrierea este limitată. Cu toate acestea, sarcina dicționarului explicativ urmează să includă, în mod obligatoriu, fixarea a două momente de bază: „1) descrierea planului conținutului sistemului lexical cu toate categoriile și fenomenele specifice acestui sistem și 2) relațiile existente obiectiv între unitățile lexicale (inclusiv între unitățile nivelelor inferioare)”¹

Cele mai multe dicționare editate în ultimii 10-15 ani sunt elaborate de persoane incompetente în practica, tehnica și teoria lexicografică, din care motiv dicționarele sunt, de cele mai multe ori, niște simple compilații, fără a se baza pe o teorie lingvistică modernă și pe realizările teoretice și practice ale lexicografiei contemporane. Se creează impresia că pretinșii lexicografi nu au idee de succesele obținute de semantica teoretică, de analiza semică a unităților, interpretând produsele lexicografiei ca o sursă sigură și imediată de profit. Cu toate acestea, situația creată este parțial justificată, întrucât cerințele practice ale momentului și necesitățile consumatorilor, precum și tradiția de care sunt dominați alcătuitoarii de dicționare pun deseori în fața lor sarcini mai utilitare. „Ca urmare dicționarele monolingve (explicative) cele mai recente acordă mai puțină atenție, de exemplu, prezentării caracterului de sistem al lexicului, în schimb sunt orientate asupra

funcționalității lui, și permit includerea sincretică a celei mai variate informații, care se află departe de profilul dicționarului, manifestă tendința de a înregistra și a include, pe lângă inventarul real de unități verbale (lexicale) propriu-zise, un număr cât mai mare de elemente din diferite sisteme terminologice (strict științifice sau tehnice) și chiar de nomenclatură din limba respectivă⁷². În urma acestui scop utilitar, dicționarul explicativ își însușește sarcinile altor tipuri de dicționare. Incluzând informație extralingvistică (**socioculturală**, istorică, științifică etc.), dicționarul manifestă tendința să substituie destinația dicționarelor enciclopedice și terminologice.

Deși lexicografia este o disciplină eminentamente aplicată și, ca urmare, cu o finalitate și o destinație de consum, ea are datoria să identifice, în primul rând, metodele, modalitățile, principiile de elaborare a dicționarelor și să ofere mijloace optime pentru determinarea și fixarea faptelor semantice în anumite scopuri practice. În felul acesta noțiunea centrală a acestei discipline devine reprezentarea despre **activitatea lexicografică**, iar problema centrală este justificarea unor etape distincte ale acestei activități. Desigur, lexicografia nu dispune de soluții universale pentru soluționarea tuturor problemelor lexicografice tradiționale (omonimia și polisemia, sensul și noțiunea, sensul și judecata, lexicul și actul lingvistic, câmpurile semantice și tezaurul). Aceste probleme sunt soluționate în cadrul lexicologiei.

0.1. În prezent, dispunem de un număr relativ redus de studii lingvistice asupra istoriei unui sau altui dicționar; de articole publicate în revistele de specialitate consacrate unui dicționar dat sau unui aspect tehnic îngust al lexicografiei. Toate aceste cercetări sunt utile fără îndoială, dar au o importanță limitată, întrucât sunt, practic, inaccesibile chiar persoanelor inițiate; iar în situația în care specialiștii ar putea consulta aceste studii, ar rămâne în derută, așa cum cei care se interesează de istoria dicționarelor și de problemele pe care le pune elaborarea lor nu vor găsi decât elemente separate, incerte și deseori lipsite de valoare teoretică și practică. Cu toate acestea, secolul XX se impune prin creșterea interesului pentru identificarea unor procedee teoretice de prezentare a unităților lexicale în dicționarele de limbă și prin elaborarea unor principii lingvistice serios argumentate pentru activitatea lexicografică. În această ordine de idei, s-au manifestat, mai ales, publicațiile periodice *Cahiers de lexicologie*, *Travaux de linguistique et de littérature* (editate în Franța), *Лексикографический сборник* (editat la Moscova), studiile de analiză semantică a dicționarelor contemporane întreprinse de J. Rey-Debove și Cl. Dubois (1971), prefețele unor dicționare care au determinat problemele teoretice ale lexicografiei și au propus soluții adecvate și sugestii ingenioase. În acest

context amintim că lingvistica secolului al XIX-lea nu se interesa, de obicei, de problemele teoriei lexicografice, fapt determinat de dificultățile reale ale acestei activități și de lipsa totală a unei teorii lexicografice elaborate pe principii științifice serioase, din care cauză „de alcătuirea dicționarilor se ocupau doar unele personalități renumite, dar în rest activitatea lexicografică era lăsată pe seama pieții”⁷³. De altfel, și în prezent „lexicologia și lexicografia sunt două discipline foarte neglijate ale activității intelectuale eficiente”⁷⁴ (Rey 1977, 5). Așa cum am menționat mai sus, până în sec. al XIX-lea de fapt numai persoanele care se ocupau de elaborarea dicționarilor se încumetau să comenteze și să interpreteze lucrările lor. „Aceștia erau în principiu „lexicografi-meseriași”, dinamizați de variate scopuri, deseori contrare, și conduși de reprezentări destul de diferite despre obiectul activității lor”⁷⁵.

În ceea ce privește lexicografia românească ținem să amintim revista *Dacoromania*, care datorită lui Sextil Pușcariu, a devenit tribuna de la care au fost discutate numeroase probleme controversate de etimologie și de redactare a dicționarului, astfel încât „pentru întâia oară în istoria lexicografiei naționale munca de redactare propriu-zisă este dublată de o activitate lexicografică permanentă, foarte utilă pentru a continua perfecționarea dicționarului, pentru orientarea sa de ansamblu”⁷⁶. Amintim în acest context și activitatea teoretică și practică în domeniul lexicografiei a profesorului Silviu Berejan, care, până la 1990, era cunoscută mai ales în spațiul ex-sovietic și mai puțin în cel românesc, întrucât alfabetul rusesc folosit pentru limba română din Basarabia constituia un obstacol serios în cunoașterea rezultatelor practice și teoretice ale lexicografiei noastre. În rest, activitatea teoretică în domeniul lexicografiei românești s-a limitat la unele note introductive conținute în prefețele dicționarilor explicative.

0.2. În pofida faptului că au fost editate numeroase dicționare de cele mai variate tipuri, constatăm o cercetare insuficientă a problemelor teoretice legate de lexicologia românească, astfel încât practica lexicografică devansează în mod categoric teoria elaborării dicționarilor. În timp ce de lexicologie se interesa un număr relativ redus de cercetători, lexicografia, care a realizat opere cu tiraje uimitoare, nu dispune de studii teoretice, istorice și critice adresate unui public larg. Situația constatată este determinată de mai mulți factori. Mai întâi ar fi vorba de creșterea necesității social-culturale în dicționare de tot felul, în al doilea rând situația dată ar fi determinată în special de transformarea dicționarilor într-o formă sigură de obținere a unui beneficiu constant, scop urmărit atât de autori, cât mai ales de editori. S-a ajuns la concluzia că teoria lexicografică nu poate fi redusă la elaborarea unor instrucțiuni generale de alcătuire a dicționarilor, la un ansamblu de reguli și prescripții de prezentare a sistemului lexical, la o listă de mijloace și procedee de interpretare a materialului lexicografic, întrucât lexicografia

se află în dependență directă de toate disciplinele lingvistice, care studiază sistemul limbii în genere și cel lexical în parte din cele mai variate puncte de vedere (semasiologia, onomasiologia, lexicologia, gramatica și stilistica).

Totodată cele mai multe dicționare sunt elaborate pe principii intuitive, factorul subiectiv fiind dominant. Ca urmare, registrul de cuvinte este incomplet, iar structura semantică a unităților lexicale este prezentată fără a avea la bază o documentare serioasă având ca suport material un anumit ansamblu de texte românești (manuscrite sau editate în diferite perioade de evoluție a limbii române).

0.3. O ieșire din această situație este, fără îndoială, utilizarea calculatoarelor, întrucât elaborarea unor dicționare de orice fel în ritm rapid și în conformitate cu realizările lingvisticii moderne este practic imposibilă în prezent, fără a apela la serviciile calculatoarelor moderne. De altfel, cercetările și activitatea lexicografică propriu-zisă românească se bazează pe mijloace și pe metode tradiționale, din care cauză trecerea de la redactarea dicționarelor cu ajutorul hârtiei și al stiloului la elaborarea și redactarea dicționarelor cu ajutorul calculatoarelor moderne a devenit o necesitate stringentă. Interesul față de utilizarea mijloacelor electronice în procesul de elaborare a dicționarelor a început să se manifeste, ce-i drept numai ocazional, încă din a doua jumătate a secolului al XX-lea, când s-a purces la elaborarea unor programe ample de baze de date și la utilizarea calculatoarelor electronice pentru a susține, facilita, accelera și moderniza metodologia de elaborare și de redactare a dicționarelor. Cu părere de rău, cea mai mare parte a lexicografilor dispune de cunoștințe și de capacități insuficiente pentru a profita din plin de performanțele calculatoarelor moderne. În prezent, numai dobândind cunoștințe și abilități de mânăire a calculatorului putem obține rezultate calitative (uniformizarea explicațiilor lexicografice, prezentarea sinonimiei, antonimiei și a citatelor, atestarea cuvintelor etc.) și rapiditate în procesul de întocmire a dicționarelor. Mai mult, folosind în mod eficient tehnica de calcul, am putea elabora în termen record dicționarul complet al limbii române, adică dicționarul-tezaur, fără a mai aduce vorba de dicționarele de volum redus și de cele terminologice.

Pe lângă dicționarele explicative, ortografice, terminologice etc., publicate în mod tradițional în tipografii, au apărut deja variantele lor virtuale, electronice, care pot fi accesate cu facilități la necesitate, din care considerente urmează să admitem că acestea vor substitui cu timpul, fie și parțial, dicționarele ca obiecte materiale, tipărite în tipografiile clasice. Cu toate acestea suntem absolut siguri că perfecționarea continuă a metodelor și principiilor științifice de elaborare a dicționarelor în conformitate cu realizările teoretice ale lingvisticii va rămâne un deziderat permanent al lexicografiei.

0.4. Utilizarea calculatoarelor în procesul de elaborare a dicționarilor conduce nu numai la sporirea calității dicționarilor și la accelerarea procesului de elaborare a acestora, ci și la creșterea nivelului lor științific. În același timp, folosind calculatoarele în lexicografie, munca lexicografului încetează a fi una de rutină și capătă dimensiuni intelectuale și științifice autentice. De altfel, lingviștii au fost și sunt conștienți de faptul că elaborarea dicționarilor urmează să aibă un caracter strict științific. Totodată, este necesar să reținem că tehnica de calcul nu-l scutește pe lexicograf de a deține cunoștințe profunde în toate domeniile limbii și în special în domeniul lexicologiei, întrucât un dicționar poate să se bucure de o recunoaștere generală numai în cazul când alcătuitorul lui este în același timp și bun lexicolog.

În prezent, prima datorie a lingviștilor români este să elaboreze baza de date a limbii române, care ar include toate textele scrise românește până la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar de aici înainte ar putea fi operată o selecție riguroasă în vederea includerii textelor în baza de date. Să reținem că aceste texte ar trebui să reprezinte toate stilurile limbii literare, inclusiv culegerile de texte dialectale și folclorice. Corpusul – colecția de texte – va contribui la constatarea primei atestări a cuvintelor și la fixarea utilizării cuvintelor, lingviștilor revenindu-le obligația să studieze limba în funcționare și în evoluție. În același timp, acest corpus va servi drept un mijloc de documentare asupra structurii interne a limbii în genere și asupra evoluției fonetice, morfologice și sintactice a limbii pe parcursul a circa patru sute de ani, inclusiv asupra evoluției sistemului lexical al limbii române. Credem că elaborarea unui corpus complet al limbii române ar fi justificată în suficientă măsură, întrucât ar servi drept un instrument unic de cercetare pentru diferite tipuri de analiză lingvistică, literară, folclorică, dialectală, istorico-filologică și culturală.

Așadar, în prezent este insuficient să elaborezi un oarecare dicționar, este necesar, în primul rând, să fundamentezi caracterul lui științific pe texte concrete atestate în istoria limbii române, din care cauză o importanță primordială capătă elaborarea metodelor activității lexicografice. Cu alte cuvinte, folosirea calculatoarelor în procesul de elaborare a dicționarilor oferă posibilități inimaginabile pentru sporirea calității științifice a operelor lexicografice și pentru reducerea substanțială a timpului necesar pentru elaborarea dicționarilor, așa încât discordanța dintre uzul limbii și forma codificată a acesteia în dicționare se micșorează, sub aspect temporal, în mod considerabil.

0.5. În acest scop este necesar să fie înmagazinate în memoria calculatorului toate (sau cele mai multe) texte vechi (inclusiv manuscrite), contemporane și moderne (începând cu sec. XX poate fi operată o anumită

selecție în baza unor principii concludente din punctul de vedere al scopurilor urmărite) din toate stilurile limbii. În baza acestei colecții electronice de texte vor putea fi elaborate studii în cele mai variate domenii ale științelor care cercetează limbajul uman. Evident, întru realizarea acestor deziderate este necesară, în primul rând, asistența programatorilor, specialiștilor în domeniul calculatoarelor, în scopul identificării rapide a cuvântului într-un număr extrem de mare de texte și, eventual, în scopul clasificării cuvintelor în funcție de sensul acestora. Comunicarea noastră este axată pe ideea aplicării colecției de texte în procesul de elaborare a dicționarului explicativ, întrucât un dicționar explicativ întocmit pe baza celor existente și pe intuiția alcătuitorului nu este decât „un plagiat legalizat”. Mai mult, dicționarele existente nu includ un număr mare de unități lexicale și un număr încă mai mare de sensuri, în timp ce o colecție reprezentativă de texte ar contribui substanțial la reflectarea cât mai obiectivă a sistemului lexical, inclusiv a semanticii acestuia, în dicționarele de limbă.

0.6. Existența bazei de date a limbii române ar deschide perspective inimaginabile nu numai pentru activitatea lexicografică, dar și pentru studiile de lexicologie, fonetică istorică, morfologie, gramatică, stilistică, dialectologie, în genere, și pentru studiile literare, folclorice, etnografice, terminologice etc.

Prin prisma informației deținute în baza de date a limbii române, am putea redefini limbajul uman ca un sistem conceput drept un obiect empiric complex format din subsisteme (fonetic, lexical, morfologic și sintactic). Totodată, elaborarea dicționarului cu ajutorul calculatoarelor ar putea contribui în mod direct la îmbunătățirea principiilor teoretice de întocmire a dicționarului, transformând munca lexicografică într-o activitate cu adevărat creatoare, științifică.

Dacă inițial de problema elaborării dicționarului se interesau numai lexicografii, care reușeau cu greu să depășească diferite dificultăți practice care apăreau în munca lor de zi cu zi, iar teoreticienii limbii rareori își permiteau să coboare la interpretarea procedurilor și metodelor descrierii lexicografice, pentru a le aprecia prin prisma teoriilor lingvistice moderne, în prezent atestăm creșterea interesului pentru problemele teoretice și practice ale lexicografiei din partea specialiștilor din cele mai variate domenii, mai ales din partea programatorilor. Și acest lucru nu ne face decât să ne bucure și să ne inspire certitudine în viitorul lexicografiei noastre.

Altfel spus, este necesar ca, pe de o parte, lingviștii competenți în teoria limbii și lexicografii, pătrunzându-se de problematica lexicografică, să se ocupe de elaborarea dicționarului, iar, pe de altă parte, în această activitate să fie antrenati specialiștii din alte domenii de activitate, un rol

decisiv în perfecționarea metodelor și procedeelelor, în sporirea eficienței activității lexicografice revenindu-le specialiștilor în tehnica de calcul. Tot în acest context, urmează să amintim că istoria lexicografiei demonstrează că una din principalele condiții pentru elaborarea unui dicționar explicativ de calitate al limbii literare este continuitatea tradiției lexicografice și aplicarea noilor teorii lingvistice și a performanțelor tehnice moderne în practica lexicografică. Mai mult, concentrarea atenției asupra tradiției, utilizarea experienței trecutului și a noilor teorii lingvistice, precum și antrenarea mijloacelor tehnice moderne în elaborarea dicționarelor sunt necesare atât în procesul de reeditare a dicționarelor, cât și pentru elaborarea unor dicționare principial noi, inclusiv cele electronice. În felul acesta am putea exploata din plin tradiția, experiența din trecut, am putea lua în considerare tendințele de evoluție a limbii, nivelul de interpretare teoretică a limbii și de dezvoltare a tehnicii computaționale, ceea ce va asigura elaborarea unor dicționare care ar corespunde cerințelor contemporaneității.

Procedându-se în acest fel, în centrul atenției se vor afla „două momente esențiale: 1) relevarea tabloului ontologic al vocabularului... prin evidențierea cantității reale a unităților lexicale din limbă, a sensurilor acestora și a potențelor lor derivative; 2) ordonarea gnoseologică a acestor unități prin delimitarea în articole aparte de dicționar și prin fixarea maximal posibilă a relațiilor sistemice (gramaticale, derivative, etimologice, ideografice etc.) dintre unitățile vocabularului”⁷.

0.7. În fine, baza de date a limbii române ar permite soluționarea unei serii de probleme de natură teoretică și practică. În acest context este vorba mai întâi de registrul de cuvinte, care se rezolvă în funcție de tipul, de scopurile și de destinația dicționarului. Este vorba mai ales de identificarea registrului pe baza clarificării cu ajutorul tehnicii electronice a limitelor sistemului lexical al limbii literare, a relațiilor dintre profesionalisme, regionalisme și elementele dialectale, a distincției dintre lexicul limbii literare și cel al limbii individuale (a scriitorului).

Caracteristica stilistică, inclusiv mențiunile stilistice ale cuvintelor, de asemenea ar putea obține o nouă modalitate de elaborare și de interpretare științifică argumentată. Amintim în această ordine de idei că mențiunile stilistice țin de metalimbajul lexicografic, iar delimitarea strictă între unitățile general literare, livrești sau savante, între stilurile limbii (literar, colocvial, regional, dialectal, emoțional, vulgar, înalt, pretențios, ironic, glumeț), limitarea utilizării cuvântului sau sensului la anumite domenii (știință, muzică, marină etc.) sunt de cele mai multe ori folosite incorect, ca urmare acestea ar putea fi corectate și omogenizate folosind calculatoarele moderne, pentru a exclude contradicțiile și lipsa de uniformitate în utilizarea lor.

Avem convingerea că un dicționar explicativ veritabil nu poate exista fără exemple. Ilustrarea sensurilor cu exemple din literatură joacă un rol deosebit în precizarea sensului cuvântului în genere și a sensurilor speciale ale cuvintelor care intră în componența unităților frazeologice, în precizarea caracteristicii stilistice sau gramaticale. Din aceste considerente urmează să fie acordată o atenție specială principiilor de selectare a exemplelor, care nu sunt simple ilustrări ale sensurilor respective, ci modele literare de utilizare corectă a sensului dat și mijloc suplimentar de definire a sensurilor cuvintelor. Totodată, lingvistica noastră rămâne a avea deficiențe serioase în problema atestării unităților de vocabular. Și de această dată prezența bazei de date este inestimabilă pentru lexicografi.

În articolul de față am schițat doar o parte insignifiantă de probleme ce ar putea fi soluționate cu succes în situația în care am dispune de o bază de date completă a limbii române de la începuturi și până în prezent.

Note bibliografice

1. Бережан, С. Отражение семантических системных связей лексических единиц в одноязычном словаре// Словарные категории. Москва: Наука, 1988, p. 5.

2. Бережан, С. Современные требования лингвистической теории и реальные нужды практики в словарном деле// Теория языка и словаря. Кишинев: Штиинца, 1988, p. 11.

3. Щерба, Л. Опыт общей теории лексикографии// Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Москва: Наука, 1974, p. 291.

4. Rey, A. Le lexyique: images et modeles du dictionairte a la lexicologie. Paris: Librairie Armand Colin, 1977, p. 5.

5. Рей, А., Делесаль, С. Проблемы и антиномии лексикографии// Новое в лингвистике. Выпуск XIV. Москва: Прогресс, 1983, p. 261.

6. Seche, M. Schiță de istorie a lexicografiei românești. – Vol. II. București:Editura științifică, 1969, p. 43.

7. Berejan, S. Principii de structurare și descriere a lexicului în DELM II// Dicționar explicativ al limbii moldovenești. Vol. II. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei sovietice moldovenești, p. 9.

Lexicografia modernă: teorie și practică

0. Lexicografia românească traversează în prezent o profundă criză de creștere. Astfel, din punct de vedere cantitativ atestăm o explozie lexicografică nemiîntâlnită în lingvistica română, iar din punct de vedere calitativ constatăm prezența unei discordanțe profunde între nivelul teoretic al lexicografiei moderne și nivelul empiric de elaborare a dicționarilor, întrucât elaborarea și publicarea dicționarilor au devenit o inițiativă personală a unor persoane sau editori, o marfă ordinară, urmărindu-se, în primul rând, obținerea profitului personal, de aceea calitatea sau lacunele dicționarilor sunt în dependență directă de cauze private, în timp ce instituțiile științifice sunt mai puțin adaptabile la noile exigențe ale timpului. Totodată, decizia de a publica un dicționar implică mai mulți factori de natură economică și politică, didactică și științifică. Deși cel din urmă factor nu este totdeauna prezent, cu toate acestea este necesar să identificăm locul și destinația lui în cadrul unor exigențe mai riguroase decât cele ale unei teorii lingvistice propriu-zise. Realmente, a oferi o descriere semantică completă a structurii limbii este doar o aspirație posibilă numai la modul ideal, întrucât dificultățile existente sunt dependente atât de profunzimea, cât și de extensiunea descrierii, din care considerente descrierea este limitată. De altfel, sarcina dicționarului explicativ urmează să includă, în mod obligatoriu, fixarea a două aspecte de bază: „1) descrierea planului conținutului sistemului lexical cu toate categoriile și fenomenele specifice acestui sistem și 2) relațiile existente obiectiv între unitățile lexicale (inclusiv între unitățile nivelelor inferioare)”¹.

2. Deși lexicografia este o disciplină eminentemente aplicată și, ca urmare, cu o finalitate și o destinație de consum, ea are datoria să identifice, în primul rând, metodele, modalitățile, principiile de elaborare a dicționarilor și să ofere mijloace optime pentru determinarea și fixarea faptelor semantice în anumite scopuri practice. În felul acesta destinația centrală a acestei discipline devine reprezentarea despre a c t i v i t a t e a l e x i c o g r a f i c ă, iar problema centrală se reduce justificarea unor etape distincte ale acestei activități.

Desigur, lexicografia nu dispune de metode și procedee universale pentru soluționarea tuturor problemelor lexicografice tradiționale (omonimia și polisemia, sensul și noțiunea, sensul și judecata, lexicul și actul lingvistic, câmpurile semantice și tezaurul). Aceste probleme urmează să fie soluționate în cadrul lexicologiei, iar rezultatele obținute de aceasta din urmă se cere a fi aplicate în practica elaborării dicționarilor.

Desigur, de cele mai multe ori această doleanță se limitează numai la nivelul speculațiilor teoretice, în timp lexicografia continuă a plăti tribut tradiției lipsite de baze lingvistice serioase.

2.1. În prezent, dispunem de un număr relativ redus de studii lingvistice asupra istoriei unui sau altui dicționar; de articole publicate în revistele de specialitate consacrate unui dicționar concret sau unui aspect tehnic îngust al lexicografiei. Toate aceste cercetări sunt utile fără îndoială, dar au o importanță limitată, întrucât sunt, practic, inaccesibile chiar persoanelor inițiate; iar în situația în care specialiștii ar putea consulta aceste studii, ar rămâne în derută, întrucât cei care se interesează de istoria dicționarelor și de problemele pe care le pune elaborarea lor nu vor găsi decât elemente separate, incerte și deseori lipsite de valoare teoretică și practică. Cu toate acestea, secolul XX se impune prin creșterea interesului pentru identificarea unor procedee teoretice de prezentare a unităților lexicale în dicționarele de limbă și prin elaborarea unor principii lingvistice serios **argumentate** pentru activitatea lexicografică. În această ordine de idei, s-au manifestat, mai ales, **publicațiile** periodice *Cahiers de lexicologie, Travaux de linguistique et de littérature* (editate în Franța), *Лексикографический сборник* (editat la Moscova), studiile de analiză semantică a dicționarelor contemporane întreprinse de A. Rey-Debove și J. Dubois (1971), prefețele unor dicționare care au determinat problemele teoretice ale lexicografiei și au propus soluții adecvate și sugestii ingenioase. În acest context amintim că lingvistica secolului al XIX-lea nu se interesa, de obicei, de problemele teoriei lexicografice, fapt determinat de dificultățile reale ale acestei activități și de lipsa totală a unei teorii lexicografice elaborate pe principii științifice serioase, din care cauză „de alcătuirea dicționarelor se ocupau doar unele personalități renumite, dar în rest activitatea lexicografică era lăsată pe seama pieții”³. De altfel, și în prezent „lexicologia și lexicografia sunt două discipline foarte neglijate ale activității intelectuale eficiente”⁴. Să reținem: până în sec. al XIX-lea de fapt numai persoanele care se ocupau de elaborarea dicționarelor se încumetau să comenteze și să interpreteze lucrările lor. „Aceștia erau în principiu „lexicografi-meseriași”, dinamizați de variate scopuri, deseori contrare, și conduși de reprezentări destul de diferite despre obiectul activității lor”⁵.

2.2. În ceea ce privește lexicografia românească ținem să amintim revista *Dacoromania*, care datorită lui Sextil Pușcariu, a devenit tribuna de la care au fost discutate numeroase probleme controversate de etimologie și de redactare a dicționarului, astfel încât „pentru întâia oară în istoria lexicografiei naționale munca de redactare propriu-zisă este dublată de o activitate lexicografică permanentă, foarte utilă pentru a **continua**

perfecționarea dicționarului, pentru orientarea sa de ansamblu”⁶. Amintim în acest context și activitatea teoretică și practică în domeniul lexicografiei a profesorului Silviu Berejan, care, până la 1990, era cunoscută mai ales în spațiul ex-sovietic și mai puțin în cel românesc, întrucât alfabetul rusesc folosit pentru limba română din Basarabia constituia un obstacol serios în cunoașterea rezultatelor practice și teoretice ale lexicografiei noastre. În rest, activitatea teoretică în domeniul lexicografiei românești s-a limitat la unele note introductive conținute în prefețele dicționarelor explicative.

2.3. Pornind de la ideea că lexicologia, în sensul restrâns al cuvântului, poate fi definită și ca o fundamentare teoretică a lexicografiei, adică a științei despre elaborarea dicționarelor, principiile de bază ale lexicologiei, la rândul lor, urmează să fie elaborate în baza teoriei generale a limbii. Tocmai procedând în acest fel, lexicograful este obligat să identifice noțiunile de bază și fenomenele specifice lexicologiei și în baza acestora să determine principiile de selectare a unităților de vocabular, de explicare a sensurilor cuvintelor în funcție de apartenența lor la o clasă morfologică sau alta, de structurare a sensurilor cuvintelor polisemantice, de delimitare a polisemiei de omonimie etc., astfel încât să dispună de o bază teoretică pentru lexicografie în conformitate cu progresele obținute de lingvistica modernă. În realitatea lexicografică practică și teoretică însă, studiile existente iau în discuție, de cele mai multe ori, unele probleme concrete legate de interpretarea lexicografică a unor câmpuri lexico-semantice limitate din punct de vedere cantitativ sau de prezentarea în dicționar a unor anumite părți de vorbire, fără a se încerca să fie elaborată o teorie lexicografică generală, care, bazându-se pe realizările lingvistice moderne, ar propune o concepție unitară și, totodată, pluriaspectuală privind activitatea lexicografică în funcție de tipul și de destinația dicționarului. Din aceste considerente este necesară o viziune de ansamblu asupra problemelor teoretice și practice de elaborare mai ales a dicționarelor explicative românești.

2.4. În pofida faptului că au fost editate numeroase dicționare de cele mai variate tipuri, constatăm o cercetare insuficientă a problemelor teoretice legate de lexicologia românească, astfel încât practica lexicografică devansează în mod categoric teoria elaborării dicționarelor. În timp ce de lexicologie se interesează un număr relativ redus de cercetători, lexicografia, care a realizat opere cu tiraje uimitoare, nu dispune de studii teoretice, istorice și critice adresate unui public larg. Situația constatată este determinată de mai mulți factori. Mai întâi, ar fi vorba de creșterea necesității social-culturale în dicționare de tot felul, în al doilea rând situația dată ar fi determinată în special de transformarea dicționarelor într-o formă sigură de obținere a unui beneficiu constant, scop urmărit atât de autori, cât mai ales de editori.

2.5. Dictonul latin *historia est magistra vitae* își dovedește în lexicografie, ca nicăieri în altă parte, veridicitatea. Examinarea succintă a istoricului lexicografiei universale și naționale vine să susțină cu lux de probe irefutabile acest adevăr arhicunoscut. Mai mult, acest lucru ne-a permis să determinăm cercul de probleme teoretice și practice ale lexicografiei, tipurile de dicționare existente și tipologia dicționarelor din prezent, corolarul investigației noastre fiind constatarea privind convergența dicționarelor actuale. În mod special urmează să stăruim asupra lexicografiei românești din Basarabia, care, în raport cu lexicografia românească în genere, se distinge prin câteva particularități aparte: folosirea în scriere a alfabetului chirilic (până la 1989), elaborarea mai ales a dicționarelor bilingve (rus-române și român-ruse, domeniu în care s-au obținut cele mai bune rezultate), orientarea spre promovarea normei literare a limbii române în condițiile unei influențe negative a limbii ruse asupra limbii române din Basarabia.

3. În urma analizei situației din lexicografia noastră, am ajuns la concluzia că teoria lexicografică nu poate fi redusă la elaborarea unor instrucțiuni generale de alcătuire a dicționarelor, la un ansamblu de reguli și prescripții de prezentare a sistemului lexical, la o listă de mijloace și procedee de interpretare a materialului lexical, întrucât lexicografia se află în dependență directă de toate disciplinele lingvistice, care studiază sistemul limbii în genere și cel lexical în parte din cele mai variate puncte de vedere (semasiologic, onomasiologic, lexicologic, gramatical și stilistic, inclusiv fonetic). Tocmai din aceste considerente, este absolut necesar să clarificăm, mai întâi, unele probleme de natură **lexicologică** și semasiologică ca: tipologia polisemiei, relațiile dintre cuvinte în funcție de conținutul lor (în acest context un interes deosebit prezintă sinonimia lexicală și antonimia), relațiile dintre cuvinte în funcție de forma lor (omonimia și paronimia) și relațiile dintre cuvinte în funcție de forma și conținutul lor simultan (în acest caz fiind identificat un nou fenomen lexico-semantic: parosemolexia). Pentru teoria lexicografică un interes aparte prezintă polisemia și omonimia, întrucât delimitarea bazată pe principii științifice bine argumentate a acestor două fenomene lexico-semantice constituie una din problemele de importanță capitală ale lexicografiei. În fine, putem afirma cu toată certitudinea că lexicografia modernă nu este altceva decât un punct de intersecție a tuturor disciplinelor lingvistice. Astfel, dicționarele moderne ridică o serie de probleme teoretice și practice, evidențiindu-se în mod special antinomiile dintre dicționarele filologice și cele nefilologice, dintre dicționarele istorice și dicționarele limbii actuale, dintre dicționarele de tip tezaur și dicționarele într-un volum, dintre dicționarele explicative și

cele bilingve sau poliglote etc. În acest context reamintim că, între secolul al XVI-lea și epoca actuală, lexicografii nu au făcut decât să elaboreze liste de cuvinte, însoțite de anumite explicații sumare. Cu toate acestea, aceste liste de cuvinte, datorită încercărilor colective de revizuire periodică, au permis specialiștilor să urmărească schimbările din sistemul lexical. **Totuși** observațiile cu privire la natura stilistică a unităților lexicale, cu privire la specificul semantic în funcție de nivelele limbii, cu privire la proprietățile de utilizare a cuvintelor au contribuit în mod considerabil la comprehensiunea adecvată și la comentarea corectă a textelor literare. În fine, în planul metodei, aceste observații reprezintă mai mult decât niște experiențe instructive care ar urma să fie contestate.

3.1. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a conturat teoria descrierii în sistem a limbii literare, concepută ca un obiect empiric complex format din subsisteme (fonetic, lexical, morfologic și sintactic). Totuși analiza critică concretă a unor dicționare, care ar fi putut schița direcțiile și determina principiile teoretice de elaborare a dicționarelor, lipsea cu desăvârșire, ea reducându-se la scrierea unor articole pline de constatări respectuoase, triviale și elogioase. Dacă inițial de dicționar se interesau înșiși lexicografii, care reușeau cu greu să depășească diferite dificultăți practice care apăreau în munca lor de zi cu zi, iar teoreticienii limbii rareori își permiteau să coboare la interpretarea procedeelelor și metodelor descrierii lexicografice, pentru a le aprecia prin prisma teoriilor lingvistice moderne, acestea din urmă erau foarte vulnerabile și mai puțin apte pentru a fi aplicate în practica lexicografică. După 1950, a apărut un interes vădit pentru dicționar ca obiect demn de atenție și ca urmare s-a ajuns la concluzia că pentru elaborarea unei teorii lexicografice era necesar să-și unească eforturile: practicienii de orientare teoretică (este vorba mai ales de lexicograful spaniol J. Casares și de lexicografii francezi), lingviștii sau logicienii, preocupați de probleme lexicografice și, în fine, specialiștii în domeniul istoriei lexicului. Altfel spus, era necesar pur și simplu ca, pe de o parte, lingviștii competenți în teoria limbii, pătrunzându-se de problematica lexicografică, să se ocupe de elaborarea dicționarelor, iar, pe de altă parte, specialiștii în lexicografie, ca ulterior ambele categorii de specialiști, inițiindu-se în problemele „lingvistice” propriu-zise și în categoriile „semiotice”, să elaboreze metalimbajul lexicografic⁷.

3.2. De altfel, istoria lexicografiei demonstrează că una din principalele condiții pentru elaborarea unui dicționar explicativ de calitate al limbii literare este continuitatea tradiției lexicografice și aplicarea noilor teorii lingvistice în practica lexicografică. Concentrarea atenției asupra tradiției, utilizarea experienței trecutului și a noilor teorii lingvistice

sunt necesare atât în procesul de reeditare a dicționarilor, cât și pentru elaborarea unor dicționare principial noi. Astfel, numai exploatarea tradiției, a experienței din trecut, luarea în considerare a tendințelor de evoluție a limbii, a nivelului de interpretare teoretică a limbii pot asigura elaborarea unor dicționare care ar corespunde cerințelor contemporaneității. Cu alte cuvinte, la baza elaborării unor dicționare explicative urmează să fie pusă interpretarea teoretică a problemelor lexicologice, gramaticale, stilistice etc., întrucât „nivelul de dezvoltare a teoriei lingvistice determină în ultimă instanță nivelul de interpretare lexicografică a materialului lexical în dicționar”⁸. Treptat, preocupările teoretice și metodologice de elaborare a dicționarilor au devenit pentru unii lingviști o adevărată obsesie, așa încât „se urmăresc în mod abstract cercetări aprofundate și se aventurează în discuții interminabile asupra teoriilor sau procedeele fără a se neliniști prea mult de realizările reale”⁹.

3.3. Indiferent de destinația dicționarului, acesta poate fi interpretat, în primul rând, în calitate de ediție informativă. Prin această calitate, dicționarul se impune în fața majorității consumatorilor. Dar aproape fiecare dicționar este în același timp și un procedeu de interpretare a sistemului lexical: metoda de interpretare a lexicului permite ordonarea și calificarea stilistică a vocabularului. Astfel, pentru lexicologie problema sensului cuvântului ține de identitatea unității lexicale și de limitele semantice ale acesteia, în timp ce pentru lexicografie problema sensului cuvântului se reduce la determinarea cât mai adecvată și mai corectă a sensului în funcție de tipurile unităților lexicale.

4. În principiu, constituirea unei baze lingvistice solide pentru elaborarea unei teorii generale a lexicografiei în genere și a celei românești în parte se reduce la edificarea lexicografului asupra unor probleme lexico-semantice (polisemia, sinonimia, antonimia, parasemia, sensul cuvântului, structura semantică a sensului lexical etc.) și asupra unor probleme gramaticale (dependența sensului lexical de apartenența cuvântului la o clasă de vorbire sau alta, interdependența dintre sensul lexical și anumite categorii morfologice – gen, număr, caz – etc. și dintre sensul lexical și valoarea funcțională a unităților lexicale etc.). Mai mult, la elaborarea dicționarilor se cere să se renunțe la redactarea lor în ordine alfabetică, adică de la cuvânt la cuvânt, și să se lucreze concomitent asupra unor clase întregi de cuvinte – morfologice, semantice, derivative și tematice, astfel încât aceste unități să fie interpretate în mod similar. Procedându-se în acest fel, în centrul atenției se vor afla „două aspecte esențiale: 1) relevarea tabloului ontologic al vocabularului... prin evidențierea cantității reale a unităților lexicale din limbă, a sensurilor acestora și a potențelor

lor derivative; 2) ordonarea gnoseologică a acestor unități prin delimitarea în articole aparte de dicționar și prin fixarea maximal posibilă a relațiilor sistemice (gramaticale, derivative, etimologice, ideografice etc.) dintre unitățile vocabularului”¹⁰. Altfel spus, activitatea lexicografică urmează să fie axată pe identificarea relațiilor lexicale și pe o tehnică nouă de întocmire a dicționarului, astfel încât să ia naștere o serie de posibilități aflate în relații complementare: opțiunea și repartitia între ordinea formală alfabetică și conceptuală, opțiunea pentru un tratament semantic sau distribuțional (sau pentru ambele) de descriere a enunțurilor ce conțin unitatea respectivă, prezentarea materială a grupurilor unităților aflate în relație. Aceste opțiuni și dificultăți îmbinate cu chestiunile ridicate de toate dicționarele formează un tablou impresionant de probleme ce urmează a fi soluționate. „Aici urmează să adăugăm contradicția insuficient rezolvată dintre exigențele absolute ale sincronismului, fără care nicio descriere științifică a limbajului nu poate fi întreprinsă, și necesitatea de a nu neglija dimensiunea dinamică a sistemului, datorită unui sprijin veritabil din partea istoriei”¹¹.

5. În baza practicii lexicografice acumulate, am ajuns la concluzia că activitatea lexicografică poate fi fragmentată în câteva etape, având aproximativ următoarea consecutivitate: 1) elaborarea parametrilor exteriori ai dicționarului (destinatarul, mijloacele de utilizare, domeniile informaționale etc.); 2) elaborarea parametrilor interiori ai dicționarului (unitățile de descriere, metalimbajul, volumul, structura, tipurile informației lexicografice etc.); 3) inventarierea formală a metalimbajelor selectate (selectarea textelor, caracterizarea formelor gramaticale, elaborarea registrelor inițiale, prezentarea contextelor etc.); 4) cercetarea experimentală a unităților descrise (analiza distributivă a textelor, organizarea unor teste asupra purtătorilor de limbă etc.); 5) generalizarea rezultatelor experimentale; 6) elaborarea definițiilor în metalimbajul respectiv și verificarea lor în procesul de experimentare; 7) acumularea și sistematizarea informației suplimentare despre fiecare unitate de dicționar; 8) elaborarea articolului de dicționar; 9) analiza sistematică și definitivarea sistematică a articolelor de dicționar; 10) definitivarea dicționarului în general, inclusiv a indicilor suplimentari (sau realizarea automată a dicționarului).

Partea esențială a unui dicționar este articolul lexicografic, alcătuitorii dicționarelor fiind preocupate în mod deosebit de elaborarea unor principii clare de reglare a structurii și de ordonare a articolelor. Din aceste considerente, noi insistăm în mod special asupra modului de tratare a unui substantiv, adjectiv, verb sau a unui cuvânt invariabil, cât și asupra succesiunii valorilor de utilizare.

5.1. Așa cum am constatat mai sus, la etapa preparativă de elaborare a unui dicționar, lexicografii urmează să soluționeze o serie de probleme de

natură teoretică și practică. În acest context este vorba mai întâi de registrul de cuvinte, care se rezolvă în funcție de tipul, de scopurile și de destinația dicționarului. În dicționarele explicative, identificarea listei de cuvinte presupune soluționarea unor probleme speciale: limitele sistemului lexical al limbii literare, relația dintre profesionalisme, regionalisme și dialectisme, distincția dintre lexicul limbii literare și cel al limbii individuale (a scriitorului). Tot aici se cere să fie soluționate mai multe probleme legate de includerea și definirea cuvintelor derivate și a celor compuse. Cea mai serioasă problemă rămâne cea a omonimiei. Omonimele cu etimologii diferite și omonimele formate prin dezintegrare semantică sunt interpretate în mod diferit în funcție de tipul dicționarului: în dicționarele istorice, omonimia dezintegrativă va fi prezentată în alt mod decât în dicționarele comune. Contradicția dintre dicționarul normativ și cel informativ, istoric (care include și unități arhaice, dialectale etc.) poate fi anulată cu ajutorul mențiunilor speciale. În această ordine de idei, au fost elaborate criterii logice obiective de identificare a fondului lexical curent sau de bază (care se include în totalitate în dicționarele explicative), de stratificare a lexicului din punct de vedere temporal (neologisme – arhaisme), spațial (vocabular literar – vocabular regional), social (vocabular literar – profesionalisme, argotisme, jargonisme, vulgarisme), stilistic (vocabular literar – vocabular tehnic sau științific).

5.2. Cu excepția listei de cuvinte, toată informația cuprinsă de articolul lexicografic este prezentată cu ajutorul metalimbajului. Chiar existența acestui metalimbaj, care se distinge nu numai prin trăsături speciale de prezentare a materialului lexical, prin varierea caracterelor tipografice de prezentare a informației lexicografice, demonstrează că lexicografia și-a creat o tehnică proprie de interpretare formală și semantică a vocabularului, care este în prezent mai mult decât o simplă metodă descriptivă de interpretare a lexicului în dicționar. Metalimbajul lexicografic include toate tipurile de mențiuni lexicografice (ortoepice, fonetice, gramaticale, stilistice, semantice, extralingvistice), modalitățile de definire a lexicului în funcție de apartenența cuvintelor la o clasă de vorbire sau alta, mențiunile funcționale ale unităților lexicale (incluse în paranteze), prezentarea relațiilor hipero-hiponimice, paradigmatică și sintagmatică.

Structura semantică a cuvântului (sensurile și nuanțele de sens) este legată de tipurile de sensuri: primare și derivate, proprii și figurate. O problemă aparte o constituie semantica instrumentelor **gramaticale**: identificarea categoriilor de cuvinte auxiliare; particularitățile de interpretare lexicografică a cuvintelor auxiliare (verbele auxiliare și relația lor cu verbele independente, cuvintele primare și cele derivate, prepozițiile, conjuncțiile, articolul); utilizarea cuvintelor auxiliare în expresii frazeologice etc.

În același timp, sensul figurat urmează să fie nu numai explicat, dar și calificat ca atare. Consecutivitatea de dispunere a sensurilor pentru identificarea structurii semantice a cuvântului depinde în întregime de tipul dicționarului: în dicționarele istorice sensurile sunt dispuse în funcție de apariția lor din punctul de vedere al derivării în procesul evoluției limbii în timp, iar în dicționarele uzuale acestea sunt dispuse în funcție de frecvența utilizării sensurilor în limba contemporană, adică în dicționarele istorice pe prim plan figurează sensul inițial, cel etimologic, iar în cele ale limbii moderne – sensul cel mai frecvent în sincronie.

5.3. Când vine vorba despre definiția sensului cuvintelor, adică de definiția lexicografică în dicționarele explicative, este necesar a determina specificul și tipologia sensurilor, formulele de definire a sensurilor, tipurile definițiilor (descriptive, enciclopedice, gramaticale, referențiale). O problemă aparte este cea privind forma definiției în funcție de apartenența cuvântului la o clasă gramaticală sau alta, uniformizarea definițiilor în funcție de apartenență la unul și același model derivativ, grup tematic (animalele, pietrele scumpe, plantele etc.) etc. În opinia noastră, definițiile nu pot fi decât descriptive, celelalte nefiind decât niște indicații insuficiente pentru identificarea sensului cuvântului, din care cauză propunem să se renunțe la definițiile gramaticale, derivative sau sinonimice. În același timp, urmează să avem în vedere că definirea semanticii unităților lexicale în dicționare este un fenomen analitic dublu: pe de o parte, definiția corespunde unei tentative de analiză semică și tinde a identifica pentru fiecare semnificație trăsăturile pertinente sau semele; pe de altă parte, unitățile lexicale cele mai frecvente sunt descrise conform unei repartiții a materialului lingvistic și a enunțurilor (definiții, mențiuni stilistice etc.) ce sunt prezentate de obicei de planul articolelor de dicționar.

5.4. În ceea ce privește particularitățile gramaticale, urmează să constatăm că acestea ridică o serie de probleme în lexicografie. În primul rând, este vorba de definirea cuvântului în funcție de apartenența cuvintelor la anumite clase de vorbire. În al doilea rând, mențiunile gramaticale țin de metalimbajul lexicografic. De această dată urmează să reținem că nu putem atribui unei unități lexicale apartenența simultană la două sau mai multe clase morfologice, întrucât în asemenea cazuri este vorba de cuvinte distincte, adică de omonime.

5.5. Caracteristica stilistică, inclusiv mențiunile stilistice ale cuvintelor, de asemenea necesită o elaborare și o interpretare științifică argumentată. Amintim în această ordine de idei că mențiunile stilistice țin de metalimbajul lexicografic, iar delimitarea strictă între unitățile general literare, livrești sau savante, între stilurile limbii (literar, colocvial, regional,

dialectal, emoțional, vulgar, înalt, pretențios, ironic, glumeț), limitarea utilizării cuvântului sau sensului la anumite domenii (știință, muzică, marină etc.) sunt de cele mai multe ori folosite incorect, din care cauză este necesar să determinăm limitele acestora pentru a exclude contradicțiile și lipsa de omogenitate în utilizarea lor. În definitiv, atribuirea corectă a mențiunilor stilistice determină corelația istorică sau stilistică dintre cuvântul respectiv și celelalte unități lexicale.

5.6. Avem convingerea că un dicționar explicativ veritabil nu poate exista fără exemple. Ilustrarea sensurilor cu exemple din literatură joacă un rol deosebit în precizarea sensului cuvântului în genere și a sensurilor speciale ale cuvintelor care intră în componența unităților frazeologice, în precizarea caracteristicii stilistice sau gramaticale. Din aceste considerente urmează să fie acordată o atenție specială principiilor de selectare a exemplelor, care nu sunt simple ilustrări ale sensurilor respective, ci modele literare de utilizare corectă a sensului dat și mijloc suplimentar de definire a sensurilor cuvintelor.

5.7. În fine, etimologia și atestarea cuvintelor țin, cel puțin în prezent, nu atât de investigațiile lexicografilor, cât de cele ale specialiștilor în domeniul etimologiei și al istoriei limbii. Din această cauză dicționarele actuale, când vine vorba de prezentarea etimologiei și a atestării unităților lexicale, se **conduc** de rezultatele obținute de studiile etimologice și de istorie a limbii, o atenție aparte acordându-se etimologiei multiple.

6. Toate aceste principii lingvistice, inclusiv procedeele și tehnicile concrete de prezentare a sistemului lexical în dicționar formează o concepție unitară pentru o teorie lexicografică generală, care poate fi aplicată la elaborarea dicționarelor în funcție de tipul lor, de tipologia descrierii lexicografice, de destinația, volumul și caracterul dicționarului.

7. Elaborarea unor dicționare de orice fel în ritm rapid și în conformitate cu realizările lingvisticii moderne este practic imposibilă în prezent fără a apela la serviciile calculatoarelor moderne. De altfel, cercetările și activitatea lexicografică propriu-zisă românească se bazează pe mijloace și pe metode tradiționale, din care cauză trecerea de la redactarea dicționarelor cu ajutorul hârtiei și al stiloului la elaborarea și redactarea dicționarelor cu ajutorul calculatoarelor moderne a devenit o necesitate stringentă. Interesul față de utilizarea mijloacelor electronice în procesul de elaborare a dicționarelor a început să se manifeste, ce-i drept numai ocazional, încă din a doua jumătate a secolului al XX-lea, când s-a purces la elaborarea unor programe ample de baze de date și la utilizarea calculatoarelor pentru a susține, facilita, accelera și moderniza metodologia de elaborare și de redactare a dicționarelor. Cu părere de rău, cea mai mare parte

a lexicografilor dispune de cunoștințe și de capacități insuficiente pentru a profita din plin de performanțele calculatoarelor moderne. În prezent, numai dobândind cunoștințe și abilități de mânăire a calculatorului putem obține rezultate calitative (uniformizarea explicațiilor lexicografice, prezentarea sinonimiei, antonimiei și a citatelor etc.) și rapiditate în procesul de întocmire a dicționarului. Mai mult, folosind în mod eficient tehnica de calcul, am putea elabora în termen record dicționarul complet al limbii române, adică dicționarul-tezaur, fără a mai aduce vorba de dicționarele de volum redus.

Pe lângă dicționarele explicative, ortografice, terminologice etc., publicate în mod tradițional în tipografie, au apărut deja variantele lor virtuale, electronice, care pot fi accesate cu facilități la necesitate, din care considerente urmează să admitem că acestea vor substitui cu timpul, fie și parțial, dicționarele ca obiecte materiale, tipărite în tipografiile clasice. Cu toate acestea suntem absolut siguri că perfecționarea continuă a metodelor și principiilor științifice de elaborare a dicționarului în conformitate cu realizările teoretice ale lingvisticii va rămâne un deziderat permanent al lexicografiei.

8. Utilizarea calculatoarelor în procesul de elaborare a dicționarului conduce nu numai la sporirea calității dicționarului și la accelerarea procesului de elaborare a acestora, ci și la creșterea nivelului lor științific. În același timp, folosind calculatoarele în lexicografie, munca lexicografului încetează a fi una de rutină și capătă dimensiuni intelectuale și științifice autentice. Totodată, este necesar să reținem că tehnica de calcul nu-l scutește pe lexicograf de a deține cunoștințe profunde în toate domeniile limbii și în special în domeniul lexicologiei, întrucât un dicționar poate să se bucure de o recunoaștere generală numai în cazul când alcătuitorul lui este în același timp și bun lexicolog.

În prezent, prima datorie a lingviștilor români este să elaboreze baza de date a limbii române, care ar include toate textele scrise românește până la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar de aici înainte ar putea fi operată o selecție riguroasă în vederea includerii textelor în baza de date. Să reținem că aceste texte ar trebui să reprezinte toate stilurile limbii literare, inclusiv culegerile de texte dialectale și folclorice. Corpusul – colecția de texte – va contribui la constatarea primei atestări a cuvintelor și la fixarea utilizării cuvintelor, lingviștilor revenindu-le obligația să studieze limba în funcționare și în evoluție. În același timp, acest corpus va servi drept un mijloc de documentare asupra structurii interne a limbii în genere și asupra evoluției fonetice, morfologice și sintactice a limbii pe parcursul a circa patru sute de ani, inclusiv asupra evoluției sistemului lexical al limbii

române. Credem că elaborarea unui corpus complet al limbii române ar fi justificată în suficientă măsură, întrucât ar servi drept un instrument unic de cercetare pentru diferite tipuri de analiză lingvistică, literară, folclorică, dialectală, istorico-filologică și culturală.

9. Așadar, în prezent este insuficient să elaborezi un oarecare dicționar, este necesar, în primul rând, să fundamentezi caracterul lui științific pe texte concrete atestate în istoria limbii române, din care cauză o importanța primordială capătă elaborarea metodelor activității lexicografice. Cu alte cuvinte, folosirea calculatoarelor în procesul de elaborare a dicționarelor oferă posibilități inimaginabile pentru sporirea calității științifice a operelor lexicografice și pentru reducerea substanțială a timpului necesar pentru elaborarea dicționarelor, așa încât discordanța dintre uzul limbii și forma codificată a acesteia în dicționare se micșorează, sub aspect temporal, în mod considerabil.

Note bibliografice

1. Бережан, С. Отражение семантических системных связей лексических единиц в одноязычном словаре// Словарные категории. Москва: Наука, 1988, p. 5.

2. Бережан, С. Современные требования лингвистической теории и реальные нужды практики в словарном деле// Теория языка и словари. Кишинев: Штиинца, 1988, p.11.

3. Щерба, Л. Языковая система и речевая деятельность. Москва: Наука, 1974, p. 291.

4. Rey, A. Le lexique: images et modes du dictionnaire à la lexicologie. Paris: Librairie Armand Colin, 1977, p. 5.

5. Рей, А., Делесаль, С. Проблемы и антиномии лексикографии// Новое в лингвистике. Выпуск XIV. Москва: Прогресс, 1983, p. 261.

6. Seche, M. Schiță de istorie a lexicografiei românești. Vol. II. București:Editura Științifică, 1969, p. 43.

7. A se vedea: Рей, А., Делесаль, С. Op. cit., p. 262-263.

8. Сороколетов, Ф. Лексико-семантическая система и словарь национального языка// Современность и словари. Ленинград: Наука, 1978, p. 4.

9. Matoré, G. Histoire des dictionnaires français. Paris: Librairie Larousse, 1968, p. 2.

10. Berejan, S. Principii de structurare și descriere a lexicului în DELM II// Dicționar explicativ al limbii moldovenești. Vol. II. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei sovietice moldovenești, 1985, p. 9.

11. Rey, A. Op. cit., p. 49.

Relațiile dintre cuvinte în funcție de forma și conținutul lor

Regretatul academician Silviu Berejan, analizând relațiile existente între unitățile lexicale, a identificat relațiile paradigmatică care se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie, în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omoemie, parasemie și eterosemie¹. În urma examinării fenomenelor lexico-semantice, noi am **identificat** existența unor relații speciale care se manifestă atât în planul expresiei, cât și al conținutului simultan, de această dată fiind vorba de derivarea lexicală și semantică și de paronimie. Întrucât derivarea lexicală și cea semantică vor fi examinate cu altă ocazie, în continuare vom stăruia asupra esenței și specificului relațiilor de acest fel. În mod tradițional, fenomenul lexico-semantic care apare ca urmare a relațiilor simultane dintre planul expresiei și cel al conținutului este numit paronimie, iar unitățile concrete de manifestare în limbă a **acestui** fenomen se numesc paronime, în cele ce urmează vom examina acest fenomen lexico-semantic numit în mod impropriu paronimie.

Paronimia (< gr. *para* „lângă; aproape” + *onyma* „nume”) include cuvinte „care se deosebesc semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor”². Astfel, în mod tradițional, paronimia este definită ca relație existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unități lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt „absolut diferite ca sens și care sunt întrebuințate uneori greșit unele în locul altora din cauza necunoașterii sensului lor”³ sau „paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară”⁴. Unii specialiști au căutat să facă o diferențiere strictă între paralexie și paronimie, considerând că paralexia ar fi o relație între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, în timp ce paronimia ar fi o relație dintre cuvinte „asemănătoare ca formă însă absolut diferite ca sens”⁵. Suntem de părerea că această distincție nu dispune de probe științifice plauzibile, întrucât prof. S. Berejan în cadrul relațiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie și eterolexie, a constatat și prezența *paralexiei*, paronimia fiind un caz particular de paralexie, fără a face alte distincții între aceste relații, inclusiv semantice. De altfel, cei mai mulți specialiști reduc paronimia la existența unor simple apropieri fonetice între cuvinte. În acest sens M. Grevisse afirmă că „paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară”⁶.

O opinie separată în problema explicării paronimiei a lansat I. Melniciuc. Astfel, autorul dat constată că „dificultățile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componentei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță, principal – principial*), dar și în faptul că unele paronime au radical comun deci și o anumită apropiere semantică (*a călca – a încălca, interesant – interesat, anual – anuar*)”⁷. Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puțin în spațiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezența unei apropieri nu numai formale, ci și semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicționarul lui S. Constantinescu „Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic”, autorul „Cuvântului-înainte” subintitulat ingenios „Invitație la dezbatere”, S. Șerban, susține: „pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidență, pe baza relației omonimie/ sinonimie și paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime”⁸. Astfel, se constată că ceea ce merită să reținem este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime și antonime)”⁹ și ca urmare se ajunge la concluzia că „paronimele sunt grupuri/ cupluri de cuvinte care contractează *non-identitatea formală și non-identitatea semantică*, situându-se, astfel, între sinonime și omonime – uneori și antonime – și individualizându-se cu suficientă precizie”¹⁰. Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate *pseudomonime*, datorită asemănării corpului sonor, și *pseudosinonime*, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind *pseudomonime, prin formă*, și *pseudosinonime, prin conținut*, „organizându-se după principiul *non-identității* formale și semantice”¹¹. Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea *lexicoformală*, care le apropie de omonime – paronimele diferențiate prin cel mult două foneme – și b) valoarea *lexicosemantică*, care le apropie de sinonime – paronimele diferențiate prin mai mult de două foneme¹². În opinia lui S. Constantinescu „această valoare binară reprezintă, așadar, *valoarea nominală*, echivalentă învelișului sonor, deci aspectului pseudomonimic al **paronimelor**, și *valoarea intrinsecă*, echivalentă conținutului semantic, corespunzător deci aspectului pseudosinonimic”¹³. De asemenea, se constată prezența între aceste două valori a unei relații de *simultaneitate*, fapt care generează confuzii grave în exprimare, confuzii

rezultate din substituirea unui termen prin altul considerat identic atât sub aspectul formal, cât și sub aspectul semantic. Tocmai forma și conținutul aparent identice ale paronimelor constituie cauza principală pentru comiterea unor confuzii, constând în substituirea unui termen prin altul. De altfel, vorbitorii puțin instruiți au convingerea că substituirea unui termen cu altul nu afectează logica enunțului. „Acest fenomen al *atracției paronimice* (s. n. – V. B.) se explică prin faptul că *forma, aparent identică, trimite, implicit, la sensul, aparent identic*”¹⁴. Totodată, S. Constantinescu admite „că între cele două valori mai există, pe lângă raportul de simultaneitate, și un *raport de inerență*, o valoare interferând, nemijlocit, cu cealaltă, ambele valori condiționându-se reciproc și aflându-se într-o *relație de incluziune reciprocă*”¹⁵.

Pe lângă relațiile paronimiei cu **omonimia** și sinonimia, au fost **constatate** și anumite interferențe între paronimie și antonimie. Astfel s-a stabilit existența unor antonime autentice care sunt, concomitent, și paronime autentice. În acest sens sunt concludente antonimele **emergent/imergent**, **împrumutate** din fr. *émergent/ imergent*. Primul termen se referă la radiații și are semnificația „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut”, iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină și are sensul „care străbate un mediu oarecare”. Relația de antonimie dintre acești termeni, care sunt, de altfel, și paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conține ideea de „ieșire”, iar sensul celui de-al doilea termen conține ideea de „pătrundere”. O situație similară constatăm și în cazul substantivelor *emersiune* „ieșire parțială a unui corp dintr-un lichid” și *imersiune* „scufundare parțială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan și paronime, și antonime.

Prin tradiție, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviștii au extins noțiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, atingând câteva mii de unități. Așadar, studiile concepute în mod tradițional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două **sunete** (semne grafice). În prezent acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat, așa cum această opinie a ajuns să fie în contradicție cu realitatea lingvistică și, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor și cuvintele diferențiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp. *aberant – aberativ, abnegare – abnegație, accept – accepție, acces – accesiune, acrobație – acrobatică* etc. În cazul când diferența dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice) paronimele

sunt numite a b s o l u t e, iar când diferența constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice) paronimele sunt numite r e l a t i v e.

Prin urmare, paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice. Tocmai formele și sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a acestor unități. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie), ci și la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezența unei pseudosinonimii). În opinia lui S. Constantinescu „*pseudosinonimia* este într-adevăr un argument fundamental prin care se motivează apariția nejustificată a atracțiilor paronimice”¹⁶.

Paronimia (inclusiv paronimele) nu provoacă probleme deosebite pentru lexicografie, ci ține mai ales de cultivarea limbii, iar atunci când vine vorba despre elaborarea unui dicționar de paronime sau de necesitatea unor astfel de dicționare, constatăm că acestea sunt cu adevărat instrumente utile în vederea excluderii unor eventuale confuzii formale și semantice între unități lexicale distincte.

În fine, ținem să facem încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene cu totul deosebite și, prin urmare, acestea nu trebuie confundate, așa cum se procedează de cele mai multe ori. Paralexia presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, în timp ce paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice, din care considerente fenomenul paronimiei, individualizat prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, necesită a fi denumit parasemolexie, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite parasemolexe. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice (a se compara: **atlas** – **atlaz**), fac parte din paralexie, iar cele care au comunitate formală și semantică sunt parasemolexe (a se compara **familial** – **familiar**).

Note bibliografice

1. Бережан, С. Семантическая эквивалентность лексических единиц. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 96-98.
2. Corlăteanu, N. Limba moldovenească literară contemporană. Vol. I. Lexicologia. Chișinău: Lumina, 1969; ed. a II-a, 1982, p. 102.
3. Matcaș, N., Târiță, Z., Iyvorschi I. Limba moldovenească literară contemporană. Chișinău: Editura Lumina, 1986, p. 174.

4. Grevisse, M. Précis de grammaire française. Paris: Édition Duculot, 1969, p. 27.
5. Matcaș, N., Târiță, Z., Iavorschi I. Op. cit., p. 174.
6. Grevisse, M. Op. cit., p. 27.
7. Melniciuc I. Prefața// Micul dicționar de paronime. Chișinău: Editura Lumina, 1979, p. 5.
8. Șerban, S. Cuvânt înainte (Invitație la dezbateri)// Constantinescu S. Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic. București: Editura științifică, 1994, p. 5.
9. Constantinescu, S. Introducere// Constantinescu S. Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic. București: Editura științifică, 1994, p. 7.
10. Idem, p. 7-8.
11. Idem, p. 8.
12. Idem, p. 8.
13. Idem, p. 8.
14. Idem, p. 8.
15. Idem, p. 8.
16. Idem, p. 10.

Corelația dintre tranzitivitate și diateză din perspectivă lexicografică

0. La o examinare sumară a dicționarelor, în special a celor explicative, constatăm prezența unor mențiuni de tipul **tranzitiv**, **in tranzitiv** și **reflexiv**, creându-se astfel impresia că aceste concepte ar fi de aceeași natură, s-ar afla pe aceeași treaptă de abstractizare logică, inclusiv gnostică, lingvistică. În ideea de a exclude virtualitatea unei atare interpretări, încercăm în cele de mai jos să identificăm corelația existentă între aceste noțiuni gramaticale și să propunem o soluție în vederea depășirii acestei contradicții.

1. În situația în care urmărim să identificăm specificul semantic al unităților de vocabular în funcție de apartenența acestora la o parte de vorbire sau alta, ca urmare a unei analize atente, putem constata că distincția fundamentală dintre semantica unor elemente lexicale care țin de părți de vorbire diferite constă în prezența semului categorial identificator, în baza căruia cuvintele pot fi clasificate în diferite **categorii** morfologice. În linii mari, semele categoriale ale părților de vorbire autosemante includ **obiectul** (în cazul substantivelor), **însușirea** (în cazul adjectivelor), **procesul** (în cazul verbelor) și **caracteristica altui semn** (în cazul adverbilor). În fond, „semele date au la bază patru concepte fundamentale ale gândirii umane, care prezintă un înalt grad de generalizare”¹, prin obiect **subînțelegându-se** „tot ceea ce există sau poate fi prezentat în gândire ca având existență de sine stătătoare”, prin însușire – „tot ceea ce caracterizează un obiect”, iar prin proces – „tot ceea ce se desfășoară în timp”. Să reținem că „orice fragment ontic, fiind desemnat prin mijloace de limbă, este repartizat în sfera uneia dintre aceste categorii, adică este prezentat la nivel conceptual fie ca obiect, fie ca însușire, fie ca proces, fie ca semn al semnului”².

1.0. Sub raportul analizei morfologice și al prezentării lexicografice, verbul este cea mai complexă clasă morfologică și ridică o serie de probleme ținând de lexicologie, de morfologie și de sintaxă, astfel încât în modul de interpretare a verbului își dau concursul, ca nicăieri în altă parte, toate compartimentele lingvistice. Se consideră că semul categorial al verbului în general este procesul, prin proces înțelegându-se „tot ceea ce se desfășoară în timp”³. Așadar, verbele sunt specializate în exprimarea proceselor și ca urmare, în interiorul spațiului semantic al lexicului în general se poate vorbi de câmpul semantic al verbelor⁴. Cu alte cuvinte verbul, ca parte de vorbire distinctă, are drept categorie semantică „procesualitatea”. Procesele exprimate de verbe se împart, la rândul lor, în patru categorii semantice în funcție de natura procesului denotat, de trăsăturile denotative cu cel mai

mare grad de generalitate cuprinse în structura semnificatului referențial al verbului: **acțiuni, eveniri, stări și relații**, fiecare din aceste trei clase alcătuind un „câmp” aparținând în sfera semantică a acestei părți de vorbire⁵. Fiecare categorie semantică de verbe desemnează o varietate calitativ diferită de procese, având o serie de caracteristici semantice, morfologice și sintactice distincte. Prin urmare, acțiunea, starea și devenirea (eventual, relația) se manifestă ca forme calitativ diferite ale proceselor și se disting prin modul de realizare a raporturilor specifice ce se stabilesc între verb, subiect și obiect. Și, în fine, urmează să precizăm că nu există verbe pure, adică, în mod general, de acțiune, de devenire, de stare sau de relație, această calitate a proceselor fiind exprimată de unele sensuri concrete ale verbelor (în cazul unităților lexicale polisemantice), întrucât sunt verbe care, pe diferite linii de sens, pot fi verbe de acțiune, de devenire, de stare sau de relație. În felul acesta putem constata că trecerea succesivă de la acțiune la devenire, stare și relație marchează patru faze distincte ale procesualității. Cu toate acestea, fiecare categorie semantică a procesualității dispune de cel puțin un verb-tip care exprimă plenar ideea de acțiune, de devenire, de stare sau de relație. Astfel, verbul *a face*, în sensul lui de bază, este exponentul tipic al verbelor acțiunii, verbul *a se face* – al celor de devenire, *a fi* – al celor de stare, iar *a avea* – al celor de relație. În ceea ce privește verbele pronominale, acestea se includ în totalitate în categoria verbelor de devenire și de stare.

1.0.1. Verbele de acțiune sunt identificate, de regulă, cu verbele tranzitive și exprimă o intensitate maximă a procesului. Beneficiind de investigațiile lui Karcevski asupra verbului, Gh. Stog ajunge la concluzia că „acțiunile sunt fenomene ale realității care pot fi definite drept o relație între obiecte (în sensul larg al cuvântului) în situația în care un element, de regulă primul, are rolul de „sursă” de energie, cel de-al doilea – de „consumator de energie”⁷. O poziție similară deține și I. Evseev, care, considerând caracterul orientat, emergent al procesului denotat de verb drept principala caracteristică ontico-semantică a verbelor de acțiune, constată că verbele de acțiune „reprezintă o translație de energie dintre un pol activ, care este sursa energiei, și un pol pasiv, reprezentând substanța afectată de acest proces. Energia declanșată de un subiect actant are ca scop producerea, modificarea, perceperea sau cunoașterea substanței denumite prin intermediul substantivului-obiect”⁸. Astfel, în acțiune corelează trei elemente: a) „sursa” de energie – subiectul, b) relația însăși și c) „consumatorul” de energie – obiectul, de aceea „orice acțiune se realizează sau presupune realizarea într-un anumit spațiu, cu anumite mijloace, într-un anumit segment temporal și cu un anumit scop”⁹. Este vorba deci de actanții verbali, iar „doi dintre **aseștia** – subiectul și obiectul – sunt de o importanță majoră pentru

descrierea oricărui proces”¹⁰, primul reprezentând participantul activ, care inițiază și realizează procesul, calificat drept sursă, punct de plecare a procesului, iar cel de-al doilea fiind considerat participant pasiv, care, într-un fel sau altul, suferă efectele procesului¹¹. În baza acestui fapt ajungem la concluzia că pentru verbele acțiunii sunt relevante trăsăturile semantice ce țin de subiect și obiect, în timp ce trăsăturile spațiale, temporale, de mod, scop și de mijloc al acțiunii au un caracter facultativ. Cu alte cuvinte, verbele de acțiune exprimă o intensitate maximă a procesului și dispun de un număr maxim de actanți, întrucât ele implică în proces un autor, un obiect al acțiunii, un instrument și un scop, în timp ce verbele de devenire și de stare exprimă „procese nonactante sau cu o acțiune diminuată, fiind lipsite de un subiect activ”¹².

Reprezentantul tipic al verbelor de acțiune este verbul *a face*, care este cel mai abstract dintre toate verbele de acțiune și exprimă ideea de acțiune în general, fără a specifica obiectul sau circumstanțele procesului. Prin caracterul său abstract, verbul *a face* este folosit ca element component al unor locuțiuni verbale: *a face o casă*, *a face o analiză*, *a face cale întoarsă*, *a face bine*, *a face plăcinte*, *a face foc*, *a face impresie* etc. Examineate din punctul de vedere al teoriei lexicografice, semantica verbelor acțiunii se caracterizează, pe lângă semnificația propriu-zisă, și printr-o serie de potențe sintagmatice, care, deși nu fac parte din sensul verbului, sunt obligatorii în procesul de actualizare a sensului respectiv. În același timp, verbele acțiunii, în raport cu celelalte categorii semantice de verbe (de devenire, de stare și de relație), prin esența lor ontică complexă reflectată în implicarea în acțiune a actanților contextuali (subiectul, obiectul și circumstanțele), manifestă o deosebită predispoziție pentru polisemie, care se produce în urma mutațiilor semantice în funcție de natura subiectului, obiectului sau, în anumite cazuri, a circumstanțialelor. Așadar, acțiunea „în calitatea sa de semn dinamic cu desfășurare în timp implică un punct de plecare, o sursă (agentul), un punct final, un obiect afectat de proces (pacientul), un participant în favoarea/defavoarea căruia se realizează procesul (destinatarul), diferite circumstanțiale locale, temporale, modale, cauzale, condiționale etc. Acesta este sistemul general de actanți și de circumstanțe implicate în semantica verbului, însă „fiecare unitate lexicală din această clasă se caracterizează printr-o structură actanțială proprie, ce include informația referitoare la totalitatea participanților la situație și la relațiile lor cu procesul”¹³.

În fine, urmează să menționăm că trăsătura semantică de bază a verbelor acțiunii urmează să fie considerată tranzitivitatea, iar a verbelor de devenire și de stare – intransitivitatea. Întrucât verbele de acțiune dispun de o structură actanțială variată, s-a lansat ideea că „gramatica valențelor

poate servi drept bază serioasă pentru descrierea lexicografică¹⁴. Tot în acest context se susține necesitatea elaborării „de dicționare sintagmatice în care este explicitată structura contextului lexemelor”¹⁵, întrucât descrierea morfo-sintactică constituie baza dicționarelor explicative¹⁶.

1.0.2. La verbele de devenire sau eventive subiectele nu inițiază procesele, ci le suportă, fiind supuse la transformările denotate prin verbe, fără a putea interveni în vederea stagnerii, intensificării sau anulării lor¹⁷. Verbele devenirii exprimă procese de transformare calitativă și cantitativă a obiectelor din lumea materială și au un caracter evolutiv, în cazul lor subiectul fiind transportat dintr-o stare în alta. Acestea ocupă un loc intermediar între verbele de acțiune și cele de stare și indică o transformare calitativă a subiectului, trecerea lui dintr-o stare în alta. Totodată, ele se deosebesc de cele de acțiune prin faptul că nu pot avea pe lângă ele un complement cu valoare de obiect, fiind intransitive, prin excelență (vezi: *a îmbătrâni*, *a întineri*, *a învia* etc.), sau pronominale. În majoritatea lor verbele de devenire sunt pronominale, derivate de la verbe tranzitive cu valoarea factitivă. Ca și factitivele, ele implică în sensul lor valoarea elementului nominal cuprins în tema verbului: *a se adânci* „a se face mai adânc”, *a se înăsprî* „a deveni (mai) aspru”, *a se îngălbeni* „a deveni galben”, *a se îngusta* „a se face mai îngust” etc. În general, se poate afirma că orice verb cu valoare factitivă, derivat de la un adjectiv sau substantiv, prin adăugarea morfemului reflexiv, capătă un sens eventiv.

1.0.3. Verbele de stare de tipul *a boli*, *a dormi*, *a exista*, *a fi*, *a șede*, *a sta* etc. desemnează procese lipsite de dinamism și tensiune, identice cu sine pe toată desfășurarea lor, lipsite de finalitate, căci de pe urma lor nu rezultă nimic¹⁸. „Stările reprezintă o lume a non-activității, o lume lipsită de creativitate. Procesele denotate prin intermediul verbelor din acest grup semantic, nu indică „acte”, ci anumite caracteristici sau moduri de a fi ale subiectelor înscrise pe coordonata timpului. Numai categoria temporalității, specifică verbului în general, creează iluzia unor evenimente, incluzându-se în categoria procesualității”¹⁹. Aceste verbe ar putea fi caracterizate drept procese-fenomene, care nu implică nici ideea de sursă, nici **ideea** de obiect afectat. Verbele de stare indică poziția obiectelor (*copilul șade pe scaun*; *cartea stă pe masă*; *traista atârână pe umăr*; *haina spânzură în cuier*), stări psihice sau fizice ale subiectului (*omul bolește*; *Ion se teme*), diverse raporturi dintre obiecte și fenomene (*albul și negrul contrastează*; *apartamentul se compune din trei camere*; *peștele cântărește 3 kg*), existența în timp și spațiu (*a se afla*, *a dăinu*, *a dura*, *a exista*, *a fi*, *a ființa*, *a figura*, *a se găsi*, *a se perpetua*, *a persista*, *a trăi*, *a ține*, *a viețui*), comportamentul sau modul de existență: *a burlăci*, *a se fățarnici*, *a boieri*, *a ciobăni*, *a cârciumări*, *a clăcăși*, *a dascăli*, *a domni*, *a egumeni*, *a feciori*, *a flăcăi*, *a se fandosi*,

*a fățări, a se fuduli, a haiduci, a hoți, a isprăvnici, a împărăți, a lenevi, a morări, a ostăși, a plugări, a pustnici, a tâlhări, a trândăvi, a trântori, a se truși, a ucenici, a văduvi, a voinici, a vornici etc.*²⁰. Verbele de stare sunt intransitive în totalitate.

1.0.4. Verbele de relație includ o parte de verbe tranzitive neactanțiale (*a avea, a deține, a poseda, a dispune, a stăpâni*), inclusiv cele cauzale (*a cauza, a condiționa, a determina, a genera, a provoca etc.*) și cele de reprezentare (*a denota, a însemna, a întruhipa etc.*), și o altă parte de verbe intransitive, denumite de echivalență/ non-echivalență (*a se asemana, a se asorta, a se deosebi, a se exclude, a semăna etc.*) și exprimă diverse raporturi între fenomene și obiecte²¹.

2.0. Caracteristica semantico-sintactică fundamentală a verbelor de acțiune este **tranzitivitatea**. Cu excepția verbelor de mișcare, care arată autodeplasarea corpurilor în spațiu (*a merge, a se plimba, a alerga, a veni, a sosi, a pleca etc.*), restul verbelor de acțiune sunt tranzitive. În opinia unor specialiști, tranzitivitatea nu este proprie doar verbelor care au capacitatea de a avea un complement direct (substantiv în acuzativ fără prepoziție), ci și a verbelor care au obiectul acțiunii exprimat prin forme indirecte: *medicii luptă împotriva cancerului; pictorul privește la tabloul său; vorbim despre un coleg; eleva ajută colegului la matematică etc.*²². În mod tradițional, gramaticile interpretează tranzitivitatea, deși este o categorie semantică, drept o calitate a verbelor de acțiune de a avea un complement direct exprimat printr-un substantiv la cazul acuzativ fără prepoziție: *Ion taie lemne; învăț poezia; scriu o carte*, în timp ce verbele care nu pot primi un complement direct (*mă plictisesc; stau liniștit*) sau cele care guvernează complementele exprimate prin alte forme decât acuzativul fără prepoziție sunt socotite verbe intransitive. În realitate, *forma morfoloică de exprimare a tranzitivității verbului trebuie considerată categoria diatezei*. În problema raporturilor dintre diateză și tranzitivitate s-au exprimat două opinii contrare. Unii specialiști consideră că problema diatezei poate fi elucidată numai cu condiția separării celor două categorii ale verbului, întrucât tranzitivitatea și diateza se referă la două tipuri distincte de raporturi între termenii propoziției, având structura *S-V-O* (*subiect – verb – obiect*), afirmându-se în acest context că diateza se referă la raportul *S-V*, în timp ce tranzitivitatea caracterizează, exclusiv, relația *V-O*. Alți specialiști, mult mai mulți de altfel, susțin că **tranzitivitatea** și diateza sunt două categorii ce se întrepătrund, formând un sistem de corelații foarte complex²³. În baza acestui fapt ni se pare logic să susținem că autorii de gramatici și studii consacrate diatezei au inversat natura raporturilor reale dintre diateză și tranzitivitate, tranzitivitatea fiind examinată ca o categorie subordonată diatezei.

De fapt, situația e cu totul alta, întrucât tranzitivitatea nu este o categorie gramaticală, ci semantică, iar diateza nu este altceva decât forma gramaticală prin care se **exprimă** tranzitivitatea verbului în raport cu termenii propoziției.

2.1. Conform Gramaticii Academiei, „diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu ajutorul acestei acțiuni”²⁴. O definiție similară propune prof. D. Irimia: „*Diateza* este categoria gramaticală a verbului, realizată sintactic, prin care vorbitorul *exprimă raportul dintre acțiunea verbului și subiectul ei gramatical*. Conținutul semantic al diatezei se conturează în strânsă legătură cu unghiul din perspectiva căruia este considerată acțiunea verbală, din perspectiva *subiectului gramatical* sau din cea a *obiectului*. În realizarea diatezei se impune existența a două puncte-extreme: unul de *plecare* a acțiunii verbale, altul de *sosire* a acesteia; unul este *subiectul*, celălalt *obiectul*”²⁴. O definiție morfologică a **diatezei** poate fi considerată următoarea: „se numesc diateze formele pe care le ia verbul pentru a exprima rolul subiectului la realizarea acțiunii, sensul de derulare a acțiunii”²⁵. O definiție care corespunde investigațiilor de **ultimă** oră, propune M. Gabinschi: „Diateza este exprimarea cu ajutorul formei verbale a relației dintre acțiune și fie subiect, fie obiect, fie și unul și altul”²⁶. Prin intermediul categoriei diatezei se desemnează relația dintre subiectul și obiectul acțiunii, inclusiv participarea/ neparticiparea subiectului la realizarea acțiunii verbale. În felul acesta diateza activă indică subiectul care face acțiunea; acest fapt este considerat pornind de la agentul care declanșează acțiunea, diateza pasivă indică subiectul care *suferă* acțiunea, aceasta fiind determinată în funcție de ființa sau obiectul care realizează acțiunea. Gramaticile tradiționale „mai disting diateza reflexivă sau pronominală, indicând că acțiunea realizată de subiect se răsfrânge, revine asupra lui: *Je me blesse*; dar aceasta nu este decât un caz particular al diatezei active”²⁷. În cazul **diatezei active** verbul exprimă o acțiune realizată de subiect care se răsfrânge asupra unui obiect (*Scrie carte împăratul*). În ceea ce privește **diateza pasivă**, aceasta este folosită cu scopul de a se insista asupra participantului pasiv, ea servind la transmiterea unei informații despre obiectul unei acțiuni²⁸, adică „verbul exprimă, de această dată, o acțiune suportată de subiect”²⁹, în timp ce participantul dinamic, activ, „este trecut pe planul doi rămânând în multe **cazuri** neexprimat”³⁰. Întrucât semul „acțiune orientată este specific numai verbelor de acțiune tranzitive, se înțelege că forme de diateză pot avea numai verbele tranzitive”³¹. Se știe că valoarea pasivă poate fi exprimată atât prin verbul pasiv analitic *a fi + participiu*, cât și printr-un verb reflexiv: *casa este construită de muncitori – casa se construiește de muncitori*.

2.2. În fine, **diateza reflexivă** este calificată drept o diateză de sinteză, situată între *activ* și *pasiv* în sensul că „pe primul plan se află factorul activ: acțiunea pleacă de la subiect; subiectul este activ, face acțiunea. Plecând, ieșind din sfera subiectului, acțiunea își caută o limită, un punct de sosire, pe care-l găsește, întorcându-se, tot în subiect, dar în altă ipostază, de obiect pasiv, care suferă acțiunea, propria acțiune”³².

Fără a intra în discuție detaliată, vom reaminti aici că în limba noastră, în conformitate cu ultimele investigații, există două forme de diateză: activă și pasivă³³, iar așa-zisa diateză reflexivă a verbelor se manifestă ca un caz particular al celor două forme diateziale numite anterior și realizează aceeași relație din trei componente care este caracteristică diatezei active, diferența constând în faptul că în cazul dat în calitate de obiect direct funcționează subiectul însuși³⁴. Dacă acceptăm o astfel de interpretare a diatezelor, lexicografierea verbelor va fi supusă unor modificări esențiale. Astfel pronumele *se* își pierde calitatea de instrument gramatical, adică de indice al diatezei reflexive, și devine un morfem lexical, întrucât în **prim-plan** se impune caracterul lui strict pronominal. Astfel *a se aclimatiza* nu înseamnă altceva decât **a aclimatiza + pe sine**. În cazul dat **a aclimatiza** și **a se aclimatiza** nu sunt lexeme diferite și nici variante lexico-semantică diferite ale aceluiași verb, ci pur și simplu construcții sintactice, în care pronumele are funcția de element secundar³⁵. Verbele numite tradițional reflexiv-obiective urmează să fie **considerate** drept verbe tranzitive, întrucât coincidența dintre subiectul și obiectul acțiunii este un caz particular al verbelor tranzitive. Prin urmare, *băiatul se îmbracă* = *băiatul se îmbracă pe sine*; *el se spală* = *el se spală pe sine*; *ea se piaptăne* = *ea se piaptăne pe sine* etc. Și în aceste construcții acțiunea verbelor își păstrează tranzitivitatea, cu singura deosebire că acțiunea lor vizează subiectul. De altfel, numărul verbelor de acest fel este destul de mare: *ea se fardează* – *ea se fardează pe sine*; *ea se machiază* – *ea se machiază pe sine*, *el se periază* – *el se periază pe sine*; *el se rade* – *el se rade pe sine*; *ea se analizează* – *ea se analizează pe sine*; *el se controlează* – *el se controlează pe sine*; *el se considera mare și tare* – *el se considera pe sine mare și tare*; *ele se laudă* – *el se laudă pe sine*; *ea se observa în oglindă* – *ea se observa pe sine în oglindă*; *el se studiază cu atenție* – *el se studiază pe sine cu atenție* etc.³⁶ Tot în categoria verbelor tranzitive urmează să fie incluse și **verbele** reciproce care indică o acțiune înfăptuită concomitent ori succesiv de doi sau mai mulți actanți unul asupra altuia: *a se ajută*, *a se respecta*, *a se ghionți*³⁷. O situație similară atestăm în limba franceză: „Trebuie să menționăm „falsele pronominale”, folosirea lui *se* în sensul „pe sine”, întrucât verbul are un obiect direct ce nu se poate separa de utilizarea tranzitivă³⁸. În unele gramatici și în studiile de specialitate se vorbește de cea de-a treia diateză medio-pasivă, având în

limba română structura *se* + verb la diateza activă. „Rolul unei construcții cu un verb la diateza medio-pasivă este de a pune în centrul atenției procesul însuși, trecându-se pe planul doi protagoniștii lui (*Aici se lucrează bine; Se bea mult în casa aceasta; Pe aici nu se merge; Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează*)”³⁹. În continuare se constată că aceste construcții „medio-pasive rezultă din aplicarea următoarelor operații: trecerea verbului de la diateza activă la diateza medio-pasivă; suprimarea participantului dinamic cu trăsătura „+ uman”, precum și a celorlalți participanți care nu interesează în situația dată de comunicare; în cazul în care este un participant nedinamic, acesta este trecut în poziția de subiect (*De două luni dușmanul asediază orașul* → *De două luni se asediază orașul*)”⁴⁰. În pofida faptului că interpretarea acestor construcții pare logică și convingătoare la prima vedere, am putea obiecta că verbele din aceste construcții sunt unipersonale, iar elementul *se* din construcțiile respective poate fi identificat cu un pronume nehotărât de tipul *cineva* sau mai concret cu un substantiv de tipul *lumea, satul, oamenii* etc. În virtutea acestui fapt: *Aici se lucrează bine* = *Aici oamenii lucrează bine*; *Se bea mult în casa aceasta* = *Lumea bea mult în casa aceasta*; *Pe aici nu se merge* = *Pe aici nimeni nu merge*; *Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează* = *Azi oamenii nu mai scriu scrisori, azi oamenii telefonează*.

2.3. Verbe pronominale sunt verbele însoțite în permanență de un pronume reflexiv, în acuzativ (mai ales) sau în dativ. Pentru a prezenta esența acestor verbe vom aduce un citat mai întins din prof. D. Irimia: „În funcție de gradul de solidaritate dintre verb și pronume, între verbele pronominale se pot identifica trei categorii: (1) – verbe pronominale *absolute*; în structura acestor verbe, prezența pronumelui reflexiv este obligatorie. Pronumele nu poate fi lăsat la o parte, fie pentru că aceasta este singura formă sub care se prezintă verbul în limba română literară (*a se abține, a se desprimăvăra, a se încumeta, a se ploconi, a se șfi* etc.), fie pentru că, în absența pronumelui însoțitor, verbul prezintă alt sens lexical, este, adică, un alt verb (*a se afla/ a afla, a se duce/ a duce, a se uita/ a uita* etc.). (2) – verbe pronominale *relative*; verbe în structura cărora unitatea verb-pronume este mai puțin solidară și, în orice caz depășește cadrul restrâns al sensului lexical concret. La aceste verbe, pronumele este, în general, un indice al caracterului subiectiv sau eventiv. Îndepărtarea pronumelui nu duce nici la modificarea sensului lexical concret al verbului și nici la schimbarea sensului gramatical al sintagmei. Este, în schimb, modificată structura semantică (în înțelesul larg al termenului) a verbului: *a se deștepta* (verb subiectiv)/ *a deștepta* (verb factitiv): *a face să se deștepteze, a se trezi* (verb subiectiv)/ *a trezi* (verb factitiv), *a se astâmpăra/ a astâmpăra, a se îngălbeni* (eventiv)/ *a îngălbeni, a se usca/ a usca, a se ajunge/ a ajunge* etc. (3) – verbe pronominale *libere*;

verbe în structura cărora pronumele este un însoțitor permanent, dar are autonomie sintactică, se comportă ca orice alt pronume subordonat unui verb. Verbele au, în general, valoare **impersonală**: *a-i conveni*, *a-i plăcea*, *a-i dispăcea* etc. Pronumele personal este interpretabil ca un complement indirect (sau direct: *a-l durea*), care poate fi reluat sau anticipat: «**Gândind** că astfel o să-ți placă **ție**» (Eminescu). Se afirmă, prin aceasta, o diferență fundamentală între verbele pronominale libere și celelalte, la care pronumele nu are funcție sintactică și nici nu poate fi reluat sau anticipat⁴¹. Această idee în alți termeni se întâlnește și la alți autori⁴².

3.0. În legătură cu cele afirmate mai sus, urmează să reținem o regulă generală de importanță fundamentală pentru explicarea lexicografică a verbelor: verbele tranzitive se explică tot prin verbe tranzitive. În virtutea faptului că verbele pronominale sunt prin excelență verbe intransitive, acestea vor fi explicate cu ajutorul unui verb intransitiv însoțit sau nu de elementul *se*. Întrucât caracteristica semantică a verbelor în genere este procesualitatea, sensurile verbelor urmează să fie interpretate în funcție de apartenența lor fie la verbele de acțiune, fie la cele de devenire, fie la cele de stare, prima categorie semantică de verbe fiind prin excelență tranzitive, iar celelalte două – intransitive. În baza acestui fapt, verbele urmează să fie tratate în dicționar exclusiv prin prisma categoriei semantice a tranzitivității/ intransitivității, reflexivitatea fiind o categorie sintactică, dar nu lexicală. Din aceste considerente verbele zise reflexive, dar care de fapt sunt intransitive pronominale prin natura lor, urmează să fie separate de cele simple, nepronominale (*a ajunge – a se ajunge*, *a astâmpăra – a se astâmpăra*, *a deștepta – a se deștepta*, *a îngălbeni – a se îngălbeni*, *a se însănătoși – a însănătoși*, *a se întâlni – a întâlni*, *a trezi – a se trezi*, *a uita – a se uita*, *a usca – a se usca* etc.). Verbele considerate tradițional reflexive urmează să fie tratate în dicționar în mod **diferențiat** și anume: a) dacă pronumele reflexiv (în acuzativ) nu poate fi detașat de verb (păstrându-se în toată paradigma lui), verbul este considerat pronominal intransitiv și prezentat ca unitate lexicală independentă, cu sens și formă proprii în raport cu corespondentul său tranzitiv (de exemplu: *a se fâli*, *a se fuduli*, *a se mândri* sunt verbe pronominale prin excelență și trebuie prezentate în registrul de dicționar împreună cu elementul *se*, urmate de mențiunea *intrans.* și definiția „a fi cuprins de fală, de fudulie, de mândrie”); b) dacă însă pronumele reflexiv (în acuzativ) poate fi reluat prin forma lui plină (*a se imbrăcă pe sine*, *a se spală pe sine*, *a-și spală sie*, *a se farda pe sine*, *a se machia pe sine*, *a se peria pe sine*, *a se pieptăna pe sine*, *a se rade pe sine*, *a se analiza pe sine*, *a se controla pe sine*, *a se considera pe sine mare și tare*, *a se lăuda pe sine*, *a se observa pe sine în oglindă*, *a se studia pe sine cu atenție*) sau printr-un pronume posesiv

(*își spală cămășile sale*), verbul este considerat ca fiind tranzitiv simplu, nepronominal, din care motive verbul urmează să fie inclus în registrul dicționarului ca verb tranzitiv, fără a fi precedat de pronumele *se*, care dispune de funcție sintactică proprie, cea de complement direct; c) dacă verbul cu pronume reflexiv (în acuzativ) echivalează cu diateza pasivă (*la marginea satului se construiește o casă de niște oameni = la marginea satului niște oameni construiesc o casă*), verbul urmează să fie prezentat ca simplu verb tranzitiv nepronominal, întrucât îmbinarea verbului cu pronumele reflexiv este considerată o construcție sintactică cu valoare pasivă, pronumele neavând funcție sintactică proprie, ci fiind doar indicele caracterului pasiv al construcției; d) dacă pronumele reflexiv (în acuzativ) poate fi reluat prin îmbinarea *unul cu altul* (*a se bate unul cu altul, a se bârfi unul cu altul, a se certa unul cu altul*), verbele sunt **pronominale** intransitive de reciprocitate care în dicționar urmează să fie prezentate în articole separate și explicate prin formule-tip „a face (concomitent) schimb de + substantivul ce exprimă acțiunea tranzitivului omorizic. De exemplu: **A SE CERTA mă cert** intrans. A face (concomitent) schimb de vorbe de ocară (cu cineva); a se sfădi⁴³. Când însă pronumele *se* poate fi reluat nu prin îmbinarea *unul cu altul*, ci prin îmbinarea *unul pe altul*, verbul pe lângă care stă acest pronume este tranzitiv nepronominal, dar nu intransitiv pronominal de reciprocitate (pronumele fiind complement direct pe lângă el). Astfel, într-un enunț ca *Ei se păruiesc unul pe altul* constatăm prezența verbului *a păruii*, *se* având aici funcție sintactică de complement direct, iar într-un enunț ca *Ei se păruiesc unul cu altul* constatăm prezența verbului *a se păruii*, *se* de această dată făcând corp comun cu verbul și indicând **reciprocitatea**⁴⁴. În privința sensului verbelor pronominale intransitive dinamice, trebuie să menționăm că acestea urmează să fie explicate în dicționar prin corelativul nepronominal + formula „manifestând un interes personal deosebit”. De exemplu: **A SE RUGA mă rog** intrans. A ruga, manifestând un interes personal deosebit. În același timp, sensul corelativelor tranzitive nepronominale (*a ofili, a surpa*) ale intransitivelor pronominale (*a se ofili, a se surpa*) se cere să fie explicate prin formula-tip „a face + verbul omorizic pronominal”. De exemplu: **A OFILI ~esc** tranz. A face să se ofilească. **A SURPA surp** tranz. A face să se **surpe**⁴⁵.

În fine, să amintim că unele verbe sunt considerate ca formând o diateză specială, cea medio-pasivă. Este vorba de exemple de tipul: *Aici se lucrează bine; Se bea mult în casa aceasta; Pe aici nu se merge; Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează* etc. În realitate, verbele din aceste construcții sunt unipersonale sau „false pronominale”, iar elementul *se* din construcțiile respective poate fi identificat cu un pronume nehotărât de

tipul *cineva* sau mai concret cu un substantiv de tipul *lumea, satul, oamenii* etc. În virtutea acestui fapt: *Aici se lucrează bine* = *Aici oamenii lucrează bine*; *Se bea mult în casa aceasta* = *Lumea bea mult în casa aceasta*; *Pe aici nu se merge* = *Pe aici nimeni nu merge*; *Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează* = *Azi oamenii nu mai scriu scrisori, azi oamenii telefonează*. Prin urmare, sensurile de acest tip urmează să fie tratate în articolul verbului corespunzător cu indicația unipersonal.

4. În încheiere, ținem să subliniem că tranzitivitatea/ intransitivitatea verbului este o categorie eminentamente semantică, de aceea este inadmisibil ca în dicționare să fie pusă pe picior de egalitate cu o categorie eminentamente gramaticală – diateza, mai mult decât atât: cu formă specifică de manifestare a acesteia – diateza reflexivă. Cu **alte** cuvinte, în română distingem verbe tranzitive și verbe intransitive, care corelează cu verbele la **diateza** activă sau pasivă, iar verbele numite tradițional reflexive, în funcție de natura gramaticală și semantică a raportului exprimat, pot fi incluse la verbele tranzitive sau la cele intransitive.

În ceea ce privește prezentarea lexicografică a verbelor urmează să ne conducem de câteva **indicații** generale: – verbul tranzitiv urmează să fie identificat în definiție cu ajutorul unui verb tranzitiv, cel intransitiv – cu ajutorul unui verb intransitiv sau pronominal, iar cel pronominal – cu ajutorul unui verb pronominal sau intransitiv; – verbele de acțiune se identifică cu ajutorul verbelor de acțiune, cele de devenire – cu ajutorul verbelor de devenire, iar cele de stare – cu ajutorul verbelor de stare.

Note bibliografice:

1. Bărbuță, I. Semnificația lexicală și categoriile gramaticale ale cuvintelor în limba română. Chișinău, 2002, p. 7; Dărul, A. Categoriile gramaticale din perspectiva unităților limbii de diferite nivele. Chișinău, 2005, p. 9.

2. Bărbuță, I. Op. cit., p. 8.

3. Bărbuță, I. Op. cit., p. 7.

4. Evseev, I. Semantica verbului. Timișoara: Editura Facla, 1974, p. 20.

5. Bărbuță, I. Op. cit., p.; Evseev, I. Op. cit., p. 21; Матынов, В. Категории языка. – Москва: Наука, 1982, p. 171-176.

6. Bărbuță, I. Op. cit., p. 76; Constantinovici, E. Semantica și morfosintaxa verbului în limba română. – Chișinău, 2007, 67-72; Ungureanu, V. Verbele tranzitive în limba română. – Chișinău, 2007, p. 7-18.

7. Стог, Г. Лексикографирование молдавского глагола. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Кишинев, 1985, p. 7.

8. Evseev, I. Op. cit., p. 45.
9. Стог, Г. Op.cit., p. 7.
10. Гак, В. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология. – Москва: Высшая школа, 1979, p. 85.
11. Bărbuță, I. Op. cit., p. 77.
12. Evseev, I. Op. cit., p. 42.
13. Bărbuță, I. Op. cit., p. 77.
14. Бальвег-Шрамм, А., Шумахер, Г., Словарь глагольных **валентностей** на семантической основе// Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIV: Проблемы и методы лексикографии. – Москва: Прогресс, 1983, p. 201.
15. Tot acolo, p. 201.
16. În această ordine de idei, este edificator studiul dnei Elena Constantinovici (A se vedea: Constantinovici, E. Op. cit.), inclusiv *Dicționarul morfosintactic al verbelor franceze* (București: Editura Albatros, 1984) al lui Ovidiu Frânculescu.
17. Evseev, I. Op. cit., p. 42.
18. Piașenco, T. Verbul „a fi” în limba moldovenească. Chișinău: Școala sovietică, 1957, p. 12.
19. Evseev, I. Op. cit., p. 115.
20. A se vedea: Evseev, I. Op. cit., pp. 42, 115, 122, 125-126.
21. A se vedea: Constantinovici, E. Op. cit., p. 36-42; Evseev, I. Op. cit., p. 127-38; Ungureanu, V. Op. cit., p. 63-64.
22. Evseev, I. Op. cit., p. 45-46).
23. În privința acestei discuții a se vedea: Evseev, I. Op. cit., p. 63.
24. Gramatica limbii române. Vol. I. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 208.
25. Irimia, D. Structura gramaticală a limbii române. Verbul. – Iași: Junimea, 1976, p. 169.
26. Grevisse, M. Précis de grammaire française. – Paris: Edition Duculot, 1969, p. 139.
27. Габинский, М. Пособие по морфологии дакороманского **глагола**. – Кишинев, 2002, p. 135.
28. Grevisse, M. Op. cit., p. 140.
29. Храковский, В. Пассивные конструкции: определение, значение, исчисление// **Проблемы** семантики. – Москва: Наука, 1974, p. 131.
30. Trandafir, Gh. Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană. Craiova, 1973, p. 66.
31. Bărbuță, I. Op. cit., p. 88.
32. Evseev, I. Op. cit., p. 64-65.
33. Irimia, I. Op. cit., p. 173.
34. Стог, Г. Op. cit., p. 13.
35. Ibidem, p. 13.

36. Ibidem, 13-14.

37. A se vedea: Milaş, C. Reflexivul se și verbele de reciprocitate// Cercetări de lingvistică, 1993, nr.1-2, p. 175; Корди, Е. Деривационная, семантическая и синтаксическая классификация местоимённых глаголов французского языка. – Ленинград: Наука, 1981, p. 225.

38. Asan, E. Raportul dintre diateze și tranzitivitate.// Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani. Studii și cercetări de lingvistică. XI, 1960, nr. 3, p. 344-345; Bărbuță, I. Op. cit., p.78;

Câmpeanu, E. Funcțiunea sintactică a pronumelui reflexiv// Cercetări de lingvistică, Vol. V, 1960, nr. 1-2, p. 88.

39. Robert, P. Présentation du dictionnaire// Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique. Paris, 1986, p. XI.

40. Bărbuță, I. Op. cit., p. 89.

41. Ibidem, p. 89.

42. Irimia, D. Op. cit., p. 19-20).

43. Robert, P. Op. cit., p. XI; Стог, Г. Op. cit., p. 14.

44. Бережан, С. Взаимозависимость между **лексическими** и **грамматическими значениями** в составе слова (на основе словарного толкования глаголов)// Исследования по семантике. – Уфа, 1983, p. 21.

Eseu asupra tipologiei polisemiei lexicale în limba română

0. Tot ce există în univers, inclusiv în societate și în limbă, fenomen eminamente social, este constituit în baza unei anumite structuri de elemente și relații, care, la rândul lor, formează un sistem **organizat**. Chiar în haos poate fi identificată prezența unor anumite elemente de sistem și structură. Prin analogie cu structura internă a unui sens **lexical** (în semasiologie numit semem), polisemia unei unități lexicale (sau semantemul, adică ansamblul de sememe), **altfel** spus structura semantică a cuvântului polisemantic, reprezintă un microsistem ierarhic ordonat, ale cărui sensuri (sememe se află în relații de determinare sau de subordonare. Existența acestor relații de dependență nu are un caracter arbitrar, ci unul bine structurat și obiectiv, fapt ce permite să interpretăm polisemia în calitate de microsistem și să o prezentăm în dicționar în funcție de caracteristicile sale de microsistem.

Cercetarea interdependenței sensurilor (sememelor) din cadrul unui cuvânt polisemantic (semantem) se află încă în stare incipientă. Mai mult, chiar însuși conceptul „structură semantică a cuvântului” este interpretat de diferiți specialiști în contradictoriu, din care motiv limitele lui de aplicare sunt indefinite și confuze. Astfel, conținutul cuvântului este uneori conceput drept o totalitate de trăsături semantice¹, identificându-se un sens separat (= semem) cu structura semantică (= polisemia, semantemul) a cuvântului polisemantic.

Întrucât unitatea semantică elementară nu este cuvântul, ci unul din sensurile sale, adică sememul, structura semantică a cuvântului se prezintă ca o totalitate de sensuri (= sememe) ierarhic organizate. Așadar, vorbind despre semantem sau despre structura semantică a cuvântului, avem în vedere, **practic**, polisemia sau structura semantică a cuvântului polisemantic. Analiza structurii semantice a cuvântului polisemantic confirmă existența a două tipuri de relații între sememele unui semantem: de dependență motivațională și de dependență structurală. Dependența motivațională, în linii mari, se reduce la două modalități principale de manifestare: *implicativă* și *similativă*, iar dependența structurală, la rândul ei, se realizează în două subtipuri distincte: *coordonator* și *subordonator*. În continuare vom insista asupra relațiilor de coordonare și subordonare.

1. La o analiză profundă a structurii semantemelor cuvintelor polisemantice, se poate constata că relațiile de coordonare sau coordonatoare reflectă conexiunea care există obiectiv între două sau mai multe sememe,

independente sub raport semantic unul față de altul. Examinarea dicționarilor explicative permite să conchidem că această varietate de relații dintre sememe are o frecvență redusă, întrucât în majoritatea cazurilor avem de a face cu omolexe (în terminologia tradițională: omonime) derivate cu afixe omonime sau polisemantice de la unul și același radical. De exemplu, substantivul *acar* este prezentat în dicționar cu următorul inventar de sememe: „1) Muncitor la calea ferată care manevrează acele; macagiu. 2) *inv.* Persoană care face ace. 3) Cutiuță de păstrat ace”. În urma analizei structurii semantice a substantivului *acar*, am constatat că toate cele trei sememe derivă de la primul și al doilea semem ale substantivului *ac*: primul semem al semantemului *acar* este motivat de sememul „piesă de metal care servește la mutarea trenurilor de pe o linie pe alta” al substantivului *ac*, iar cel de-al doilea și cel de-al treilea semem sunt motivate de sensul direct al substantivului *ac* „unealtă mică de oțel, ascuțită la un capăt, iar la celălalt având o gaură prin care se trece ața, întrebuințată la cusut”. Componenta semantică a semantemului *acar* se află în dependență directă de natura afixului *-ar*, care participă la formarea substantivelor cu semnificația „autor al acțiunii”, iar la derivarea celui de-al treilea semem sufixul *-ar* formează substantive cu semnificația „instrument al acțiunii”. Primul și al doilea semem se opun celui de-al treilea și din punct de vedere gramatical, întrucât primele două seme țin de genul masculin, în timp ce cel de-al treilea semem se referă la substantivele neutre.

Așadar, cele trei sememe ale substantivului *acar* urmează să fie considerate omonime atât din punctul de vedere al originii lor, fiind derivate de sensuri diferite ale substantivului *ac*, cât și ca **procedeu** derivativ, fiind formate cu ajutorul unor sufixe omonime. Din aceste considerente ele urmează a fi prezentate în dicționarul explicativ în calitate de unități lexicale distincte. Cu alte cuvinte, aceste sememe sunt unități lexicale derivate în mod independent de la substantivul *ac* și deci între ele lipsește orice raport de derivare semantică. În concluzie, suntem în drept să conchidem că cele trei sememe sunt în realitate trei unități lexicale distincte, iar între ele nu există relații de dependență semantică sau de coordonare, ci relații de paritate semantică, ca între orice unități lexicale luate arbitrar din sistemul lexical al limbii.

Cu toate acestea, existența relațiilor de coordonare între sememele unui semantem este o realitate obiectivă. De altfel, atestăm această modalitate de structurare a sememelor unui semantem la cuvintele derivate care reproduc, parțial sau total, semantica cuvântului motivator, fără a semnala prezența unor relații de derivare semantică între sememe sau de derivare lexicală între sememele cuvântului derivat și sememele cuvântului derivant. De exemplu, aproape toate derivatele adjectivului *amar* (*amar* s. n., *a amări*, *a se amări*,

amărăciune, amăreală), excepție făcând doar unele dintre ele (*amarnic, amăriu, amăru*), reproduc sensurile derivantului. Să comparăm: **amar**¹ „care are gustul pelinului sau al fierii” și „care produce suferințe fizice sau morale”; **amar**² s. n. „gust amar” și „suferință fizică sau morală”; **a amări** „(produse alimentare) a face să devină amar” și „(persoane) a face să se întristeze”; **a se amări** „(despre produse alimentare) a deveni amar” și „(despre persoane) a deveni trist”; **amărăciune** „gust amar” și „suferință fizică sau morală”; **amăreală** „gust amar” și „suferință fizică sau morală”. Dacă comparăm sensurile derivatelor, constatăm că acestea reproduc în fiecare semem aparte unul din sensurile adjectivului *amar*, fără a exista între sememele derivate postadjectivale vreo legătură derivativă, în acest caz identificând raporturi de paritate, de independență. Prin urmare, avem de a face cu semanteme sememele cărora se află în relații de coordonare, ceea ce din punct de vedere grafic poate fi prezentat în felul următor:

2. Relația de subordonare sau subordonatoare dintre sememele unui semantem se manifestă între două sau mai multe sememe aflate în raporturi semantice de dependență unilaterală, adică în situația în care un semem este subordonat din punct de vedere derivativ și semantic altui semem. Această varietate de conexiuni din interiorul semantemului are caracter **universal**, este specifică pentru cea mai mare parte a unităților de vocabular polisemantice și cunoaște o serie de manifestări concrete, interpretate în continuare în calitate de subtipuri.

În primul rând, este vorba de subtipul incluziunii de treaptă care se caracterizează prin faptul că primul semem motivează apariția celui de-al doilea semem, iar al doilea semem servește drept punct de pornire pentru derivarea celui de-al treilea semem etc., etc. De exemplu, semantemul substantivului *copoi* este format din următoarele sememe: „1) Câine de vânătoare cu botul lung și corpul înalt și **subțire**; ogar. 2) Câine dresat special și folosit la urmărirea infractorilor. 3) Agent de poliție”. În acest caz, al doilea semem derivă din primul având la bază asociația „similitudinea destinației”, al treilea semem derivă din cel de-al doilea semem pe baza aceleiași asociații „similitudinea destinației”. Relațiile de subordonare dintre sememele **semantemului** *copoi* pot fi exprimate grafic în felul următor:

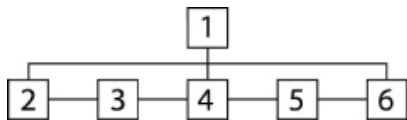

Disponerea sememelor pe verticală indică dependența lor logică și semantică și, respectiv, **existența** relației de subordonare între aceste sememe.

2.1. În continuare am identificat subtipul de semanteme cu sememe derivate omogene, acestea având un sem comun care servește drept suport pentru formarea tuturor sememelor derivate, adică acest subtip se individualizează prin faptul că sememele derivate sunt motivate de unul și același sem din componența semică a sememului primar sau derivant. Datorită acestui fapt toate sememele **derivate** au un sem comun care poate fi denumit arhisem, adică sem specific pentru o mulțime dată de sememe.

Acest subtip de relații subordonatoare se caracterizează prin faptul că toate sememele unui **semantem**, derivând de la unul și același arhisem, se află în raport de subordonare față de sememul derivant și în raport de paritate unul față de altul. **Deci**, legătura dintre sememele omogene și sememul derivant este subordonatoare, iar legătura dintre sememele derivate omogene este coordonatoare. De exemplu, semantemul substantivului *ac* este lexicografiat în dicționar în felul următor: „1) Unealtă mică de oțel, subțire și ascuțită la un capăt, iar la celălalt capăt având o gaură prin care se trece ața, folosit la cusut. 2) Obiect subțire și ascuțit folosit la fixare sau prindere. 3) (la unele aparate) Parte mobilă, de formă subțire și ascuțită, care indică valorile unei mărimi variabile sau parametrii unui sistem tehnic. 4) **Piesă** de metal, subțire și ascuțită, care servește la mutarea trenurilor de pe o linie pe alta; macaz. 5) (la unele animale: albine, viespi, țânțari, arici) Organ de apărare sau de atac în formă de ghimpe sau de vârf ascuțit. 6) (la conifere) Frunză îngustă, lungă și ascuțită”.

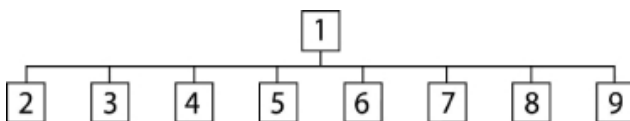
Arhisemul tuturor sememelor derivate ale semantemului *ac* este semul „obiect subțire și ascuțit”, pe baza căruia au apărut sememele derivate. Semantemul substantivului *ac* poate fi prezentat grafic astfel:

Sememele derivate pornesc din același punct al sememului derivant, corespunzând arhisemului „obiect subțire și ascuțit”.

Subtipul cu sememe omogene este propriu nu numai pentru structura semantică a substantivului, ci și pentru structura semantică a cuvintelor care fac parte din alte clase morfologice. Astfel, verbul *a crește* are următoarea structură semantică: „1) (despre organisme animale și vegetale) A deveni

mai mare ca urmare a evoluției naturale. 2) (despre persoane) A ajunge la o treaptă nouă de dezvoltare intelectuală; a evolua. 3) (despre aluat) A se înfoia sub acțiunea unui ferment; a dospî. 4) (despre ape) A depăși nivelul obișnuit. 5) A căpăta proprietăți calitative (de volum, de intensitate, de durată etc.) noi; a se mări. 6) (despre părți ale corpului) A reveni la condiția inițială (după o leziune); a se restabili; a se reface; a se regenera. 7) A petrece copilăria. 8) (copii) A educa și a întreține pînă la maturitate. 9) (plante sau animale domestice) A îngriji pentru a se dezvolta normal”. Elementul semantic comun al sememelor derivate din componența semantemului verbului *a crește* este arhisemul „a deveni (sau a face să devină) mai mare”. Relațiile de subordonare din semantemul *a crește* se prezintă grafic în felul următor:

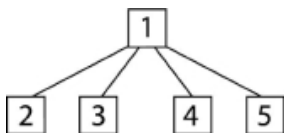

Subtipul acesta nu este unicul în cadrul tipului subordonator, de aceea pare a fi categorică **afirmația** cum că „în structura unui cuvânt polisemantic există un sens către care converg toate celelalte, pe baza unei asemănări oarecare a însușirilor, pe care le **însunează**”². În această ordine de idei se pune și problema sensului principal care a provocat dezbateri îndelungate și a cunoscut interpretări variate și contradictorii în semasiologie. Exemplele analizate aici demonstrează existența reală a sensului principal, care, de altfel, nu este caracteristic pentru toate tipurile de semanteme, ci numai pentru acel tip care înglobează două sau mai multe sememe omogene cu un sem motivant comun în structura semicică a sememului derivant. Și încă un detaliu de esență în acest context: sensul sau sememul principal nu coincide integral cu sememul derivant, ci numai parțial, adică înglobează doar unul sau câteva seme din componența sememului motivator. Anume acest detaliu diferențiază sensul principal ca sursă de formare a unor sensuri noi și, ca realitate de limbă, este considerat drept sens cu cea mai mare frecvență în limbă și cu dependență minimă de context, care vine primul în mintea vorbitorului sau ascultătorului în momentul pronunțării sau percepției cuvântului respectiv³.

2.2. Următorul subtip este cel cu sememe eterogene sau cu diferiți componenți semantici care se singularizează prin faptul că, deși toate sememele unui semantem dat derivă de la unul și același semem primar, acestea nu sunt omogene, întrucât derivă de la diferite seme din **componența** sememului derivant. În această ordine de idei este edificator următorul exemplu: **aur** „1) Metal nobil prețios, galben strălucitor, foarte maleabil

și ductil, inoxidabil, bun conducător de căldură și de electricitate, care se folosește la fabricarea unor obiecte de podoabă, de artă sau a monedelor și servește ca echivalent general prin care se exprimă valoarea mărfii. 2) Obiect de mare valoare. 3) Strălucire orbitoare. 4) Fir făcut din acest metal. 5) Totalitate de bunuri materiale (ale unei **persoane**)”.

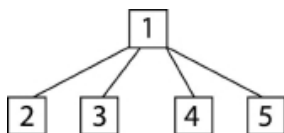
Analizând relațiile existente între sememele semantemului *aur*, constatăm fără dificultate că toate sememele derivă din primul semem, fiecare fiind motivat de asociații specifice și distincte: al doilea semem derivă din primul pe baza asociației de similitudine „valoare mare”, al treilea semem – pe baza asociației de similitudine „manifestare exterioară”, al patrulea semem – pe baza asociației de **contiguitate** „metal – obiect produs din acest metal” și al cincilea semem – pe baza asociației de contiguitate „metal de valoare – avuție”. În baza celor constatate, relațiile dintre sememele semantemului *aur* se prezintă în felul următor:

Faptul că sememele derivate pornesc din puncte diferite ale sememului primar indică natura lor eterogenă, determinată de eterogenitatea semelor motivatoare din sememul derivant.

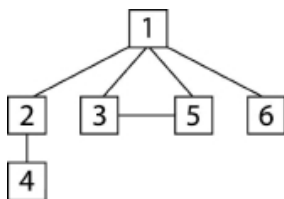
2.3. Subtipul de sememe omogene-eterogene se impune prin cumularea într-un singur subtip a celor două subtipuri precedente: omogen și eterogen, conținând atât sememe omogene, cât și **eterogene**, toate derivate de diferite seme ale sememului primar. Concludentă în această ordine de idei este structura semantică a semantemului *armată*: „1) Totalitate a forțelor armate (ale unui stat). 2) **Totalitate** a trupelor de uscat (în opoziție cu forțele maritime și aeriene). 3) Formație militară operativă alcătuită din câteva unități mari (corpuri sau divizii). 4) *fig.* Comunitate de oameni care acționează în vederea atingerii unui scop comun. 5) *fig.* (despre oameni) Grup mare; droaie; ceată”.

Analizând relațiile de dependență dintre sememele semantemului *armată*, am constatat că cel de-al doilea semem este subordonat primului în baza relației de contiguitate „totul pentru parte”, al treilea semem derivă tot din primul semem, dar pe baza relației „similitudinea destinației”, în timp ce al patrulea și al cincilea semem derivă din primul pe baza asociației „similitudine cantitativă”. Cele afirmate mai sus se prezintă grafic astfel:

2.4. Subtipul incluziv omogen-eterogen sau mixt se evidențiază prin faptul că semantemul **înglobează** concomitent atât subtipul incluziv de treaptă, cât și subtipul omogen sau eterogen, sau **ambele** subtipuri simultan. De exemplu, **figură** „1) Ansamblu de trăsături specifice feței; chip; fizionomie. 2) Imagine a unui obiect sau a unei ființe, reprezentate printr-un desen, pictură sau sculptură. 3) *verb.* Om cu merite în viața publică; persoană marcantă; personalitate. 4) Carte de joc care reprezintă **persoane** (valet, damă, crai). 5) (la jocul de șah) Piesă cu semnificație deosebită (rege, regină, nebun, cal, turn, pion). 6) Poziție sau ansamblu de poziții realizate în timpul unor mișcări speciale (la dans, la balet, în sport, în pilotaj etc.)”.

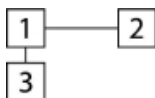
Este suficient să examinăm raporturile de dependență dintre sememele semantemului *figură* **pentru** a determina că cel de-al doilea semem derivă din primul pe baza relației de contiguitate „obiect – imaginea obiectului respectiv”, al treilea semem este motivat de asemenea de primul prin asociația de contiguitate „parte pentru tot”, al patrulea semem este determinat de-al doilea semem având la bază asociația de contiguitate „imagine – obiect cu această imagine, ca și al treilea semem, cel de-al cincilea derivă din primul fiind mediat de asociația de contiguitate „parte pentru tot” și, în fine, sememul al șaselea este generat de primul prin asociația de similitudine „ansamblu sau totalitate”. Relațiile dintre sememele semantemului *figură* se prezintă grafic în felul următor:

Analizând dependența sememelor din schema de mai sus, constatăm că al treilea și al cincilea semem constituie subtipul omogen, în timp ce primul, al doilea și al treilea semem formează **subtipul** incluziunii de treaptă; totodată, relațiile dintre sememele al doilea, al treilea (sau al cincilea) și al șaselea reprezintă subtipul eterogen. Cu alte cuvinte, exemplul dat conține toate subtipurile de relații atestate în cadrul tipului subordonator.

2.5. Alături de tipul coordonator și cel subordonator, am atestat existența unui tip mixt, **coordonator**-subordonator. Acest tip se evidențiază prin faptul că un semantem dat poate include sememe care constituie, pe de o parte, tipul coordonator, iar pe de altă parte – tipul subordonator. În **această** ordine de idei este edificator următorul exemplu. Sememul *acreală* este prezentat în dicționar cu următoarele sememe: „gust amar”, „stare de rea dispoziție și nemulțumire” și „mâncare sau băutură acră. Primele două sememe constituie tipul coordonator, întrucât între acestea lipsesc relații de **derivare** semantică, ele fiind o reproducere (sub alt aspect categorial) a semanticii adjectivului *acru*: „care are gustul oțetului sau al fructelor verzi” și „care vădește în permanență rea dispoziție și nemulțumire”. Al treilea semem derivă din primul, având la bază asociația de contiguitate „calitate abstractă – obiect care dispune de această calitate”, constituind astfel tipul subordonator. Relațiile dintre sememele **semantemului** *acreală* pot fi prezentate astfel:

3. În fine, ținem să conchidem că sememele unui semantem reprezintă o structură ierarhică riguroasă, caracterizată prin existența a trei tipuri de relații: coordonatoare, subordonatoare și **coordonatoare**-subordonatoare. Tipurile identificate au un caracter universal, tipul subordonator fiind cel mai frecvent și cel mai variat, materializându-se într-un număr finit de subtipuri concrete: 1) incluziv de treaptă, 2) omogen, 3) eterogen, 4) omogen-eterogen și 5) mixt.

Relațiile dintre sememul derivant și cel derivat sunt de dependență unilaterală, de aceea sememul motivat presupune existența unui semem motivant, în același timp sememul derivant conține **potențialitatea** producerii unui sau altui semem, adică are orientare activă.

S-a constatat că numărul de sememe ale unui semantem este direct proporțional cu radicalul pătrat al frecvenței cuvântului respectiv, câțul expresiei fiind o constantă⁴. Această legitate are o importanță deosebită, întrucât cercetarea sumară a vocabularului limbii demonstrează dependența polisemiei de frecvența utilizării cuvintelor în vorbire: cu cât frecvența este mai mare, cu atât structura semantică a cuvintelor este mai amplă și mai complexă. Primar sau principal este acel semem care este determinat în cea mai mare măsură de relațiile paradigmatiche și în cea mai mică **măsură** de relațiile sintagmatice, în timp ce sememele derivate sunt determinate într-un fel sau altul mai mult de relațiile sintagmatice și mai puțin de cele paradigmatiche.

Note bibliografice

1. Кузнецова, Э. *О соотношении многозначности и функциональной эквивалентности слов*// НДВШ **Филологические** Науки. Москва, 1978, nr. 2, p. 98.

2. Diaconescu, P. *Omonimie sau polisemie*// Probleme de lingvistică. Vol. 1. București, 1959, p. 144.

3. A se vedea: Nyrop, Kr. *Grammaire historique de la langue française*. Tome 3-eme: Formation des mots. Copenhague: Gyldendelske Boghandel Nordisk forlag, 1913, p. 16.

4. Guiraud, P. *La sémantique*. 3-ème éd. Paris: PUF, 1959, p. 21.

Contribuția academicianului Silviu Berejan la progresul semasiologiei

0. Academicianul Silviu Berejan s-a impus în lingvistica noastră ca un specialist de mare notorietate mai ales în domeniul semasiologiei generale și al lexicografiei românești și, în mod deosebit în domeniul sociolingvisticii. Dar puțin din cei prezenți cunosc faptul că, inițial, tânărul Silviu Berejan a intenționat să facă studiile la [Institutul](#) de telecomunicații din Odesa, ca în fine să se înscrie la [Facultatea de Matematică](#) a Universității din Chișinău, ca după anul I de studii să se transfere la [Facultatea de Filologie](#), acțiunea respectivă fiind motivată nu din lipsa de aptitudini față de matematică, ci mai curând de pasiunea înnăscută pentru misterul cuvântului limbii materne. Rămâne să admitem că vocația sa pentru matematici, deși nu s-a realizat, nu a rămas nevalorificată, probă concludentă în această ordine de idei servind acrobazia matematică în cercetare a faptelor de limbă, inclusiv perseverența și constanța aplicării metodelor logicii matematice în studiul fenomenelor de limbă. În această ordine de idei, se impune aplicarea consecventă în practica cercetării lingvistice a noțiunilor de sistem și a relațiilor structurale. Din această perspectivă, dorim ca, în cele ce urmează, să evidențiem doar trei aspecte determinante în studiile de lingvistică ale academicianului Silviu Berejan: identificarea sistemului în cadrul fenomenelor lexico-semantice ale nivelului lexical al limbii, definirea și studierea [multiaspectuală](#) a omosemiei și delimitarea paradigmelor lexico-semantice minimale din cadrul nivelului lexical.

1. Este cunoscut faptul că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare și transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităților de limbă și în cadrul relațiilor dintre aceste unități. Întrucât unitatea de bază a sistemului lexical, lexemul sau cuvântul, este o unitate biplană sau bidimensională, constituită din semnificant (forma cuvântului, învelișul sonor al cuvântului, latura materială a cuvântului) și semnificat (conținut sau sens), atestăm prezența unui ansamblu de relații atât între semnificanții unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem, adică aceste regrupări se produc atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului unităților de limbă. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală** a formelor (cf.: *mare*¹ adj. „de dimensiuni întinse” și *mare*² s. f. „întindere mare de apă care are contact cu continentul”);

2) **coincidență parțială** a formelor (cf.: *atlas*¹ adj. „colecție de hărți geografice” și *atlas*² s. m. „țesătură pentru căptușeli și fețe de plapumă, mai groasă decât satinul, lucioasă pe o singură față”; *oral*¹ adj. „care se referă la gură, care aparține gurii; bucal”, împrumutat din fr. *oral* și format din lat. *os, oris* ”gură” și *orar*² s. „program care arată timpul împărțit pe ore al desfășurării unei activități într-o anumită perioadă”, împrumutat din fr. **horaire** și din lat. **horarius** și derivat al s. **hora** „oră”); 3) **noncoincidență** a formelor (cf.: *dragoste* s. f. și *fierbinte* adj.). În urma examinării relațiilor existente între semnificații, constatăm că în cazul coincidenței totale a formelor semnificațiilor atestăm prezența *omonimiei* lexicale sau a *omolexiei*, în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de prezența altui fenomen lexical, a *paralexiei* sau a *paronimiei* (în termeni tradiționali) și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre *eterolexie*. Dacă în cazul omolexiei (omonimiei) și eterolexiei situația este în general cunoscută, în cazul paralexiei, numită în termeni tradiționali paronimie, situația este într-o anumită mai complicată și propunem să utilizăm termenul paralexie numai și numai **măsură** în situația în care constatăm existența unei coincidențe parțiale între **forme** a două sau mai multe unități lexicale, fără a exista și o coincidență semantică, adică prezența unei totale lipse de similitudini semantico-etimologice.

1.1. În situația în care examinăm sensul cuvintelor (adică semnificatul), atestăm prezența **următoarelor** relații semantice: 1) **coincidență** sau **echivalență totală a sensurilor** (cf. *adagiu, apoftegmă, cugetare, dicton, maximă, sentință*); 2) **coincidență parțială a sensurilor** (cf.: *masă, scaun, fotoliu; copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a zbura, a pluti* etc.) și 3) lipsă de coincidență a **sensurilor** (cf.: *aliment; construcție; educație; sinceritate* etc.). Analizând relațiile semantice existente între semnificațiile unităților lexicale, constatăm că în cazul coincidenței totale a semnificațiilor este vorba de *omosemie* (în termeni tradiționali *sinonimie*), în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de *parasemie*, iar în cazul lipsei de coincidență a semnificațiilor este vorba de *eterosemie*¹. Acestor relații existente între semnificații le corespund trei tipuri de fenomene și, respectiv, de unități lexicale. Când este vorba de coincidența totală a unor sensuri lexicale ale unor cuvinte distincte, constatăm prezența, folosind terminologia tradițională, *sinonimiei* (din gr. **synonymos** = **syn** „cu” + **onoma** „nume”), în timp ce cuvintele concrete prin care se manifestă sinonimia în sistemul limbii se numesc *sinonime*. Întrucât termenii sinonimie și sinonime se referă, în principiu, la planul conținutului, dat fiind că sunt noțiuni semasiologice, s-a propus ca în locul acestora să

fie utilizați termenii *omosemie* (din gr. **homos** „asemănător” + **sema** „sens”) și *omosemante*, în cazul actualizării în limbă a omosemiei. În situația coincidenței parțiale a sensurilor unor cuvinte distincte (relațiile de intersecție a sensurilor sau de includere a sensului unui cuvânt în sensul altui cuvânt cu o arie semantică mai extinsă), constatăm prezența altui fenomen semantic: *parasemia* (din gr. **para** „lângă” + **sema** „sens”) și *parasemante*, în cazul actualizării în limbă a parasemie. Un caz particular de parasemie este **antisemia**², numită în termeni **tradiționali** antonimie. Așadar, din categoria parasemantelor fac parte și cuvintele cu sens opus, numite antisemante sau, în terminologia clasică, antonime. Prin urmare, la nivel relațional, vorbim de antonimie, definită ca fenomen de limbă existent între unitățile lexicale cu semnificați asemănători, iar la nivel de realizare concretă a antonimiei vorbim despre antonime, definite drept unități lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie și **antisemante** sau antonime este de aceeași natură ca și relația dintre gnoseologie și ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia sau antonimia ține de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele sau antonimele țin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemie sau antonimiei, adică de **ontologie**. În același timp, este necesar să reținem că antisemantele (antonimele) fac parte din aceeași parte de vorbire, ca și sinonimele. Așadar, antisemia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sensurile a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

Atunci când este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, suntem în drept să stabilim prezența, la nivelul conținutului, a *eterosemiei* (din gr. **heteros** „altul; diferit” + **sema** „sens”) și a *eterosemantelor*, în cazul actualizării în limbă a eterosemiei. Eterosemia este o relație semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantică diferite, din câmpuri sau micro sisteme lexicale distincte, care includ unități lexicale cu sensuri îndepărtate.

1.2. Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatică se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie și în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omosemie, parasemie și eterosemie. În raport cu fenomenele lexico-semantică atestate de acad. Silviu Berejan, noi am identificat prezența simultană a unor relații atât în planul **expresiei**, cât și al conținutului. De această dată este vorba de derivarea lexicală și semantică și de *parasemolexie*. Întrucât derivarea lexicală și cea semantică sunt fenomene de limbă care nu interesează în

contextul problemelor discutate aici, în continuare vom stărui asupra esenței și specificului parasemolexie. Parasemolexia (< gr. **para** „lângă; aproape” + **sema** „sens” + **lexis** „cuvânt”) include numai și numai **cuvintele** care au semnificații cu forme asemănătoare și semnificați cu sensuri apropiate sau înrudiți. În mod tradițional, în acest caz se vorbește despre paronimie, fenomen de limbă care, în opinia noastră, desemnează două realități distincte: pe de o parte, este vorba de paralexie, iar pe de altă parte – de parasemie. Din aceste considerente, noi propunem, așa cum s-a menționat anterior, ca termenul paralexie, inclusiv paronimie, să fie rezervat numai și numai pentru unitățile care dispun doar de o asemănare formală, iar termenul parasemie numai și numai pentru unitățile lexicale care dispun doar de o apropiere semantică, în timp ce termenul parasemolexie să fie utilizat numai și numai pentru unitățile de vocabular care dispun simultan atât de a asemănare **formală**, cât și de o apropiere semantică. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *familial* adj. „care ține de familie; propriu familiei”, împrumutat din fr. *familial*, derivat al s. lat. *famillia* „familie” și *familiar* „(despre exprimare, limbaj, stil) care este folosit în (sau apropiat de) vorbirea obișnuită; simplu, fără pretenții”, împrumutat din fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *famillia* „familie”; *temporal* adj. „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp”, împrumutat din fr. *temporal*, lat. *temporalis*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp” și *temporar* adj. „care nu durează decât un anumit timp”, împrumutat din fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp”; *a abjudeca* vb. „(titluri, drepturi etc.) anula, a suspenda printr-o hotărâre **judecătorească**”, împrumutat din lat. *abjudicare* și derivat din pref. *ab-* și vb. *judicare* „a judeca” și *a adjudeca* vb. „(bunuri) a atribui persoanei care în cadrul unei licitații oferă o sumă mai mare”, împrumutat din lat. *adjudicare* și format din pref. *ad-* și vb. *judicare* „a judeca” etc.

1.3. În fine, ținem să formulăm încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene cu totul deosebite și, prin urmare, acestea nu trebuie confundate, așa cum se procedează de cele mai multe ori. Paralexia presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, în timp ce paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice, din care considerente fenomenul paronimiei, individualizat prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, necesită a fi denumit parasemolexie, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite parasemolexe. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexie.

2. Fără a insista în mod deosebit, amintim aici contribuția substanțială a acad. Silviu Berejan la studierea și aprofundarea teoriei sinonimiei sau omosemiei, contribuție fără care este imposibil orice studiu asupra omosemiei în limba română și nu numai. La baza definirii și identificării omosemiei savantul pune o serie de factori: semantic, gramatical și funcțional-stilistic (diferențierea lexicului pe axa temporală – arhaisme și neologisme, pe axa spațială – lexic literar și lexic regional, regionalisme sau provincialisme și pe axa socială – profesionalisme, cuvinte de artizanat, termeni tehnici și științifici, cuvinte de jargon, de argou etc.). În vederea identificării unor criterii precise de determinare a gradului de sinonimitate între cuvinte, acad. Silviu Berejan propune o formulă **matematică** în baza căreia poate fi calculat nivelul de apropiere sinonimică, pornind de la numărul de seme coincidente din structura semantică a unităților lexicale luate în **discuție**³.

3. În fine, academicianul Silviu Berejan, bazându-se pe unele studii de semasiologie elaborate de Eugeniu Coseriu și de Otto Duchaček⁴, a supus analizei relațiile existente în semantica unor unități lexicale din componența unor câmpuri lexico-semantice, relațiile respective contribuind în mod direct la identificarea sistemului în lexic. Este vorba despre microcâmpurile sau paradigmele lexico-semantice cu elemente între care există relații **inclusive**, **ierarhice** sau **hipo-hiperonimice**. Acest tip de paradigme lexico-semantice este examinat detaliat în studiile lui Silviu Berejan⁵. În această ordine de idei este edificator exemplul ce urmează. Astfel, în limba română contemporană există următoarele microsisteme lexicale:

Inițial, aceste microsisteme nu dispuneau de arhilexeme sau hiperonime, de aceea sub presiunea sistemului unul dintre hiponime (*oaie* și *câine*), extinzându-și volumul semantic, a devenit hiperonim (*oaie* și *câine*), în funcție de importanța și valoarea denotațiilor respectivi pentru viața cotidiană a fiecărui popor în parte. De altfel, hiperonim poate deveni atât hiponimul feminin, cât și cel masculin. În aceeași ordine de idei propunem să analizăm încă un exemplu:

Substantivul *găină* este moștenit din latină, însă pentru exprimarea opoziției masculin/ feminin din limbile sud-slave a fost preluat substantivul *cocoș*, fapt ce a contribuit la completarea unei celule vide a acestui microsystem lexical și la apariția a unui nou hiponim masculin. Ulterior, a apărut necesitatea identificării hiperonimului respectiv, din care motiv substantivul *găină* și-a modificat sensul, devenind mai abstract și mai cuprinzător și, ca urmare, a avut loc completarea încă a unei celule vide, constituindu-se hiperonimul *găină* pentru microsystemul respectiv.

Analiza **paradigmelor** lexico-**semantice** de acest tip este utilizată cu succes mai ales în procesul de identificare a structurii semantice a cuvintelor polisemantice pentru prezentarea acestora în dicționarele explicative.

6. În concluzie nu avem decât să constatăm că acad. Silviu Berejan, prin cercetările sale, a creat o nouă direcție de cercetare în semasiologie în studiile sale asupra sistemicității în lexic, asupra (micro)câmpurilor lexico-semantice și asupra relațiilor paradigmatică, sintagmatică, derivațională (de formare a cuvintelor sau a sensurilor noi) și inclusive (ierarhice sau hipo-hiperonimice), **toate** acestea constituind un suport teoretic solid în demonstrarea caracterului de sistem al limbii și în continuarea studiilor asupra problemelor enumerate anterior.

Note bibliografice

1. Referitor la relațiile existente între semnificanți și semnificați, a se vedea: Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 96-97.

2. Ibidem, p. 106.

3. Problema în cauză este examinată multilateral în studiul monografic Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973.

4. Coseriu E. *Linguistics and Semantics Current Trends in Linguistics*, 12, Den Haag, 1974, p. 1103-171; Coseriu E. *Studii funcționale al vocabularului*.// Cahiers de lexicologie, XXVII, 1975, II, p. 30-31; Coseriu E. *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*// *Lingvistica modernă în texte*, 1981, p. 34-77); Coseriu E. *Les structures lexématiques*// Probleme der Semantik, hrsg. von W. Th. Elwert, Wiesbaden, 1968, p. 33-61; Coseriu E. *Linguistics and Semantics*// Current Trends in Linguistics, 12, Den Haag, 1974, p. 103-171; Coseriu E. *Sémantique diachronique structurale*// Travaux de linguistique et de littérature, publiées par le Centre de Philologie et des littérature romanes de l'Université de Strasbourg. – Vol. 2. – nr. 1. – Strasbourg, 1964. – P. 139-186; Coseriu E. *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*,

în „Actes du Premier Colloque International de Linguistique Appliquée”, Nancy, 1966, p. 175-217; Coseriu E. *Probleme der structurellen Semantik*// Neue Ausgabe, hrsg. von D. Kastowsky, Tübingen, 1973; Ducháček O. *L’attraction lexicale*// *Philologia Pragensia*. – Praha, 1964. – nr. 1. – P. 65-76. Ducháček O. *Lee relations sémantiques des mots*// *Kwartalnik neofilologiczny*. – T. IX. – Wardzawa, 1962. – nr. 1. – P. 27-34; Ducháček O. *L’interdépendence (interdépendance) et l’intersection du contenu et de l’expression*// *Orbis*. – T. XXI. – Louvain, 1972. – nr. 2. – P. 474-478.

5. Berejan, S. *Paralele lexicale în cadrul unor micro sisteme similare romanice și slave (Analiza confruntativă-contrastivă)*// *Raporturi și paralele romano-slave*. Chișinău, Știința, 1978, p. 74-111.

Mihai Eminescu – lingvist și promotor al limbii literare românești

0. Mihai Eminescu a fost și este un spirit enciclopedic de talie universală, un cărturar în înțelesul clasic al cuvântului. Nu cred să fi existat, în istoria civilizației umane, vreo personalitate care să se fi interesat de un domeniu atât de vast de probleme, **începând** cu științele umanistice și terminând cu cele exacte. Evident, Mihai Eminescu nu a elaborat teorii științifice proprii în domeniile respective, activitatea sa limitându-se, de cele mai multe ori, la conspectarea unor studii din cele mai variate sfere ale activității umane, acestea fiind însoțite, de regulă, de note apreciative sau critice personale, sau la elaborarea unor note, conținând opinii proprii, comentarii, observații sau constatări cu privire la anumite probleme sau chestiuni de o diversitate surprinzătoare. El s-a informat în toate domeniile culturii și ale științei, inclusiv în cele ale științelor exacte și ale naturii. El citea, conspecta și traducea lucrări științifice din cele mai diferite sfere de activitate, așa cum se vede din traduceri științifice cuprinse în volumul *Fragmentarium*, în **care, din păcate**, nu s-a **făcut** distincție între traduceri și lucrări originale¹.

0.1. În ceea ce privește multitudinea sferelor de activitate, Mihai Eminescu se **autocaracterizează** cu modestie francă, fără a face uz de indolența proverbială a germanilor, ci de legendara autoironie franceză, notând: „D. Michalis Eminescu, vecinic doctorand în multe științe nefolositoare, criminalist în sensul prost al cuvântului și în conflict cu judecătorul de instrucție, fost bibliotecar, când a și prădat biblioteca, fost revizor la școalele de ... fete, fost redactor en chef al foii vitelor de pripas și al altor jurnale necitite colaborator”². Vorbind despre știință, Mihai Eminescu o definește în calitate de permanentă rectificare a rezultatelor obținute anterior, susținând că „**știința**: o trecere și retrecere de unități foarte mici, când la un termen fracționar, când la celălalt: o vecinică corectură”³. Este demnă de toată atenția noastră opinia lui Mihai Eminescu în problema identificării unor frapante coincidențe de idei în operele mai multor autori, adică „**coincidența** cea adese uimitoare în pasaje, ba în cugetări organice întregi, a autorilor celor mari”, căci „este *același* om care trăiește în toți, și naturi inferioare cred **cum că** s-a plagiat unii pe alții, pe când poate nici nu s-au citit. Și fiindcă fiecare regăsește **sâmburele** individualității sale în cei mari, crede de datorie a reda comentarii și ramificațiunile individuale ale aceluși sâmbure, de aicea apoi se nasc diferiți glosatori și explicatori, cari de cari mai proști, ale (ai) autorilor mari”⁴.

0.2. Așadar, din analiza notelor și conspectelor de texte din domeniul filologiei putem constata că acestea au un caracter, în general, de însemnări de lucru și sunt consemnate în diferite perioade. Fiind examinate în ansamblu, ele oferă o privire panoramică asupra problemelor de care era preocupat Mihai Eminescu în activitatea sa intelectuală și probează prezența unui cugetător de mare putere speculativă și cu intuiție de anticipație fantastică. Totodată, textele în cauză se evidențiază prin aplicarea metodelor matematice în studiul științelor sociale, poetul fiind astfel un precursor al matematizării științelor sociale.

În același timp, din cele relatate am putea conchide că în prezent încă nu dispunem de o imagine magistrală a personalității culturale și științifice a lui Mihai Eminescu și rămânem în așteptarea unor studii serioase despre Mihai Eminescu filosof, istoric, astrofizician, matematician, fizician, geograf, economist, lingvist, politician, psiholog etc., etc.⁵

0.3. Revenind la tema enunțată în titlul comunicării noastre, ținem să menționăm că autorul „Luceafărului” nu elaborat nicio teorie lingvistică proprie, conspectele, notele și comentariile sale de natură lingvistică constituind un ansamblu luxuriant de probe că autorul lor era preocupat dacă nu de toate, cel puțin de majoritatea problemelor referitoare la limbajul uman. Mai mult, analiza manuscriselor eminesciene demonstrează cu o mulțime de dovezi irefutabile că autorul lor cunoștea toate teoriile și direcțiile de cercetare din lingvistica de până la dânsul și din timpul vieții lui. În această ordine de idei sunt elocvente conspectele poetului care includ studii de Heymann Steinthal, Carl Philipp Moritz, August Friedrich Pott, Moritz Lazarus, Wilhelm von Humboldt etc. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm succint ansamblul de probleme lingvistice care l-au preocupat în mod special pe Mihai Eminescu.

1. Încă în perioada studiilor universitare din Viena și Berlin, Mihai Eminescu a manifestat un interes sporit pentru cele mai variate probleme de lingvistică generală. Textele de această natură se ocupă de originea limbii, de relația dintre limbă și psihicul uman, de structura internă a limbii, de importanța limbii în viața spirituală a națiunilor, de evoluția limbii literare prin emanciparea ei de sub dominația etimologică și sintactică etc.

1.0. Sunt deosebit de valoroase „ notițele ” poetului privind raportul limbii cu psihologia, problemă tratată în mod special în studiile lui Heymann Steinthal, care interpretează limba ca un mecanism psihic. În această ordine de idei urmează să menționăm că poetul conspectează studii sau fragmente din acestea, face note marginale asupra unor probleme sau afirmații lansate de lingviștii secolului al XIX-lea. Astfel, în *Fragmentarium* atestăm mai multe conspecte și note din creația unor lingviști cu renume,

ca **Wilhelm von Humboldt** (studiul *Despre raportul dintre scriere și vorbire*)⁶, **Heymann Steinthal** (studiul *Reflecții introductive privind psihologia popoarelor (ca invitație la redactarea unei reviste de psihologie a popoarelor și de lingvistică)*)⁷, **Heymann Steinthal și Carl Philipp Moritz** (studiul *Despre verbele impersonale*)⁸, **Heymann Steinthal** (studiul *Asimilare și atracție în lumina psihologiei*), **August Friedrich Pott** (studiul *Despre varietatea expresiei lingvistice după sunet și noțiune*), **Moritz Lazarus** (studiile *Condensarea gândirii în istorie și Câteva idei sintetice despre psihologia popoarelor*)⁹ etc.

1.1. În opinia lui Mihai **Eminescu**, limba este un fenomen eminent social, susținând că „arta de a governa = arta de a armoniza interesele claselor societății, și aceasta pentru că tot ce este, este un rezultat al societății: limbă, spirit, învățătură, avere, civilizație, putere”¹⁰. Ca fenomen social, limba este de o importanță decisivă în procesul de constituire și de existență a națiunilor, întrucât „cine zice un popor zice mult: oamenii vin la un semnal dat în limba națională. Își **dirigă** deodată și spontan forțele lor colective într-o singură **direcție** de mișcare”¹¹, căci „eu e Dumnezeu. Națiunea mea e lumea, cum fără eu nu e Dumnezeu, astfel fără națiunea mea nu e lume. Națiunea – acest complex de euri”¹². Așadar, limba și **națiunea**, deși nu sunt identice, constituie o unitate de fenomene interdependente, așa încât nu există națiune fără limbă, tot așa cum nu există limbă fără națiune. Mai mult, **pentru** Mihai Eminescu „spirit și limbă sunt aproape identice, iar limba și naționalitatea asemenea”¹³. Pornind de la ideea că „într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea: „așa voiesc să fiu eu și nu altfel”, el se întreabă: „oare s-ar fi născut alte limbi pe pământ?”. Tocmai din aceste considerente, Mihai Eminescu conchide: „simplul fapt că noi românii, câți ne aflăm pe pământ, vorbim o singură limbă, **«una singură»** ca nealte popoare, și aceasta în oceane de popoare străine ce ne înconjură, e dovadă destulă și că așa voim să fim noi, nu **altfel**”¹⁴. Și ca un corolar al interdependenței dintre limbă și națiune, M. Eminescu susține: „Daci sau romani, romani sau daci: e indiferent, suntem români și punctum. Nimeni n-are să ne-nvețe ce-am fost sau ce-am trebuit să fim; voim să fim ceea ce suntem – români”¹⁵, din care cauză „limba și naționalitatea românească vor pieri deodată cu românul material, cu stingerea prin moarte și fără urmași a noastră, nu prin deznaționalizare și renegațiune”¹⁶. Acesta ar fi un argument în plus pentru ca „amicii” noștri și rătăciții dintre noi să renunțe la existența unui popor „moldovenesc” și a unei limbi „moldovenești”.

1.2. Luând în discuție problema originii limbii, Mihai Eminescu susține, în cunoștință de cauză, că „teoria cu privire la formarea limbii se află

în afara domeniului acesteia, situându-se mai degrabă în cel al antropologiei”¹⁷. În continuare, autorul menționează că cercetările antropologice în problema originii limbii „se întind retrospectiv până în preistorie, dar nu contactează punctul originar; iar vestita maximă a voiajului Palgrave că niciodată nu ne vom extinde cercetările până la trecutul lipsit de vorbire apasă greu asupra lui”¹⁸.

Mihai Eminescu este de părerea că unitățile inițiale de limbă au fost verbele, dat fiind că „în urmă cu mai bine de 2000 de ani, gramaticii indieni deja au derivat cuvintele limbii lor din rădăcini, iar aceste rădăcini le-au reunit în tabele care aparțineau tuturor limbilor sferei popoarelor indo-europene, ce luaseră ființă pe respectiva bază. Aceste rădăcini însă conțin toate noțiunile ce țin de verbe. Cât de remarcabil acest fapt!”. În baza acestui fapt, el ajunge la o concluzie care pare îmbatabilă până în prezent: „toate verbele exprimă o schimbare în spațiu, o mișcare sau opoziție din mișcare, constanța unei stări. La început a fost fapta – s-ar putea spune. Fapta a fost cel dintâi obiect al observării și al denumirii, întrucât orice mișcare în spațiu poate fi recunoscută doar prin intermediul ochiului, atunci limba omenească își are obârșia în ochiul omenească”¹⁹.

1.3. În opinia mai multor oameni de cultură, limba este componenta principală a existenței individului, căci doar ea îl face pe om să fie om, fără această componentă determinantă omul încetează a fi om, întrucât „numai acolo unde există limbă există lume” (Martin Heidegger). Tocmai din aceste considerente, acad. Mihai Cimpoi, pornind de la comunitatea de idei existente în creația lui Mihai Eminescu și cea a lui Martin Heidegger, ajunge la concluzia că limba este „casa ființei noastre” sau „locul de adăpost al ființei”²⁰. Pornind de la ideile lansate de Eminescu și Heidegger, acad. Mihai Cimpoi constată că omul se comportă ca și cum el ar fi creatorul și stăpânul limbajului, în timp ce, dimpotrivă, limbajul este și rămâne stăpânul lui și își bazează constatarea pe următoarele afirmații ale lui Mihai Eminescu: „Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră...”²¹; „Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte – nu după fantezia sau inspirația noastră momentană – ci după ideea în genere și în amănunte – care-a predominat la zidirea sanctuarului – astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească”²² și pe cele ale lui Martin Heidegger: „Omul se poartă ca și cum el ar fi făuritorul și dascălul limbii, când de fapt ea rămâne stăpâna omului. Atunci când acest raport de subordonare se răstoarnă, omul ajunge să urzească ciudate mașinațiuni”, „Limba este domeniul (templum), adică locul de adăpost al Ființei. (...) Deoarece limba este locul de adăpost al Ființei, noi ajungem la ființare străbătând neîncetat acest loc de adăpost”²³.

1.4. În fine, urmează să amintim că pentru Mihai Eminescu limba este valoarea supremă a unui popor, acesta din urmă având nevoie „de un tezaur sufletesc, de un reazem moral într-o lume a mizeriei și durerii”, iar acest tezaur „i-l păstrează limba sa”, căci „în limba sa numai i se lipsesc de suflet preceptele bătrânești, istoria părinților săi, bucuriile și durerile semenilor săi” și „numai în limba sa omul își pricepe inima pe deplin”²⁴. Astfel, poetul ajunge să definească limba în calitate de „copie a sufletului uman, despre care ne redă, în articulațiile și în legăturile ei tainice, o icoană fidelă”²⁵ și ca urmare limba este declarată drept „cea mai mare capodoperă a instinctului uman – o capodoperă în dublă privință, prin faptul că o substanță materială sugerează un interior ideal”²⁶.

1.5. Mihai Eminescu s-a interesat în mod special de filosofia limbii și, fără a elabora studii personale în acest domeniu, a conspectat, așa cum am constatat mai sus, unele cercetări semnate de Heymann Steinthal, Carl Philipp Moritz, Franz Bopp etc. În opinia lui M. Eminescu, reprezentarea psihică, ca și corelativul său verbal – cuvântul, este „indiferentă în orice simpatie sau antipatie, ea nu e nici bună, nici rea, e inocentă ca și copilul”²⁷, întrucât „vorbirea ca atare, în și pentru sine, gura, tonul, nu au în ele nimic nociv”, „nu cuvântul repugnă sau atrage, căci citite din interes filologic într-o carte, să zicem, cuvintele nici nu se atrag și nici nu se resping prin sentimentele de care sunt animate, ci vă interesează doar ca formă pură, în vederea cercetării lor, cuvântul nefiind altceva decât formă”²⁸.

Totodată, M. Eminescu, sub influența cercetărilor realizate de lingviștii citați, face o distincție netă între conținut și formă, distincție care va deveni un procedeu de bază în lingvistica modernă începând cu Ferdinand de Saussure, afirmând următoarele: „Conținutul constă din senzații și din reprezentările și noțiunile formate de acestea, alături de afectivitatea care le este inerentă. *Forma constă din trecerea acestui conținut prin conștiință sau din condiția elementelor acesteia*”²⁹. Pornind de la aceste distincții, autorul conchide că **specificitatea** unui popor „se manifestă atât în **conținut**, cât și în formă, dar în aceasta din urmă se exprimă mai original, mai rafinat și mai profund. Astfel toate elementele care constituie conștiința poporului – religie, moravuri, concepție ș. a. m. d. – sunt un conținut de idei; numai limba însă înfățișează, pe lângă conținutul reprezentărilor reflectat în cuvinte, de asemenea forma ideilor, dinamica gândirii, în flexiunea cuvintelor și în sintaxă” și ca urmare „limba nu include doar concepția despre lume a poporului, ci redă și imaginea activității contemplative însăși”³⁰.

Relația dintre formă și conținut are, în opinia lui Mihai Eminescu, ca și pentru F. de Saussure, un caracter arbitrar; căci „toate noile cercetări conduc la importantul adevăr că sensul cuvântului nu stă în **nicio**

relație intimă și necesară cu sunetele sale și poate că niciodată nu stă într-o relație permanentă”, „de aceea ajungem la surprinzătoarea înțelegere a faptului că asupra accepției și semnificației unui cuvânt hotărăște doar uzul limbii”³¹. Ceea ce am putea obiecta în această privință ar fi faptul că relația dintre formă și conținut, deși este arbitrară din **punctul** de vedere al originii, are un caracter obligatoriu, necesar (Emile Benveniste), întrucât orice unitate lexicală poate exista numai în virtutea existenței unei relații obligatorii consacrate în comunitatea **respectivă** între o formă dată și un conținut dat.

1.6. Fiind un bun cunoscător al realizărilor recente din lingvistica europeană, Mihai Eminescu nu a putut rămâne indiferent față de lingvistica comparată care își datorează apariția studiilor lui W. fon Humboldt, Franz Bopp etc. și care este rezultatul unei sinteze a datelor obținute prin cercetările asupra limbilor vechi și noi, din Europa și Asia. Comparându-se structura gramaticală a limbilor vechi cu cea a limbilor noi din America și Asia, s-a ajuns la concluzia că limbile evoluează neîncetat, iar comparația dintre diferite limbi demonstrează că unele seamănă destul de mult între ele și în baza acestui fapt a fost formulată o concepție fundamentală pentru lingvistica modernă: limbile descoperite în Asia și America conțin unele elemente asemănătoare și acest lucru nu este altceva decât rezultatul procesului de diversificare a unor limbi mai vechi, cunoscute și studiate din texte.

Făcând referire la Max Müller, Mihai Eminescu susține că filologia, inclusiv lingvistica, însușindu-și metoda comparativ-istorică, a devenit „o știință exactă”³². Luând în discuție adjectivele, M. Eminescu constată că limba germană, în raport cu limbile clasice (greaca, latina, sanscrita) și cu cele romanice, nu posedă **capacitatea** de a substantiviza adjectivele³³. Tot în acest **context** este necesar să amintim observațiile comparative ale lui M. Eminescu cu **privire** la limba maghiară, caracterizată prin flexiune turanică, dicționar slav și sintaxă germană, în timp ce limba română dispune de flexiune traco-ilică și dicționar latin al limbii în circulațiune³⁴.

1.7. Fiind contemporan al psihologismului lingvistic, Mihai Eminescu nu identifică gramatica nici cu sistemul logicii sau al metafizicii, nici cel al psihologiei³⁵, „întrucât formele proceselor psihologice ale conștiinței noastre nu se transpun direct în sunet și nu formează forme gramaticale, limba nu e unealtă directă a conștiinței în legătura sa mecanică cu organele fonatoare; dimpotrivă, ea este prima răsuflare a *conștiinței de sine*; nu e pură devenire în spirit, ci primul act al spiritului – **tot** exteriorul și tot interiorul, **procesele** senzoriale, ca și cele logice și psihologice sunt simplă materie prin care și în care spiritul își încearcă pentru întâia dată puterea sa alcătuitoare”³⁶. Și în continuare menționează că „a da formă înseamnă a-și

însuși, a **percepe**”, de aceea „nu există nimic metafizic, nimic psihologic în limbă, ea este însă a percepție artistică, firește instinctivă a oricărei ființe și deveniri în **natură** și spirit” și ca urmare „limba propune la fel de puțină psihologie, ca și fizica; cine o studiază nu vede niciodată cum conține ea viața naturală și pe cea **sufletească**. Dar motivele pentru care face asta așa sau altfel nu se pot înțelege decât prin psihologie, și cum tot psihologic tratăm și ideile și străduințele individuale”³⁷.

2.0. Caracterul unitar al limbii române este o realitate indiscutabilă. Mai mult, se consideră că tocmai limba română „a fost și este de-a lungul istoriei noastre zbuciumate cimentul indestructibil al unității noastre, a românilor de **pretutindeni**, mai ales atunci când a trebuit, prin vitregia destinului, să trăim multe secole în țări cu nume diferit, până când unirea cea adevărată din 1918 a consfințit realitatea istorică a poporului român în statul **național** unitar, – **act** istoric de consfințire a dreptății noastre”³⁸. Tot în această ordine de idei, readucem în memorie faptul că noi, românii, așa cum susține undeva istoricul Neagu Djuvara, „suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeași limbă de la Nistru până la Tisa, lucru care nu se întâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi cimentul este limba!” Ideea unității limbii române este susținută și de lingviști de marcă. Astfel, academicianul Iorgu Iordan susține că „pe teritoriul lingvistic românesc nu există o diversificare atât de adâncă, încât să dea naștere unui fel de bilingvism, adică la situații în care vorbitorii unui grai să vorbească acasă graiul local, iar atunci când depășesc zona acestui grai să fie nevoiți a folosi limba comună a întregului popor ca pe o altă limbă, nici în ceea ce privește fonetismul, nici în ceea ce privește lexicul, nemaivorbind de sistemul lexical”³⁹. Încă mult înainte, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, George Barițiu, adresându-se oamenilor politici din Imperiul Austro-Ungar, susținea că între limba vorbită în Moldova, Muntenia și Ardeal nu există nici atâta deosebire cât există între limba germană vorbită în Viena și cea vorbită la Berlin.

2.1. Tocmai în baza celor afirmate de cei nominalizați anterior putem susține cu toată convingerea că Mihai Eminescu s-a dovedit a fi, și de această dată, un predecesor al ideilor privind unitatea răspândirii teritoriale a limbii române: „Limba română e unica în Europa care n-are **propriu**-vorbind dialecte. Pe-o întindere de pământ atât de mare, despărțiți prin munți și fluvii, românii vorbesc o singură limbă”⁴⁰. În același timp, poetul nostru este conștient de valoarea limbii scrise în procesul de unificare a limbii. Astfel el susține că „unitatea actuală a **limbii** vorbite, deși e în parte un merit special al **epocii** lui Matei Basarab, dovedește totuși că

și în această privire erau elemente cu totul omogene, preexistente limbii bisericești, cari înclinau a căpăta o singură formă scrisă. Organografic vorbind limba era aceeași; numai termenii, materialul de vorbe diferea pe ici pe colo⁴¹. Anume unitatea limbii i-a permis poetului să identifice „o unitate de origini etnice”⁴² a poporului român⁴³.

2.2. Pentru a demonstra unitatea poporului român, poetul apelează la probe de toponimie, menționând că „există multe indicii, atât în numirile localităților și râurilor, precum și în alte împrejurări, cari denotă o unitate a neamului românesc preexistentă formațiunii statelor noastre”, căci „pe când găsim în Țara Românească *Argeșul*, găsim tocmai în nordul Daciei un pârâu numit *Argestrul* care se varsă din stânga în Bistrița, râu ce izvorăște din Maramureș. Pe când în Țara Românească aflăm *Câmpulungul* ca ținut și descălecătoare, aflăm în Bucovina, în creierul munților, un *Câmpulung* tot ca ținut și descălecătoare”⁴⁴.

2.3. În fine, Mihai Eminescu argumentează existența unității etnice și de limbă a neamului nostru prin prezența unui drept cutumiar comun pentru toți românii: „Înainte sau abia după formarea statelor române vedem românii de sub Coroana Ungariei pretinzând să se judece între ei după dreptul lor propriu, jus Olachale sau Olachorum; o cerere analogă fac moldovenii ce pribegise în Polonia, să se judece după dreptul românesc. Și aceasta când? Pe la 1380. Care-a fost acest drept consuetudinar la carele ei țineau cu sfințenie, fie sub coroana Ungariei, fie sub a Poloniei? El n-a fost scris niciodată; era atât de viu în conștiința poporului, atât de necontestat de nimenea, încât niciunul din vechii noștri Domni n-au găsit de cuviință să-l codifice”⁴⁵.

2.4. În notele poetului, unitatea limbii române este examinată în paralel cu identitatea poporului român. Unitatea de limbă a fost determinată de „cărțile bisericești, tipărite în Ardeal, în Moldova, în Țara Românească”, care au oprit „procesul de diversificare și de dialectizare a graiului viu” și în urma acestui fapt limba „primește prin cărți o normă unitară în rostire și în scriere, căci, printr-un instinct fericit, traducătorii și scriitorii originali aleg ca model dialectul cel mai arhaic al românilor, cel vorbit în Țara Românească și-n o parte a Ardealului, căci la cel mai vechi din toate se puteau reduce, ca la un prototip, dialectele ce încercau a se forma pe atunci”⁴⁶. Mai mult, poetul crede că acesta poate fi considerat drept „un instinct de adevăr” sau chiar „cunoștința limbei latine care i-a îndemnat la aceasta”, atribuindu-i o importanță deosebită în acest proces de unitate literaturii populare, „a cărei răspândire uniformă nu e de tăgăduit. Aceleași balade ce s-au cules în munții Moldovei sau ai Ardealului s-au aflat, în variante, în Dobrogea, încât se constată că piesele nemerite de literatură populară aveau tendința de-a se răspândi la toți românii”⁴⁷.

3.0. În probleme de istoria limbii române, Mihai Eminescu, bazându-se pe materiale documentare din domeniul istoriei, afirmă că „e indiferentă chestiunea dacă elementele ce compuneau acest sâmbure de popor modern erau tracice și latine sau latine și ilirice, destul numai că, din al VI-lea secol după Hristos, la năvălirea avarilor în Tracia (a. 579) oastea condusă de Martin și Comențiol e compusă din oameni ce vorbesc românește”. Totodată, M. Eminescu constată, pe bună dreptate, că „în limba română se găsesc însă tocmai elementele unei latinități arhaice, ce nu se putuse păstra decât tocmai numai în Italia și nu la cei ce-n-vățau limba clasică a statului”⁴⁸.

În procesul de refacere a unor forme lexicale sau gramaticale se cer cunoștințe lingvistice profunde, întrucât „consistența unei limbi începe cu scrierea ei”, dat fiind că „elementele primite în această scriere, nouă fiind chiar, devin consistente și rămân în limbă, dacă nu contrazic cu direcțiunea spirituală a poporului. Ele nu trebuie să coincidă cu natura limbei, ci numai să nu-i contrazică” și ca urmare „limba română de-aceea s-a depărtat și s-a înmuiat așa de latină, pentru că așa de lungă vreme nu a fost scrisă”⁴⁹.

3.1. O atenție deosebită merită opinia lui M. Eminescu despre legitățile de evoluția cuvintelor moștenite din limba latină și a celor împrumutate din slavonă în limba română: „sigur e că, deși au multe elemente slavone în limbă, nu sunt slavi. Cuvântul pentru care nu sunt și nu pot fi slavi este linguistic. Legile după cari cuvintele latine s-au prefăcut în cuvinte românești și-au sfârșit demult evoluțiunea lor; în momentul în care românii au primit cuvinte slavone, limba lor era formată de secole deja, încât, deși cuvintele slavone sunt vechi, ele nu s-au asimilat nici până în ziua de azi cu limba noastră, excepție făcând de vreo patru sau cinci vocabule cari privesc păstoria”⁵⁰.

3.2. Deși Mihai Eminescu, vorbind despre originea etnică a românilor, neagă „coborârea” lor „din traci”⁵¹, fiind totodată sigur că „s-ar putea deduce numai un singur lucru. La popoarele din Dacia, neexceptând pe cel român, trebuie să se afle urme de fonologie dacică”⁵², totuși el, pornind de la studiile elaborate de lingvistul sloven Franz von Miklosich, identifică anumite coincidențe lexicale și fonetice existente în română și în albaneză. Mai întâi, el consideră poporul albanez și limba albaneză ca provenind din aceleași triburi antice ale tracilor ca și poporul român și, respectiv, limba română: „Amestecul foarte mare și pestrîț al limbei albaneze, care întrece pe al celei engleze, se va fi născut din două împrejurări cari concurg: întâi din vechimea poporului însuși, care în viața sa lungă a avut ocazia de-a primi foarte multe influențe străine, al doilea din numărul cel mare al popoarelor cari parte coexistă, parte au locuit pe rând în Peninsula Balcanică. Din limbă se dovedesc nenumărate atingeri cu cea română vorbită în evul mediu de

poporul nostru, foarte numeros pe atunci în Peninsula⁵³. În continuare, M. Eminescu constată că în urma analizei a 261 de numiri albaneze de animale, au fost identificate 47 de unități lexicale care „se ating cu cuvinte românești, multe cu alte cuvinte romanice, 21 italiene, 41 vechi grecești, înrudite însă originar, 38 medii și neogrecești. Dintre toate abia 30 se păreau de origine curat albaneză”⁵³. Cu acest prilej, cărturarul nostru afirmă că „tracii și ilirii erau popoare înrudite. Descendenții ilirilor sunt albanezii actuali, din traci s-au născut românii”⁵⁴. Referindu-se la F. fon Miklosich, el atestă „vreo 50 de cuvinte cari parte sunt comune albanezilor și românilor, parte au în amândouă limbile o formă și un sens deosebit”, în timp ce „un număr însemnat de cuvinte latine au trecut de la români nu numai în limba bulgară, ci în toate limbele peninsulei”⁵⁵, ca în fine să conchidă „cum că albanezii și românii sunt unul și același popor, însă unii au păstrat limba tracă, iar cei din urmă și-au apropiat dialectul latin vulgar, nu mai e azi nicio îndoială”⁵⁶.

3.3. Mihai Eminescu este probabil prima personalitate din cultura noastră care a evidențiat în mod special importanța literaturii religioase pentru istoria limbii și pentru procesul de creare a limbii literare românești. Astfel în *Timpul* din 6 mai 1880, el afirmă că „limba *literară*, nu cea grăită în societatea cultă, limba cronicarilor și a legendelor e pe alocurea de-o rară frumusețe. Multe texte, și bisericești și laice, au un ritm atât de sonor în înșirarea cuvintelor încât e peste puțină ca frumusețea stilului lor să se atribuie întâmplării și nu talentului scriitorului și dezvoltării limbii”. În același timp, el conștient de valoarea „*stilistică și lexicală*” a cărților vechi, „căci nu sunt scrise supt influența **limbilor moderne**, cel puțin nu a celei franceze, și se găsesc în ele locuțiuni care încep a dispărea din limba de astăzi și se înlocuiesc prin șabloane din **frază** străine **dezvoltării** de până-acum a **limbii** noastre”, iar valoarea lexicală a acestora se manifestă „prin mulțimea de cuvinte originale, pe care scriitorii bisericești și laici, siliți să recurgă la propriile mijloace, le **întrebuințează** în compunerile lor”⁵⁷. În *Timpul* din 14 august 1882, poetul observa: „cărțile bisericești, tipărite în Ardeal, în Moldova, în Țara Românească, opresc procesul de diversificare și de dialectizare a graiului viu”⁵⁸.

3.4. Consemnând faptul că treptat „au început a se recunoaște însemnătatea limbii cărților bisericești”, poetul face o analogie cu situația din istoria limbii germane, constatând că „din deosebitele și variile dialecte ale limbei germane de pildă, unul a ajuns să domineze și să devie limbă literară și de stat, aceasta este a se mulțumi mai cu seamă *Bibliei* lui Luther. La începutul secolului trecut, în al XVII-lea chiar, limba germană se poate zice că încetase de-a mai exista. Cine deschide cărțile scriitorilor din acei timpi află un jargon în care întregă averea lexicală, sintaxa chiar

a limbei erau alterate și falsificate de mii de fraze franțuzești sau latinești; reprezentantul de căpetenie al unei limbi germane literare, curate, era *Biblia* lui Luther”, ca în fine să ajungă la următoarea concluzie: „La noi lucrul s-a petrecut într-un mod analog. Epoca reformațiunii, răspândindu-se prin periferii, au ajuns în Ardeal; calvinii începuseră a traduce cărți bisericești în românește, pentru a atrage la Reformă și poporul românesc. Ei bine, biserica și Domnii noștri au combătut Reforma cu armele ei proprii. Au pus a se traduce cărțile bisericești în limba românească, au introdus limba poporului în biserică și stat, în locul celor străine hieratice. Dacă chiar ar fi existat înclinări de dialectizare a limbei noastre, ele au încetat din momentul în care biserica au creat limba literară, au sfințit-o, au ridicat-o la rangul unei limbi hieratice și de stat. Din acel moment trăsătura de unitate a devenit și a rămas limba și naționalitatea, pe când înainte românul înclina a confunda naționalitatea cu religia”. Aceste **speculații** teoretice urmăresc mai multe scopuri, dar în primul rând demonstrează necesitatea retipăririi „cărților bisericești cu caractere latine”, întrucât „tipăriăturile vechi au început a se afla cu greutate”, de aceea Mihai Eminescu susține acțiunea Sfântului Sinod în această direcție, fiind de părerea că „limba cărților bisericești va fi supusă unei revizurii în ceea ce privește slavismi tehnici, nejustificați și nepricepuți nici pân-în ziua de azi de popor. Cuvinte populare romanice se vor introduce în locul termenilor slavonești, cuvinte înțelese de toți; frazelor li se va da pe ici colo orânduirea ce li se cuvine după geniul limbei noastre, înlăturându-se traducțiuni servile și prea *ad literam*; c-un cuvânt, ferindu-se în mod egal de neologismi dar și de barbarismi slavonești sau de altă origine, revizuitorii cărților vor avea în vedere atât avutul propriu al limbii populare cât și arhaismi aciaa cari se pot reintroduce fără alterare a înțelesului”⁵⁹.

3.5. Mihai **Eminescu** demonstrează o subtilă cunoaștere a istoriei limbii române, evidențiind straturile constitutive ale limbii române, căci „românii au răsărit dintre slavi ca insula... din mare”⁶⁰. Astfel, el distinge mai întâi un strat „primar fonologic”, un strat „secundar bisericesc – o limbă mai nouă”, un strat „terțiar malorosian-polon” și un strat „cuaternar rusesc administrativ-juridic”, iar în concluzie afirmă în termeni metaforici că „pe covățelele acestei insule au rămas într-adevăr lacuri de apă de mare, care însă, prin afluența izvoarelor de apă dulce, s-au schimbat cu mult: pozitiv este însă că insula toată era odinioară sub mare”⁶¹.

În fine, făcând referirile de rigoare la studiul lui F. fon Miklosich *Die slavischen Elemente im Rumanischen*, tipărit la Viena în 1861, poetul rezumă câteva din tezele savantului sloven. Pornind de la ideea că „toate limbile câte se vorbesc păstrează o seamă de însușiri filologice cari, nefiind nici de origine greacă, nici romană, nici slavă, nu pot să fi ieșit din senin, ci trebuie să fi fost proprie unui popor care-a dispărut acum, trebuie să

corespundă c-o realitate etnică care-a existat în trecut, c-un corelat etnic”⁶², el ajunge la concluzia că aceste particularități de limbă „numai în limba albaneză...par a fi cu totul originare și, fiindcă această limbă este totodată cea mai veche din peninsula, putem trage concluziunea îndreptățită că aceste proprietăți indicate mai sus s-au născut fără îndoială **dintr-un** element înrudit cu limba albaneză, așadar dintre-o limbă străstrăveche, dispărută azi, din limba *traco-ilirică*”⁶³. În baza acestui fapt, M. Eminescu susține că „limba traco-ilirică este temelia și substratul peste cari s-au superpus deosebite pături lingvistice, dar aceste din urmă, cu toată superpunerea, sunt în chiar esența lor modificate prin acel substrat”⁶⁴. În continuare, M. Eminescu distinge următoarele substraturi de limbă: „substrat: traco-iliric; pătura imediat superpusă: latina, la bulgari: substrat traco-iliric; pătura superpusă: paleoslavă, a doua pătură: **finotătară**, la grecii din Morea: **substrat** traco-iliric, pătura superpusă: elină, paleoslavă, albaneză, română, la serbi, muntenegreni, dalmațieni, bosniaci, croați: substrat: traco-iliric, pătura superpusă: limba lehitică a hrovaților (aduși în Imp. Bizantin în timpul avarilor), la albanezi: substrat: traco-iliric, pătura: traco-ilirică”⁶⁵. Și, în fine, poetul enumeră acele proprietăți ale structurilor limbilor balcanice care **demonstrează** existența unui substrat etnic și lingvistic comun:

„1) Formațiunea caracteristică a viitorului cu un *verbum volendi* (*vouloir, wollen*), comună limbilor albaneză, română, neogreacă, bulgară și sârbă.

2) Lipsa și circumscrierea infinitivului în **limbile** albaneză, bulgară, neogreacă, ba uneori în cea română și cea sârbă chiar.

3) Însemnarea genitivului și a dativului cu aceeași formă (în limbile albaneză, română și bulgară).

4) Așezarea articolului *după nume*, unde ține locul terminațiilor declinațiilor.

Articolul albanez definit: masc. *i*, fem. *e*; articolul albanez nedefinit: *ṭ* Articolul român: masc. *l, le*; fem. *a, oa* Articolul bulgar: *ṭṭ, ta, to*.

5) Frecvența sunetelor *ă* și *î* în limba albaneză și română și în dialectele bulgarilor apuseni.

6) Schimbarea deasă a lui *l* în *r* în limba albaneză, română, neogreacă – mai rar în cea bulgară”⁶⁶. În plus, poetul identifică încă o serie „de fenomene analoge în sintaxa acestor limbi. Dar și mai multe puncte de atingere sunt între limba albaneză și cea română. Astfel este fecunditatea în diftongi (Doppellaute); apoi tensiunea vocalelor din *e* în *ea* (*tem, teamă*); din *o* în *oa* (*om, oamenii*); *au* (în limba albaneză *ua, au*); nazalizarea vocalei de lanț; eliminarea lui *l* înaintea lui *i* consonans (*fii* în loc de *fili, găină* în loc de *galina, cai* în loc de *cali, văi* în loc de *văli, moi* în loc de *moli*); schimbarea lui *r* în *n* (*senin* în loc de *serin*)”⁶⁷.

4. Sunt demne de toată atenția opiniile poetului în problema ortoepiei și ortografiei limbii române. În această ordine de idei, el constată că „deși rostirea normală a limbei românești e indicată fără abatere prin scrierile din veacurile trecute, totuși românii moderni n-au găsit încă mijlocul de a o scrie în mod unitar. Câte capete, atâtea ortografii. Literatura populară stagnează, căci afară de doi-trei scriitori nimeni din noi nu mai e 'n stare a reproduce graiul viu al poporului”⁶⁸. Poetul este conștient că unificarea ortografiei limbii române este „treaba filologiei române; tot astfel e treaba ei de-a căuta originile cuvintelor”⁶⁹. M. Eminescu definește ortografia drept „oglină a pronunției aceleia care s-a recunoscut de cătră poporul întreg ca ortoepică, și aceasta nu prin convenție, ci în mod *istoric*, ea trebuie să păstreze acest caracter. Filologia poate schimba într-o-câtva *ortoepia*, și atunci ortografia [î]i urmează pe această cale”⁷⁰.

4.1. În relație directă cu istoria limbii se află etimologia unităților de vocabular, pentru care poetul a manifestat un interes aparte, explicând originea substantivului *cuvânt* prin lat. *conventus* „adunare de oameni”. Cu această ocazie el afirmă că „noțiunea nouă a găsit o manta spânzurată-n cui, vorba veche, și-a îmbrăcat-o. Ea are cu totul alt înțeles decum l-avea vorba înainte”. Tot așa el derivă verbul *a lega* din substantivul *lex*, iar expresia *a se tăvăli de răs* o consideră o expresie foarte adevărată, întrucât „cine râde din toată inima, aceluia-i vine gustul să se tăvălească pe jos”⁷¹.

4.2. În numărul din 26 aprilie 1878 al „Timpului”, Mihai Eminescu prezintă *Noul a-b-c-dar românesc* de Vasile Petri, apărut la Sibiu 1878, și insistă în mod special asupra ortografiei acestui abecedar, evidențiind ca fiind pozitiv faptul că autorul a adoptat „ortografia de dincoace de Carpați”⁷². Vorbind despre interdependența dintre ortografie și ortoepie, poetul susține că „unitatea «ortografică» este pentru noi românii un bun mare, la care trebuie să tindem cu toți cu orice preț” și se pronunță pentru **utilizarea** consecventă a semnelor diacritice, **întrucât** „în cărțile cu ortografie fără semne școlarii începători sunt nevoiți a ceti cuvintele cari conțin sonori derivate «de două ori», o dată așa cum ele se prezintă ochiului d. e. *saratura*, apoi așa cum le dictează auzul românesc: «sărătură». Chiar și etimologiști pronunțați ca d. Bariț încă recunosc «că pentru începători este greu a ceti fără **semne**» (*Observatorul*, nr. 8)⁷³. În funcție de relația dintre ortoepie și ortografie, poetul examinează neologismele care „se pronunță adeseori cu totul fals, mai ales când învățătorii nu știu latinește. Astfel am auzit însumi cum elevi și învățătorii pronunțau: *timpurii* în loc de *timpuriiu*, *amiciiță* în loc de *amiciiție* etc., pentru că era scris, *timpuriiu*, *amicetia*. Unii mai pronunțau «gerunz»!, alți «gerundiu», unii «concoarză», alții «concordie» etc. Tot așa, de nu mai rău, o pățim cu *numele proprie*; R. D. canonic Șerban din Gherla cetea la un esamen în Năsăud consecințe

Țășeni în loc de *Titieni* (numele unui învățător)⁷⁴. În continuare, sunt prezentate avantajele **ortografiei** din secolele precedente, dat fiind că „bătrânii”, „luând limba astfel cum crescuse ea în propria ei individualitate”, „au creat o ortografie pentru români cum ea nu are păreche în **niciuna** din limbile moderne. Înzestrați cu o fineță nemaipomenită a auzului și cu un bun-simț de care noi ne-am înstrăinat de mult, ei au simțit care dialect anume – dacă putem numi dialecte deosebirile dintre noi – este acela ce trebuie cultivat. Moldoveni și munteni au tipărit în veacul al șaptesprezecelea cărți care, ca oglindă a pronunției vie, admise ca clas, nu lasă nimic de adaos și nimic de scăzut. Abia în epoca fanarioților, sub înrăurirea nimicitoare a lor, limba începe a-și pierde unitatea ortoepică și tinerețea ei naivă care strălucește în cronicari. Dar pe la capătul domniei fanariote românii de peste Carpați încep să învețe latinește și, mișcați de o ură neînțeleasă contra bietelor semne cari nu le păcătuise nimic și a bietelor cuvinte cu care poporul în curs de atâtea veacuri își făcuse locuțiuni, proverbe, cântece și povești, învățații au năvălit să stingă de pe fața pământului acea minunată operă la care contribuise milioane de capete, în mare parte foarte bine formate, și zeci de cărturari cu bun-simț și cu auz credincios⁷⁵”.

4.3. Mihai Eminescu a identificat cu acribie de lingvist deficiențele ortografiei „etimologice”, menționând că:

„1. Ortografia etimologică nu este destul de *precisă*, în ceea ce privește mai ales scrierea sunetelor derivare; de unde urmează că multe cuvinte nici nu să pot ceti îndată corect. Cum să va scrie după ortografia etimologică d.e. *mușcă*, ca să nu să citească nici *mușcă*, nici *musică*? Tot așa e cu cuvintele: *pișcă* și *pisică*, *moșie* și *moașă*, *pasiune* și *pășune*, *mană* și *mână*, *paturi* și *pături*, *satul* și *sătul*, *urzeau* și *urdeau* (a *urdi*, a *face urdă*), *coseau* (iarba) și *să coșeau* (pânila în cuptor), *mințeau* și *aminteau* etc. Cum să vor scrie, tot cu acea ortografie, cuvinte ca: *ești*, *foști*, *aștept*, *pușcă*, *triță*, *știucă*, *șder* etc. Și mai rău stăm cu numele proprii, în privința cărora nu putem consulta nici legătura cuvintelor, nici simțul nostru limbistic...”;

„2. Lângă acest neajuns să mai adaogă unul cu mult mai greu în consecințele sale, căci privește *frumusețea* și chiar *unitatea* limbei române, înțelegem neajunsul că ortografia etimologică, după natura ei, nu regulează întru nimic *pronunțarea limbei*. Astfel noi românii «**ungureni**» ne-am deprins a pronunța: *năciune*, *educăciune*, *enărăciune*, *comișune* etc., în credință negreșită că tot astfel pronunță și ceilalți români fără excepțiune. După ce însă am început a ceti cărți și foi din România, scrise cu semne, am aflat spre surprinderea noastră că ei urmează alt mod de pronunțare, și adecă: *națiune*, *educațiune*, *enarațiune*, *comisiune* etc. Ei mai pronunță; *Zeu*, *zi*, *zic*, *și*, *ieșire*, *singur* etc., iar nu ca noi: *Zău*, *zî*, *zâc*, *și*, *ieșâre*, *sângur* etc.; în un cuvânt: la ei nu să aud atâtea sunete guturale ca la noi. Va admite orișicine al lor mod de pronunțare este mai frumos, mai fin, mai elegant”.

„3. Majoritatea precumpănitoare a românilor respinge ortografia etimologică și nu sunt pe semne că această majoritate să va supune minorității; din contră, ortografia etimologică pierde pe zi ce merge tot mai mult din terenul avut. Nici că este mirare, deoarece:

4. Ortografia cu semne este neasemănat mai *precisă*, prin urmare și mai *simplă* și mai *ușoară*⁷⁶.

Așadar, M. Eminescu este un adept convins al unității ortografice și ortoepice a limbii române, pentru a *evita* de a „introduce, ca vechii egipteni, trei moduri de scriere, unul pentru începători și popor, altul pentru învăți și al treilea pentru monumente”⁷⁷.

M. Eminescu este conștient de importanța ortografiei și ortoepiei mai ales în procesul de predare a limbii române, întrucât „una din problemele școalelor noastre cu privire la limba maternă este de a face ca să dispară din limbă cu desăvârșire toate formele corupte, barbare și neestetice și în locul lor a introduce forme corecte și frumoase. Aceasta însă nu să poate decât pe lângă ortografia cu semne, căci ortografia etimologică, lăsând pronunțarea în voia fiecărui lector, departe de a ne sprijini întru rezolvarea acestei probleme, mai vârtos ne încurcă”⁷⁸.

4.4. Tot în legătură cu problema ortografiei și ortoepiei, Mihai Eminescu dă dovadă de cunoștințe profunde în domeniul foneticii istorice. Astfel, el constată că în această problemă s-a ajuns la „o adevărată vavilonie”, de aceea „suntem și azi încă departe de restabilirea vechei noastre unități ortoepice”⁷⁹. În această ordine de idei sunt concludente exemplele propuse de autor când examinează utilizarea lui „o și é în loc de *oa* și *ea*, deși în aceste unități sunetare partea pe care cade tonul e tocmai *a* și nu *o* sau *e*”, indicând totodată că „*o* și *e* nu sunt decât 1/4 a sonului deplin, iar *a* e întreg. Aceste pătrimi de son au aceeași cantitate ca și *î* consonans în *iată*, *iapă*, *iarbă*. Un semn că *e* astfel e pronunția vie, care a eliminat aceste pătrimi de sonuri; căci din *țeară* s-au făcut *țară*, din *feată* – *fată*, din *afoară* – *afară* ș. a. m. d.”, pentru ca în continuare să facă următoarea remarcă: „tot astfel de greșită ni se pare scrierea așa-numitelor sunete derivate cu semnul sunetului originar din care derivă. Așa *d când* avem echivalentul lui în *z* ni se pare de prisos. În genere întrebăm ce are a face *originea*, *etimologia* unui sunet cu scrierea lui? Nimic. Cum va scrie autorul – pentru a pune în evidență – sunetul *j*, *când* se derivă din *z + î* consonans? Astfel *englez* face pluralul *engleji*, verbul *o putrezi* dă naștere substantivului *putrejune*, verbul *a repezi* – substantivului *repejune*; apoi sunt mulțime de numiri colective cari se termină în *ez* sau *az* și au regulat *ej* la plural precum *genoveji*, *franțuji*, *olandeji*, *engleji*, *portugeji*, apoi *prazl/ praji*, *obrazl/ obraji*, *viteazl/ viteji* etc.” ca în fine să insiste

asupra unui „exemplu și mai ciudat. *Ch* (x) se preface în limba noastră înaintea lui *i* consonans în ș de ex.: *Leach, Leși; Ierarch, Ierarși*, ș. a.”⁸⁰.

Pentru a demonstra superioritatea principiului fonetic asupra celui etimologic în ortografia limbii române, Mihai Eminescu recomandă filologilor să studieze cu mai mare atenție dialectele „limbei italiene (cu deosebire celui calabrez) și limbei latine postclasice și din evul mediu, rezultatele pentru etimologismul nostru ar fi mult mai mari, căci am regăsi până și sintaxa noastră mult mai analitică, ba până și scrisoarea fonetică a pluralelor”⁸¹.

4.5. Fiind un subtil cunoscător al limbii moderne și vechi și fiind bine inițiat în istoria limbii române, Mihai Eminescu consideră ca fiind dovedită următoarea teză: „Fonologia *limbei românești* e definitiv stabilită de 200 de ani aproape, de unde urmează că și ortoepia, prin urmare și ortografia, sunt de asemenea pe deplin stabilite”⁸².

5. Mihai Eminescu a manifestat un interes aparte față de limba sanscrită, realizând în acest scop traducerea parțială a valoroasei opere *Gramatica critică abreviată a limbii sanscrite* a lui Franz Bopp⁸³. Manuscrisul traducerii neterminată a acestei opere se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară din Iași și denotă profunzimea preocupărilor lui M. Eminescu pentru limba sanscrită, antrenarea totală în munca de traducere și eforturile supraomenești pe care le-a depus în executarea ei. Studiile la Berlin coincid cu perioada cercetărilor intense în domeniul indianismului. Astfel, în 1872, când el se înscrie la Universitatea din Berlin, F. Max Müller publică volumul al V-lea al *Rigvedei*, iar în 1874, când poetul pleacă din Berlin, apare și volumul al VI-lea al acestei lucrări. Primul volum apăruse spre sfârșitul anului 1849. Tot în 1874 a avut loc primul congres al orientaliștilor la Londra, cu ocazia centenarului înființării Societății Asiatice la Calcutta. În acei ani, Max Müller proiectează editarea colecției *The Sacred Books of the East*, care va pune temelia cercetărilor orientalistice; primele trei volume ale acesteia apar în 1879, an în care Eminescu publică *Rugăciunea unui dac*. Pe acea vreme se țineau cursuri de limbi și literaturi orientale la Universitatea din Berlin. Câteva din ele, de exemplu, cursurile limbilor sanscrită, pali (limba în care au fost scrise primele texte buddhiste) și zendă, precum prelegeri despre imnuri din *Rgveda* și *Atharvaveda*, ținute de Albrecht Weber, sunt semnalate într-un caiet al lui Eminescu din perioada berlineză⁸⁴. În opinia cercetătoarei Amita Bhowe, Eminescu era conștient de faptul că inițierea în filosofia indiană necesită o cunoaștere serioasă a filologiei, inclusiv a limbii sanscrite, fiindcă este imposibil să pătrunzi în spiritualitatea indiană fără să stăpânești subtilitatea limbii sanscrite, în care au fost concepute și redactate textele antice indiene și ca urmare el voia să învețe

serios limba sanscrită. Din *Gramatica sanscrită* a lui Bopp (ed. a II-a) cu 368 de pagini și 623 de secțiuni, M. Eminescu a tradus până la secțiunea 319 (p. 195), adică ceva mai mult de jumătatea cărții, iar din 451 de pagini ale glosarului sanscrit-latin, Eminescu a transcris primele 49 de pagini, care reprezintă primele patru litere din alfabetul *devanagari*, dintr-un total de 47 de litere. În total, cele trei caiete eminesciene conțin aproximativ 2600 de cuvinte sanscrite. Numărul cuvintelor sanscrite apărute în acel manuscris și cunoscute de Eminescu nu este prea mult în raport cu vocabularul imens al limbii sanscrite, dar nici nu-i prea puțin⁸⁵.

5.1. Manuscrisele eminesciene denotă interesul poetului pentru cunoașterea și însușirea limbilor străine. Cu acest prilej, poetul afirmă: „Cumpăr Biblia în toate limbile pe cari vreau să le învăț. Toate cele europene. **Sanscrita**. Iudaica. Araba. Persana”⁸⁶. Își face note în problema foneticii limbii latine, constatând că „diftongii *ae, oe, au*, diftongi vechi: *eu, ei, oi, ui* ce se mai regăsesc în interjecțiuni”, se interesează de modul de citire a „sunetelor în funcție de locul în cuvânt”, examinează detaliat genul substantivelor, numirile animalelor în funcție de genul lor, declinarea substantivelor și conjugarea verbelor latinești⁸⁷. În același timp, manuscrisele conțin numeroase exerciții de gramatică latină, inclusiv exerciții referitoare la unele adverbe și pronume latine⁸⁸, note privind pronunțarea sunetelor limbii spaniole și caracteristicile gramaticale specifice limbii germane sau celor ale limbii elene⁸⁹.

6. Mihai Eminescu a manifestat preocupare permanentă pentru cultivarea limbii române. În problema nivelului de civilizație a românilor, el declară în cunoștință de cauză că „noi suntem *începători*, nu tineri”, în timp ce „firea noastră” este „schimbătoare și nestatornică”, din care **cauză**, „Nemaigăsind jucării de stricat, ne-am apucat de limbă – **de** limba aceea de care de altfel ni-i și rușine s-o vorbim în familie – *parce que nous parlons français*”⁹⁰. Mai mult, el rezervă limbii un rol determinant în procesul de modernizare culturală a românilor, întrucât „măsurariul civilizațiunii unui popor în ziua de azi e: o limbă sonoră și aptă de a exprima prin sunete – noțiuni, prin șir și accent logic – cugete, prin accent etic – simțăminte. Modul de a înșira în fraze noțiune după noțiune, o caracteristică mai abstractă ori mai concretă a noțiunilor în sine, toate astea, dacă limba e să fie națională, sunt ale limbii, căci de nu va fi așa, e prea lesne ca un om să vorbească nemțește, de ex. cu material de vorbă unguresc”⁹¹. Așadar, „maturitatea culturii publice a spiritului poporal se manifestă cu deosebire în limba sa, și între cultii unui popor se numără aceia care au suit înălțimea și domină terenul întreg”, iar „comoara și puterea limbistică, felul stilului și a expresiunii la un popor se reflectă și se manifestează în *literatura sa națională*”, căci „ea este izvorul din care să ieie fiecare”⁹². Poetul

amintește că, deși „de la Roma venim, scumpi și iubiți compatrioți, drept de la Roma! – din Dacia Traiană!”, „se cam ștersese diploma noastră de nobleță: limba, însă am transcris-o din buchile voastre gheboșite de bătrânețe în literele de aur ale limbelor surori; se cam ștersese istoria noastră”, manifestând optimism afirmând că „ceea ce n-am făcut în trecut ne vom încerca a face în viitor”, chiar dacă „cam degenerase arborele nostru genealogic cu câte-o codiță străină, dar îl vom curăți de toate uscăturile”⁹³.

Așadar, pentru Mihai Eminescu „limba, alegerea și cursivitatea expresiunii în expunerea vorbită și scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii”⁹⁴, totodată limba fiind și „un puternic mijloc pentru a păstra vechea noastră avere națională: unitatea în limbă și o normă unică în pronunție”⁹⁵.

6.1. Cu o tonalitate ușor persiflantă poetul afirmă că, deși „ne-am subțiat, ne-am civilizat. În loc de-a merge la biserică, mergem la Caffé-chantant, unde ne-ntâlnim cu omenirea din toate unghiurile pământului, scursă la noi ca prin minune”, în timp ce „limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă dar grea, cu multele ei locuțiuni, îi cam jena pe prietenii noștri”, de aceea „am dat-o de o parte și am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită pe care cineva, dacă știe nițică franțuzească, o învață într-o săptămână de zile”. Iar în final exclamă cu ironie nedisimulată: „Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei și al Sucevei, care, în înțelegere cu Domnii de atunci și cu-n sinod general al bisericii noastre, au întemeiat acea admirabilă unitate care-a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă și-n toată românia, și-ar face cruce creștinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie și păstrul limbei, n-o mai înțelege. Dar Varlaam era un prost. În zilele noastre nici membru la Academie n-ar putea să fie”⁹⁶. Tocmai **din** aceste considerente, poetul supune unei **critici** vehemente pronunția străină promovată de unii **vorbitori** prețiși culți, afirmând în *Timpul* din 22 octombrie 1881că „nu de greco-bulgara subțire și nazalizată a secolului fanarioșilor se va lega progresul limbei noastre, ci de începuturile sănătoase ale unui Ureche sau Miron Costin; nu de traducerea de legi străine atârână civilizația juridică, ci de perfecționarea și completarea vechilor și propriilor începuturi de legislațiune și viață juridică. Din rădăcini proprii, în adâncime proprii, răsare civilizația adevărată a unui popor barbar; nu din maimuțarea obiceielor străine, limbelor străine, instituțiilor străine. Deci orice civilizație adevărată nu poate consta decât într-o parțială întoarcere la trecut, la elementele lui bune, sănătoase, proprii de dezvoltare”.

6.2. Mihai Eminescu supune unei critici acerbe presa vremii „scrisă mare parte într-o limbă cosmopolită, lesne de învățat de către

orice străin în câteva zile”, întrucât, fiind neînțeleasă de popor, „șterge până și rămășițele de originalitate ale graiului nostru străvechi”. Anume zierele „de științe naturale, de medicină, de ce-o fi” manifestă o lipsă totală „de respect pentru limbă”, acceptând „termeni străini fără trebuință și numai din lene de-a căuta echivalentul românesc”⁹⁷. Poetul constată cu tristețe cum se extinde „stricarea limbei încât astăzi gazetele și cărturarii scriu o păsărească neînțeleasă de popor, subțire și muieratică”, cauza acestor experimente nereușite identificând-o în politică” și ca urmare, „uitând cu totul că limba noastră e singura în Europa care se vorbește aproape în același chip în toate părțile locuite de români, uitând că n-avem dialecte și că moldoveanul se-nțelege tot așa de bine cu crișanul ca și acesta cu oamenii din Banatul Craiovei”⁹⁸, politicienii noștri nu profită „de-ajuns această dovadă și de unitate între noi și de deosebire către străini”, „ci au căutat să ne silească să dovedim că fiecă vorbă e latină și că toți, fără osebire, ne coborâm de-a dreptul de la romani”. Tocmai din aceste considerente, poetul conchide că toate acestea sunt de prisos, „pentru că nu originea face pe un popor să fie trainic, ci munca lui proprie, fie cu mâna, fie cu mintea; primejdios era pentru că una – se zguduia unitatea preexistentă a poporului nostru, al doilea – limba păsărească, trebuind învățată, ca orice limbă străină, răpea timpul altor învățături folositoare, al treilea – pentru că în multe cazuri nici dascălul nu știa înțelesul cuvintelor nouă, necum școlarul; și, în sfârșit, pierderea cea mai mare era că întreaga comoară a limbei, ce sta din zicători, proverbe, inversiuni, adică în fraze gata moștenite din neam în neam de la strămoși, se arunca în apă, pentru că-n ele erau și cuvinte de origine nelatină. Pare că cine știe ce nenorocire ar fi fost aceasta, pare că n-am trăit alături cu vecinii sute de ani și n-o să mai trăim pare că se făcuse gaură-n ceri dac-am primit noi câte ceva de la ei, ei de la noi”⁹⁹.

6.3. În problema inovațiilor în limbă, poetul se pronunță categoric împotriva celor lipsite de justificare reală, menționând că „numai mediocritatea încearcă a introduce în sanctuarul limbei noastre strigătele de iarmaroc și păsăreasca burselor”¹⁰⁰, tocmai din aceste motive el consideră că „limba traducătorului ar putea fi mai românească. Ce va să zică *prizon*? N-avem vorbe românești îndestule pentru a însemna **punerea** la răcoare? *Închisoare, temniță, prinsoare* nu sunt destul de bune pentru traducător? Cererea curățeniei limbii e atât de **dreaptă** și apoi nu ține de nimenea nimic. Traducătorul n-are decât să întrebe cum zice românul cutărui lucru pentru a se lecu de galomanie”¹⁰¹. În baza acestui fapt, poetul califică limba română drept „o împărăteasă bogată căreia multe popoare i-au plătit dare în metal aur, pe când pare a nu fi dat nimărui nimica. A o dezbrăca de

averile pe care ea harnică și mlădioasă le-au adunat în veci de mai bine de o mie de ani, însemnează a o face din împărăteasă cerșetoare¹⁰³.

6.4. Cărturarul nostru consideră că tocmai țăraniii urma să fie considerați drept model de vorbitori ai limbii române, aceștia fiind **calificați** în calitate de antidot „contra epidemiei spirituale”, care exclude „beția de fraze și lipsa de **cultură** pozitivă a clasei de cenușeri din România”. În vederea realizării acestui desiderat „era de nevoie ca limba țaranului, fie el în România, fie în Ardeal, să fie pusă iar în scaunul de onoare ce i se cuvine, în locul în care o pusese cronicarii și biserica”, dat fiind că „în lupta pentru limbă și adevăr și contra jargoanelor franțuzite sau nemțite și a beției de cuvinte”, țaranul „a rămas învingător”, iar „autorii loviți de pana sa energetică nu mai cutează a se întoarce la obiceiul lor de a înșira cuvinte nouă în loc de idei adevărate” și în felul acesta „limba, și împreună cu ea mintea, se curăță și se lămurește, căci numai o limbă în care cuvintele sunt împreunate c-un înțeles hotărât de veacuri este clară și numai o cugetare care se servește de o asemenea limbă e limpede și cu teme”¹⁰⁴.

6.5. Dar M. Eminescu s-a interesat nu numai de aspectul teoretic al cultivării limbii, ci mai ales de cel practic. Astfel, el consideră că forma adjectivală *creșcând* „nu există în limba noastră românească, ea este curat maimuțarie după franțuzește, introdusă de oarecari preținși literați”¹⁰⁵. Vorbind despre termenul *pomologie* propus de un profesor pentru *pomicultură*, Mihai Eminescu **recomandă**, persiflând autorul acestui termen, în loc de *patologie* să se zică *bologie* (de la *boală*), în loc de *cranioscopie-capologie*, în loc de *botanică-tufo-* sau *buruienologie* și în fine în loc de *zoologie-dobitologie*¹⁰⁶. În continuare, M. Eminescu demonstrează o cunoaștere profundă a semnificațiilor sufixului *-ar* care se întrebuițează pentru derivarea substantivelor „denumiri de meșteșuguri”, a sufixului verbal derivat *-ărire*, care servește la derivarea de denumiri de acțiuni formate de la substantivele „denumiri de meșteșuguri” și în fine a sufixului *-ărit* utilizat pentru formarea de *participium praeteriti*, ca în exemplele ce urmează: „*cism-ar*, *cism-ărit*, *văc-ar*, *văc-ărit*, *mor-ar*, *mor-ărit*”, apoi *prisăcărit* (și *prisăcărie*), *pădurărit* ș. a. Tot acest sufix, care dă verbelor un caracter frecventativ se-ntrebuițează și pentru biruri și taxe: *oierit*, *ierbărit* etc.”¹⁰⁷.

7. Poetul demonstrează cunoștințe teoretice și practice profunde pentru toate nivelurile limbii române. Cu mult înaintea lingviștilor români, el a definit limba română drept o limbă analitică ceea ce-i imprimă limbii claritate¹⁰⁸. În funcție de natura analitică a **limbii**, poetul califică și spiritul **poporului** nostru ca fiind analitic. Tocmai caracterului său analitic limba română se deosebește de cea germană, ungurească, slavă, limba noastră

manifestând „o inteligență mai puțin abstractă dar mai limpede; un bun simț, falsificat poate în parte, dar înnăscut rasei române, o elasticitate mai mare a puterii musculare și a celei intelectuale”¹⁰⁹. Caracterul analitic al structurii gramaticale a limbii noastre, împreună cu „unitatea aproape absolută a limbei vorbite de români precum și de unitatea datinelor, amândouă preexistente formațiunii statelor române chiar”, constituie o cauză ce se opune „în mod constant deznaționalizării românilor”¹¹⁰. În legătură cu problema deznaționalizării, M. Eminescu lansează ideea, în ziarul „Timpul” din 4 octombrie 1881, că „bogăția consonantică și vocalică a limbii îi dă înlesnire românului de-a imita cu ușurința pronunția altor popoare, pe când celelalte cu greu deprind fonologia limbii noastre”.

7.1. Încă din tinerețe Mihai Eminescu manifestă interes pentru vocabularul limbii române și această preocupare ține de lingvistul H. Tiktin. Heimann (Hariton) Tiktin, stabilit la Iași în 1869, începe colectarea materialului pentru *Dicționarul româno-german*, în trei volume. Ulterior, Tiktin va menționa sprijinul pe care i l-a acordat poetul în procesul de însușire a lexicului românesc: „Am petrecut cu Eminescu ore minunate în discuții filologice și filosofice și a fost o mare pierdere pentru mine când el a părăsit Iașul pentru a intra în redacția unui jurnal din București. El m-a inițiat în literatura română de la începuturile ei și prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei **importanță** încă nu era apreciată pe atunci decât de puțini. Lecțiile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile sale pe care mi le-a dat cu această ocazie acest excelent cunoscător al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice, pe care le-am înregistrat pe fișe”¹¹¹.

7.2. Poetul consideră că în problema studierii lexicului „cea mai stringentă sarcină ar fi, așadar, luarea în considerare a patrimoniului lexical, ca perimetru al fondului de noțiuni al unui popor”, dat fiind că în situația în care „o limbă este bogată în special în domeniul vocabularului, lărgimea perimetrului lexical constituie de-acum o caracteristică”¹¹². El manifestă cunoștințe profunde în semasiologia diacronică și sincronică, identificând sensul originar, etimologic al unui cuvânt și polisemia unităților de vocabular, constatând că „aproape fiecare cuvânt are mai multe înțelesuri, care s-au dezvoltat din cel etimologic”, determină legile evoluției semantice a unităților lexicale, inclusiv „legile dezvoltării tezaurului lexical dintr-un număr relativ restrâns de rădăcini originare – întrucât amândouă se înlănțuie strâns – sunt de prezentat atât în **general**, cât și în raport cu ceea ce este caracteristic diferitelor popoare”, lansează ideea că „sumedenia cuvintelor și a noțiunilor desemnate cu ajutorul lor trebuie redusă la un număr cât mai mic de rădăcini și de intuiții primordiale”, menționează că „declinarea substantivelor, de ex., ne impune sarcina de a arăta în ce mod un număr mic

de forme ale cazurilor gramaticale a rezultat dintr-unul odinioară cu mult mai însemnat” din care cauză „sunt de stabilit legi cu privire la evoluția și istoria limbilor în general”, ca în final să facă, cu regret, următoarea constatare: „Nu se poate să nesocotim faptul că pentru soluționarea acestor sarcini sunt necesare lucrări pregătitoare încă și mai importante, cu un caracter pur istoric, nerealizate până acum...”¹¹³.

7.3. Manuscrisele relevă interesul poetului pentru sociologia limbajului în general și al lexicului în particular. Analizând problema neologismelor în limbă, poetul constată că acestea intră, de multe ori, în relații de sinonimie cu unitățile lexicale existente deja în sistemul lexical și ca urmare se produce o anume diferențiere semantică, astfel încât „vorba veche pierde din terenul său tocmai pe-atâta pe cât a cuprins sinonimul său”. Mai mult decât atât, „vorba primitivă câștigă două puncte de vedere, unul larg și altul strict. Din punctul de vedere larg el păstrează drepturile sale și întinderea sa veche – acesta e înțelesul cel larg al cuvântului. Din punctul de vedere strict, el ni se prezintă tocmai așa cum l-a scurtat sinonimele sale – acesta e sensul strict al cuvântului”¹¹⁴.

În cazul împrumutului de cuvinte latine sau neolatine, marele nostru cărturar nu justifică împrumuturile lexicale care dispun de semnificații identice, în timp ce „a primi un sinonim care, însemnând aceeași, înseamnă totuși altceva, o altă nuanță a înțelesului, asta înseamnă a-și înavuți, a-și înnobila limba”, ca în fine să conchidă în mod justificat că „o expresiune pentru mai multe înțelesuri e o mizerie, mai multe expresiuni pentru un înțeles e copilărie, mai multe expresiuni însă pentru mai multe înțelesuri, deși sinonime, e adevărată avuție a limbei”, de aceea el recomandă această „avuție... cu deosebire inovatorilor noștri”¹¹⁵.

În problema neologismelor, el identifică o legitate care va fi formulată mult mai târziu de lingviștii români: „În genere vorbele nouă iau un înțeles abstract, cele vechi păstrează înțelesul concret; afară de acele vorbe nouă de-a căror sunete e legat un înțeles cu totul material și cari n-au sinonim în limba românească”. Această afirmație este susținută de următoarea serie de cuvinte: *mulțumitor*, *nemulțumitor* – *grat*, *ingrat*. Diferențierea semantică și funcțională a acestor cuvinte, Mihai Eminescu o explică în felul următor: „*Mulțumitor* și *nemulțumitor* mie mi se pare că și-au desemnat deja cercul lor strict de însemnătate. Ele **ating** subiectul, ele ating cu desăvârșire individualitatea, eul subiectului, pe când obiectul ca atare poate să fie ingrat. Un tată are mulțămirea de-a iubi pe copilul său cu toate că copilul e ingrat, un poet sau un pictor sunt mulțămiiți de operele lor deși ele, ingrate, nu li aduc neci onoare, neci bani adeseori”¹¹⁶.

În fine, gratitudinea **implică** o datorie din partea obiectului, mulțămirea defel. Mulțămirea e internă, e pentru sine însăși – originară,

ea este pentru că este. Gratiudinea presupune o datorie, ea există pentru că are datoria de-a exista și prin lipsa ei excită o nemulțămire morală. Mulțămirea nu are datorie de-a fi. Lucrul cel mai **grav**, venitul frumos și sigur a **lucrării** de pământ, implică adeseori în sine nemulțămirea cu starea de agricultor, e o stare **gravă** dar nemulțămitoare, pe când cugetarea cea grea a filozofiei, fără a-ți aduce onoare sau bani, se-ntâmplă să te mulțamească pe deplin cu toată ingratitudinea lucrării. Mulțămire și nemulțămire sunt fenomene psihologice – grat și ingrat sunt cu desăvârșire etice. Omul trebuie să fie mulțumit or nemulțumit involuntariu, așa cum trebuie să vadă pentru că vede, cum trebuie să fie pentru că este. Nu așa gratiudinea. Omul poate să fie grat, dar poate să fie și ingrat după cum își îndeplinește datoria lui etică¹¹⁷.

7.4. Notele eminesciene referitoare la vocabularul limbii române includ generalități despre sistemul ei lexical, sintagme și cuvinte răzlețe, precum și câteva texte privind terminologia casnică și de meserii. De asemenea sunt concludente glosarul poetului cu traducerea cuvântului român în latină, germană, **franceză**¹¹⁸, inclusiv glosarea mai multor cuvinte din cele mai variate domenii¹¹⁹. Poetul a acordat o atenție aparte studierii și cunoașterii terminologiei casnice și de meserii, glosând în această ordine de idei numeroase cuvinte din cele mai diferite zone populate de români și demonstrând astfel unitatea teritorială a limbii române¹²⁰.

7.5. Odată cu studierea în particular a lexicului românesc, Mihai Eminescu se iniția și în examinarea dicționarelor românești existente, dând dovadă de o cunoaștere profundă a modalităților de prezentare lexicografică a unităților de vocabular. Cu ocazia examinării dicționarului lui Cihac, el menționează că acesta „a scris totuși cel **dintâi** dicționar comparativ al limbilor romanice luând de temeii limba română¹²¹. Apreciind înalt valoarea lucrării, poetul constată că „există bunăoară un singur lexicon aproape complet al limbei române, operă de fond de mare valoare, cu toate **mănunchiurile** ei de amănunte, lexiconul d-lui Cihac. Meritul acestei opere e cu atât mai mare cu cât volumul I e cea dendâi încercare reușită a unui dicționar comparativ al limbilor romanice” și în final exclamă cu mult regret: „Câte exemplare au vândut autorul *român* în România? Două sau trei ni se pare, un număr cu totul ridicol. Toată ediția a fost cumpărată de franceji, engleji, **germani**”, din care cauză el își exprimă părerea de rău pentru ignoranța și lipsa de civilizație a poporului român, întrucât „nu există țară în lume – neexceptând Serbia, Grecia, poate chiar Bulgaria – în care să se citească mai puțin decât la noi în țară”¹²². Luând în discuție registrul de cuvinte al dicționarelor, poetul se pronunță pentru documentarea serioasă a atestării în manuscrisele vechi, dat fiind că „un caz izolat rămâne un caz

izolat și, fără a se găsi analogii în alte documente, nu se pot trage din el decât deduceri primejduite”¹²³.

7.6. O problemă care l-a preocupat în permanență este cea cu privire la formarea cuvintelor noi. Mihai Eminescu este probabil primul în lingvistica română care a calificat sufixele și prefixele moștenite din latină ca fiind moarte, susținând că „limba românească în partea ei formală latină e o limbă moartă. Sufixele latine de trupină nu mai au puterea de-a încolți în cuvinte nouă. Excedpți fac sufixele *-ură*, *-tate*, *-ință* și din cele nouă *-bil*, *-al* și *-ență*”, în timp ce „sufixele...trupinelor din limba slavonă sunt aproape toate vii, mai ales cele ce însemnează diminutive”¹²⁴, de aceea „oricine încearcă a reduce limba numai la formele și materialul de limbă latine a) întâi o sărăcește stingând sute de locuțiuni cu nuanțe deosebite; b) o omoară căci o restrânge la cercul unor sufixe în mare parte moarte”¹²⁵.

În fine, poetul elaborează un tabel sinoptic al sufixelor moștenite din latină, indicându-li-se etimonul latin și enumerând seria de derivate cu sufixele respective¹²⁶.

8. Mihai Eminescu s-a interesat și de unele probleme controversate de gramatică. În această ordine de idei sunt edificatoare opiniile poetului despre formarea genitivului și dativului unor substantive ca *patrie* = *patrii*, *praștie* = *praștii*, *sanie* = *săni* etc.¹²⁷, despre declinarea unor substantive și pronume de accentuare (a se vedea: *sfadă* – *sfezi*; *eu însumi* – *eu însămi*, *tu însuși* – *tu însăși*, *el însuși* – *ea însăși*, *noi înșine* – *noi înșine*, *voi înșivă* – *voi înșive*, *ei înșiși* – *ele înșile*; *dânsul* – *dânsa*, *pe dânsul* – *pe dânsa*, *dânșii* – *dânsei*, *dânsele* – *dânselor*; *un ins* – *doi inși*; *a-și însuși*)¹²⁸. O problemă specială a constituit pentru M. Eminescu ortografia conjugării inverse a verbelor (a se vedea: *părutu-li-s-a*, *păre-le-va*, *păre-ni-se-va*, *păre-li-se-va*, *pute-l-vom*, *vede-l-veți*; *cos-veți*, *opri-s-vor*, *opri-l-va*; *vre-va*, *nu-l-vor*, *nu-i vor*; *nu-l-am*, *nu-i am*, *n-o am*, *n-avem*; *ara-vor*, *ara-l-voi*, *ara-l-vei*, *ara-l-va*, *ara-l-vom*, *ara-l-veți*, *ara-l-vor*, *ara-l-oi*, *ara-l-ei*, *ara-l-a*, *ara-l-om*, *ara-l-eți*, *ara-l-or*, *arat-am* – *arar-ați*, *arat-ai* – *arata-ți*, *arata-i* – *arat-au*, *ara-l-ar*, *privi-l-am*, *privi-l-vom*)¹²⁹.

În ceea ce privește modul verbelor, Mihai Eminescu a revigorat unele moduri verbale din limba română veche de prezumtiv (*am fost mergând*, *am fost auzind*, *voi fi văzând*, *voi fi văzută*”), de condițional trecut și conjunctiv perfect (*El ar fi devenit învățat*, *dacă ar fi lucrat mai mult*. *Ca el să fi avut noroc*, *se cere ca să fi fost mai înțelept*, *să fi devenit mai lucrător*, *să fi onorat consiliul bun*. *Ei vor avea cultură dacă vor fi învățat și vor fi ascultat*, *deși ziseseră că n-au avut avere pentru a se cultiva*)¹³⁰.

8.1. Interpretarea eminesciană a gramaticii și semanticii verbului este aproape eminent modernă. Cărturarul nostru lansează ideea că „un verb care să fie impersonal e imposibil, este o contradicție în sine,

deoarece raportul personal este caracteristica constitutivă propriu-zisă a verbului. Dacă persoana și subiectul nu există pentru contemplarea noastră intelectuală, ele există însă cel puțin pentru *gândirea verbală* sau pentru *limbajul interior*, iar pentru a le căuta trebuie să ne transpunem în *modul naiv de gândire și intuire al limbii*¹³¹. Toate aceste considerații sunt motivate de modalitatea psihică, de afectivitatea persoanelor în procesul de reflectare a realității, dat fiind că omul este o ființă pasivă în simțurile sale pentru a denumi un subiect activ și ca urmare „nu se sesizează ca *eu*, ci ca *pe mine*, adică ca țintă atinsă”¹³². Cu alte cuvinte, în procesul de reflectare și de denumire a segmentelor din realitate, percepția senzuală a omului e orientată spre sine însuși, din care cauză el nu se mai poate „gândi și la cauza simțământului, pe care, pe deasupra, nici nu o cunoaște. În reprezentarea sa el se separă doar pe sine însuși ca suferind de suferința însăși care-l chinuie. Când se numește pe sine ca „pe mine”, el caracterizează suferința chinuitoare ca demers activ prin care el suferă sau care îi provoacă lui durerea; în acest caz nu se mai adaugă **niciun** alt subiect; **întrucât** *subiectul e cuprins deja în activitate*, așa cum în „a răbda de foame”, foamea (mi-e foame, mi-e sete?)¹³³. Speculațiile teoretice anterioare ar putea folosi la reevaluarea modalității de interpretare a verbelor numite impersonale.

8.2. Deosebit de valoroase sunt modalitățile de definire și de clasificare a verbelor propuse de Mihai Eminescu. Definiția generală a verbului ca parte de vorbire este eminent modernă: „Verbe se numesc acele cuvinte atributive cari exprimă starea, acțiunea sau pasivitatea unui obiect, împreunate cu calitatea de-a atribui subiectului acest cuprins al lor. ...Ele spun deci despre un obiect (persoană sau lucru) cum că se află în cutare stare (*omul hodinește, doarme*) sau face ceva (*lucrează, citește, serie*) sau că suferă ceva (*cartea se citește, școlarul silitor e lăudat*). Pentru că noțiunea atributivă din verbe este vremelnică, se petrece în timp, de aceea ele în limba germana se numesc *Zeitwörter*”¹³⁴. În continuare, se **menționează** că verbul dispune de două forme care conțin numai noțiunea **atributivă**: „1) *participiul*, care exprimă în mod **adjectivic** și curat noțiunea atributivă a verbelor (d. ex. *scriind, citind – iubit, scris*)” și „2) *infinitivul*, care exprimă aceeași noțiune în mod substantivic (d. ex. *iubire, scriere, vorbire, mergere*)”. Totodată, autorul constată că „forma infinitivului exprimă cuprinsul verbului în modul cel mai general și mai nedeterminat, afară de orice raport gramatical, de aceea fiecare verb, privit în sine, obicinuiam a-l cita în infinitiv, d. ex. verbul *a iubi, a mânca* etc.”¹³⁵

8.3. În funcție de relațiile sintactice exprimate, verbele se împart în „1) *subiective* a căror noțiune se mărginește la subiect” și care „exprimă sau o stare-n repaos a subiectului, d. ex. *eu dorm, șed*, sau totuși o așa activitate care după natura ei nu-i în stare de-a influența asupra unui obiect străin:

de ex. *eu umblu, alerg, sar, și 2) obiective*, a căror noțiune, spre a fi pe deplin înțeleasă, are nevoie de-a fi referită la un obiect străin și care exprimă „o activitate care precede de la subiectul activ și se referă la un obiect. Deci pentru întregire au nevoie, în românește, de un substantiv împreună c-un adverb... Aceasta se numește recțiunea verbelor obiective”¹³⁶. În situația în care verbul cere un nume în acuzativ, verbul este obiectiv și se numește *tranzitiv*, „fiindcă noțiunea activității” lui „trece (*transit*) asupra unui obiect carele ni apare ca țintă a activității și ni se prezintă ca pasiv”. Alături de verbele tranzitive, autorul distinge verbele subiective „sub numirea de intransitive”. Verbele la diateza activă și la cea pasivă nu sunt decât două categorii deosebite de verbe, ci numai două forme deosebite de prezentare a acțiunii *tranzitive*, în timp ce verbele *intransitive* nu au un obiect pasiv „asupra căruia să se aplice acțiunea; deci, e firesc lucru că nu pot forma pasivul și că trebuie să se arate **întotdeauna** în formă activă”. Cu toate acestea, există verbe „care se pot întrebuița când ca tranzitive, când ca intransitive, însă în asemenea întrebuițare își schimbă înțelesul”¹³⁷.

8.4. Verbele reflexive constituie, în opinia lui Mihai Eminescu, „o speție de verbe” aparte, acestea fiind situate „între tranzitive și intransitive”. Ele prezintă „activitatea subiectivă sau starea subiectului sub forma unei reacțiuni asupra subiectului însuși, astfel unul și același lucru se arată atât ca subiect cât și ca obiect, atât activ, cât și pasiv (Rom. *eu mă bucur*)”. **Totuși** unele verbe „sunt din firea lor reflexive și nici pot fi întrebuițate altfel”, iar altele „pot fi întrebuițate **atât** tranzitiv, cât și reflexiv cu înțeles subiectiv numai”¹³⁸.

9. Articolele publicistice ale lui Mihai Eminescu demonstrează că autorul lor avea **cunoștințe** profunde în problema corelației dintre limba literară și graiurile sau dialectele acesteia, afirmând, în baza constatărilor lui Miron Costin „că cel mai frumos și mai corect dialect românesc, cel mai apropiat de graiul italic se vorbește în Satmar, unde, cu toată emigrarea lui Dragoș, românii rămași acolo sub fratele lui, Voievodul Balc, sunt atât de numeroși ca și când n-ar fi ieșit nimenea din țară”¹³⁹. Mai mult, autorul constată, pe bună dreptate, că „ceea ce există într-adevăr nu este limba scrisă și vorbită de clasele culte, ci tocmai dialectele”, fiind conștient că „deși noi nu avem dialecte în înțelesul strict al cuvântului, totuși plantele reale ale graiului viu sunt tocmai acele moduri de a vorbi din deosebitele părți ale românimii întregi” ca în concluzie să facă următoarea generalizare: „aceste dialecte stau în același raport cu limba scrisă ca și mulțimea concretă de ființe organice de **aceiași** fel, însă totuși deosebite între ele, cu chipul zugrăvit într-un atlante în care caută a se rezuma toate semnele caracteristice ale speciei ca atare, lăsându-se la [o] parte ceea ce e individual sau accidental”. În baza **acestor** afirmații, poetul scrie că „limba cultă a unui popor e așadar o abstracțiune

și o unealtă artificială comparată cu dialectele vii și totdeauna în mișcare a poporului. Îndată ce se scrie, limba începe a se pietrifica. Limba scrisă are ceva determinat, nemișcător, mort: **dialectele** produc cu asupra de măsură formațiuni nouă, cari câteodată trec în scriere, câteodată nu”, de aceea „a aduna rămășițele graiului viu din documente private este deci o lucrare care dă cel mai sigur material pentru o gramatică istorică a limbii”¹⁴⁰.

10. Luând în **discuție** stilurile limbii române, intuiția lingvistică îi permite poetului să constate în Timpul, 1 aprilie, 1881 că „unitatea actuală a limbei vorbite, deși e în parte un merit special al epocii lui Matei Basarab, dovedește totuși că și în această privire erau elemente cu totul omogene, preexistente limbei bisericești, cari înclinau a căpăta o singură formă scrisă”, adică stilul colocvial, limba vorbită a existat înaintea stilului **religios**, iar „o unitate atât de pronunțată a limbei dovedește însă o unitate de origini etnice”¹⁴¹.

10.1. Chiar dacă atestăm o anumită diversificare stilistică înainte de apariția literaturii scrise, aceasta se produce cu adevărat atunci „când dezvoltarea literaturii ajunge la punctul acela unde scriitorii își înving și-și dominează limba, deși încă cu oarecare cheltuială de putere, atuncea ei scriu *mai* bine. Momentul ce precedă acestui **stadiu** se luptă cu o **limbă** încă barbară, momentul ce urmează se lasă cu **totuși** în largul unei limbi învinse deja și stilul devine de toate zilele, *lat*” și tocmai în situația în care aceste „două momente” sunt frecvente în egală măsură în operele scrise și în vorbirea din viața publică, putem vorbi de o autentică diversificare stilistică a limbii române literare, adică va avea loc emanciparea limbii „de sub dominarea atât etimologică, cât și sintactică a unei **alteia** sau a unora altora străine”¹⁴².

11. O deosebită actualitate, mai ales pentru românii basarabeni, au opiniile lui Mihai Eminescu despre denumirea limbii noastre și despre identitatea **noastră** națională. În această privință, popoarele din imediata noastră apropiere au încercat și mai încearcă încă să ne califice ca fiind de orice origine, numai nu de origine romană, din care considerente poetul le declară cu promptitudine: „daci sau romani, romani sau daci: e indiferent, suntem români și punctum. Nimeni n-are să ne-nvețe ce-am fost sau ce-am trebuit să fim; voim să fim ceea ce suntem – români” și „a mai discuta asupra acestui punct sau a crede că frica de ruși ne-ar ademni să ne facem nemți sau viceversa, sau cum cred ungurii, că de frica acestor doi ne-am putea găsi flatați să ne contopim cu nația maghiară, toate aceste sunt iluzii de școală”, întrucât „limba și naționalitatea românească vor pieri deodată cu românul material, cu stingerea prin moarte și fără urmași a noastră, nu prin deznaționalizare și renegațiune”¹⁴³.

11.1. Este cunoscută dorința falșilor amici ai românilor de a ne declara stat multiethnic sau multinațional. În această ordine de idei, Mihai Eminescu susținea: „voim statul național, nu statul cosmopolit, nu America dunăreană. Voim ca stejarul stejari să producă, nu meri pădureți” și condamna tendința unor **oameni politici** de „a face pe român să semene cu orice parte a străinătății mai mult decât cu el însuși; să semene a francez, a englez, a neamț, numai a român nu”. În baza acestor considerente, poetul conchide că „a persecuta naționalitatea noastră nu însemnează însă a o stinge, ci numai a ne vexa și a ne învenina împotriva persecutorilor”, iar drept corolar logic afirmă că „**niciun** neam pe fața pământului nu are mai mult drept să ceară respectarea sa decât tocmai românul, pentru că nimeni nu este mai tolerant decât dânsul”. Istoria demonstrează cu lux de probe irefutabile că „țările românești sunt acelea în care din vremi străvechi fiecare au avut voie să se închine la orice d-zeu au vroit și să vorbească ce limbă i-au plăcut. Nu se va găsi o țară în care să nu se fi încercat de a face prozeliți din conlocuitorii de altă lege ori de altă limbă; hughenoții în Franța, maurii în Spania, polonii față cu rutenii, ungurii cu românii – toți au încercat a câștiga pentru cercul lor de idei populațiile conlocuitoare și aceasta prin presiune, cu de-a sila”, în timp ce „românul privește c-un stoicism neschimbat biserica catolică, atât de veche în Moldova, și nu i-a venit în minte să silească pe catolici de a deveni orientali; lipovenii fug din Rusia și trăiesc nesupărați în cultul lor pe pământul românesc, apoi armenii, calvinii, protestanții, evreii, toți sunt față și pot spune dacă guvernele românești au oprit vreo biserică sau vreo școală armenească, protestantă sau evreiască. **Niciuna**”¹⁴⁴.

Evident, înstrăinarea poporului de limba și tradițiile sale este o tendință criminală, tot așa cum „e o încercare absurdă, dacă nu mai mult, de a impune unui popor pe deplin format, incapabil de schimbare, ca să contracteze apucăturile unui geniu național mai greoi decât e al lui, de a-i impune limbi ce nu e în stare nici a le vorbi, nici a le pătrunde pe deplin, de-a-i întuneca deșteptăciunea și claritatea spiritului lui cu calapoadele ab[s]trase ale unor limbi străine și de-a nu-l lăsa să ajungă în bună pace la dezvoltarea pentru care l-a menit Dumnezeu”¹⁴⁵.

11.2. Toleranța românului a devenit proverbială, chiar dacă unele forțe imperiale din Orient interpretează dorința basarabenilor de a **reveni** la matricea lor românească drept o acțiune fascistă. Toate aceste afirmații nu sunt decât invenții și insinuări ostile la adresa poporului nostru, căci se știe că „românul e în stare a deveni catolic sau mahometan pentru a rămânea român, dar a-și schimba limba și naționalitatea nu se va învoi nicicând și oricare atitudine care i-ar periclita aceste bunuri, mai înalte pentru el decât chiar forma raportului său cu Dumnezeu, nu vor conveni nici inimii, nici spiritului său”. În rest, românul este „foarte tolerant cu orice lege și

orice limbă din lume, neamestecându-se nicidecum în certuri religioase și respectând în mod egal credințele și convingerile oricui”, dovadă fiind **faptul** că „românul n-are de înregistrat în decursul unor lungi veacuri nicio răscoală religioasă, nicio persecuție în contra vreunei naționalități”, de aceea „ceea ce cere numai azi, ca și în veacurile trecute, este ca și limba lui să fie respectată în același chip și singura dușmănie pe care-o are românul este cea în contra elementelor cari nu supun silei numai trupul, ci și sufletul”. Ca și pe vremea lui Eminescu, există elemente străine pe teritoriul nostru istoric care consideră că a ne vorbi limba este „ca un păcat, a o scrie sau a o apăra ca o crimă”. Tocmai din această cauză se umplu „masele poporului nostru cu ură”¹⁴⁶.

11.3. Ca și în prezent în Republica Moldova, „în Rusia ca și-n Ungaria, întâmpinăm adversari naturali ai rasei noastre”, din care cauză este inadmisibil de a aduce în fruntea statului „politica de aventuri și de alianțe a unor adunători fără de patrie, cari să-și facă din specula sângelui, a hotarelor, a cetățeniei române un mijloc de existență zilnică, un mijloc de câștig”¹⁴⁷.

Republica Moldova, în calitatea sa de al doilea stat românesc, întâmpină aceleași obstacole în calea sa de afirmare ca stat național, ca și România în perioada de afirmare ca stat național român, căci **populațiile** eterogene, străine românilor prin limbă, religie, obiceiuri și aspirații politice, venind în țara noastră, caută cu toată înverșunarea să demonstreze că hotarele statului nostru nu sunt „totdeauna *marginii ale naționalității noastre*”. Și acest lucru se produce în virtutea faptului că străinii, pe lângă faptul că nu ne recunosc apartenența la poporul român, în baza unei false teorii a existenței unui „popor moldovenesc”, vor cere să nu identificăm „statul român cu naționalitatea română, căci în acest stat sunt mai multe naționalități, pe cari nu le leagă decât comunitatea guvernului”. Și să ne ferească Dumnezeu care e martor, „iar oamenii încă știu, cât de strămutabilă e forma guvernelor și cât de ușor se poate naște vreun eveniment care să le deschiză porțile la putere și acestor străini, mai cu seamă prin sprijinul ce-l au din vecinătate”¹⁴⁸.

Evident, **frontierele** statului nostru nu mai sunt marginile naționalității noastre, iar „bunul cetățean neautohton” originar din stepele ucrainene și rusești „e foarte numeros și foarte puțin scrupulos” și dacă acesta „s-ar mărgini a-și vedea de sărăcie și a se hrăni în mod onest n-am prea avea ceva de zis. Dar fără muncă, fără merit, fără a produce bunuri de utilitate, fără știință, fără de caracter, să-l vezi că dirije și determină soarta unui popor vechi, cu trecutul și caracterul lui, iată ceea ce nu se poate admite”¹⁴⁹.

15. În urma cercetării **noastre** putem ajunge la concluzia că Mihai Eminescu era informat asupra celor mai variate domenii din știința și cultura din timpul său, ci a cunoscut și ansamblul tuturor problemelor

teoretice și practice ale **lingvisticii**: filosofia limbii, teoriile **existente** referitoare la originea și funcționarea limbii, istoria limbii române, structura ei fonetică, lexicală și gramaticală, inclusiv teoriile de sociolingvistică etc.

În fine, consultând numai parțial manuscrisele eminesciene, am ajuns la concluzia că Mihai Eminescu este o personalitate de excepție în istoria culturii și spiritualității românești și am convingerea că oameni de talia lui este cu greu a crede va mai avea vreodată poporul nostru.

Note bibliografice

1. În această privință a se vedea: Amita Bhoose. *Eminescu si limba sanscrită*. București, Editura Cununi de stele, 2010.
2. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției. București: Editura **Academiei** române, 1993, p. 232.
3. Ibidem, p. 325.
4. Ibidem, p. 137.
5. De altfel, comunicarea noastră ne-a fost sugerată de acad. Mihai Cimpoi, tot așa cum sub conducerea Domniei sale sunt în proces de elaborare două teze de doctorat, prima având ca obiect de studiu Eminescu și comunitatea europeană, iar ce de-a doua Eminescu și probleme de fizică.
6. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV, p. 630.
7. Ibidem, p. 637-638.
8. Ibidem, p. 646-647.
9. Ibidem, p. 647-660.
10. Ibidem, p. 70.
11. Ibidem, p. 72.
12. Ibidem, p. 17.
13. Mihai Eminescu. *Între Scylla Charybda*. Chișinău, Editura Litera, 2005, p. 66.
14. Ibidem, p. 66.
15. Ibidem, p. 67.
16. Ibidem, p. 67.
17. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 681.
18. Ibidem, p. 681.
19. Ibidem, p. 681.
20. Mihai Cimpoi. *Limba română, casă a ființei noastre*.
21. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 98.
22. Ibidem, p. 241.
23. Citat după Mihai Cimpoi, *Op.cit.*
24. Mihai Eminescu. *Între Scylla Charybda*, p. 66.
25. Mihai Eminescu. *Opere*. XV. *Fragmentarium*, p. 647.
26. Ibidem, p. 647.

27. Ibidem, p. 31.
28. Ibidem, p. 31.
29. Ibidem, p. 637.
30. Ibidem, p. 637.
31. Ibidem, p. 68.
32. Ibidem, p. 681.
33. Ibidem, p. 637-638.
34. Ibidem, p. 100.
35. Ibidem, p. 647.
36. Ibidem, p. 647.
37. Ibidem, p. 647.
38. Gheorghe Bulgăr. *Scritori români despre limbă și stil*. București, Editura Albastros, 1984, p. 3.
39. Iordan Iorgu, Robu Vladimir. *Limba română contemporană*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 29.
40. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. Publicistică, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p. 38.
41. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XII. București, Editura Academiei Socialiste România, 1985, p. 126.
42. Ibidem, p. 126.
43. Ibidem, p. 126.
44. Ibidem, p. 126.
42. Ibidem, p. 126.
45. Ibidem, p. 126.
46. Ibidem, p. 126.
47. Ibidem, p. 126.
48. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 38.
49. Ibidem, p. 100.
50. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XII. București, p. 126.
51. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*, p.38.
52. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 38.
53. Ibidem, p. 90.
54. Ibidem, p. 90.
55. Ibidem, p. 90.
56. Ibidem, p. 90.
57. Mihai Eminescu. *Scieri politice și literare*. București, 1905, p. 293-294.
58. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XIII. București, Editura Academiei Socialiste România, 1985, p. 160.
59. *Timpul*, 10 octombrie 1881.
60. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 91.
61. Ibidem, p. 91.
62. Ibidem, p. 99.
63. Ibidem, p. 99.

64. Ibidem, p. 99.
65. Ibidem, p. 99.
66. Ibidem, p. 99.
67. Ibidem, p. 99-100.
68. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XII. București, p. 126.
69. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*, p.105.
70. Ibidem, p. 107.
71. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției.
- București: Editura **Academiei** române, p. 13.
72. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*, p. 83.
73. Ibidem, p. 83.
74. Ibidem, p. 83.
75. Ibidem, p. 84.
76. Ibidem, p. 149-150.
77. Ibidem, p. 150.
78. Ibidem, p. 150.
79. Ibidem, p. 84.
80. Ibidem, p. 84.
81. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*, p. 102.
82. Ibidem, p. 101.
83. *Gramatica sanscrită mică a lui Bopp în traducerea lui Eminescu// Caietele lui Mihai Eminescu*, vol. IV, București, 1977, p. 68-79.
84. Informația respectivă este prezentată detaliat în: Bhoose Amita, *Eminescu și India*, Iași, 1978.
85. Ibidem.
86. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției.
- București: Editura **Academiei** române, 1993, p.102.
87. Ibidem, p. 393.
88. Ibidem, p. 551-553.
89. Ibidem, p. 551-592.
90. Ibidem, p. 133-135.
91. Mihai Eminescu. *Între Scylla Charybda*. Chișinău, Editura Litera, 2005, p. 66.
92. Mihai Eminescu. *Scrieri politice și literare*. București, 1905, p. 12.
93. Ibidem, p.400.
94. Ibidem, p.12.
95. Ibidem, p. 330.
96. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*, p.394.
97. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XI. București, Editura Academiei Socialiste România, 1984, p. 157.
98. Ibidem, p. 164.
99. Ibidem, p. 164.
101. *Timpul*, 26, 29 ianuarie, 1 februarie 1880.

102. Mihai Eminescu. *Scrieri politice și literare*. București, 1905, p. 341.
103. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției. București: Editura **Academiei** române, 1993, p. 107.
104. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*, p. 43.
105. Ibidem, p. 43.
106. Ibidem, p. 43.
107. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. X. *Publicistică*. Vol. XIII, p. 250.
108. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XII. București, Editura Academiei Socialiste România, 1985, p. 252.
109. Ibidem, p. 252.
110. Ibidem, p. 252.
111. Ion Rizescu. H. Tiktin. Omul și opera. București: Editura Științifică, 1971, p. 10.
112. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției. București: Editura **Academiei** române, 1993, p. 637.
113. Ibidem, p. 637.
114. Ibidem, p. 101.
115. Ibidem, p. 101.
116. Ibidem, p. 115-119.
117. Ibidem, p. 119-121.
118. Ibidem, p. 121.
119. Ibidem, p. 106-115.
120. *Timpul*, 17 septembrie 1878.
121. **Timpul**, 22 octombrie 1881.
122. *Timpul*, 10 octombrie 1881.
123. *Timpul*, 17 septembrie 1878.
124. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției. București: Editura **Academiei** române, 1993, p. 101.
125. Ibidem, p. 102.
126. Ibidem, p. 103-105.
127. Ibidem, p. 145-149.
128. Ibidem, p. 176.
129. Ibidem, p. 106.
130. Ibidem, p. 177.
131. Ibidem, p. 647.
132. Ibidem, p. 647.
133. Ibidem, p. 647.
134. Ibidem, p. 647.
135. Ibidem, p. 647.
136. Ibidem, p. 647.
137. Ibidem, p. 647.
138. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XIII. București, Editura Academiei Socialiste România, 1985, p. 108.

139. Ibidem, p. 115.
140. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XV. Fragmentarium. Addenda ediției. București: Editura **Academiei** române, 1993, p. 98.
141. Ibidem, p. 98.
142. Mihai Eminescu. *Scrieri politice și literare*. București, 1905, p. 66.
143. Ibidem, p. 67-68.
144. Mihai Eminescu. *Opere*. Vol. XII. București, Editura Academiei Socialiste România, 1985, p. 252.
145. *Timpul*, 16 decembrie 1879.
146. *Timpul*, 1 septembrie 1881.
147. Ibidem.
148. Ibidem.
149. Ibidem.

Mutații de sens: cauze, modalități, efecte

1. Probleme generale

1.0. Dacă formarea cuvintelor noi și împrumutul de cuvinte străine au ca rezultat îmbogățirea cantitativă a vocabularului, mutațiile semantice conduc la îmbogățirea calitativă a lexicului. Mutația semantică, ca procedeu intern de îmbogățire a lexicului, ocupă o poziție aparte în sistemul vocabularului. Creșterea ponderii acestui procedeu a fost semnalată și investigată într-o serie de studii consacrate evoluțiilor semantice a unităților lexicale utilizate, mai ales, în mass-media.

Evoluția semantică afectează nu numai lexicul existent deja în limbă, ci și neologismele și în mod deosebit termenii specializați, care își modifică domeniul de referință. În plan paradigmatic, noile sensuri presupun păstrarea „nucleului semantic” și renunțarea la unele seme periferice din definiția de dicționar, iar în plan sintagmatic, sensurile noi se caracterizează prin excluderea restricțiilor contextual-stilistice asociate sensului inițial, ceea ce conduce la sporirea considerabilă a combinațiilor sintactice admisibile. Mutațiile semantice afectează, de cele mai multe ori, verbe neologice, împrumutate din franceză ca termeni specializați, monosemantici: *a debuta*, *a demara*, *a obtura*, *a penetra*, *a stopa*. Sensurile noi sunt înregistrate în majoritatea dicționarelor explicative și de neologisme și au o frecvență extrem de ridicată în limba presei periodice, amenințând să elimine din uz sinonimele din fondul principal lexical ale verbelor respective. De exemplu, verbul *a începe* a fost aproape complet înlăturat din limbajul mass-mediei prin utilizarea abuzivă a cvasisinonimelor sale *a debuta* și *a demara*. Împrumutat inițial din franceză cu sensul „a-și face debutul pe scenă, într-o activitate etc.; a începe o carieră într-o profesiune artistică, literară”, verbul *a debuta* a cunoscut o impresionantă extindere a sensului și a compatibilităților contextuale.

1.1. Pentru a demonstra amploarea procesului de modificare semantică a unităților lexicale, prezentăm în continuare o serie de cuvinte care circulă în **mass-media** cu sensuri modificate, neînregistrate în dicționare. Termenul din matematică și logică *algoritm* este prezentat în dicționarul de neologisme cu sensul „ansamblu de reguli și operatori pentru efectuarea unui sistem de operații într-o ordine dată în vederea rezolvării unor probleme de un anumit tip”. Fiind preluat de limbajul politic, acesta s-a impus rapid, în absența altui termen monosemantic, cu sensul „sistem de repartizare a funcțiilor de conducere în cadrul unei coaliții, proporțional cu ponderea fiecărui partid participant”. Mai mult, această

modificare de sens a contribuit la derivarea adjectivului *algoritmice* (*politică algoritmică*) și a substantivului *algoritmizare*, derivat abstract al unui presupus verb *a algoritmiza* (*algoritmizarea instituțiilor de stat*).

Substantivul *asanare* a fost atestat cu sensul „îmbunătățire, redresare”, acesta, continuând să-și extindă aria referențială, a ajuns să fie utilizat în sintagmele deja consacrate de tipul *asanare economică* și *asanare morală* și chiar să fie folosit, în calitate de cvasisinonim, în locul substantivului *curățare*.

Verbul *a coabita* are, în limba literară, sensul „a locui împreună, în aceeași casă; a conviețui”, iar în limbajul politic, el se utilizează cu referire la partide de orientări diferite, asociate într-o coaliție cu sensul „a coexista; a conlucra”.

Dicționarele prezintă verbul *a nominaliza* cu următoarele sensuri: „a indica, a denumi, a specifica pe nume (un produs)” și „a propune pentru un premiu”, în timp ce în limbajul mass-mediei verbul respectiv a ajuns să fie sinonimizat cu verbele *a numi* și *a desemna*.

Substantivul *segment*, termen tehnico-științific, având două sensuri consacrate în geometrie: „parte, porțiune a unei figuri” și „porțiune dintr-o dreaptă mărginită de două puncte”, și-a modificat semnificația, devenind un termen „la modă”, utilizat în contexte variate: economic (*segmente importante ale economiei, segment al vânzărilor*), cultural (*segmentul de public special, segment de telespectatori, segment de știri*), politic (*segmentul electoratului liberal*).

1.2. În mod tradițional, lingvistica interpretează mutațiile semantice în calitate de metafore, metonimii, antonomaze și modificări de conotații. Metafora este considerată principala modalitate prin care apar în vorbire sensuri noi. Inițial, sensurile noi fac parte din categoria metaforelor ornamentale sau stilistice, având drept finalitate precizarea ideii. În această fază, semnificația metaforică este semnalată cititorului prin ghilimele: „*salubritate*” *politică*.

Mutațiile semantice metaforice au conotații sociale, morale și afective. Deși mutațiile semantice de acest tip sunt la început metafore individuale, ele au tendința de a se lexicaliza rapid, intrând mai întâi în inventarul limbajului publicistic, unde își reduc expresivitatea prin utilizarea frecventă și devin simple clișee. În acest context sunt edificatoare exemplele ce urmează: *acutizarea conflictului, colaps economic, cosmetizarea realității, dezamorsarea tensiunilor, manipularea electoratului* etc.

1.3. Lingviștii au constatat că, în prezent, modificările semantice în domeniul termenilor specializați este cea mai productivă modalitate de îmbogățire calitativă a lexicului. Preferința pentru utilizarea termenilor științifici și tehnici cu sensuri figurate, în îmbinări frazeologice cu valoare

metaforică, este semnalată încă de la mijlocul secolului trecut în contexte de tipul: *alchimia prozei contemporane, un atom străin în circulația limbii, bacil social, fizionomia câmpului de război, autopsia istoriei naționale, pulsul vieții noastre economice, magnetul câștigului material*. În situația în care termenii specializați își modifică domeniul referențial, aceștia își pierd caracterul lor monosemantic, dezvoltând sensuri noi, metaforice. Termenii științifici metaforizați provin, mai ales, din științele naturii. Astfel din seismologie, alături de sensul figurat al termenului *seism* „zguduire socială de mari proporții” din sintagmele *seisme protestatare, seism social, seism economic, seism național* și alți termeni au dezvoltat sensuri metaforice. Substantivul *epicentru* a căpătat sensul figurat „punct fierbinte al unui conflict”, vocabula *tectonică* a dezvoltat un sens metaforic de substantiv în sintagma *tectonica politică*, iar ca adjectiv apare cu sens figurat în sintagma *placă tectonică pe care se sprijină societatea*.

Din domeniul biologiei, au dezvoltat sensuri metaforice termeni care desemnează animale fosile, de mari dimensiuni. Substantivul *mamut* a căpătat sensul „lucrare, edificiu, construcție, întreprindere, organizație de proporții foarte mari, colos” (*mamut industrial*). Prin analogie cu *mamut* se explică sensurile metaforice peiorative dezvoltate de termenii *dinozaur* și *mastodont*. Substantivul *dinozaur*, folosit în contexte politice, are sensul „persoană, formațiune sau regim anacronic, depășit de istorie”. În mod similar, substantivul *mastodont* este folosit cu sens metaforic, peiorativ, în domeniul politic și în cel administrativ, unde semnifică „organizație sau instituție anacronică, de mari dimensiuni, cu funcționare greoaie”.

Tot prin analogie cu sensul figurat al termenului *rechin* „om lipsit de scrupule, hrăpăreț, lacom”, a apărut un sens metaforic cvasisinonim al termenului *șacal* în sintagma *șacalii privatizării*.

Termenii tehnici și științifici, modificându-și sensurile, afectează, mai ales, domeniul vieții social-politice și economice. În calitate de exemple semnificative putem cita mai multe modificări semantice ale termenilor. Substantivul *alchimie* cu sensul figurat „complex de reacții și de transformări, având o componentă misterioasă, ocultă” este utilizat în context politic (*alchimie diplomatică*) și economic (*alchimia banilor murdari*), iar *baraj*, având sensuri specializate în construcții, în domeniul militar și în sport, a căpătat, în context economic, sensul „piedică” (*baraj bugetar*). Termenul *buldozer* a dezvoltat sensul metaforic negativ „instrument de distrugere”.

1.0.4. Terminologia militară este, de asemenea, o sursă importantă de dezvoltare a **sensurilor** figurate. De exemplu, substantivul *bombă* a dezvoltat sensul metaforic „pericol mare”; iar *bumerang* a căpătat sensul metaforic „factor cu efect invers”; în fine substantivul *gherilă*, de la sensul „război de

hărțuială sau luptă de ambuscadă dusă de partizani sau de trupe neregulate”, a dezvoltat sensul metaforic „hărțuială” (*gherilă politică*).

Terminologia medicală reprezintă, în ultimii ani, principala sursă de metafore publicistice, utilizate în contexte social-politice și economice. Preferința pentru termenii medicali se poate explica, în opinia cercetătorilor, prin prestigiul social de care se bucură medicina și cei care o profesază, precum și impactul emoțional pe care îl exercită asupra receptorului-cititor analogia realizată între organismul uman și cel social. Substantivul *anemie* cu sensul generic „stare de slăbiciune” și-a lărgit sfera utilizărilor contextuale în domeniul politic (*anemia democrației*) și în domeniul financiar-bancar (*anemia monedei naționale, anemia concurenței bancare*). *Bacil* cu sensul generic „agent patogen” ajunge să fie sinonim al substantivului *virus* (*bacil social*), iar substantivul *colaps* capătă sensul metaforic „prăbușire, cădere” (*colaps spiritual, colaps energetic*). În fine, substantivul *radiografie* figurează în contexte social-politice și economice cu sensul metaforic „fotografie, imagine de profunzime” (*radiografie a situației economice și sociale, radiografia unei situații, radiografie a stării organizațiilor studențești*).

1.5. Terminologia sportivă este, în prezent, cea mai importantă sursă de metafore stilistice. Transferați în alte contexte (politic, social, economic), termenii sportivi obțin sensuri metaforice de o mare forță sugestivă. De exemplu, *fault* „**infrafracțiune** constând în împiedicarea unui adversar de a acționa în câmpul de joc” capătă în limbajul familiar (*faulturi democratice*) sensul „piedică puternică”; verbul *a fenta* „a face o mișcare menită să-l deruteze pe adversar” este utilizat în limbajul familiar cu sensul figurat „a înșela, a păcăli” (*comercianții de alcool fentează legea*). Substantivul *minge* a pătruns în limbajul politic cu sensul figurat „răspundere, sarcină”, „capacitate de soluționare a unei probleme” (*pasează mingea guvernului, mingea cade în terenul guvernului, mingea sindicatelor este bătută pe terenul politicii*).

Din terminologiile anumitor sporturi, au obținut sensuri metaforice termenii din fotbal, box, șah, schi. Sintagmele terminologice *cartonaș galben* și *cartonaș roșu* au obținut sensul figurat „pedeapsă, sancțiune”, atât în context politic (*cartonaș galben pentru moțiunea de a cenzură*), cât și știrile internaționale (*în scandalul hașșului, Interpolul flutură cartonașul roșu*). Expresia *lanternă roșie* are sensul „echipă aflată în coada clasamentului, candidată la retrogradare”, iar în contexte politice apare cu sensul de „codaș în competiția pentru integrarea europeană”. *Upercut* „lovitura la box care se aplică de jos în sus, plasându-se sub bărbie și la abdomen” apare cu sens figurat în contexte cu caracter politic: *guvernul a tras un upercut devastator; democrația primește un nou upercut*, expresia *a ține în șah* a căpătat sensul figurat „a ține în tensiune”.

Întrucât informatica a afectat toate domeniile vieții spirituale și materiale din societatea modernă, terminologia acesteia a pătruns în limbajul celor mai mulți vorbitori, dezvoltând multiple sensuri figurate: *scanarea situației politice*, *monitorizarea vieții parlamentare*, *digitizarea arhivei naționale*, *analiza interfeței politicii moldovenești*, *digitizarea datelor* etc.

Termenii din sfera culturii sunt mai rar utilizați cu sens figurat. Cercetătorii au atestat utilizarea substantivelor *carnaval* și *circ* în contexte politice cu sens peiorativ „spectacol de proastă calitate” (*carnaval parlamentar*, *circ politic*). Substantivul *scenariu* a dezvoltat sensul figurat „intrișă politică”, iar *spectacol* și sinonimul său, anglicismul *show*, dobândesc sensuri figurate, conotate ironic (*spectacol electoral*, *show politic*).

Sensuri figurate au dezvoltat și unii termeni economici. Astfel, substantivul *bursă*, fiind utilizat în domeniul politic, a căpătat sensul „negociere a unor valori foarte căutate” (*bursă politică*), iar substantivul *inflație* apare în context politic cu sensul „cantitate exagerată, exces” (*inflație de proiecte legislative*). Substantivul *piață*, transpus în context politic, dezvoltă un sens figurat, cu conotații ironice (*speculațiile de pe piața politică*).

1.6. Așadar, evoluția semantică a cuvintelor este explicată prin tropi (metaforă, sinecdocă, metonimie), ca mecanisme prin care se ajunge la mutații semantice, având drept efect lărgirea și restrângerea sensului, inclusiv degradarea și înnobilarea lui. De exemplu, lat. *anima* „principiu de viață” a devenit în română *inimă* „parte a corpului în care se manifestă acest principiu de viață”. În acest caz, s-a produs o modificare de sens ce reprezintă în egală măsură o restrângere de sens și o metonimie (parte pentru întreg). Verbul lat. *passer* „vrabie” a devenit, prin lărgirea sensului, rom. *pasăre* „animal zburător”. Cauzele schimbărilor de sens pot fi de natură extralingvistică (schimbarea realității în diverse feluri, dispariția, transformarea, apariția unor obiecte, modificarea relațiilor social-istorice) ori de natură lingvistică (etimologia populară, omonimia, sinonimia). Semantica istorică (diacronică) își propune să reducă varietatea schimbărilor de sens individuale la câteva legi sau tendințe generale analoge din fonetica istorică.

Schimbările la care sunt supuse cuvintele, pe parcursul dezvoltării istorice, afectează atât forma, cât și valoarea lor semantică. Schimbările lexico-semantice în structura și evoluția cuvintelor sunt determinate de dinamica vocabularului unei limbi. Evoluția semantică a cuvintelor constituie obiectul de cercetare al semanticii istorice, diacronice, dar și al etimologiei. Cauzele schimbărilor semantice țin de realitatea extralingvistică, cea socială,

dar și de evoluția limbii, de fenomenele care determină dezvoltarea acesteia. La compararea sensurilor actuale ale unităților lexicale cu cele din faze mai vechi ale limbii sunt puse în evidență tendințele ce stau la baza evoluției sensului lexical, acestea fiind variate.

2. Natura onoma-semasiologică a metasemiei

2.0. Fundamentarea teoretică a studierii mutațiilor semantice își are originea în **Antichitate**. Transferurile de sens erau subdivizate din punct de vedere retoric în metafore, metonimii, antonomaze, sinecdoce, hiperbole etc. O atare clasificare a mutațiilor semantice s-a menținut până la finele sec. al XIX-lea, când a fost substituită consecutiv prin clasificările logică (H. Paul), istorică (H. Schuchardt), psihologică (W. Wundt, Ch. Bally), poetică (H. Stern) și funcțională (S. Ullman).

Cercetările semasiologice contemporane au, de regulă, caracter descriptiv sau structural și acordă un spațiu redus problemei referitoare la evoluția semantică a unităților lexicale, creându-se astfel impresia că problema modificărilor semantice a fost soluționată definitiv de semantica tradițională. Evoluția semantică a vocabularului constituie una dintre posibilitățile principale de sporire calitativă a sistemului lexical. Evident, creșterea calitativă a vocabularului este mai importantă decât cea cantitativă, deoarece realitatea concretă are caracter nelimitat, în timp ce resursele chiar ale celei mai bogate limbi sunt strict limitate.

Orice act denominativ debutează cu reflectarea în conștiința umană a proprietăților individuale ale segmentului din realitate; în lipsa semnificantului corespunzător se apelează la forma altui cuvânt, care dispune de un conținut semantic cu elemente comune în raport cu conceptul noului denotat, care urmează a fi denumit. Altfel spus, conștiința umană, în procesul de cunoaștere a lumii, reflectă necunoscutul prin intermediul cunoscutului, reflectarea dată având caracter creator. În această ordine de idei este edificator următorul exemplu: aztecii până la adoptarea denumirii spaniole a calului, *cabalo*, denumeau calul *cerb fără coarne*, raportând o realitate încă necunoscută la una cunoscută. Cicero afirma că „în realitatea ambiantă nu există un astfel de obiect, semnificantul și semnificatul căruia nu ar putea fi folosit pentru o oarecare noțiune din alt domeniu”. Formarea sensurilor noi constituie un produs al activității de gândire a omului, întrucât orice fapt denominativ este mediat de gândire.

2.1. În cercetarea mutațiilor semantice distingem trei tendințe fundamentale. În primul rând, E. **Kuryłowicz** explică fenomenul în cauză în felul următor: sensul se modifică atunci, „când el coincide cu sensul altui cuvânt (sau al unei îmbinări) existent în limbă sau când între cuvântul dat și un alt cuvânt se stabilește o relație semantică, reproductibilă în

sistemul limbii”. O opinie similară a lansat V. G. Gak: „Să luăm două forme (F^1 și F^2) care corelează cu doi referenți (R^1 și R^2), deosebindu-se printr-o anumită caracteristică, care tocmai stă la baza opoziției formelor F^1 și F^2 , incluse în clasa R . Dacă forma F^1 corelează cu referentul R^2 , iar forma F^2 cu referentul R^1 , atunci ele sunt folosite cu funcțiile lor primare (denominare directă). Dacă una dintre forme (de exemplu, F^1) se utilizează pentru a desemna un alt referent (de exemplu, R^2), atunci are loc transferul semantic (metafora în accepțiune largă), bazat pe intersectarea noțiunilor”.

Întrucât în semasiologie se delimitează două tipuri de sememe derivate: denominative și expresive, primele desemnând segmentele din realitate care până mai odinioară nu aveau denumiri speciale, iar secundele determinând apariția relațiilor de omosemie dintre sememul nou format și sememele existente deja în limbă, explicațiile propuse de E. Kuryłowicz și V. Gak sunt aplicabile numai la procesul de constituire a sememelor derivate cu orientare expresivă, în timp ce sememele derivate cu orientare denominativă nu sunt acoperite de aceste definiții, dat fiind că ele apar nu ca urmare a interacțiunii dintre sensurile a două unități lexicale, ci ca urmare a stabilirii unei anumite legături între un semem existent în limbă și un concept, care corespunde unui denotat nou, ce necesită a fi denumit.

2.2. În al doilea rând, specialiștii în semasiologie au constatat că formarea sememelor derivate denominative este secundată de stabilirea unei relații între o formă și doi denotați. Să admitem, că forma F^1 desemnează denotatul D^1 . Odată cu apariția denotatului D^2 , care inițial nu are denumire, dar, în schimb, are anumite proprietăți comune cu denotatul D^1 , se produce o anumită mișcare în vederea stabilirii unui nume pentru D^2 . Pe baza unei comunități de proprietăți sau a unei contiguități dintre denotatele D^1 și D^2 , sememul, care corelează cu denotatul D^1 , modificându-și structura semică, devine semnificatul corelant cu denotatul D^2 , iar forma F^1 , care desemna denotatul D^1 , devine semnificant și pentru D^2 .

Așadar, la constituirea sememelor derivate denominative își dau concursul trei componente: o formă verbală și doi denotați, iar la constituirea sememelor derivate expresive – patru componente: două forme verbale și doi denotați.

Definițiile propuse pentru transferul semantic confirmă justetea renumitei afirmații saussureene, conform căreia orice modificare de sens duce la „o deplasare a raportului dintre semnificat și semnificant”.

Cu toate acestea, definițiile propuse mai sus reflectă numai parțial natura procesului de modificare a sensului, subliniindu-se doar mecanismul exterior al procesului în cauză și tangențial mecanismul interior, natura semantică a transferului, modificările interne substanțiale din structura semică a sememului nefiind revelate.

2.3. În al treilea rând, se profilează o nouă tendință în definirea modificării sensului unităților lexicale, constând în interpretarea fenomenului dat drept o restructurare în componența semică a sememului derivant, adică la baza definirii fenomenului în cauză se pune criteriul semantic. Astfel, se constată că schimbarea sensului rezultă din actualizarea semelor potențiale, devenite diferențiale (Bally, Carnoy, Duchacek, Svoboda) ca urmare a estompării denotației uzuale și a manifestării simultane a referinței ocazionale. Este evident însă că actualizarea semelor potențiale, adică a virtuemelor, nu întotdeauna provoacă modificări semantice, deoarece nu rareori o atare modificare ține de vorbire, având caracter ocazional. În plus, mutațiile semantice sunt determinate nu numai de actualizarea virtuemelor, ci și de eliminarea sau substituirea hiperosemelor atunci când componența hiposemelor se păstrează intactă (Bouton).

O carență gravă a tuturor studiilor de semasiologie constă în faptul că mutațiile semantice sunt reduse la transformarea virtuemelor în hiposeme. Materialul lexical din limba română (și nu numai din limba română, ci și din alte limbi romanice) demonstrează că în procesul transferului semantic pot fi active și celelalte tipuri de seme. Astfel, de exemplu, la schimbarea sensului unor substantive are loc nu numai transformarea virtuemelor în hiposeme, dar și substituirea clasemului „obiect” prin clasemul „calitate” (se produce adjectivizarea substantivelor). Pot deveni hiposeme și hiperosemele, și invers (cf.: *brad* „arbore din clasa coniferelor cu tulpina dreaptă, frunzele aciculare veșnic verzi și coroana în formă de con” și „conifer”).

Apariția sememelor derivate ca urmare a transferului semantic constă în modificarea structurii semice a sememului derivant. Fiind interpretat din punct de vedere structural, procesul dat rezidă în eliminarea unor seme sau în sporirea numărului de seme din componența sememului motivator. În același timp, poate avea loc neutralizarea unor seme și actualizarea altora, deși, în asemenea cazuri, nu se observă niciodată apariția unui ansamblu de seme absolut nou.

2.4. În istoria lingvisticii s-au făcut numeroase tentative în scopul definirii modificărilor semantice atât din punct de vedere onomasiologic, cât și din punct de vedere semasiologic. Interpretarea onomasiologică a fenomenului se reduce la următorul raționament: denotatul putea fi denumit printr-un lexem nou și, deci, putea fi vorba de apariția unui cuvânt nou. Dar, întrucât noul denotat este denumit printr-un lexem existent deja în limbă, are loc adaptarea unui nume vechi la un denotat nou. Cu alte cuvinte, se delimitează două tipuri de transfer semantic: onomasiologic și semasiologic, primul determinând apariția sememelor denominative, iar secundul – apariția sememelor expresive. O atare delimitare vine în contradicție cu realitatea limbii, de aceea pare a fi mai plauzibilă interpretarea lui V. G. Gak: în cazul

mutațiilor semantice sensul este determinat atât de planul semasiologic – posibilitatea unui cuvânt (W^2) de a desemna simultan două obiecte diferite (R^1 și R^2), cât și de planul onomasiologic – posibilitatea unui obiect (R^1) de a obține două denumiri diferite (W^1 și W^2).

În baza celor afirmate anterior concluzionăm că atât transferul onomasiologic, cât și cel semasiologic se realizează ca urmare a restructurării componentei semice a sememului motivant, planul expresiei, forma cuvântului menținându-se intactă. Pentru a determina natura obiectivă a fenomenului cercetat, este rațional să definim transferul semantic, apelând la ambele modalități de interpretare a acestuia și anume: la aspectul onomasiologic și la cel semasiologic. Cu alte cuvinte, transferul semantic urmează a fi definit simultan atât din punct de vedere onomasiologic, cât și semasiologic.

Așadar, transferul semantic nu este o simplă substituție a unei forme prin alta pentru a desemna unul și același conținut, cum afirmă unii specialiști (Coseriu), ci constituie o modificare, mai mult sau mai puțin profundă, în structura semică a sememului derivat. Definirea mutației semantice drept proces de eliminare sau de majorare a cantității de seme, paralel cu menținerea formei vechi, permite să depistăm relațiile genetice dintre sememul derivat și cel derivant, întrucât sememul derivat nu este o formație absolut nouă, deoarece el repetă o parte din conținutul semic al sememului derivant.

Cu alte cuvinte, modificarea de sens este o deplasare a relației dintre semnificant și semnificat (din punctul de vedere al funcționării mecanismului exterior al acestui fenomen, adică din punct de vedere onomasiologic) și restructurarea componentei semice a sememului derivant, exprimată în eliminarea unor seme sau în majorarea numărului lor (din punctul de vedere al funcționării mecanismului intern al acestui fenomen, adică din punct de vedere semasiologic).

2.5. Orice modificare semantică se produce pe baza comunității trăsăturilor semantice din componența sememului derivant și a celui derivat. Comunitatea semantică rezultă din prezența unor caracteristici, proprietăți sau calități comune pentru clasele de obiecte și fenomene, între care se stabilesc anumite asociații fie de similitudine, fie de contiguitate. Pentru a denumi trăsătura semantică (– semul) în baza căreia are loc mutația semantică, s-a propus termenul **denotator**, conceput drept unitate epistemologică corelativă a proprietăților și caracteristicilor obiectelor și fenomenelor care mediază transferul de sens.

Întrucât esența noțiunii *schimbare a sensului cuvântului* a fost elucidată și definită, e cazul să stabilim termenul respectiv, care ar exprima adecvat această noțiune.

Pentru a denumi mutația semantică, în literatura de specialitate este folosită o multitudine de termeni și de îmbinări terminologice: *schimbare a sensului* (Duchaček, Vinogradov, Gak, Koduhov, Kurylowicz, Paul etc.), *schimbare semantică* (Brecle, Svoboda, Ullman, Blonar etc.), *modificare a sensului* (Dumeniuc, Mățaș, Rosseti etc.), *variare a sensului* (Greimas), *evoluție a sensului* (Kubreakova, Kuznețova), *efect al sensului* (Courtés), *deplasare a sensului* (Saussure, Ullman Arutiunova, Kolșanski etc.).

Pentru desemnarea acestei noțiuni, pare a fi rațională utilizarea sintagmei terminologice *mutație semantică*, când este vorba de o modificare concretă a sensului unui cuvânt. Termenul dat are o serie de avantaje în raport cu ceilalți și anume: el exprimă esența ontică a procesului denumit, adică deplasarea, modificarea în structura semică a sememului derivant. Atunci când mutația semantică este analizată în calitate de fenomen de limbă, este oportună utilizarea termenului metasemie (Carnoy, Ahmanova), principala prioritate a căruia constă în monosemantismul său și în redarea adecvată a noțiunii exprimate. Așadar, **metasemia** se caracterizează prin mutația sau deplasarea relației dintre semnificant și semnificat, din punct de vedere onomasiologic, și prin modificarea structurii semice a sememului derivant, din punct de vedere semasiologic.

2.6. O altă problemă, aflată în dependență directă de fenomenul metasemiei, rezidă în necesitatea de a determina, dacă este vorba de mutație semantică sau de transfer denominativ. În primul rând, în literatura de specialitate se evidențiază numai transferul denominativ al unui denotat asupra altuia (Gak, Eremia, Pavel, Șmeliiov etc.); în al doilea rând, se distinge numai transferul semantic (Allendorf) și, în al treilea rând, se delimitează atât transferul denominativ, cât și cel semantic (Berejan, Braghina), fără a fi aduse argumente probante.

În studiile din ultimii ani se recomandă o delimitare a noțiunilor transfer denominativ și transfer al sensului (Kopâlenko). Esența delimitării preconizate constă în faptul că în cazul transferului denominativ denotatul ar putea fi denumit printr-un cuvânt nou și **deci** ar fi fost vorba de apariția unei unități lexicale noi; în cazul transferului de sens se produce modificarea componentei semice a sememului denotativ și se majorează diversitatea denumirilor pentru aceeași denotați. Cu alte cuvinte, transferul denotativ ar genera constituirea sememelor derivate denotative, iar transferul de sens – constituirea sememelor derivate expresive. Se pare că ambii termeni sunt nereușiți: termenul transfer de sens preconizează transpoziția integrală a sensului de la un denotat la altul fără nicio modificare semică, în timp ce metasemia (mutația de sens) se caracterizează prin modificarea structurii semantice a sememului motivator, ceea ce nu

putem spune despre conținutul termenului transfer de sens. În același timp, este irecomandabilă și aplicarea termenului transfer denominativ, întrucât în acest caz se are în vedere numai transferul numelui, al semnificantului fără modificări de conținut, în timp ce metasemia este un fenomen onoma-semasiologic. Mai mult decât atât, în urma metasemiei apar atât sememe denotative, sensuri directe, cât și sememe expresive, sensuri figurate, toate acestea fiind atestate în structura de conținut a unităților lexicale polisemantice.

Așadar, sememul, sensul cuvântului nu se transferă, ci este expus unei modificări, mutații semantice, dovadă fiind faptul că nu se produce transferul integral al conținutului sememului derivant, ci se transferă doar o parte anumită din semantica acestuia și deseori nu partea cea mai importantă. Anume la aceasta se reduce esența semasiologică a metasemiei. Paralel cu aceasta, în realizarea procesului dat participă și forma cuvântului, care servește la denumirea unui nou denotat, adică este vorba de aspectul onomasiologic al metasemiei. Termenul metasemie denumește în mod adecvat fenomenul dat, iar termenul mutație semantică acoperă perfect noțiunea „modificare semantică concretă”. Aplicarea termenului transfer denominativ la sememele derivate denominative și a termenului transfer de sens la sememele derivate expresive este inoperantă și din motivul că ambele tipuri de transfer se realizează pe baza unor procese semantice identice.

3. Suportul psihic al metasemiei și clasificarea mutațiilor semantice

3.0. Limbajul uman este nu numai un fenomen social, ci și un fenomen psihic. Aspectul social și cel psihic (individual) nu se exclud, ci se presupun reciproc. Ca urmare a unității dialectice dintre aspectul social și cel psihic limba funcționează, exercitându-și funcția sa principală – cea comunicativă, și evoluează în scopul realizării cât mai adecvate a acestei funcții.

În procesul mutațiilor semantice se manifestă integral interdependența limbii și gândirii. Dacă definim limba, ca și A. Losev, drept creație interpretativ-semantică a gândirii, suntem în drept a căuta suportul metasemiei în gândirea vorbitorilor limbii. Anume în gândirea deținătorilor limbii date se stabilesc diverse relații între imaginile denotațiilor, care urmează a fi denumiți. Gândirea noastră asociază, compară, opune în permanență, în ultimă instanță analizează imaginea abstractă a segmentelor din realitate, inclusiv semantica unităților lexicale. În afară de aceasta, unitățile lexicale „nu numai că sunt comparate în memorie, ci și interacționează, se atrag și se resping reciproc și niciodată nu există izolat, un astfel de joc continuu

al acțiunii și al contraacțiunii conduce, în fine, la crearea unor anumite unități” (Bally). În gândirea, în conștiința vorbitorilor apar anumite asociații între imaginile denotațiilor, cantitatea cărora este incalculabilă. În același timp, proprietățile și conexiunile dintre denotați sunt multiaspectuale și interdependente, ca și natura însăși.

3.1. Deși din punct de vedere cantitativ asociațiile sunt incomensurabile, putem afirma cu certitudine că incalculabile sunt nu tipurile de asociații, ci modalitățile lor concrete de realizare. Psihologii au demonstrat, că mutațiile semantice se produc pe baza asociațiilor de contiguitate și de similitudine (Vâgotski). Importanța asociațiilor date în procesul modificării sensului cuvintelor a fost evidențiată încă de G. Hegel, care **susținea** că asocierea imaginilor nu este altceva decât reducerea imaginilor unice la imagini universale, întrucât imaginile unice stabilesc relații între ele tocmai datorită aspectului general. Acest general este fie o latură deosebită a obiectului, ridicată la nivelul de formă a **universalității**, ca de exemplu, culoarea roșie a trandafirului, fie una concret-universală, de exemplu, faptul că el este plantă, aici fiind vorba de asociațiile de contiguitate și de similitudine.

Cu toate că o serie de savanți manifestă o atitudine sceptică față de valoarea asociațiilor psihice în domeniul metasemiei, motivându-și poziția prin faptul că asociațiile deschid perspective vaste pentru diverse interpretări subiective ale sensului și că nu toate caracteristicile, trăsăturile, relațiile proprii obiectului cercetat sunt esențiale (relevante) în egală măsură pentru fenomenul descris (Makovski); majoritatea lingviștilor contemporani recunoaște că orice mutație semantică este mediată de asociațiile psihice. Semasiologul italian Tulio de Mauro, vorbind despre importanța analogiei ca varietate a asociațiilor psihice, declară: „Dacă în templul semanticii... am vrea să punem o statuie, aceasta ar trebui să fie statuia analogiei, deoarece analogia este cea care conferă ordine... împlinirii complexe istorice și socioculturale a fenomenelor semantice ale unei limbi”.

Roman Jakobson constată că toate semnele verbale preconizează prezența a două modalități de sistematizare: 1) combinarea, care presupune că fiecare unitate de limbă se integrează într-o unitate de nivel ierarhic superior, și 2) selecția, care constă în posibilitatea substituirii unităților echivalente din diverse puncte de vedere. Combinarea este in praesentia, dar selecția – in absentia. Altfel spus, la R. Jakobson combinarea coincide cu sintagmatica, iar selecția – cu paradigmatica. Deci, el identifică relațiile paradigmatică cu asociațiile de similitudine, iar cele sintagmatică – cu asociațiile de contiguitate. De altfel, această aserțiune nu este integral novatoare, întrucât a fost propusă încă de N. Krușevski: „dacă drept urmare a legii asociației de

similitudine cuvintele trebuie să se clasifice în mintea noastră în sisteme sau cuiburi, atunci, datorită legii și asociației prin contiguitate, aceleași cuvinte trebuie să se distribuie în serii”.

Atare raționamente sunt seducătoare, însă nu sunt în întregime justificate, deoarece asociațiile de similitudine se produc nu numai în plan paradigmatic, ci și în plan sintagmatic. Aceeași situație atestăm și în cazul asociațiilor de contiguitate. Mai mult, ambele tipuri de asociații pot alterna sau chiar pot interacționa.

3.2. Delimitarea asociațiilor de similitudine și de contiguitate aparține lui W. Wundt și lui H. Schuchardt. La etapa actuală importanța asociațiilor pentru metasemie este confirmată de cea mai mare parte a savanților (Duchaček, Guiraud, Jakobson, Roudet, Ullman, Aznaurova, Budagov, Bulahovski etc.).

Asociațiile de similitudine se evidențiază prin faptul că se face abstracție de proprietățile neidentice, distinctive ale obiectelor și se accentuează proprietățile lor identice, asemănătoare, pe baza lor se pune semnul egalității între obiecte și fenomene din realitate, între imagini și concepte, între omolexe și paralexe, între parasemante și olosemante, dar nu numai între obiecte și fenomene din realitatea obiectivă, cum se susține de cele mai multe ori (Bréal, Guern, Wald, Aznaurova, Bulahovski etc.).

3.3. Asociațiile de contiguitate generează stabilirea unor relații de incluziune, de implicare între obiectele și fenomenele din realitate, între imaginile lor și între unitățile lexicale. Tipul dat de asociații se realizează în câteva subtipuri concrete: temporale, spațiale și temporal-spațiale.

Atât asociațiile de similitudine, cât și cele de contiguitate se actualizează într-un număr foarte mare de modele asociative concrete. Cu toate acestea, multitudinea modelelor asociative nu presupune, după cum afirmă unii cercetători (Șmeliov), că în structura semantică a unor cuvinte există și alte relații în paralel cu cele de similitudine și de contiguitate, pentru că în cazul dat infinite sunt nu tipurile de asociații, ci formele lor concrete de realizare.

O altă problemă legată de asociații, se referă la locul acestora în metasemie. Unii lingviști interpretează asociațiile în calitate de cauze ale metasemiei (Ghepner), alții le analizează drept premise ale metasemiei (Stroeva) și a treia categorie de cercetători includ asociațiile atât în cauzele, cât și în premisele metasemiei (Ullman).

Se știe că sensul cuvântului se modifică, nu de aceea că există anumite relații asociative între fenomene, ci pentru că asociațiile existente apar și devin active în conștiința vorbitorilor numai **atunci** când intervine necesitatea denominării unui anumit segment din realitatea obiectivă.

Asociațiile nu se pot produce în calitate de factori ai metasemiei, deoarece ele sunt doar un mijloc psihic, prin intermediul căruia se realizează metasemia. Mai mult, metasemia nu este predeterminată de asociațiile psihice, ci este mediată de acestea.

3.4. Clasificarea mutațiilor semantice a fost și continuă să fie una dintre problemele principale ale semasiologiei. Asociațiile psihice de similitudine și de contiguitate se actualizează în limbă în mutații semantice similative și contigue. Concordanța dată a fost demonstrată de M. M. Pokrovski, care menționa că „variațiile sensurilor cuvintelor, la prima vedere capricioase, în realitate se subordonează unor anumite legi, întrucât ele corespund asociațiilor psihologice de contiguitate și de similitudine, și că, în pofida subiectivismului lor, ele reflectă în genere corect și exact schimbările obiective respective din viața popoarelor și a grupărilor lor sociale”.

În multe studii contemporane este perpetuată clasificarea logică a mutațiilor semantice, delimitându-se următoarele tipuri de metasemie: extensiunea, restricția, deplasarea și transferul metaforic și metonimic (Carnoy, Borodina, Gak, Nikitin etc.). Totodată, mutațiile semantice sunt identificate cu tropii: metafora, metonimia, sinecdoca, hiperbola, litota etc. (Grevisse, Șăineanu, Bloomfield). De altfel, unii cercetători stabilesc relații de paritate între metasemie și concurența sinonimelor (Gak), între metasemie și extensiunea sau restricția sferei denotative a sensului (Grevisse).

Or, extensiunea și restricția sunt consecințe ale metasemiei, iar metasemia, ca și mutațiile semantice, constituie ceva mai **mult** decât tropii, și pentru a elucida definitiv acest fenomen, este necesar a pune la bază o teorie mai **generală** decât retorică.

Așadar, cauzele schimbărilor semantice țin de realitatea extralingvistică, cea socială, dar și de evoluția limbii, de fenomenele care determină dezvoltarea acesteia. La compararea sensurilor actuale ale unităților lexicale cu cele din faze mai vechi ale limbii sunt puse în evidență tendințele ce stau la baza evoluției sensului lexical, acestea fiind variate.

3.5. Prin urmare, la o delimitare riguroasă a cauzelor, tipurilor și consecințelor metasemiei, distingem două tipuri de metasemie: similativă și implicativă. **Deci** tipurile date au caracter mai **general** decât transferul metonimic sau cel metaforic, căci înglobează toate tipurile posibile de mutații semantice, inclusiv cele care nu au la bază transferul metaforic sau metonimic. Clasificarea preconizată aici înglobează numai mutațiile semantice bazate pe similitudine și contiguitate, în timp ce transferurile bazate pe similitudine și contiguitate denominative sunt excluse ca tipuri aparte, deoarece se confundă aspectul semasiologic și onomasiologic al fenomenului.

4. Factorii metasemiei

4.0. Clasificarea factorilor metasemiei

4.0.1. Este un lucru general recunoscut că noțiunile umane nu sunt imobile, ci se află în perpetuă mișcare, iar studiarea lor necesită întotdeauna analiza mișcării noțiunilor, a legăturii lor, a trecerilor lor reciproce. Această constatare se referă direct la limbă și, în primul rând, la planul ei de conținut. Astfel mutațiile semantice se raportează la cele mai importante procedee de evoluție a vocabularului limbii, dat fiind că sporirea cantitativă a lexicului este limitată de factori multipli, altminteri este imposibil a se explica faptul că limba germană contemporană, dispunând de 43 de foneme, este capabilă să formeze aproximativ 145 de milioane de cuvinte, formate din foneme în număr de până la inclusiv cinci unități. Limba engleză cu ale sale 44 de foneme, evident, poate forma și mai multe cuvinte. Or, societățile, care vorbesc aceste limbi, nu au realizat nici posibilitățile din limita de 1%” (Tâșler).

Mutațiile semantice în structura și evoluția cuvintelor sunt determinate de dinamica vocabularului unei limbi. Evoluția semantică a cuvintelor constituie obiectul de cercetare al semanticii istorice, diacronice, dar și al etimologiei.

Deficiența principală a studiilor semasiologice rezidă în confundarea factorilor, tipurilor și consecințelor metasemiei, de aceea delimitarea acestor noțiuni înrudite, dar eterogene prin esența lor, este extrem de importantă.

Istoria teoriilor lingvistice demonstrează că savanții se limitează, de regulă, la fixarea unor inovații semantice concrete. Clasificarea logică a mutațiilor semantice, propusă de H. Paul, se reduce la constatarea faptului că modificarea semantică se produce în trei direcții: restricție, extensiune și transfer de sens. Clasificarea lui H. Paul a fost adoptată ulterior de M. Bréal, A. Darmsteter, M. Pokrovski etc., cât și de toate manualele de lexicologie. Făcând abstracție de faptul că extensiunea și restricția se referă la consecințele metasemiei, factorii acesteia în genere nu sunt luați în discuție.

4.0.2. Clasificarea factorilor metasemiei, elaborată de A. Meillet, constituie o realizare incontestabilă atât pentru istoria lingvisticii, cât și pentru semasiologie. Astfel, A. Meillet evidențiază trei grupe de factori principali ai metasemiei: 1) lingvistici, care sunt determinați de sistemul intern al limbii, fiind foarte numeroși, 2) funcționali (transferurile de sens) și 3) sociali. În această clasificare ponderea principală este atribuită factorului social, considerat esențial, decisiv. Principiul în cauză a fost acceptat ulterior de cei mai mulți savanți (Huguet, Levi-Bruhle, Wartbourg, Makovski etc.).

Odată stabiliți, lingviștii au purces la cercetarea multilaterală a factorilor metasemiei, atașând la ei și factorii psihici, care au fost delimitați

în studiile lui H. Schuchardt, R. Meringer, Z. Freud, H. Sperber, L. Spitzer, Ch. Bally, C. Vossler, V. Croce etc. Tentativa descoperirii unui factor general, universal în procesul de evoluție a limbii și a semanticii cuvintelor s-a dovedit a fi o eroare, aceasta fiind o mărime imaginară, întrucât limba nu este un fenomen unidimensional sau monoaspectual, ea fiind simultan un fenomen fiziologic și psihic, social și istoric, de aceea ea este expusă acțiunii unui ansamblu de factori multipli și plurivalenți. Astăzi, unii cercetători perseverează în identificarea unui singur factor în evoluția limbii, considerându-l unicul factor autentic și final al oricărei evoluții în limbă. Procedând astfel, se neglijează faptul că orice modificare este determinată de factori concreți, deoarece modificările de limbă nu pot fi explicate numai de factori generali și universali, întrucât ele trebuie explicate cu toată concretețea lor (Coșeriu).

4.0.3. În urma analizei procesului de studiere a factorilor metasemiei, se conturează câteva direcții principale. Astfel, o serie de lingviști neagă necesitatea studierii cauzelor extralingvistice de evoluție a limbii, unicul domeniu de investigație considerându-se cel al factorilor intralingvistici. De o mare popularitate beneficiază și concepția opusă, conform căreia modificările de limbă sunt determinate doar de factori extralingvistici și, în primul rând, de condițiile sociale (Gadjieva). Majoritatea lingviștilor delimitează însă trei grupe de factori principali de evoluție a limbii: lingvistici, psihici și social-istorici.

Întrucât evoluția limbii e considerată drept un rezultat al contradicțiilor ei interne, acestea din urmă sunt reduse la lupta dintre stabilitate și variabilitate, dintre staticitate și dinamicitate, dintre imobilitate și mobilitate. Paralel cu cele menționate, cercetătorii; delimitează o serie de contradicții specifice numai sistemului limbii, principală fiind considerată cea dintre resursele de exprimare și necesitățile de exprimare ale limbii și cea dintre forma veche și conținutul nou (Vinogradov, Karaulov, Coșeriu, Skrelina); acestea fiind în fond manifestări concrete ale contradicției dintre stabilitate și variabilitate.

În această ordine de idei, V. V. Vinogradov, face următoarea mențiune: „cu toată dependența limbii de legitățile evoluției ei istorice și de dezvoltarea societății (ceea ce este firesc pentru orice fenomen social), limbii, ca fenomen social specific, îi sunt proprii legi interne individuale de evoluție”; la acestea din urmă autorul raportează „legea generală de trecere a limbii de la o calitate la alta prin acumularea succesivă și de durată a elementelor noii calități, noii structuri și, respectiv, prin dispariția treptată a elementelor calității vechi; legea stabilității «bazei» limbii, menținerii calității limbii; legea perfecționării succesive a limbii ș. a.”.

Contradicția dată este determinată de o serie de factori de natură diversă: intralingvistici și extralingvistici, interni și externi, supraaprecierea sau subaprecierea cărora conduce la teoretizări unilaterale.

4.0.4. În literatura de specialitate se disting factori interni și externi, lingvistici și extralingvistici. Factorii externi se definesc ca fiind provocați de societatea în care funcționează limba respectivă și de gândirea umană, de conștiință, în timp ce factorii interni sunt definiți ca fiind generați de însuși mecanismul și de însăși structura limbii (Darmsteter, Guiraud).

Factorii interni și externi, intralingvistici și extralingvistici nu acționează izolat, ci interacționează, de aceea multiple modificări se produc ca urmare a interacțiunii factorilor interni și externi. Deci factorii interni și externi sunt categorii corelative, între ei stabilindu-se o unitate dialectică: ei interacționează, iar în cazuri speciale unii se transformă în alții. Cu alte cuvinte, clasificarea dată are caracter arbitrar în multe privințe, întrucât nu întotdeauna putem declara cu certitudine dacă cutare sau cutare inovație semantică (chiar și de limbă, în genere) este generată de factori interni sau externi.

Distincția principală dintre factorii interni și cei externi constă în faptul că toate cauzele interne nu cunosc niciun fel de limite temporale, în timp ce impulsul extern, mai corect acțiunea lui, este limitat de o anumită epocă istorică. În acest sens cauzele interne au un autentic caracter pancronic.

4.0.5. În baza celor constatate, interpretăm factorii interni drept cauze generate de mecanismul limbii și de acțiunea unui sistem de limbă asupra altuia, iar factorii externi drept cauze determinate de realitatea obiectivă, în care funcționează limba, și de conștiința umană. Din lipsa unor termeni adecvați, care ar sublinia că este vorba de aspectul ontologic al problemei, vom face uz de termenii factori intralingvistici, pentru a denumi factorii interni, și extralingvistici, pentru a denumi factorii externi.

4.1. Factorii extralingvistici ai metasemiei

4.1.0. Factorii extralingvistici ai metasemiei cunosc două forme de manifestare: social-istorică și psihică.

4.1.1. Factorii social-istorici se referă absolut la toate sferele vieții social-economice, fiind determinați de dezvoltarea științei, tehnicii, culturii, politicii, economiei, moravurilor, moralei, dreptului, religiei etc., etc. Influența acestor factori asupra evoluției semantice a unităților de vocabular a fost menționată încă de primii semasiologi și este acceptată aproape de toți cercetătorii contemporani. Ar fi totuși o eroare dacă am explica toate mutațiile semantice (sau cea mai mare parte a lor) prin progresul societății umane, dat fiind că anume o astfel de absolutizare extremă a semasiologiei

cultural-istorice a fost renumita „semantica stadială” a lui N. Marr, care pe baza unor manipulări semantico-paleontologice arbitrare impunea limbii cutare sau cutare „transformări de sens” stadiale.

În interiorul factorilor social-istorici, uneori, se delimitează un subgrup aparte de factori sociali, determinați de formarea păturilor sociale, de migrarea cuvintelor dintr-un grup social în altul, din lexicul general al limbii în vocabularul special și invers (Duchaček, Guiraud, Meillet, Rosseti, Ullman, Stroevea etc.). A se confrunta în această ordine de idei sensurile substantivului *operație* în vocabularul medicilor, militarilor, matematicienilor, muncitorilor din industria de prelucrare etc.

Sensul cuvintelor se modifică nu numai în cazul „migrării cuvintelor” din lexicul uzual în cel special, dar și în cazul migrării lor dintr-un stil funcțional în altul (cf. utilizarea unor termeni filosofici ca *filosofie*, *subiect*, *individ* în limbajul curent). Dezvoltarea științei, tehnicii, apariția scrisului, a societății în genere ridică probleme noi în fața limbii, stimulează formarea sensurilor noi, diferențierea stilistică a vocabularului.

Factorii social-istorici, de regulă, contribuie la formarea sememelor derivate denominative, întrucât ei se referă la activitatea gnoseologică a omului, din care motive apare necesitatea de a denumi și a exprima noțiunile și fenomenele noi. Totodată, factorii social-istorici ai metasemiei au caracter universal, sunt comuni pentru toate limbile lumii, în timp ce realizarea lor concretă în fiecare limbă aparte are caracter individual, fapt ce constituie specificul fiecărei limbi concrete. De exemplu, limba română conține numeroase cuvinte și expresii, ale căror sememe derivate expresive sunt determinate de specificul dezvoltării istorice a poporului român (cf.: *a fi turc* „a fi din cale afară de încăpățânat”, *a vorbi turcește* „a vorbi neclar; a se exprima neînțeleș”).

În istoria limbii române constatăm următoarea legitate: datorită nivelului înalt de dezvoltare a agriculturii, păstoritului, vităritului și datorită situației speciale a clerului în viața socială a Țărilor Românești feudale, unitățile lexicale din sistemele terminologice ale domeniilor respective, modificându-și sensul, au pătruns în vocabularul general al limbii. La etapa contemporană de evoluție a limbii noastre, în legătură cu realizarea progresului științifico-tehnic, aceeași legitate se manifestă în felul următor: unitățile unor sisteme terminologice, modificându-și semnificația, pătrund în lexicul de bază al limbii.

4.1.2. Factorii psihici ai metasemiei de asemenea sunt acceptați de majoritatea cercetătorilor. Ei sunt determinați de scopul comunicării, întrucât vorbitorul vrea să sublinieze dorința sa de a intensifica sau de a modera expresia (Svoboda).

Delimităm două tipuri de factori psihici: primul tip include factorii cu orientare estetică, iar cel de-al doilea – factorii determinați

de superstițiile omului primitiv, de delicatețe etc. Cel dintâi tip este caracteristic, mai ales, limbajului artistic, unde funcția expresivă a limbii predomină asupra funcției sale denominative, adică aici limba parcă se „unidimensionalizează”, hipertrofiindu-se una din cele două funcții ale sale: cea afectivă. Ar fi însă incorect să considerăm că tendința spre expresivitate este definitorie numai pentru limbajul artistic, întrucât ea este proprie într-un grad mai mare sau mai mic fiecărui membru al colectivului de vorbitori ai limbii. Mai mult, fără participarea emoțiilor umane niciodată n-a existat, nu există și nici nu poate să existe o căutare a adevărului de către om. În virtutea acestei **constatări**, importanța factorului psihic nu trebuie minimalizată nu numai în cazul constituirii sememelor derivate expresive, dar și în cazul constituirii sememelor derivate denominative, dat fiind că în actul comunicativ nu rareori pe prim-plan se impune exprimarea emoțiilor puternice, a dragostei, a entuziasmului, a furiei, fapt ce contribuie la apariția unor imagini originale și spontane, întrucât „pasiunea și inspirația sunt surse importante ale creației stilistice” (Guiraud).

Cu toate acestea, supraestimarea importanței factorului individual în evoluția limbii este nejustificată. Procedând în acest fel, R. Meringer, de exemplu, explica toate mutațiile semantice prin acțiunea factorului psihic, individual. Absolutizarea factorului psihic este cauza estetismului extrem al lui C. Vossler, care a ajuns să identifice limba cu expresia.

Analiza atentă a factorilor metasemiei demonstrează că factorul emotiv, psihic e departe de a putea determina toate mutațiile semantice. Individualul și colectivul, socialul și individualul formează, o unitate dialectică, adică individualul și socialul nu sunt categorii contradictorii, ci complementare (Benveniste).

Factorii psihici ai metasemiei se actualizează în următoarele procese concrete de limbă: tabuizare, eufemizare și disfemizare.

4.1.3. Tabuizarea (< *tabu* termen polinezian cu semnificația „sacru; interzis”) este determinată de identificarea în conștiința omului primitiv a cuvântului și a denotatului. Interdicția cuvintelor este dictată de superstiții, de teama față de apariția ființei sau fenomenului denumit, ce ar putea pedepsi cu moartea pe cel care a pronunțat numele acesteia, întrucât „numele era, în credințele primitive o parte (dacă nu chiar substanță) a ființei umane” (Duchaček). De aceea pentru a denumi obiecte și ființe redutabile erau folosite alte unități lexicale (decât cele primitive), ca urmare a modificării semanticii lor. Prin urmare, termenul *tabu* este aplicabil numai la cuvintele interzise, dar nu și la cuvintele ce și-au modificat sensul sub influența cuvintelor interzise.

Superstițiile omului primitiv au lăsat numeroase urme și în vocabularul limbii române. Unitățile lexicale, modificându-și sensul pentru a substitui

cuvintele interzise, își pierd treptat caracterul lor afectiv și trec în categoria denumirilor primare ale denotațiilor respectivi, care (denumiri) eventual, de asemenea, pot fi tabuizate. În acest sens sunt elocvente omosemantele cuvântului *drac* din limba noastră (vezi analiza lor la Anton Borș).

Odată cu evoluția civilizației acest factor al metasemiei pierde substanțial din frecvență.

4.1.4. Eufemizarea (derivat al verbului *a eufemiza*, format din *eufemism*, preluat din fr. *euphémisme*, constând din elementele grecești *eu* „bine” și *phemi* „vorbesc”) **constă** în substituirea **cuvintelor** ce evocă direct idei jenantă ori penibile pentru auditor sau cititor, prin alte cuvinte cu sensul modificat, care voalează ideea în cauză în așa măsură, încât efectul dezagreabil este redus la minimum. Eufemizarea este o urmare directă a pudorii, a delicateții, a nivelului de cultură a vorbitorului.

De regulă, se eufemizează cuvintele care denumesc relațiile, organele sexuale și alte părți și funcții ale organismului, deficiențele fizice și morale, pudoarea, moartea, realități indecente etc. (Duchaček, Plomteux). Se presupune că fenomenul polarizării semantice, adică enanteosemia, a apărut de asemenea ca urmare a eufemizării.

Eufemizarea este tratată uneori ca o varietate de tabu (Ullmann). Deși tabuizarea și eufemizarea sunt fenomene înrudite, ele se disting atât ca esență, cât și ca motivare: primul fenomen apare ca urmare a interzicerii cuvintelor din limbajul omului primitiv, iar secundul – ca urmare a substituirii cuvintelor ce exprimă noțiuni necuviincioase, indecente. Odată cu evoluția civilizației și a culturii umane acest factor al metasemiei își extinde sfera de acțiune, devenind tot mai frecvent.

Drept exemple de eufemizare poate servi folosirea ocazională a substantivelor *secret* „fapt care nu trebuie să fie cunoscut de toți, care nu trebuie divulgat; taină” și *document* „act scris prin care se confirmă un fapt (identitatea, nașterea, căsătoria, moartea etc.) sau prin care se recunoaște un drept” în literatura română din Basarabia pentru denumirea organelor sexuale: – *Sai, mări, ... să nu ți se ude documenturile!* (Ion C. Ciobanu) și *Dar e câine absolut, / Ce, nu-l vezi cum e făcut? / E complet și natural / Cu secreturi de-animal* (Andrei Lupan).

4.1.5. Disfemizarea este un fenomen opus celui de eufemizare și constă în intensificarea efectului emoțional prin „brutalizarea, vulgarizarea, folosirea exagerată a cuvintelor și expresiilor din stilul familiar” (Koduhov). Ca urmare a disfemizării, cuvintele lipsite de potențial emotiv, sunt substituite prin cuvinte umilitoare, vulgare, ofensatoare, care, modificându-și sensul, ajung să insulte sau să exprime ură, furie, dispreț (cf. măgar „animal domestic de povară mai mic decât calul, cu păr sur sau brun și cu urechi lungi; asin” și „om prost, încăpățânat sau obraznic”).

Disfemizarea fiind un factor frecvent de metasemie, ne vom limita la un singur exemplu. Astfel, în limba română contemporană, din considerente afective, verbele, care denumesc sunete, produse de unele animale, sunt folosite, după ce își schimbă sensul, pentru a denumi sunete produse de om: a miorlai „(mai ales despre pisici) A scoate sunete tânguitoare și jalnice” și „despre persoane) A plânge prefăcut, fără lacrimi și cu voce înăbușită”, a scheuna „(mai ales despre câini) A scoate sunete ascuțite și jalnice” și „(despre copii) A plânge prefăcut, fără lacrimi și cu glas înăbușit”, a rage „(mai ales despre boi, vaci, cerbi etc.) A scoate sunete puternice și prelungi”, „(mai ades despre copii) A plânge cu glas tare” și „(despre persoane) A scoate țipete; a țipa; a striga”; a urla „(mai ales despre lupi, câini și șacali) A scoate sunete puternice și răsunătoare” și „(despre persoane) A scoate strigăte violente și prelungi” etc.

4.1.6. După cum s-a constatat, influența factorilor psihici contribuie la intensificarea sau la diminuarea afectivității expresiei. În relație directă cu intensificarea și diminuarea afectivității enunțului se află și procesul de înnobilare sau de degradare a sensului, delimitat inițial în studiul lui M. Bréal. Ulterior, noțiunile de înnobilare și de degradare a sensului au fost preluate fără atitudinea critică corespunzătoare de mai mulți semasiologi (S. Ullman, O. Ducháček etc.), ele fiind interpretate fie în calitate de factori, fie în calitate de tipuri, fie în calitate de consecințe ale metasemiei (Ducháček, Ullman). În realitate procesul de înnobilare și de degradare a sensului constituie o consecință a metasemiei, determinată de factorii psihici.

4.2. Factorii lingvistici ai metasemiei

4.2.0. Factorii lingvistici ai metasemiei se subdivid în două mari categorii: interlingvistici, care se raportează la interacțiunea diverselor sisteme de limbă, și intralingvistici, care se referă la interacțiunea unităților în interiorul unui sistem de limbă.

4.2.1. Factorii interlingvistici contribuie nu numai la creșterea cantitativă a lexicului limbii, dar provoacă și „mutații calitative destul de precise în proprietățile paradigmatică și sintagmatică ale acelor unități lexicale, cu care ei intră în corelație” (Berejan).

Contactul dintre limbi, fiind un factor important al metasemiei, survine ca urmare a relațiilor culturale, politice, sociale și economice dintre popoare. Sistemul lexical este cea mai receptivă sferă a limbii și în cazul influenței unei limbi străine. Ca urmare a contactului dintre limbi, are loc extensiunea sau restricția structurii semantice a unităților lexicale proprii sub influența celor străine (Sandfeld). Acest factor se realizează și în procesul de contactare a graiurilor, dialectelor din interiorul unei limbi naționale (Pavel).

Importanța factorului interlingvistic în procesul mutațiilor semantice este recunoscută de majoritatea lingviștilor (Kondrașov, Melniciuk, Semicinski), deși cercetarea acestui factor este ignorată de unii semasiologi (Duchaček, Guiraud, Levički).

Pentru istoria limbii noastre are o mare valoare studierea influenței slave asupra semanticii unităților lexicale moștenite din latină (Berejan, Raevski, Șăineanu, Budagov, Corlăteanu). De exemplu, substantivul *lumină* „radiație a corpurilor incandescente sau luminescente, care acționând asupra retinei, face vizibil mediul ambiant” moștenit din lat. *lumen* a obținut sensul „totalitate a tot ce există în mediul ambiant” sub influența omologului său din slava veche care conținea ambele sensuri (vezi: Corlăteanu, Șăineanu). Tot sub influența limbii slave vechi substantivul *limbă* „organ din cavitatea bucală care servește la alimentare și ca organ al vorbirii la om” (moștenit din lat. *lingua*) a dobândit sensul „popor, nație”. Cf. la Dosoftei: „*Limbile* să salte/ Cu cântece nalte./ Să strige-n tărie/ Cu glas de bucurie”. De altfel, substantivul *față* „parte de dinainte a capului” (moștenit din lat. *facies*) sub influența limbii slave vechi a căpătat și sensul „persoana; personalitate”.

O influență deosebită asupra semanticii unităților lexicale românești a exercitat și limba franceză, începând cu finele secolului al XVIII-lea și până în prezent (cf. sememul „a prăvăli jos” a verbului *a abate* „a orienta în altă direcție”, care a luat naștere sub influența verbului francez *abattre*).

Exemplele de mutații semantice apărute ca urmare a factorului interlingvistic analizate până aici țin de structurile de suprafață și se lasă observate la o cercetare sumară a limbilor română și slavă veche. În ultimul timp, se profilează o nouă tendință în studierea contactului dintre limbi, preconizată în unele studii ale lui E. Coșeriu și S. Berejan. Noua orientare constă în studierea mutațiilor semantice, produse de influența microsistemelor lexicale ale unei limbi asupra microsistemelor lexicale corelative ale altei limbi (vezi: Berejan, Coșeriu). Această tendință are posibilități și perspective surprinzătoare, întrucât ea permite relevarea contactului dintre limbi, care se produce în structurile de profunzime (vezi: Chomsky).

Să analizăm următorul microsistem lexical din limba rusă:

СУТКИ

день

ночь

În limba română arhilexemul lipsește și drept urmare există o opoziție simplă *zi:noapte*. Sub presiunea microsistemelor respective din limbile slave, substantivul *zi* „perioadă de timp dintre răsăritul și apusul soarelui”,

neutralizând o parte de hiposeme, și-a modificat sensul pentru a ajunge în funcția de arhilexem al microsistemului în cauză:

zi	
zi	noapte

Interferența semantică a limbilor se realizează conform anumitor legități; limbile înrudite se caracterizează prin interacțiuni semantice mult mai **profunde**, decât limbile neînrudite (Sandfeld). Drept exemplu poate servi limba turcă, care a influențat doar aspectul cantitativ al vocabularului limbilor balcanice, în timp ce influențe semantice din partea limbii turce asupra acestor limbi nu au fost atestate.

4.2.2. Factorii intralingvistici ai metasemiei, spre deosebire de cei interlingvistici, sunt mult mai diverși și mai numeroși. Importanța factorului în cauză pentru evoluția limbii în genere și pentru metasemie în parte este incontestabilă, chiar dacă unii cercetători neagă existența lui.

În continuare vom insista asupra celor mai frecvente cauze ale metasemiei, care se realizează fie în plan sintagmatic, fie în plan paradigmatic, întrucât orice unitate lexicală cunoaște două modalități de identificare: 1) în lanțul vorbirii, adică în sintagmatică și 2) în sistem, adică în paradigmatică (vezi: Schogt).

Vom analiza mai întâi factorii, a căror acțiune se manifestă pe axa sintagmatică.

4.2.3. Un factor intralingvistic dintre cei mai frecvenți este elipsa (vezi: Bréal, Cotelnic, Ducháček, Grevisse, Guiraud, Nyrop, Ullman), care constă în modificarea componenței semice a sememului prin condensarea unor expresii polimembre, ca urmare a omiterii unuia din termeni.

În timp ce unii savanți analizează elipsa în calitate de model de derivare a cuvintelor sau de procedeu lexico-gramatical de formare a cuvintelor (vezi: Cotelnic), alții interpretează elipsa drept procedeu semantic de formare a cuvintelor (vezi: Rodionova, Sokolova).

Elipsa poate fi studiată și în calitate de proces semantic, avându-se în vedere faptul că în acest caz mutația semantică, de cele mai multe ori, este asistată de modificarea clasei gramaticale a unității respective, adică a clasemului.

În limba română contemporană elipsa se referă, de regulă, la sintagmele atributive, de cele mai multe ori fiind elipsat substantivul, al cărui sens este asimilat de cuvântul care se menține. În cazul substantivării adjectivului, firește, nu apare un sens absolut nou, întrucât adjectivul substantivat exprimă sensul sintagmei întregi. T. Cotelnic,

cercetând conversiunea unităților lexicale în limba română contemporană, stabilește patru categorii de adjective în raport cu fenomenul substantivării: 1) adjective substantivate, folosite în limba contemporană numai ca substantive, 2) adjective cu pondere funcțională dublă, adică folosite atât ca adjective, cât și ca substantive, 3) adjective, ce se substantivează numai ocazional și 4) adjective care nu se substantivează.

Un interes special prezintă a doua categorie, incluzând o cantitate foarte mare de adjective, care se supun cu facilitate substantivării prin intermediul a patru modele esențiale: 1) „calitate” – „denumirea abstractă a calității respective” (cf.: *alb¹* „care are culoarea zăpezii sau a laptelui” și *alb²* „culoare a zăpezii sau a laptelui”); 2) „calitate” – „denumirea persoanei care poartă calitatea respectivă” (cf. *sportiv¹* „care ține de sport” și *sportiv²* „persoană care practică sportul”); 3) „apartenență națională” – „reprezentantul naționalității respective” (cf.: *turkmen¹* „care aparține Turkmeniei sau populației ei” și *turkmen²* „persoană care face parte din populația de bază a Turkmeniei”); 4) „calitate” – „obiectul care poartă calitatea respectivă” (conf.: *submarin¹* „care se găsește sub suprafața sau pe fundul mării ori al oceanului” și *submarin²* „vas militar care poate naviga și sub suprafața apei”). Mutația semantică a adjectivelor substantivate din această categorie se produce pe baza asociațiilor de contiguitate „calitate – denumirea abstractă a calității respective”, „calitate – denumirea persoanei care deține această calitate” etc., deși în cazul de față am putea vorbi și de contiguitate contextuală, în baza căreia se realizează substantivarea adjectivelor. Totodată, se impune o remarcă de principiu: în procesul substantivării adjectivelor paralel cu modificarea clasei morfologice a acestuia (clasemul „calitate” este substituit prin clasemul „substanțialitate”) în structura semică a sememului derivant au loc și modificări semantice de altă natură, drept urmare se produce concretizarea sememului derivat. Restricția și concretizarea sensului adjectivelor substantivate este specifică pentru acele adjective care desemnează calități fizice sau morale umane: *bătrân*, *carierist* ș. a., cât și calități ale unor obiecte, cea mai mare parte dintre care sunt termeni științifico-tehnici: *toxic*, *elastic* etc. Extensiunea semantică în procesul substantivării adjectivelor se produce numai în cazul adjectivelor abstracte, a căror calitate, substantivându-se, exprimă o noțiune generală; *abstract¹* „care cuprinde numai trăsăturile generale” și *abstract²* „cuvânt care denumește o noțiune formată prin abstracție”.

Elipsa adjectivului este posibilă, dacă acesta figurează permanent în calitate de determinant al unor anumite substantive, a căror elipsare nu produce confuzii la comprehensiunea enunțului, întrucât adjectivul substantivat cumulează semnificația întregii sintagme, fapt ce a servit drept motiv pentru unii semasiologi de a identifica elipsa și metonimia (Guern).

4.2.4. Procesul invers, adică elipsarea adjectivului, are o frecvență mult mai redusă în limba română și constă în faptul că substantivele cu semantică apreciativă, ca urmare a elipsării adjectivului, cumulează semnificația întregii sintagme atributive. În asemenea cazuri mutația semantică rezidă în acumularea unor seme suplimentare în semantica substantivului, ca urmare a condensării în substantiv a conținutului unei îmbinări întregi. Astfel, substantivul *calitate* din sintagma *calitate bună*, a ajuns să însemne (atunci când se elipsează adjectivul *bun*) „însușire caracteristică (de obicei pozitivă)” cu referire, mai ales, la calitățile morale ale oamenilor. Datorită acestui fapt substantivul *calitate* poate stabili opoziție antonimică cu substantivele *neajuns*, *cusur*, *deficiență*, *defect* etc.

Ca urmare a condensării semantice și-au modificat sensul și substantivele din sintagmele atributive de mai jos: *sportiv de înaltă clasă* → *sportiv de clasă*, *a fi exemplu bun* → *a fi exemplu*, *a avea gust bun* → *a avea gust*, *a avea temperatură înaltă* → *a avea temperatură* etc.

Se impune următoarea constatare: elipsa adjectivului sau a substantivului din componența sintagmelor atributive este realizabilă în virtutea faptului că acestea se actualizează simultan pe axa sintagmatică, ceea ce face ca prezența unuia să reclame exprimarea celuilalt. Treptat lipsa unui component devine normă.

4.2.5. Un alt factor intralingvistic al metasemiei, care se manifestă în sintagmatică, este modificarea funcției gramaticale a cuvintelor ca urmare a conversiei unităților lexicale (Cotelnic, Grevisse, Stroeva). Fără a insista asupra detaliilor, întrucât acest **fenomen** a fost minuțios cercetat în limba română (vezi: Cotelnic), vom menționa doar că în limba noastră majoritatea părților de vorbire se supun conversiei. Un deosebit interes, pentru problema dată, prezintă substantivarea și adjectivarea. Asupra substantivării adjectivelor am stăruit la cercetarea elipsei, de aceea aici este suficient să **subliniem** că substantivarea participiilor este identică substantivării adjectivelor, întrucât se substantivează, de regulă, participiile adjectivate (cf.: *prieten iubit* → *iubit*, *ostaș rănit* → *rănit*).

Substantivarea numeralelor este un proces puțin productiv în limba română și ține, de cele mai multe ori, de vorbire. Numeralul se substantivează, mai ales, atunci când în actul denominativ se pune accentul nu atât pe aspectul material al obiectului, cât pe aspectul lui cantitativ (cf.: *când doi se ceartă al treilea câștigă*; *șapte pe unul nu așteaptă*).

4.2.6. În sintagmatică se manifestă și alt factor intralingvistic al metasemiei cum este contagiunea sau influența contextului permanent, modificarea semanticii cuvintelor producându-se sub influența partenerilor contextualii (vezi: Bréal, Ullman).

Se știe că între sensul cuvântului și context există o anumită interdependență și o anumită intercondiționare. Sensul, în multe privințe, este determinat de actualizarea cuvântului într-un anumit context, contextul, la rândul său, precizează și clarifică sensul cuvântului. Modificarea distribuției semantice și sintactice apare în calitate de semnal al mutațiilor semantice, dar nu în calitate de cauză a schimbărilor de sens. Să analizăm un exemplu. În limba română contemporană folosirea unor verbe tranzitive fără complinire conduce la modificarea semantică a acestor verbe. Paralel cu modificarea sensului are loc și trecerea acestor verbe din clasa semantică a acțiunii în clasa semantică a stării, ele devenind calificative ale subiectului enunțului. Astfel verbul tranzitiv *a bea*, fiind utilizat fără complement direct, își modifică sensul: *Vasile bea apă* → *Vasile bea*, adică *Vasile este băutor*. O situație similară atestăm și în exemplele următoare: *Vasile fumează țigări străine* → *Vasile fumează*, adică *Vasile este fumător*, *Ion scrie o carte* → *Ion scrie*, adică *Ion este scriitor*. Semantica acestor verbe, denumite în literatura de specialitate „verbe tranzitive cu întrebuințare absolută”, trebuie pusă în legătură cu verbele derivate de la substantive și adjective, care denumesc nume de agent sau calități ale persoanelor. Verbele derivate de la nume de agent sau de la adjective indică o stare sau o calitate permanentă a unei persoane (cf.: *a tâmplări* „a fi tâmplar” și *a trândăvi* „a fi trândav”), prin analogie cu semantica acestora unele verbe tranzitive, trecând în categoria stării și devenind intransitive, indică o stare a unei activități sau calități, în care se află subiectul (cf.: *el mănâncă pâine* și *el mănâncă mult*, adică *el este mîncăcios*).

4.2.7. Pe axa sintagmatică se manifestă încă un factor al metasemiei. Este vorba despre formarea unor noi unități lexicale ca urmare a comprimării, a condensării unor sintagme într-un singur cuvânt, a cărui semantică nu constituie o sumă a sensurilor elementelor componente, ci o unitate nouă de sens. Acest proces se produce prin contaminarea a două unități semnificative sau a unui cuvânt auxiliar cu altul independent. De exemplu, adjectivul *cuminte* „care se poartă bine” este format din prepoziția *cu* și substantivul *minte*. În baza contiguității contextuale aceste două unități au ajuns să exprime o singură noțiune, contopindu-se într-un singur cuvânt. Deși dicționarele explicative atestă pentru *cuminte* sensul „deștept”, afirmăm cu certitudine, că adjectivul *cuminte* nu posedă sensul dat. Dacă atribuim acest sens lui *cuminte*, acesta ar trebui ortografiat separat: *cu minte*, ca și *om cu scaun la cap* sau *om cu multă minte*. Un exemplu analog este și adjectivul *cumsecade*, care s-a produs prin contopirea sintagmei formate din adverbul *cum*, pronumele reflexiv *se* și persoana a treia timpul prezent a verbului *a cădea*.

Comprimarea îmbinărilor de cuvinte într-un singur cuvânt se evidențiază și prin faptul că au loc nu numai modificări în semantica elementelor componente, ci și anularea relațiilor sintagmatice dintre unitățile componente și transformarea lor în relații paradigmatică.

4.2.8. Factorii interlingvistici ai metasemiei, care se manifestă pe axa paradigmatică, sunt subdivizați în trei subgrupe de factori, care se produc: 1) în planul expresiei, 2) în planul conținutului și 3) în planul expresiei și al conținutului concomitent. Este vorba de „confundarea”, „contopirea”, „integrarea” cuvintelor după formă sau după conținut, „despre asimilarea semantică și formală” (Makovski).

Mutațiile semantice, determinate de similitudinea formei cuvintelor, sunt studiate în legătură cu etimologia populară (Chöne, Guiraud, Nyrop, Wartbourg) sau sunt limitate doar la constatarea influenței formei asupra conținutului (Meillet, Bulahovski, Șmeliiov). O. Duchacek distinge două tipuri diferite, deși înrudite, de fenomene. În primul rând, este vorba de atracția lexicală, când un cuvânt obține sensul altui cuvânt ca urmare a similitudinii acustice sau grafice; în al doilea rând, este vorba de etimologia populară, determinată de similitudinea formală sau semantică a două sau a mai multor unități lexicale, independent de faptul dacă similitudinea semantică există obiectiv sau este presupusă din greșeală.

Întrucât între planurile de expresie a două unități lexicale luate arbitrar pot exista trei tipuri de relații formale: 1) de eterolexie, necoincidență formală totală a unităților lexicale, 2) de paralexie, coincidență formală parțială a unităților lexicale și 3) de omolexie, coincidență formală totală a unităților lexicale, distingem (eterolexia nu prezintă interes din perspectiva mutațiilor semantice) conflictul omolexelor, adică al cuvintelor care coincid total în planul expresiei și conflictul paralexelor, adică al cuvintelor care coincid parțial în planul expresiei. În același timp, între planurile de conținut a două unități lexicale luate arbitrar pot exista, de asemenea, trei tipuri de relații: 1) de eterosemie, necoincidență totală dintre semnificații, 2) de parasemie, coincidență parțială dintre semnificații și 3) de olosemie, coincidență totală dintre semnificații; de aceea, în planul conținutului distingem (eterosemia nu prezintă interes din perspectiva mutațiilor semantice) conflictul parasemantelor, adică al cuvintelor care coincid parțial în planul conținutului, și conflictul olosemantelor, adică al cuvintelor care coincid total în planul conținutului.

4.2.9. Conflictul omolexelor, denumit în terminologia tradițională conflictul omonimelor (Guiraud, Vendries), este, după cum afirmă G. Gilliéron, factorul principal al modificărilor semantice, iar, după E. Öhmann, el este „factorul decisiv al schimbărilor de limbă, dacă nu întotdeauna unicul”. Conflictul omolexelor conduce, de regulă, fie la

dispariția uneia dintre unitățile lexicale opozante, fie la diferențierea formală a uneia dintre unitățile opozante. În cazul dispariției unei unități, celula vidă din lexic nu rareori este complinită de o altă unitate lexicală, după ce aceasta și-a modificat sensul. De exemplu, adjectivul *sân* moștenit din lat. *sanus* „sănătos” a dispărut din limba română fiind substituit prin *sănătos*, întrucât primul se afla în relații de omolexie cu substantivul *sân* moștenit din lat. *sinus* „piept”. Din aceleași motive a dispărut și adjectivul *car* (< lat. *carus*) „scump”, aflat în relații de omolexie cu substantivul *car* (< lat. *carrus*) „vehicul de transport”. Conflictul omolexic explică și apariția sememului „a scoate din minți” al verbului *a sminti*, interpretat ca fiind derivat din substantivul *minte*. În realitate, verbul *a sminti* nu are nimic în comun sub aspect etimologic cu substantivul *minte*, fiind de origine veche slavă (cf.: *съмясти* „a mișca din loc”). În limba contemporană, ca urmare a conflictului omolexic, verbul *asminti* a obținut sememul „a scoate din minți”, figurând în dicționare pe primul loc în structura semantică a verbului *a sminti*, în timp ce sememul originar „a mișca din loc” a devenit secundar, ca și cum ar fi derivat. Chiar mai mult, adjectivul *smintit*, derivat din verbul *a sminti*, figurează în dicționare numai cu sensul „ieșit din minți”.

4.2.10. O importanță deosebită în procesul de evoluție semantică a limbii au și relațiile paralexice. Este vorba de conflictul paralexelor sau de atracția paronimică (Iordan, Guiraud). Conflictul paralexelor este determinat de existența în limbă a două sau a mai multor cuvinte asemănătoare din punct de vedere acustic sau grafic, fapt ce poate duce la o apropiere sau la o îndepărtare formală și mai mare, fie la adoptarea unuia din ele a semnificativității altuia (vezi: Ducháček). De exemplu, verbele *a dezbaiera* „a desface de baie” și *a dezbăra* „(persoane) a lipsi de o obișnuință rea”, având asemănare formală, se sinonimizează de unii vorbitori. De cele mai multe ori verbul *a dezbaiera* este folosit pentru *a dezbăra*, fapt condamnat în repetate rânduri de specialiști. Deseori, se confundă și substantivele *chilie* „cameră de locuit a unui călugăr” și *chelie* „cădere a părului de pe cap” etc.

Conflictul paralexelor se produce uneori între un cuvânt autohton și un neologism, mutației semantice fiind supus de cele mai multe ori neologismul (cf.: *a număra* „a socoti pe rând unul câte unul, determinând întreaga cantitate” și *a enumera* „a numi, înșirând într-o anumită consecutivitate”); însă conflictul paralexelor este caracteristic, mai ales, pentru neologismele cu semnificații asemănătoare (cf.: *a se abține* și *a obține*, *a adapta* – *a adopta*).

Exemplele analizate aici în calitate de conflict paralexice țin de vorbire. Unele modificări semantice, determinate de conflictul paralexelor, au devenit fapte de limbă. Astfel sememul „a schimba direcția” al verbului *a cârni* se datorează asemănării formale cu verbul *a cârmi*. Denumirea populară

a lunii februarie *făurar* < lat. *februarius* a fost influențată de semantica substantivului *faur*.

4.2.11. Conflictul omosemantelor, adică al sinonimelor, s-a aflat în centrul atenției mai multor cercetători (vezi: Bréal, Darmstetar, Ducháček, Huguet, Svoboda, Ullman). Conflictul omosemantelor poate provoca fie dispariția sau specializarea semantică a unuia dintre omosemanți, fie reducerea frecvenței acestuia în limbă și vorbire. Un exemplu concludent în această privință poate servi seria de substantive *arbore* – *copac* – *pom*. Substantivul *arbore* este termen livresc, al cărui sinonim este substantivul cu circulație mare în limbă *copac* „plantă lemnoasă cu tulpina înaltă și coroana formată din crengi”, iar substantivul *pom* înseamnă numai „copac fructifer”. În unele graiuri circulă exclusiv substantivul *copac*, atât cu semnificația „plantă lemnoasă cu tulpina înaltă și cu coroana formată din crengi”, cât și cu semnificația „pom fructifer”, substantivul *pom* fiind necunoscut. În al doilea grup de graiuri circulă ambele substantive: *copac* cu semnificația „plantă lemnoasă cu tulpina înaltă...” și *pom* cu semnificația specializată, restrânsă „creangă împodobită cu dulciuri și fructe, purtată înaintea unei procesiuni mortuare”; în al treilea grup de graiuri circulă ambele substantive, *pom* și *copac*, cu semnificația lor din limba literară (cf.: Pavel).

Conflictul omosemantelor a determinat și preferința pentru verbele *a influența* și *a se limita* în raport cu sinonimele acestora *a înrâuri* și *a se mărgini*, preferință provocată de caracterul livresc al primului cuplu și de caracterul popular al celui de-al doilea cuplu de verbe. Exemplele analizate confirmă justetea constatării că drept urmare a conflictului omosemantelor unul dintre elementele cuplului poate suferi modificări esențiale de funcționare sau de conținut (Ducháček).

4.2.12. O anumită importanță pentru modificarea semantică a unităților lexicale are și conflictul parasemantelor, adică al cuvintelor cu semantică apropiată. Deseori în vorbire se confundă sensul substantivului *stradă* cu cel al substantivului *uliță*. Cf.: „*Străzile* satului Răcești...” și „Burduja a luat-o pe *ulița* Livezilor”. În primul exemplu trebuia folosit substantivul *uliță*, iar în cel de al doilea – substantivul *stradă*.

Să mai analizăm un exemplu de conflict parasemantic. Verbul *a întâlni* diferă de verbul *a întâmpina* prin prezența/absența semului „cu intenție/fără intenție”. Verbul *a întâlni* este definit în felul următor: „a găsi în cale”, iar *a întâmpina*: „a aștepta, ieșind în cale”. Deși aceste verbe se opun unul altuia din punct de vedere semantic, în vorbire ele uneori se confundă: *E bine, când întâlnești Anul Nou cu succese la învățătură și Militarii întâlneau un general*. În ambele cazuri se cere utilizarea verbului *a întâmpina*.

4.2.13. Iradierea semantică sau sinonimică de asemenea se impune drept factor intralingvistic al metasemiei, manifestându-se pe axa paradigmatică (vezi: Bréal, Darmsteter, Duchacek, Berejan). Factorul în cauză contribuie la evoluția analogă a sensurilor unor cuvinte, constituind astfel paradigme semantice. De exemplu, ca urmare a iradierii semantice, toate substantivele-denumiri de recipiente denumesc și conținutul recipientelor respective; în virtutea acestei legități toate neologismele, care desemnează recipiente, dezvoltă sensuri derivate identice (cf. structura semantemelor *cisternă*, *butelie*, *amforă* etc.).

4.2.14. Metasemia, determinată de factori din planul paradigmatic, uneori este provocată de interacțiunea planului expresiei și cel al conținutului. În acest caz O. Duchacek vorbește de etimologie populară. Semasiologii, cu excepția lui O. Duchacek, studiază metasemia, determinată de interacțiunea formei și conținutului, în calitate de atracție omonimică sau paronimică (Chöne, Corlăteanu, Guiraud, Nyrop, Wartbourg), identificându-se astfel fenomene de limbă eterogene. În paginile anterioare am vorbit despre conflictul omolexelor și paralexelor, omoșemantelor și parasemantelor, prezentându-le ca fenomene de limbă distincte, care se manifestă fie în planul expresiei, fie în planul conținutului. Spre deosebire de acestea, etimologia populară se manifestă simultan atât în planul conținutului, cât și în planul expresiei, din care motiv propunem să fie numită parasemolexie. Prin urmare, termenul etimologie populară este aplicabil numai la acele mutații semantice, care sunt generate de similitudinea ambelor planuri concomitent.

În limbajul unor persoane agramate circulă substantivul *cumpărativă*, format prin contaminarea substantivului *cooperativă* cu verbul *a cumpăra*. Deși legătura semantică dintre substantivul *cooperativă* și verbul *a cumpăra* este contestată de unii specialiști (Corlăteanu), este necesar să subliniem că legătura semantică există, întrucât substantivul *cooperativă* conține sememul derivat „unitate comercială pentru desfacerea mărfurilor; magazin”, de aceea verbul *a cumpăra* se află în relații paradigmatică de contiguitate cu substantivul *cooperativă*. Ca atare cuvântul necunoscut *cooperativă* este motivat de cuvântul cunoscut *a cumpăra* și ca urmare substantivul *cumpărativă* are motivare dublă: formală și semantică, având semnificația de „magazin”.

4.3. Factorii metasemiei și interacțiunea metasemiei și a gândirii

4.3.0. Metasemia, fiind determinată fie de factori extralingvistici, fie de factori lingvistici, este întotdeauna mediată și guvernată de gândire pe baza asociațiilor de contiguitate și de similitudine, întrucât „schimbarea sensului este în principiu un fapt de gândire” (Rosseti).

4.3.1. În procesul evoluției semantice a limbii se manifestă în toată amploarea interacțiunea limbii și a gândirii. Această interacțiune se caracterizează prin faptul că toate mutațiile semantice sunt rezultate ale procesului de gândire, exprimând astfel evoluția gândirii umane. Oponerea categorică a factorilor externi și interni, lingvistici și extralingvistici trebuie exclusă, deoarece în acest caz se iau în considerare „formele de limbă și obiectele extralingvistice”, însă se ignoră „veriga decisivă de conexiune dintre ele – însuși omul vorbitor. Or, anume „denominatorul” însuși constituie factorul determinant în evoluția mijloacelor denominative și a limbii în genere. La baza evoluției mijloacelor denominative se află factorii de natură psihică, legile generale ale gândirii umane. Lor le revine un rol mare în procesul de constituire și de funcționare a denumirilor, poate chiar mai mare decât stimulilor pur externi și pur interni” (Gak). Afirmatia lui V. Gak referitor la evoluția mijloacelor denominative este completamente aplicabilă și la metasemie. De altfel, această legitate a fost remarcată încă de lingvistul francez L. Roudet, care, ținând cont de importanța omului în procesul mutațiilor semantice, explica mutațiile respective din punct de vedere psihic: „Cauza imediată a fiecărei modificări este întotdeauna un fenomen psihic, care își are sediul său în individ, și anume efortul subiectului vorbitor pentru a-și exprima gândirea sa prin intermediul limbii. Acest efort face să apară în conștiință un sistem de idei și un sistem de cuvinte. Dacă aceste două sisteme sunt în acord, efortul duce direct la reamintirea unui cuvânt, însă deseori între ele este o dezarmonie: efortul de exprimare caută a le adapta unul la altul. Pentru aceasta trebuie ca sistemul de cuvinte să lunece pe sistemul de idei sau, dimpotrivă, trebuie să lunece sistemul de idei pe sistemul de cuvinte” (Roudet).

4.3.2. Deși metasemia are la baza legi de gândire general umane, fiecare limbă concretă posedă particularități individuale, constând în evidențierea denotatorului, în baza căruia se produce mutația semantică, în psihicul fiecărui popor aparte, adică în atitudinea lui, determinată de factori istorici, sociali și culturali, față de realitatea obiectivă.

Prin urmare, soluționarea justă a problemei cu privire la interacțiunea factorilor interni și externi ai metasemiei necesită evidențierea tuturor componentelor actului denotativ, la care se referă: realitatea obiectivă (– denotatul) – procesul de gândire (– reflectarea și analiza realității obiective) – forma verbală (– partea materială a cuvântului). Componentele actului denotativ au constituit obiectul de studiu al mai multor lingviști (Rosseti, Ullman, Wald). Eșalonarea componentelor actului denotativ în consecutivitatea de mai sus este determinată de faptul că realitatea obiectivă își exercită influența asupra

unităților lexicale prin intermediul gândirii, anume de aceea nu este și nici nu poate fi vreo relație directă între realitate și limbă, întrucât ea (relația) este întotdeauna intermediată de gândire. Fie în mod conștient, fie în mod inconștient subiectul vorbitor procedează anume astfel. Mai mult, chiar și factorii pur lingvistici sunt intermediati de gândire, întrucât ei pot fi calificați ca fiind lingvistici numai în virtutea faptului că mutația semantică se produce sub influența interacțiunii unităților de limbă. Deoarece limba se definește drept o activitate creatoare interpretativ-semantică (Losev), ar fi mai rațional ca factorii metasemiei să fie interpretați în calitate de impulsuri, produse de schimbările din viața socială, din conștiință, cât și de interacțiunea unităților lexicale ale limbii. Reacționând la aceste modificări, limba produce transformări în modul de structurare și de funcționare a unităților sale.

4.3.3. Se constată că „impulsurile extralingvistice și lingvistice acționează asupra unității lexicale nu direct, ci prin intermediul unei rețele de relații” (Blanar). Toate aceste impulsuri, fie extralingvistice, fie lingvistice, se află în afara sistemului de limbă și sunt determinate de necesitățile sociale în denominarea realității obiective, independent de faptul dacă acest lucru este cauzat de motive social-istorice, psihice sau de limbă și de faptul dacă se urmăresc scopuri pur denominative sau scopuri stilistice sau afective.

Existența în formă pură a factorilor intra- și extralingvistici este o raritate, dacă nu chiar o imposibilitate, întrucât factorii în cauză interacționează, se suprapun. Se știe că limba nu reacționează direct la schimbările intervenite în viața socială, politică, economică și culturală. În baza constatărilor precedente pare a fi extrem de categorică afirmația lui E. Coșeriu, cum că toate cauzele evoluției limbii se află în limbă însăși, întrucât, în asemenea cazuri ar fi mai indicat să vorbim nu despre cauze, ci despre potențele evolutive ale limbii.

5. Metasemia implicativă în limba română

5.0. Esența metasemiei implicative

5.0.1. Metasemia implicativă sau contiguă are la bază asociațiile psihice de contiguitate (terminul dat urmează a fi conceput nu numai în sensul de „vecinătate”, ci cu mult mai cuprinzător, în sensul de relație internă și externă existentă între denotații adiacenți, între termenii unei sintagme și între sensuri), care posedă două forme concrete de manifestare: temporală și spațială. Lingviștii disting și unele tipuri particulare de realizare a acestor asociații: cauzale, locale etc. (Duchaček, Kalinin, Paul), care, de altfel, nu reprezintă altceva decât varietăți ale asociațiilor spațiale și temporale, cu toate că asociațiile cauzale constituie o consecință

a realizării concomitente a asociațiilor temporale și spațiale, fiind deci de natură spațial-temporală.

Importanța asociațiilor temporale și spațiale pentru existență, în general, și pentru procesul cunoașterii ei, în particular, rezultă din faptul că formele fundamentale ale oricărei existențe sunt spațiul și timpul; o existență în afara timpului este o tot atât de mare absurditate ca și o existență în afara spațiului.

5.0.2. Conform opiniei mai multor savanți, asociațiilor de contiguitate în limbă le corespunde metonimia (Guiraud, Ullman, Bloomfield, Stepanova etc.). În literatura de specialitate se subliniază că metonimia este bazată pe contiguitatea unor obiecte, care, în virtutea acesteia capătă denumiri identice, adică sunt denumite prin unul și același cuvânt (Darmsteter, Nyrop, Kalinin, Șmeliov). Paralel cu această constatare se afirmă că metonimia condiționează evoluția semantică a cuvântului pe baza contiguității atributelor distinctive ale obiectelor denumite (Telia), dar nu pe baza contiguității obiectelor în genere.

Alături de metonimie, deseori este evidențiată și sinecdoca, care constă în extensiunea logică a volumului semantic al cuvântului (Darmsteter, Kalinin, Ghepner, Șmeliov) și în substituirea unităților lexicale cu volum semantic diferit: specie pentru gen, gen pentru specie, tot pentru parte, parte pentru tot, nume comun pentru nume propriu (vezi: Pisani), deși unii lingviști limitează sinecdoca numai la mutațiile semantice bazate pe raportul „tot pentru parte” și invers (Devkin, Kalinin, Paul, Șmeliov), în timp ce alții, dimpotrivă, consideră metonimia drept o varietate de sinecdocă (Chöne). Asemănarea dintre metonimie și sinecdocă a fost semnalată încă de retoricii antici, de aceea majoritatea lingviștilor definește sinecdoca drept caz particular de metonimie, întrucât ambele au la bază aceleași asociații de contiguitate.

5.0.3. În lingvistica contemporană, metonimia este definită drept dependență de incluziune a sememelor. Dependența dată se reduce la relațiile hiperonimice și hiponimice (Greimas): hiperonimia își exercită acțiunea de la tot spre parte, dar hiponimia, invers – de la parte spre tot. Greimas susține că adoptarea relațiilor hiperonimice și hiponimice ne permite să renunțăm la termenul metonimie, care nu se pretează unei definiții univoce și căruia nu-i poate fi atribuită o semnificație unică.

Acceptarea ipotezei date, adică reducerea metonimiei la relațiile hipero- și hiponimice, implică integrarea în această categorie numai a situațiilor în care între sememul derivant și cel derivat există relații de subordonare logică, adică numai a situațiilor de sinecdocă, și ca urmare se ignoră metonimiile autentice, când sememul derivant se află în relații de coordonare cu cel derivat. De aceea considerăm admisibilă definirea

metonimiei prin intermediul dependenței de incluziune sau implicațiune definită drept „analog cognitiv al relațiilor reale (interacțiune, dependență) dintre entitățile din lumea obiectivă” de tipul material – produs din acest material, cauză – efect, inițial – derivat, acțiune – scop, proces – rezultat, parte – tot, proprietate – obiect (vezi: Nikitin). Raportul de implicațiune în această accepție obține un conținut cuprinzător, incluzând și unele tipuri de relații suplimentare, cum ar fi contiguitatea contextuală, spațial-temporală, care nu sunt acoperite de noțiunea „metonimie”. Deci propunem ca metasemia bazată pe asociații de contiguitate să fie denumită metasemie implicativă, întrucât termenul dat este monosemantic și exprimă esența acestei varietăți de metasemie.

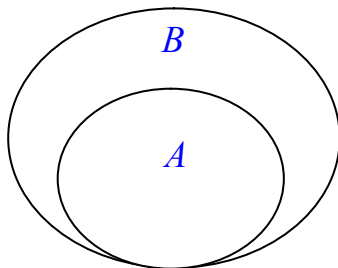
5.0.4. Asociațiile psihice de contiguitate corelează în limbă cu metasemia implicativă, care, la rândul său, are două forme concrete de manifestare: metasemia implicativă cu orientare denominativă și metasemia implicativă cu orientare estetică (pentru denumirea celui de al doilea tip de metasemie implicativă poate fi menținut termenul *metonimie*). Cu alte cuvinte, metonimia, fiind termen retoric, poetic, literar, presupune prezența unei imagini poetice, expresive în conținutul sememelor derivate, fapt ce se află în concordanță cu scopul mesajului poetic, în timp ce metasemia implicativă cu orientare denominativă nu are, de regulă, finalitate expresivă și de aceea se caracterizează mai întâi prin orientarea de a desemna realitatea.

Particularitatea distinctivă a metasemiei implicative, subliniată de nenumărate ori de cercetătorii metonimiei, constă în faptul că această varietate de metasemie reclamă condensarea, comprimarea semantică a unor îmbinări de cuvinte (vezi: Bally, Darmsteter, Guern, Tuțescu), fapt ce determină „reducerea componentei propoziției și o oarecare simplificare a sintaxei” (Devkin), întrucât una din unitățile constituente ale îmbinării de cuvinte este eliminată, iar unitatea rămasă, păstrându-și semnificația sa proprie, își însușește și semantica unității elipsate. Reducerea cantitativă a îmbinării se produce după schema: îmbinare de cuvinte → nume. Prin urmare, metasemia implicativă, ca și metonimia, „nu deschide priveliști noi, ci scurtează distanțele” (Esnoult).

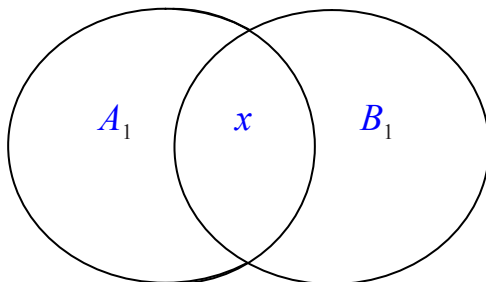
5.0.5. Metasemia implicativă se pretează interpretării matematice, fapt ce permite să elucidăm esența ei obiectivă. Fie A și B două mulțimi. Admitem că are loc următoarea situație: dacă $a \rightarrow A$, atunci $a \rightarrow B$. În acest caz afirmăm că mulțimea A se conține în mulțimea B , iar relația A și B se desemnează prin termenul „incluziune” și prin semnul. Dacă $A \rightarrow B$, constatăm că mulțimea A este o submulțime sau o parte a mulțimii B . Fie $A = \text{brad}$, iar $B = \text{conifer}$. În acest caz A este inclus în B : $A \rightarrow B$, adică A este o submulțime, o parte a mulțimii B . Identificarea lui $A = \text{brad}$ cu $B = \text{conifer}$ provoacă modificarea semanticii lui A . Această constatare este

operantă în cazul existenței relațiilor de incluziune între sememul derivat și cel derivant, adică în cazul existenței relațiilor de subordonare taxonomică între cele două sememe, ceea ce poate fi prezentat în felul următor:

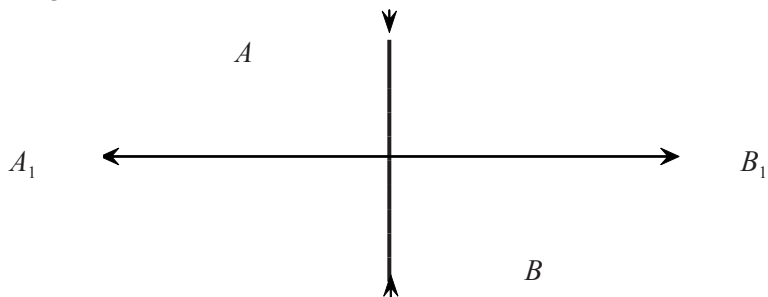

Teoria mulțimilor poate fi aplicată nu numai în cazul relațiilor de subordonare taxonomică a sememelor derivante și derivate, ci și în cazul relațiilor de coordonare dintre acestea. De exemplu, semantemul cizmărie posedă sememele A^1 = „atelier de reparație sau de fabricare a încălțămintei” și B^1 = „meserie a cizmarului”, aflate în raporturi de coordonare, A^1 = „atelierul cizmarului”, B^1 = „profesia cizmarului” și denotatorul x = „care ține de cizme sau de cizmar”, adică x este component comun atât pentru A^1 , cât și pentru B^1 , grafic această relație fiind redată astfel:

Diferența dintre exemplele analizate constă în faptul că în primul caz (*brad-conifer*) mulțimea A este inclusă în mulțimea B , în timp ce în cel de al doilea caz (*cizmărie* „atelier” și „meserie”) ambele mulțimi se află la același nivel logic, mulțimea A^1 intersectându-se cu mulțimea B^1 , adică niște elemente x , denotatorii, sunt proprii atât mulțimii A^1 , cât și mulțimii B^1 . Cu alte cuvinte, în cazul subordonării sememelor, metasemia implicativă prezintă tipul de incluziune unilaterală, iar în cazul coordonării lor, ea prezintă tipul de incluziune bilaterală, deci în cazul relațiilor de coordonare în procesul metasemiei implicative are loc intersectarea semantică a sememului derivat cu cel derivant.

Incluziunea se produce în plan vertical, iar intersecția – în plan orizontal. Însă, în plan vertical mutația semantică este posibilă numai într-o singură direcție: fie de jos în sus, fie de sus în jos, în timp ce în plan orizontal mutația semantică se poate produce atât de la dreapta spre stânga, cât și de la stânga spre dreapta concomitent. Prin urmare, metasemia implicativă se prezintă grafic astfel:

În planul vertical A – B are loc incluziunea unilaterală atunci când între sememul derivat și cel derivant se stabilesc relații hiperonimice sau hiponimice, adică relații de subordonare, iar în plan orizontal se produce numai metasemia implicativă, bazată pe asociații temporale, spațiale, temporal-spațiale etc., întrucât între sememele analizate nu există relații de subordonare ierarhică.

5.0.6. Metasemia implicativă este consecința restructurării semice a sememului derivant, în urma căreia apare un nou semem derivat și presupune mai multe situații posibile.

a) Sememul derivat S^1 se include în sememul derivant S . În acest caz mutația semantică constă în neutralizarea unor hiposeme și în intensificarea valorii hiperosemului (cf.: *biblie* „carte de mituri religioase (mozaice sau creștine)” și „carte voluminoasă”), adică $S^1 \subset S$;

b) Procesul invers de asemenea are o frecvență mare în limbă. Este vorba de neutralizarea hiperosemului și intensificarea valorii hiposemelor. De exemplu, sememul substantivului *buruiiană* „plantă erbacee necultivată, care crește pe terenuri plantate și dăunează culturilor agricole” a dat naștere, ca urmare a neutralizării hiperosemului, sememului derivat „plantă erbacee necultivată care servește drept hrană pentru vite; iarbă”;

c) În plan orizontal metasemia implicativă constă în derivarea unor sememe, rezultate din substituirea unor hiposeme sau hiperoseme cu alte hiposeme sau hiperoseme. Acest fapt se datorează relației implicative existente între denotați și între imaginile lor conceptuale. Astfel semantemul substantivului *abagerie* se prezintă ca o totalitate din două sememe: „atelier unde se produceau sau se vindeau haine

de aba” și „meserie a croitorului care cosea haine de aba”. Sememul S^1 al semantemului *abagerie* constă din următoarea totalitate de seme: hiperosemul s^1 „atelier”, clasemul s^2 „substanțialitate, inanimat”, hiposemele s^3 „unde se produceau haine” sau s^4 „se vindeau haine”, s^5 „de aba”; iar sememul derivat S^2 este un rezultat al restrukturării semice a sememului S^1 : hiperosemul s^1 „meserie”, clasemul s^2 „substanțialitate, animat”, hiposemele s^3 „a croitorului”, s^4 „care coase haine de aba”. Comparând structurile semice ale sememelor analizate, constatăm că sememul derivat apare în rezultatul modificării considerabile a structurii semice a sememului derivant, modificarea referindu-se la toate tipurile de seme denotative: hiperoseme, clase și hiposeme; totodată trebuie să subliniem, că numărul de seme ale sememului derivat este mai mic în raport cu numărul de seme ale sememului derivant – iată de ce nu corespunde adevăratei stări de fapte aserțiunea că „în cazul metonimiei, de regulă, nu are loc neutralizarea (reducerea) semelor” (Devkin).

5.0.7. Metasemia implicativă are trei varietăți concrete de funcționare: spațială, temporală și spațial-temporală. Varietățile implicative ale metasemiei se realizează prin modelele generale ale metasemiei implicative: parte pentru tot, acțiune – rezultat, nume comun – nume propriu, cauză – efect etc., care în fiecare limbă se manifestă prin intermediul unor modele concrete, uneori proprii numai limbii date. Prin urmare, specificul metasemiei implicative în limba română constă în realizarea concretă a modelelor de limbă generale și în selectarea denotatorului, care stă la baza modelului derivativ în cauză.

5.1. Metasemia implicativă spațială

5.1.0. Metasemia implicativă spațială se subdivide în două subtipuri, corespunzătoare planului în care se produce: 1) în plan paradigmatic și 2) în plan sintagmatic. Metasemia implicativă spațială poate fi analizată atât din punctul de vedere al apartenenței cuvintelor la anumite părți de vorbire, cât și din punctul de vedere al denotatorilor.

Acest subtip al metasemiei implicative este cel mai des atestat și cel mai diversificat, incluzând o cantitate impunătoare de modele, divizate în generale și particulare: cele generale au caracter universal, fiind caracteristice tuturor limbilor sau unui număr mare de limbi, în timp ce modelele particulare sunt proprii unei singure sau mai multor limbi.

5.1.1. Unul din modelele generale ale metasemiei implicative spațiale este modelul „parte pentru tot”: *armă* „unealtă sau mașină care servește la atac sau la apărare” și „unitate militară specializată pentru un anumit fel de luptă”, *butuc* „parte de la pământ a viței-de-vie până unde încep ramificațiile” și „tufă de viță-de-vie”, *față* „obraz” și „persoană” etc.

În limba română este productiv și modelul invers „tot pentru parte”: *chip* „față” și „expresie a feței”, *cuibar* „cuib în care se ouă păsările domestice” și „ou care se lasă în locul unde se ouă păsările pentru ca acestea să-și poată regăsi locul de ouat” etc.

Productivitatea modelului dat este demonstrată de neologismele care își dezvoltă o structură semantică analogă: *banderolă* „fâșie de hârtie în care se înfășoară un obiect care urmează să fie expediat prin poștă” și „colet poștal într-o astfel de fâșie”, *accelerator* „mecanism care permite varierea turațiilor unui motor” și „pedală care acționează acest mecanism”, *brand* „aruncător de mine” și „mină lansată cu acest aruncător” etc.

Mutațiile semantice din exemplele analizate mai sus se realizează numai prin mijloace lexicale. **Deseori însă** acest model se realizează prin mijloace gramaticale și anume: prin specializarea semantică a substantivelor după numere. De exemplu, unele substantive fiind folosite la singular indică o parte, iar la plural – un tot: *beșliu* „soldat din cavaleria turcească” și *beșlii* „unitate de cavalerie, constituită din asemenea soldați”, *hurmuz* „imitație de sticlă a mărgăritarului” și *hurmuzuri* „șirag de mărgele confecționate din astfel de sticlă” etc. În limba română am atestat și procesul invers: unele substantive denumesc la plural un tot, iar la singular o parte: *geană* „fir de păr ce crește pe marginea pleoapelor” și *gene* „totalitate a firelor de păr ce cresc pe marginea pleoapelor”, *haină* „obiect de îmbrăcăminte” și *haine* „totalitate a obiectelor de îmbrăcăminte” etc.

Modelul general „parte pentru tot” este propriu în special substantivelor și într-o măsură mai mică cuvintelor ce țin de celelalte părți de vorbire. Cf. pentru adjective: *chior* „care vede cu un singur ochi” și „(despre persoane) care nu vede”, *cârn* „(despre nas) care are vârful adus puțin în sus” și „(despre persoane) care are nas mic și adus în sus”, *cotonog* „care merge șchiopătând” și „care este fără o mână sau fără un picior” etc.

Modelul „parte pentru tot” se realizează în limba română într-un număr mare de modele concrete, asupra cărora vom stăruii în continuare.

Modelul „plantă – parte a plantei sau produsul din ea”: *bob* „plantă leguminoasă”, „sămânță a acestei plante” și „mâncare din semințele acestei plante”; *bujor* „plantă decorativă” și „floare a acestei plante”, *tei* „arbore” și „lemn al acestui arbore” etc.

O productivitate mai mică are varietatea inversă a acestui model „parte de plantă sau produsul din ea – plantă”: *floare* „organ de reproducere al plantelor, având, de regulă, o corolă frumos colorată” și „plantă cu organ de reproducere frumos colorat și plăcut mirositor”, *cetină* „creangă de brad”, „brad” și „arbust sau arbore conifer”, *spin* „ghimpe” și „plantă cu

ghimpi”, *pâine* „produs alimentar din făină de grâu”, „recoltă de grâne” și „semănătură de grâne” etc.

Drept dovadă a productivității acestui model poate servi prezența neologismelor, care și-au modificat sensul în mod analog: *abanos* „arbore exotic” și „lemn al acestui arbore”, *ananas* „plantă exotică” și „fruct al acestei plante”, *cafea* „arbust”, „sămânță a acestui arbust”, „făină căpătată prin măcinarea acestor semințe” și „băutură din această făină”, *camelie* „arbust tropical” și „floare a acestui arbust” etc.

Modelul „material – produsul din acest material”: *aba* „pânză țărănească” și „haină din această pânză”, *cauciuc* „material elastic” și „anelopă”, *cretă* „calcar marin moale” și „bastaș de scris pe tablă, fabricat din calcarul marin”, *aramă* „cupru”, „obiect de cupru”, „clopot” și „monedă de cupru”, *calciu* „element chimic metalic” și „preparat medical care conține săruri ale acestui element chimic” etc.

Am atestat exemple conținând varietatea opusă a acestui model „produs al unui anumit material – material”: *feștilă* „fitil de lumânare” și „lumânare”, *farfurie* „vas produs inițial din porțelan” și „porțelan” etc.

Uneori modelul în cauză se actualizează în limbă prin intermediul resurselor gramaticale, adică substantivul la singular indică materialul respectiv, iar la plural – obiecte din acest material: *alamă* „aliaj de cupru și zinc” și *alămuri* „obiecte de alamă”, *argint* „element chimic, metal prețios” și *arginți* „monede de argint” etc.

Modelul „animal – produs din lână, pielea, blana, carnea acestui animal”: *alpaca* „mamifer domestic din America de Sud” și „stofă subțire, fabricată din lână acestui animal”, *antilopă* „animal tropical foarte sprinten” și „piele tăbăcită a acestui animal”, *capră* „animal domestic”, „carne a acestui animal” și „pielea tăbăcită a acestui animal” etc.

Varietatea opusă a modelului dat nu este productivă în limba română. Ca excepție aducem un singur exemplu: *fildeș* „colț lung de elefant” și „elefant”.

Modelul „clasă de plante sau de animale – reprezentant al acestei clase”: *acoteledonate* „clasă de plante cu embrionul neformat înainte de germinare” și *acoteledonat* „plantă din această clasă”, *antropoide* „familie de maimuțe asemănătoare cu omul” și *antropoid* „mămuță din această familie” etc.

Este cunoscut faptul că unul din mijloacele de actualizare a cuvântului polisemantic sau chiar de dezintegrare a acestuia în unități lexicale distincte constă în exprimarea unor sensuri prin opoziția formelor de număr. În acest sens este concludentă terminologia biologică, unde substantivele la plural denumesc o clasă de plante sau de animale, iar la singular – reprezentantul clasei date, adică mutația semantică în cazul de față este secundată de diferențe formale, gramaticale.

Modelul „recipient – conținutul sau volumul conținutului acestui recipient”. Drept recipient poate servi orice obiect în care poate să încapă o substanță, un lucru sau orice obiect interpretat în calitate de recipient. Pe de o parte, la acest model se referă toate recipientele cunoscute: *baniță* „vas de doage folosit ca măsură de capacitate pentru cereale” și „conținutul unui asemenea vas”, *borcan* „vas de sticlă” și „conținutul unui asemenea vas”, *butoi* „vas de doage pentru vin”, „conținutul unui asemenea vas” și „cantitatea de lichid cât încapă într-un asemenea vas” etc. Pe de altă parte, există o serie de substantive, care denumesc obiecte, conținând ceva în stare naturală sau capabile de a fi încărcate, din care motiv acestea pot semnifica atât recipientul, cât și conținutul sau cantitatea conținutului: *ambarcație* „vas plutitor cu sau fără punte, cu vâsle, cu pânze sau cu motor” și „încărcătură pe un astfel de vas”, *car* „vehicul pentru încărcături mari” și „cantitate de încărcătură care încapă în acest vehicul”, *chimir* „pungă” și „conținutul unei pungi”, *gură* „cavitate bucală” și „îmbucătură” etc.

Modelul opus „conținut – recipient” e mai puțin productiv în limba română: *apă* „lichid incolor” și „râu; fluviu; lac; mare”, *dosar* „totalitate a documentelor privitor la o chestiune” și „mapă în care se păstrează aceste documente”, *bragă* „băutură răcoritoare” și „vas cu această băutură” etc.

Acest model general are câteva varietăți concrete de realizare. Modelul „instituție, întreprindere – clădirea acesteia – personalul acesteia”: *academie* „instituție științifică și culturală”, „clădire a acestei instituții” și „personal al acestei instituții”, *comisariat* „organ pentru probleme militare”, „clădire a acestui organ” și „personal al acestui organ”, *divan* „consiliu de conducere a țării”, „sediul al acestui consiliu” și „membri ai acestui consiliu” etc.

Modelul dat are și el câteva varietăți. Una din acestea este „instituție – clădirea acestei instituții – postul conducătorului aflat în fruntea acestei instituții”: *ambasadă* „reprezentanță diplomatică permanentă”, „clădire a acestei reprezentanțe” și „funcție de ambasador”, *directorat* „direcție”, „sediul al direcției” și „funcție de director” etc.

Modelul „unitate teritorial-administrativă – populația acestei unități teritorial-administrative”: *oraș* „localitate de mari dimensiuni” și „populație a unei astfel de localități”, *târg* „localitate de tip orășenesc” și „populație a unei astfel de localități”, *cartier* „sector în cadrul unui oraș” și „populație a unui astfel de sector”, *sat* „localitate rurală” și „populație a unei astfel de localități” etc.

Modelul „atelier și/ sau magazin – meseria respectivă – obiectele produse sau/ și vândute”: *alămarie* „atelier sau magazin de obiecte de alamă”, „meserie a alămarului” și „totalitate de obiecte de alamă”, *abagerie* „atelier

sau magazin unde se produce sau se vinde aba”, „meserie a abagiului” și „pânză de aba”, *băcănie* „prăvălie mică de produse alimentare”, „meserie a băcanului” și „cantitate mare de produse alimentare”, *fierărie* „atelier în care se prelucrează fierul sau alte metale”, „meserie a fierarului” și „cantitate mare de obiecte de fier” etc.

Absența sememului al doilea sau al treilea „meseria respectivă” și „cantitate mare de obiecte” este dictată de natura denotațiilor. Cf.: *boiangerie* „magazin de vopsele sau atelier de vopsit” și „ocupație a boiangiului”, *butnărie* „atelier al butnarului” și „ocupație a butnarului”, *florărie* „magazin de flori” și „cantitate mare de flori” etc.

Modelul în cauză nu este productiv în limba română contemporană, dovadă fiind numărul redus de cuvinte noi cu o structură semantică similară (cf.: *cartonaj* „atelier pentru confecționarea obiectelor de carton” și „cantitate mare de obiecte de carton”). O atare situație este determinată de dispariția denotațiilor (cu excepția lui *frizerie* „local de deservire socială pentru frizare, bărbierie și coafare” și „ocupație a frizerului”, *bărbierie* „local de deservire socială pentru frizare și bărbierit” și „ocupație a bărbierului”, *cârnățărie* „magazin de mezeluri” și „totalitate de mezeluri” etc.), care sunt desemnați de semanteme de acest fel, fapt explicabil prin factori de ordin social-economic: producția atelierelor primitive este înlocuită prin cea de fabrică și de uzină.

Modelul „producător – stăpân de atelier sau de magazin – vânzător (sau amator)”: *cafegiu* „stăpân al unei cafenele”, „persoană care pregătește și servește cafelele”, „vânzător de cafea” și „amator de cafea”; *brutar* „persoană care fabrică pâine”, „stăpân al unei brutării” și „vânzător la o brutărie”, *brișcar* „persoană care mână caii la o brișcă”, „meșter de briști” și „vânzător de briști” etc.

Modelul dat cunoaște și unele varietăți mai simple de manifestare: *alvițar* „producător de alviță” și „vânzător de alviță”; *arămar* „persoană care produce obiecte de aramă” și „vânzător de obiecte de aramă”; *blănar* „persoană care confecționează articole de blană” și „vânzător de blănuri” etc.

Unele substantive formate după acest model aveau corelative feminine cu semnificația „soție a stăpânului unui atelier sau magazin”: *brutăreasă* „soție a brutarului”, *chelăreasă* „soție a chelarului”, *doctoriță* „soție a doctorului” etc.

În limba română contemporană, ca urmare a angajării plene a femeilor în viața socială și economică, substantivele feminine cu structură derivațională analogă denumesc persoane feminine care practică o anumită ocupație: *șoferiță* „femeie-șofer”, *poetă* „femeie-poet”, *tractoristă* „femeie-tractorist”, *cosmonaută* „femeie-cosmonaut”, *sudoriță* „femeie-sudor”.

Modelul „funcție – durata exercitării”: *hătmănie* „funcție de hatman” și „durată a exercitării acestei funcții”, *profesorat* „funcție de profesor” și „durată a exercitării acestei funcții”, *președinție* „funcție de președinte” și „durată a exercitării acestei funcții”, *domnie* „rang de domn” și „perioadă a cărmuirii unui domn” etc.

Un loc aparte îi revine substantivului *cnezat* a cărui structură semantică corelează numai parțial cu cea a substantivelor de mai sus: „stat feudal din Evul Mediu la popoarele slave în frunte cu un cneaz” și „teritoriu stăpânit de un cneaz”.

Modelul „unitate de măsură – instrument de măsură”: *cot* „unitate de măsură pentru lungime egală cu 0,637 m” și „vergea de lemn sau de metal care servește la măsurarea lungimii”, *decalitru* „unitate de măsură pentru capacități egală cu zece litri” și „vas de măsură a capacității egal cu zece litri”, *decametrul* „unitate de măsură pentru lungimi, egală cu zece metri” și „panglică sau lanț de zece metri lungime care servește la măsurat” etc.

De altfel substantivele, care denumesc diverse obiecte folosite în popor în calitate de instrumente de măsură, au o structură semantică inversă, adică mutația semantică nu are loc după modelul „unitate de măsură – instrument de măsură”, ci după modelul „instrument de măsură – unitate de măsură”: *cofă* „vas cu toartă pentru apă, făcut din doage, de formă cilindrică sau conică” și „unitate de măsură pentru lichide egală cu 1,288 l”, *arămeasă* „vas de aramă cu capacitatea de o oca sau de jumătate de oca” și „unitate de măsură a capacității egale cu o oca sau cu jumătate de oca”; *picior* „membru care susține corpul și servește la mers” și „unitate de măsură a lungimii egală cu aproximativ o treime dintr-un metru”, *palmă* „parte dinspre corp a mâinii, cuprinsă între încheietura cu antebrațul și vârful degetelor” și „unitate de măsură a lungimii egală cu distanța dintre vârful degetului mare și celui mic, atunci când degetele sunt depărtate la maximum unul de altul (aproximativ 25-28 cm)” etc.

Modelul „un anumit fel de mișcare – distanță parcursă de un obiect pus în mișcare”: *aruncătură* „aruncare” și „distanță la care ajunge un obiect aruncat”, *bătăie* „bătălie” și „distanță la care poate ajunge proiectilul unei arme”, *săritură* „salt” și „distanță acoperită de cineva în urma unui salt”, *azvârlitură* „azvârlire” și „distanță la care ajunge un obiect azvârlit” etc.

Modelul „obiect sau totalitate de obiecte – locul aflării acestuia (sau acestora)”: *ageșt* „aglomerare de obiecte la un cot de râu aduse de apă” și „loc la cotul unui râu unde se află astfel de obiecte”, *asfințit* „apus” și „parte a orizontului unde asfințește Soarele”, *brâu* „cingătoare” și „parte a corpului unde se pune cingătoarea”, *cep* „dop de lemn cu care se

astupă gaura de scurgere dintr-un butoi” și „gaură mică într-un butoi care se astupă cu un astfel de dop” etc.

Modelul dat se produce și în sens invers, adică este vorba de varianta „locul aflării unui obiect – obiectul dat”: *dană* „parte a cheiului amenajată pentru acostarea navelor în vederea încărcării sau descărcării” și „șlep sau grup de șleपुरi acostate bord la bord la aceeași parte a cheiului”, *haldă* „loc de depozitare a deșeurilor la o mină sau la o uzină” și „material depozitat în acest loc”, *căpătâi* „parte unde stă capul unui om culcat” și „obiect care se pune sub cap în timpul somnului; pernă” etc.

În calitate de varietate a acestui model de metasemie implicativă poate fi considerată și varianta „acțiune – locul desfășurării acțiunii”: *abataj* „operație de extragere a unui minereu sau a unei roci din zăcământ” și „loc al acestei operații”, *boiște* „depunere a icrelor” și „loc de depunere a icrelor” etc.

Modelul „dans – melodia dansului”: *tananică* „dans popular țigănesc” și „melodie după care se execută acest dans”, *sârbă* „dans popular românesc executat într-un tempo foarte vioi, mai ales în cerc, dansatorii ținându-se de umeri” și „melodie după care se execută acest dans”, *horă* „dans popular românesc executat în cerc într-un tempo lent” și „melodie după care se execută acest dans” etc. O structură semantică similară au și celelalte substantive, care denumesc dansuri populare: *alunească, armenească, moldovenească, brâu, bulgărească, busuioc, chindie, călușar, horodincă* etc.

Productivitatea modelului dat de metasemie este demonstrată de faptul că unitățile lexicale – denumiri de dansuri ale altor popoare, cât și ale dansurilor noi au o structură semantică identică: *bolero, ciardaș, cracoveac, vals, cadril* etc.

Modelul „știință – manual, conținând elementele de bază ale științei date”: *anatomie* „știință care se ocupă de studiul structurii și dezvoltării organismelor vii” și „manual care conține bazele acestei științe”, *aritmetică* „parte a matematicii care se ocupă cu studiul numerelor și al operațiilor care se efectuează cu aceste numere” și „manual care conține principiile de bază ale acestei științe”. O structură semantică asemănătoare au și substantivele *botanică, fiziologie, geometrie, algebră* etc.

Modelul „acțiune – autorul acțiunii”: *ajutor* „ajutorare” și „persoană care ajută”, *asistență* „asistare” și „auditoriu”, *cavalcadă* „plimbare călare în grup” și „grup de călăreți ce se plimbă” etc.

Modelul „acțiune – mijlocul acțiunii”: *amăgeală* „amăgire” și „momeală, nadă”, *cheltuială* „cheltuire” și „sumă cheltuită”, *declarație* „declarare” și „formular pe care se relatează anumite informații pentru un organ administrativ”, *dubeală* „dubire” și „soluție în care se dubesc pieile”, *foc* „degajare simultană de căldură și de lumină cu producere de flăcări” și „material combustibil aprins” etc.

Modelul „sunet produs de un animal – animalul respectiv”: *cucu* „sunet produs de cuc” și „cuc”, *cucurigu* „sunet produs de cocoș” și „cocoș”, *behehe* „sunet produs de oi” și „oaie”, *miau* „sunet produs de pisici” și „piscă”. Tot aici includem și exemplele de tipul *cuțu* „cuvânt prin care se cheamă câinii, mai ales căței” și „nume de dezmiardare pentru câini, căței”, *clanț* „sunet produs de lovirea dinților de sus cu cei de jos” și „cioc, plisc”.

Modelul „obiect¹ – obiect², coexistente în spațiu”: *bărbie* „parte proeminentă a feței, aflată sub maxilarul inferior” și „dispozitiv de lemn, aplicat la baza viorii, pe care violonistul își sprijină barba”, *căpută* „parte superioară a labei piciorului de la încheietura gleznei până la degete” și „parte din față a încălțăminteii, care acoperă această regiune a piciorului”; *haltă* „stație mică de cale ferată” și „oprire într-o astfel de stație” etc.

Modelul „nume propriu – nume comun”: *americă* „pânză de bumbac” < *America*, *anglie* „stofă de calitate inferioară” < *Anglia*, *astrahan* „miel cu blană creată și fină”, „pielcică a acestui mel” și „haină din blana acestui mel” < *Astrahan*, *bacara* „cristal de calitate superioară” < *Baccarat*, *borjomi* „apă minerală” < *Borjomi*, *havană* „țigară de foi” < *Havana* etc.

5.1.2. Metasemia implicativă spațială se realizează, având la bază unele modele mai puțin productive. Să analizăm câteva din ele.

Modelul „specie literară – operă literară corespunzătoare”: *roman* „specie a genului epic de proporții mari” și „operă literară care corespunde acestei specii”, *nuvelă* „specie a genului epic, mai amplă și mai complexă decât schița și mai redusă ca proporții decât romanul” și „operă literară care corespunde acestei specii”, *doină* „specie a genului liric” și „cântec popular liric, care exprimă diferite stări sufletești (de dor, de jale, de tristețe ș. a.), având o melodie specifică” etc.

Modelul „voce – interpret cu vocea respectivă”: *bariton* „voce bărbătească intermediară între tenor și bas” și „cântăreț cu o astfel de voce”; *bas* „voce bărbătească cu registrul cel mai jos” și „cântăreț cu o astfel de voce”, *tenor* „voce de bărbat cu registrul cel mai înalt” și „cântăreț cu astfel de voce” etc. Sememele substantivelor analizate aici s-au diferențiat din punct de vedere formal: primele țin de genul neutru, iar secunde – de genul masculin, fapt care oferă posibilitatea de a le interpreta drept unități omonime.

Modelul „instrument muzical – interpret la acest instrument”: *contrabas* „instrument muzical cu coarde care produce sunete din registrul cel mai jos” și „contrabasis”, *clarinet* „instrument muzical de suflat” și „clarinetist”, *vioară* „instrument muzical cu coarde” și „viorist” etc. Ca și în cazul modelului precedent, sememele acestor substantive s-au diferențiat după genuri, de aceea ele sunt interpretate drept unități lexicale omonime.

Modelul „voce – instrument muzical cu registrul acestei voci”: *bariton* „voce bărbătească intermediară între tenor și bas” și „instrument muzical de suflat cu un sunet intermediar între alto și bas”, *alto* „voce cu timbru grav, intermediar între sopran și tenor” și „vioară de proporții mai mari care produce sunete grave; violă”, *sopran* „voce de femeie sau de copil, cu registrul cel mai înalt” și „instrument muzical al cărui registru corespunde acestei voci” etc.

Modelul „operă muzicală – ansamblu care execută această operă”: *cvarțet* „compoziție muzicală pentru patru voci sau pentru patru instrumente” și „ansamblu alcătuit din patru cântăreți sau din patru instrumentiști”, *cvintet* „compoziție muzicală pentru cinci voci sau pentru cinci instrumente” și „ansamblu alcătuit din cinci cântăreți sau din cinci instrumentiști”, *duet* „compoziție muzicală pentru două voci sau pentru două instrumente” și „ansamblu alcătuit din doi cântăreți sau din doi instrumentiști” etc.

Modelul „elev sau student care însușește o anumită specialitate – specialist în domeniul respectiv”: *filolog* „student la filologie” și „specialist în filologie”, *mecanic* „student la facultatea de mecanică” și „specialist în mecanică”, *tractorist* „elev care studiază tractorul” și „muncitor care lucrează cu tractorul” etc.

5.1.3. La începutul acestui paragraf s-a afirmat că metasemia implicativă spațială se poate realiza atât pe axa paradigmatică, cât și pe cea sintagmatică. Metasemia implicativă spațială de pe axa paradigmatică fiind analizată, trecem la analiza celei de pe axa sintagmatică, care se evidențiază prin faptul că relația implicativă, contiguitatea se manifestă între semnificații în context, în sintagmatică, ce oferă posibilitatea de a o numi metasemie implicativă contextuală sau implicativă sintagmatică.

Metasemia implicativă sintagmatică, ca și metasemia implicativă în general, se realizează în urma condensării, comprimării, elipsării unor îmbinări de cuvinte. Varietatea dată a metasemiei implicative spațiale nu se reduce numai la elipsă, întrucât uneori ea duce la modificarea apartenenței cuvintelor la o parte de vorbire sau alta.

Mutația semantică, provocată de substantivarea adjectivelor, se produce pe baza contiguității sintagmatică, căci adjectivul apare în context în calitate de determinativ al unor anumite substantive și de aceea poate să-și asume valoarea semantică a îmbinării în întregime. În asemenea cazuri atestăm nu numai relații de contiguitate sintagmatică, ci și asociații de tipul „calitate – obiect cu calitatea respectivă”. Adjectivele substantivate desemnează calitatea ca obiect, adică cumulează în semnificația lor denotativă atât calitatea obiectului, cât și obiectul însuși, concentrând în sine potențialul semantic al unei sintagme întregi. **În plus** la aceasta, adjectivele

substantivate au și altă funcție sintactică, întrucât își modifică valorile combinatorii și se integrează în altă paradigmă morfologică.

Pe baza contiguității sintagmatice se produc mutații semantice diverse. Aici vom insista numai asupra unora. Astfel, adjectivele, care exprimă apartenența națională a persoanelor de sex feminin, denumesc concomitent și limba națiunii respective, deși provin din îmbinări diferite ca urmare a elipsării substantivului (cf.: *femeie franceză* → *franceză* sau *francez* → *franceză* și *limbă franceză* → *franceză*); *arabă* „feminin de la *arab*” și *arabă* „limba arabilor”, *cehă* „feminin de la *ceh*” și *cehă* „limba cehilor”, *maghiară* „feminin de la *maghiar*” și *maghiară* „limba maghiarilor” etc.

Substantivarea adjectivelor este productivă mai ales în terminologia social-politică (*dadaist*¹ „care ține de dadaism” și *dadaist*² „adept al dadaismului”, **dar** și în alte sisteme terminologice: matematică (cf.: *linie mediană* → *mediană*, *linie dreaptă* → *dreaptă*), medicină (cf.: medicament excitant → excitant, medicament purgativ → purgativ), chimie (*compus decolorant* → *decolorant*) etc.

Sintagmele atributive de tipul „substantiv + adjectiv” pot admite nu numai elipsarea substantivului, ci și a adjectivului, substantivul rămas, cumulând și semantica adjectivului elipsat, își extinde ca urmare conținutul semantic. Cf.: *stare bună* → *stare* „totalitate de bunuri ale unei persoane”, *condiție bună* → *condiție* „fapt care facilitează efectuarea unei acțiuni”, *temperament vioi* → *temperament* „energie vitală” etc.

Procesul substantivizării numeralelor de asemenea provoacă mutații semantice bazate pe contiguitate sintagmatică. Substantivarea numeralelor este înlesnită de afinitățile funcționale ale acestora cu adjectivul, deși procesul dat de cele mai multe ori are caracter ocazional și este puțin productiv. Totodată substantivarea numeralelor este facilitată și de contiguitatea lui sintagmatică cu substantivul.

5.2. Metasemia implicativă temporală și spațial-temporală

5.2.0. Metasemia implicativă temporală are la bază asociații de contiguitate a denotațiilor, care coexistă în timp și se manifestă simultan sau într-o anumită consecutivitate. Subtipul dat de metasemie implicativă se realizează în câteva modele concrete, cele mai frecvente fiind luate în discuție în continuare.

Modelul „acțiune – timpul realizării ei”: *coasă* „cosire” și „perioadă a cositului”, *cafea* „băutură preparată din semințele măcinate ale arborelui de cafea” și „timpul când se servește cafeaua”, *cules* „strângere a recoltei” și „perioadă de recoltare”, *răsărit* „răsărire” și „timpul când răsare Soarele”, *cină* „masă luată seara, constând, de obicei, din mâncăruri ușoare” și „timpul mesei de seară” etc.

Modelul „coexistență în timp a unor obiecte, fenomene”: *amiază* „mijlocul zilei” și „masa de la mijlocul zilei”, *cină* „masă luată seara, constând, de obicei, din mâncăruri ușoare” și „mâncare consumată seara”, *actualitate* „timpul de față; prezent” și „fapt important în momentul dat” etc.

Metasemia implicativă temporală are un caracter mai evident la adverbele temporale: *astăzi* „în ziua de azi” și „în prezent; în zilele noastre”, *azi* „în ziua în care ne aflăm” și „în prezent; în zilele noastre”, *acum* „în momentul de față” și „în prezent; în zilele noastre”, *ieri* „în ziua care premerge zilei de azi” și „în trecut”, *măine* „în ziua care vine după cea de azi” și „în viitor” etc.

5.2.1. Metasemia implicativă, bazată pe asociațiile de cauză și efect ale denotațiilor, formează un tip aparte, întrucât relațiile de cauză și efect se realizează simultan în timp și în spațiu. Altfel spus, metasemia implicativă spațial-temporală este mediată atât de asociațiile spațiale, cât și de cele temporale, constituind un subtip mixt de metasemie implicativă spațială și temporală. Subtipul dat are mai multe modele de realizare, **a căror analiză** o propunem în continuare.

Modelul „acțiune – sunet, zgomot produs de această acțiune”: *hohot* „râs sau plâns însoțit de sunete puternice și răsunătoare” și „sunet puternic și răsunător produs de cineva când izbucnește în râs sau în plâns”, *hurducătură* „hurducare nerepetată” și „zgomot caracteristic produs de obiectele care se hurducă”, *bulbuceală* „bulbucire” și „sunet produs de un lichid când face bulbuci” etc.

Modelul dat are câteva variante de manifestare: „obiect – sunet, zgomot produs de acest obiect” (cf.: *clopot* „obiect de metal în formă de pară, cu o limbă mobilă, care, lovindu-se de pereți, produce sunete” și „sunet produs de acest obiect”, *fluiet* „instrument muzical popular de suflat, constând dintr-un tub subțire cu mai multe orificii” și „sunet produs de acest instrument”); „totalitate de oameni – zgomot produs de această totalitate de oameni” (*alai* „mulțime de oameni care merge din urma cuiva” și „gălăgie produsă de această mulțime”, *escortă* „grup de oameni înarmați care însoțește persoanele ținute sub pază în timpul deplasării acestora pentru a nu le da posibilitatea să evadeze” și „strigăt produs de acești oameni înarmați”).

Modelul „obiect – lovitură aplicată cu acest obiect”: *baltă* „topor mic cu coadă lungă, folosit în trecut drept armă albă” și „lovitură cu asemenea armă”, *topor* „unealtă formată dintr-un corp de oțel cu tăiș și cu o gaură în care se fixează o coadă de lemn tare, folosită pentru tăiat lemne” și „lovitură cu asemenea unealtă”, *târânăcop* „cazma” și „lovitură cu asemenea unealtă etc.

La acest model se referă și varianta „obiect – înțepătură cu obiectul respectiv”: *bold* „ac ascuțit cu gămălie la un capăt” și „înțepătură cu acest ac”.

Modelul „agent patogen – maladie”: *stafilococ* „bacterie care produce procese purulente” și „proces purulent produs de această bacterie”, *filoxeră* „insectă parazită foarte mică, dăunătoare unor specii de viță de vie” și „boală a viței de vie provocată de această insectă”, *gâlbează* „vierme parazit care trăiește în căile biliare ale oilor și ale bovinelor” și „boală provocată de acest vierme” etc.

O productivitate redusă are varianta inversă a acestui model (cf.: *brâncă* „boală a porcilor” și „porc”).

Modelul „obiect – acțiune sau stare”: *foc* „material combustibil aprins” și „strălucire vie”, *afion* „suc narcotic extras din macul de grădină” și „buișăceală provocată de acest suc”, *răceală* „temperatură scăzută a mediului înconjurător” și „boală cauzată de supunerea organismului la acțiunea frigului” etc.

Modelul „acțiune – rezultatul acțiunii”: *blestem* „ocară prin care se dorește cuiva un rău sau o nenorocire” și „nenorocire căzută asupra cuiva”, *cântare* „interpretare a unui cântec” și „cântec”, *dictare* „acțiunea de a dicta” și „lucrare scrisă”, *traducere* „acțiunea de a traduce” și „text tradus”, *import* „importare” și „obiect importat”, *scriere* „acțiunea de a scrie” și „operă scrisă” etc.

6. Metasemia similitivă în limba română

6.0. Esența metasemiei similitive

6.0.1. În continuare vom analiza metasemia care are la bază asociațiile de similitudine, echivalate de mai mulți specialiști cu metafora sau cu transferul metaforic.

Studierea metaforei are o tradiție multiseclară, datând din [Antichitatea](#) greco-romană, și totuși o teorie generală a metaforei încă nu s-a elaborat, deși tentative în acest sens atestăm și în logică, și în filosofie, și în psihologie, și în teoria literaturii, și chiar în lingvistică. De cele mai multe ori metafora este studiată în calitate de procedeu poetic, expresiv, dar nu ca unul din procedeele principale de modificare a semanticii cuvintelor, adică de formare a sensurilor noi. În virtutea acestui fapt metafora este studiată, mai ales, în știința literară și în stilistică, unde accentul se pune pe analiza esenței, a funcțiilor estetice și psihice ale acesteia. În centrul atenției lingviștilor se află caracteristicile metaforei ca fenomen de limbă: semantice (formarea sensurilor noi, interacțiunea sensului primar cu cel derivat), lexicale (combinabilitatea metaforei cu alte unități lexicale), morfologice (particularitățile procesului de metaforizare în funcție de apartenența

cuvintelor la o anumită parte de vorbire), sintactice (tipurile de îmbinări, în care se actualizează sensul metaforic al cuvântului).

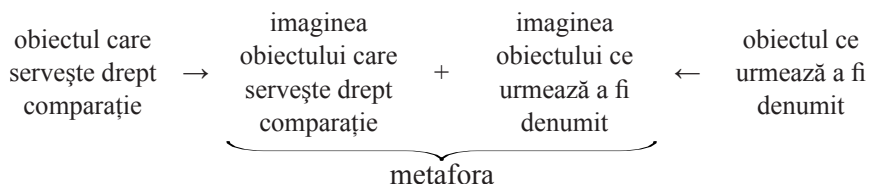
Importanța studierii metaforei în semasiologie este general acceptată, întrucât „cercetarea metaforei permite a fi observată acea materie primă, din care se face sensul” (Arutiunova). Din acest motiv în continuare metafora va fi analizată numai în calitate de procedeu de modificare semantică a unităților lexicale, celelalte aspecte ale metaforei interesându-ne numai în măsura în care ele se află în legătură cu evoluția semantică a limbii.

Conceptiile existente cu privire la interpretarea esenței metaforei au la bază, în opinia unor lingviști, trei modalități principale de analiză. În primul rând, este vorba de definirea comparativ-confruntativă a metaforei, când la baza interpretării ei se pune postulatul despre similitudinea a două sensuri (noțiuni, semnificații). O atare definiție a metaforei este caracteristică pentru mai mulți lingviști (vezi: Buyssens, Ullman, Kalinin, Șmeliiov) și se reduce la perpetuarea concepției lui Cventilian conform căreia metafora este o comparație ascunsă și prescurtată: *metaphore brevior est similitudo*. În al doilea rând, este vorba despre definiția substituțională a metaforei, când la baza interpretării metaforei se pune postulatul că expresia metaforică „substituie” expresia „directă”, adică metafora se definește drept utilizare a denumirii figurate a obiectelor și fenomenelor din realitatea obiectivă în locul denumirii directe a segmentelor respective. În al treilea rând, este vorba despre definirea metaforei în calitate de interacțiune a termenilor direct și figurat, de suprapunere, de imprimare a unui quantum semantic metaforic de asupra sensului direct al cuvântului (vezi: Guiraud, Kalmâkova, Cerkasova).

Definițiile în cauză sunt determinate de tipurile structural-semantice diferite ale metaforei, acestea fiind de asemenea trei la număr: 1) metafore-comparații (*bujor de fată* „fată ca un bujor”), 2) metafore-substitute (*creastă* „prelungire cărnoasă, de culoare roșie de pe capul unor păsări” și *creastă* „parte superioară a unui obiect înalt”) și 3) metafore-caracterizări (*porc* „animal domestic, de talie medie” și *porc* „om mârșav, infam, lipsit de bună-cuviință”). Din punct de vedere structural-semantic toate tipurile date de metaforă pot fi reduse la două: 1) metafore care se caracterizează prin actualizarea simultană a ambilor termeni – și a celui direct și a celui figurat; 2) metafore care se caracterizează numai prin actualizarea termenului figurat.

Data fiind existența unui component semantic comun, orice semnificant al unui denotat poate fi folosit pentru a indica alt denotat. Această posibilitate rezultă din stabilirea unui raport de similitudine între semnificații celor două obiecte, raport care constituie baza oricărui sistem de semnificație, format prin reflectarea obiectelor în conștiința oamenilor. Pentru a opera

o substituție metaforică trebuie să dispunem de cel puțin două reprezentări mintale: una a obiectului desemnat, iar a doua a obiectului care urmează a fi desemnat. Schema procesului metaforic se prezintă astfel:

Cele două imagini nu se confundă, fapt ce permite estomparea proprietăților distinctive ale primei imagini în favoarea celeilalte.

6.0.2. Referitor la problema originii metaforei se menționează că limba omului primitiv era constituită în exclusivitate din imagini metaforice, de aceea vocabularul lui conținea o multitudine de imagini, fiind remarcabile mai ales la „sălbatici”, în raport cu care limbile contemporane creează numai o imagine aproximativă (Șăineanu). A fost preconizată ideea că amprenta expresivității era proprie fiecărui nume, fapt ce nu poate fi acceptat, întrucât astfel de imagini-metafore din limbajul omului primitiv sunt în realitate niște pseudometafore, căci „metafora nu se produce decât **atunci** când conștiința unității termenilor între care s-a operat transferul coexistă cu conștiința deosebirii lor” (Vianu), adică noțiunea de metaforă este aplicabilă și adecvată numai în cazul proceselor conștiente de metaforizare.

Faptul că metafora a apărut inițial din necesitate comunicativă, sub influența lacunelor denominative ale vocabularului, iar mai târziu frumusețea și magia au contribuit la extensiunea domeniului ei de aplicare, a fost semnalat încă de Cicero, care afirma că metafora a apărut dintr-o anumită indigență a limbii: „lipsind expresiile proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, aceștia au trebuit să denumească noile noțiuni prin expresii vechi. După cum veșmintele au apărut din necesitatea de a ocroti corpul împotriva frigului, dezvoltându-se mai târziu în podoabe, tot astfel metafora, impusă la început de lipsurile limbii, a devenit mai apoi un obiect al desfătării retorice”. Prin urmare, din punct de vedere genetic, metafora are caracter extrapoetic, de aceea funcția poetică a metaforei este derivată, secundară.

6.0.3. Cea mai curentă clasificare a metasemiei constă în opunerea orientării ei poetice și nonpoetice. Metaforele nonpoetice sau metaforele limbii sunt calificate „moarte”, „uzate”, „petrificate”, „lexicalizate”, iar cele poetice – „vii”, „expresive”, „individuale” etc. De altfel, opoziția general/ individual sau limbă/vorbire prevalează în majoritatea studiilor

despre metaforă. Totodată, este important să subliniem că din punct de vedere semantic metaforele limbii și metaforele vorbirii, metaforele poetice și metaforele nepoetice nu se deosebesc și, prin urmare, nu se opun una alteia (Ullman, Avelicev, Efimov, Telia). Unica diferență esențială constă în potențialul stilistic deosebit al metaforelor poetice și nepoetice. În această ordine de idei este concludentă următoarea afirmație a lui M. Bréal: „Între tropii limbii și metaforele poezilor e aceeași diferență ca și între un produs de uz comun și o cucerire recentă a științei”.

Paralel cu opoziția metaforă poetică/ metaforă nepoetică, unii cercetători relevă opoziția metaforă poetică/ metaforă terminologică, remarcând că, spre deosebire de metafora poetică, care conduce la sporirea resurselor expresive ale limbii, metafora terminologică se caracterizează prin neutralitate stilistică, caracter obligatoriu în stilul științific respectiv și caracter denotativ, și, drept urmare, ea determină constituirea omonimelor (Efimov, Semcinski). Deși metafora terminologică este o varietate a metaforei de limbă, semantica ei este determinată de o definiție logică riguroasă în funcție de locul ocupat în sistemul terminologic dat, în timp ce semantica metaforei de limbă este reglementată de comunitatea lingvistică. Este necesar să reținem că atât metafora terminologică, cât și cea de limbă apar pe baza acelorași asociații de similitudine.

Savanții, preocupați de cercetarea metaforelor de limbă ca denumiri directe unice ale obiectelor și fenomenelor, au constatat că aceste metafore se limitează, de regulă, la o simplă mutație semantică, de aceea în lingvistică trebuie să analizăm metafora numai în calitate de procedeu metaforic de dezvoltare a polisemiei (Braghina). Metafora autentică, poetică nu se caracterizează prin modificări de sens, întrucât, în acest caz, se produce o raportare denotativă diferită a cuvintelor, din care considerente metaforele poetice nu sunt înglobate în dicționarele limbii literare, constituind apanajul dicționarelor limbii scriitorilor. Metaforele individuale sau stilistice circulă numai în limbajul artistic, folosirea lor în vorbirea cotidiană imprimă enunțului un caracter alambicat și produce efecte comice.

6.0.4. Așadar, termenul mutație semantică cu referire la metaforă este insuficient și inadecvat; mai mult chiar, nici mutația semantică, nici transferul de sens nu pot revela esența metaforei, deși uneori ea este analizată drept procedeu de obținere a sensurilor noi. Din această cauză considerăm rațional să renunțăm la termenul metaforă în semasiologie, rezervându-i locul numai în studiile literare, poetice și stilistice. Pentru mutațiile semantice bazate pe asociația de contiguitate am folosit îmbinarea terminologică *metasemie implicativă*, pentru mutațiile semantice bazate pe asociații de similitudine propunem îmbinarea terminologică

metasemie similitivă. Pentru a denumi această noțiune, M. V. Nikitin a propus termenul „similativ, similaritate”, pe care nu-l acceptăm, deoarece indică numai natura fenomenului, fără a denumi și fenomenul însuși. Noțiunea *metasemie similitivă* este mai cuprinzătoare decât noțiunea metaforă, întrucât include toate formele posibile de similitudine: de formă, de funcție, de componentă fonetică, de sens etc.

Asociațiilor psihice de similitudine le corespunde în limbă metasemia similitivă. Trecerea de la sememul derivant la cel derivat este posibilă numai în cazul existenței unei asociații de similitudine, care permite apariția inovațiilor în limbă. Similitudinea obiectelor și fenomenelor nu este altceva decât asemănarea unor entități reflectate în conștiință, care posedă una sau mai multe trăsături semantice comune, în baza cărora se produce mutația semantică prin similitudine. Este *vorba deci* de acea proprietate a obiectelor și fenomenelor care permite transferul semantic și care este denumit *denotator*. Denotatorul sememului primar și a celui derivat nu este o realitate independentă, ci o parte a semanticii termenilor primar și derivat (vezi: Konrad, Paul). *Deci* denotatorul constituie fundamentul comparației și explică tehnica metasemiei similitive.

6.0.5. Mutația semantică este posibilă numai în virtutea existenței unui sem sau a unor seme comune în structurile semantice ale sememului derivant și ale celui derivat, semele neesențiale pentru acest proces, neutralizându-se, se deplasează în planul secundar. Anume din aceste motive lipsește o echivalență perfectă între sememul derivant și cel derivat: ele fiind parțial identice, parțial distincte. În cazul identității absolute nu ar exista motive pentru a acorda prioritate unuia dintre termeni, iar în cazul eterogenității totale nu ar exista nicio posibilitate de apropiere, de identificare a termenilor. Metasemia similitivă constă în identificarea unei cantități minime de trăsături semantice, denotatori în baza cărora se produce acordul semantic între sememul derivant și cel derivat. Detașarea denotatorilor nu este un scop în sine, ci un procedeu cu ajutorul căruia se descoperă proprietățile noi ale obiectelor și fenomenelor în scopuri denominative. Selectarea denotatorului depinde de voința colectivului de vorbitori ai limbii date, de aceea putem vorbi de o segmentare individuală a realității, proprie fiecărui popor în parte. Avem de față așa-zisa „cartografiere lingvistică a lumii” (Kolșanski), care constituie specificul irepetabil al fiecărei limbi.

6.0.6. Pentru literați, esteticieni și stilști metafora este, în primul rând, utilizare figurată a cuvântului, trop, procedeu artistic de limbă, în timp ce pentru semasiologie ea este un procedeu de formare a sensurilor noi, indiferent dacă se urmăresc scopuri poetice sau nu.

Esența metasemiei similative rezidă în faptul că sememul derivat își pierde propria sa valoare denotativă și obține pe cea denotativă a sememului derivant; totodată valoarea denotativă a sememului derivat nu dispare în întregime, ci se transformă în valoare conotativă.

Metasemia similitivă nu se reduce la un simplu proces de transferare a denumirilor existente asupra noțiunilor noi, ci produce mutații interne profunde în structura semică a sememului. Ea constă fie în eliminarea unui sem sau a unor seme din componența sememului derivant, fie în substituirea unui sem sau a unor seme prin altele, menținându-se totodată o cantitate suficientă de sens comun pentru sememul derivat și pentru cel derivant. Cu alte cuvinte, metasemia similitivă constă în modificarea ansamblului semic al sememului derivant, care se reduce la două operații fundamentale: majorarea sau micșorarea cantității de seme, cu condiția păstrării unui quantum semantic comun.

Pentru metasemia similitivă sunt caracteristice câteva operații concrete de extindere și de reducere a semelor. De o mare frecvență beneficiază procesul de trecere a virtuiemelor în hiposeme. De exemplu, sememul derivant *măgar* are următoarea structură semică: hiperosemul „animal domestic” + clasemul „animat” + hiposemele „de povară, mai mic decât calul cu urechile lungi” + virtuemul „prostie și încăpățănare”, iar sememul derivat expresiv al semantemului *măgar* conține o altă totalitate de seme: hiperosemul „ființă rațională” + clasemul „animat” + hiposemele „prost, încăpățânat sau obraznic” + virtuemul „de povară, mai mic decât calul, cu urechile lungi”. Din acest exemplu rezultă că virtuiemele au trecut în categoria hiposemelor, iar hiposemele au devenit virtueme în sememul derivat. Paralel cu aceasta hiperosemul „animal domestic” a fost substituit de hiperosemul „ființă rațională”.

Mutațiile semantice din cadrul metasemiei similative deseori se caracterizează prin substituirea unui clasem prin altul, producându-se simultan restructurarea hiposemelor și a virtuiemelor. O atare restructurare semică este specifică unităților lexicale conversive, apărute pe baza asociațiilor de similitudine. Astfel, sememul derivant al substantivului *bărbat* este prezentat în dicționar ca totalitate a următoarelor seme: hiperosemul „ființă umană” + clasemul „obiect animat” + hiposemele „matur”, „de sex masculin” + virtuemul „îndrăzneală, vitejie”, iar sememul derivat conține un alt ansamblu de seme: hiperosemul „care ține de ființele raționale, de om” + clasemul „calitate” + hiposemele „cu fermitate în acțiune”, „cu bărbăție”, „fără frică” + virtuecele „matur”, „de sex masculin”. Din acest exemplu desprindem nu numai trecerea virtuiemelor în hiposeme, dar și substituirea clasemului „obiect animat” prin clasemul „calitate”, adică are loc adjectivarea substantivului.

6.0.7. Esența metasemiei poate fi explicată, făcând uz de posibilitățile logicii matematice. Fie A termen primar, care posedă o anumită proprietate, iar B termen derivat. Pentru ca A să treacă în B este necesară existența unei proprietăți comune, pe baza căreia se produce comparația. Fie C proprietatea comună, denotatorul termenilor A și B , adică tertium comparationis, cu ajutorul căruia termenul A , modificându-și structura semică, se transformă într-o unitate semică nouă, creându-se în felul acesta un semem derivat (Tuțescu). Acest proces poate fi redat astfel: $A \rightarrow (C) \rightarrow B$.

6.0.8. Definirea metasemiei similative drept modificare semică a conținutului sememului derivant pe baza unui sem (sau seme) comun este justificată de asemenea și de faptul că între sememul derivat și cel derivant există o serie de opoziții cu diverse orientări. Să luăm următoarea paradigmă lexicală: *a vorbi* „a reda prin cuvinte” – *a lătra* „(despre câini) a scoate sunete ascutite, scurte și sacadate, caracteristice speciei” – *a lătra* „(despre oameni) a vorbi mult, fără rost și pe un ton ridicat”. Între primul și al doilea termen opoziția apare atât în planul expresiei, cât și în cel al conținutului, între al doilea și al treilea termen opoziția se manifestă numai în planul conținutului (vezi: Slave).

Determinarea acestor opoziții este posibilă numai ca urmare a comparării structurii semice a sememelor derivate și derivante.

Spre deosebire de metasemia implicativă, pentru care este proprie condensarea semică, metasemia similativă se caracterizează prin asociere pe baza semelor coincidente în urma neutralizării unor elemente ale unui anumit ansamblu semic și, ceea ce ține de esență, niciodată nu apare un ansamblu semic absolut nou, întrucât sunt prezente în structura sememului derivat și a celui derivant semele comune, în baza cărora se produce mutația de sens.

6.1. Modelele metasemiei similative

6.1.0. Asociațiile similative, spre deosebire de cele de similitudine, ce stau la baza metaforei, capătă în interpretarea noastră o accepțiune mai cuprinzătoare, întrucât ele includ nu numai similitudinea denotațiilor, dar și similitudinea funcțională, similitudinea semnificanților și semnificaților. O atare interpretare a metasemiei similative rezultă din analiza materialului de limbă și este susținută și de constatarea lui N. Krușevski conform căruia „fiecare cuvânt este legat de alte cuvinte prin conexiunile asociațiilor de similitudine, această similitudine nu este numai externă, adică fonetică sau structurală, morfologică, dar și internă, semasiologică. Sau cu alte cuvinte: fiecare cuvânt este capabil, în virtutea unei deosebite legi psihice, și să provoace apariția în spiritul nostru a altor cuvinte, și să fie provocat de aceste cuvinte”.

6.1.1. Între unitățile lexicale pot exista următoarele varietăți de relații similative (vezi: Ullman):

$$\frac{\text{semnificant}_1}{\text{semnificat}_1} \leftrightarrow \frac{\text{semnificant}_2}{\text{semnificat}_2} \leftrightarrow \frac{\text{semnificant}_3}{\text{semnificat}_3} \leftrightarrow \frac{\text{semnificant}_4}{\text{semnificat}_4}$$

Relația „semnificant₁ ↔ semnificant₂” se referă la similaritatea fonetică sau grafică și se realizează în planul de expresie al unităților lexicale, relația „semnificat₂ ↔ semnificat₃” se referă la similaritatea semantică și are loc în planul de conținut al unităților lexicale. Relația dublă „semnificant₃ ↔ semnificant₄” și „semnificat₃ ↔ semnificat₄” se bazează pe existența similitudinii simultane în planul expresiei și în cel al conținutului. În baza acestor constatări, distingem următoarele subtipuri de metasemie similativă: 1) care se produce în planul de expresie al unităților lexicale, 2) care se produce în planul de conținut al unităților lexicale și 3) care se produce în planul de expresie și în cel de conținut al unităților lexicale. În continuare vom analiza tipurile de denotatori, adică a acelor componente semantice comune, care constituie fundamentul mutației semantice, bazate pe asociații similative.

6.1.2. Teza despre posibilitatea desemnării obiectelor și fenomenelor din realitatea obiectivă în conformitate cu voința oamenilor (Berejan, Pazuhin) nu are un caracter absolut, ci numai unul relativ. Pentru metasemia similativă această circumstanță are o importanță deosebită, întrucât fără existența unui component semantic comun, fie chiar și presupus, metasemia similativă este imposibilă. În această ordine de idei este concludent următorul exemplu: cuvântul *panglică* nu poate corela cu obiectul din lumea obiectivă *pom* sau *măr*, deoarece trăsăturile lor distinctive nu fac parte din componența noțiunii „panglică”.

Interpretarea metasemiei similative în literatura lingvistică se reduce la stabilirea componentului semantic (= denotatorului) care stă la baza mutației semantice, evidențiindu-se diverse tipuri de denotatori: „forma obiectelor”, „poziția obiectelor”, „proprietățile externe ale obiectelor (culoarea, dimensiunea)”, „calitatea obiectelor”, „impresia produsă de obiecte”, „cantitatea obiectelor”, „manifestarea acțiunii” etc. Analiza materialului de limbă demonstrează că există și tipuri mixte de denotatori, atunci când la baza sememului derivat se află o serie de denotatori (forma și funcția, acțiunea și rezultatul ei, rezultatul și impresia, acțiunea și funcția etc.).

6.1.3. Unul dintre modelele principale de metasemie similativă este mutația semantică bazată pe similitudine funcțională, când în calitate de denotator figurează comunitatea funcțională a denotaților. Modelul în cauză

mai este denumit și „evoluție pasivă a semanticii cuvântului ca urmare a modificării denotaților” (Nyrop). Referitor la acest model de metasemie au fost lansate două opinii diametral opuse. Prima categorie de lingviști afirmă că nu trebuie să confundăm transferul metaforic cu modificarea sensului, bazată pe similitudine funcțională, deoarece ultima nu constituie o metaforă, din care cauză mutațiile semantice funcționale sunt interpretate în calitate de tip independent de metasemie (vezi: Borodina, Bulahovski, Gak, Ghepner, Șmeliov). Un argument suplimentar, pentru a interpreta mutațiile funcționale drept tip independent de metasemie, este considerat și faptul că modificările semantice bazate pe similitudine funcțională duc numai la apariția unor sememe derivate denominative (Stepanova). A doua categorie de cercetători consideră mutațiile semantice, bazate pe similitudine funcțională, o varietate de metaforă (vezi: Casares, Chöne, Konrad, Golovin, Kalinin, Paul). Mutațiile semantice, bazate pe similitudinea funcțiilor, se includ în metasemia similitivă, deoarece nu contează dacă mutația semantică dată corespunde sau nu unei metafore. Principalul constă în existența similitudinii. Exemple de acest fel sunt foarte multe, de aceea vom aduce numai câteva. Cf.: *camion* „car pentru transportul de mărfuri” și „autovehicul prevăzut cu o benă pentru transportarea încărcăturilor”, *a secera* „(cereale păioase) a tăia de la rădăcină cu secera, pentru a strânge recolta” și „(cereale, păioase) a tăia de la rădăcină cu secerătoarea, pentru a strânge recolta”, *crainic* „persoană care aducea la cunoștința populației unei localități știrile oficiale, citindu-le cu glas tare” și „persoană care prezintă la un centru de radio sau la televiziune comunicările prevăzute de program”, *cuptor* „(în gospodăria casnică) construcție specială pentru copt produse de panificație” și „instalație la mașina de gătit, în care se coc diverse produse alimentare” etc.

Mutația semantică, bazată pe similitudinea formei, constituie cel mai simplu și cel mai frecvent model de metasemie similitivă. Vorbind despre similitudinea formei denotaților, avem în vedere configurația, aspectul, tipul, organizarea, structura, expresia exterioară a denotaților. Cf.: *albie* „vas lunguieț făcut dintr-o bucată de trunchi scobit (sau din tablă) și folosit la spălătul rufelor sau la legănatul copiilor” și „adâncitură în scoarța pământului prin care curge apa unui râu”; *arc* „armă folosită la lansarea săgeților”, „element de construcție în formă de boltă” și „piesă elastică de oțel fixată între corpul unui vehicul și osiile roților acestuia care servește pentru amortizarea zdruncinăturilor”; *aripă* „organ de zbor (la unele animale)”, „plan de susținere a unui avion”, „prelungire membranoasă a unor semințe sau fructe care se răspândesc cu ajutorul vântului” și „organ exterior al peștilor care servește la înot” etc.

Modelul dat este propriu în exclusivitate substantivelor și contribuie la constituirea semantemelor omogene, adică a semantemelor cu sememe motivate de același sem din componența sememului derivant (cf.: semantemul *ac*, sememele derivate ale căruia conțin un sem comun „obiect ascuțit”; semantemul *arc*, sememele căruia conțin semul comun „obiect cu formă ovală”).

Modelul „similitudinea poziției obiectelor în spațiu”: *buric* „ombilic” și „centru”, *cap* „parte a corpului la om și la animale, **alcătuită** din cutia craniană și din față”, „parte a patului unde se află perna” și „parte de sus; vârf”; *coastă* „fiecare dintre cele 12 perechi de oase arcuite care unesc coloana vertebrală cu osul pieptului”, „costișă, povârniș” și „flanc”; *creastă* „prelungire cărnosă dințată, de culoare roșie de pe capul unor păsări”, „linie de intersecție a versanților opuși ai unui masiv muntos” și „parte superioară a unui obiect înălțat”, *căpătâi* „parte unde stă capul unui om culcat” și „parte extremă a unui obiect” etc.

Modelul dat de asemenea este specific numai substantivelor și duce uneori la constituirea unor semanteme omogene, adică cu sememe derivate de la același sem din componența sememului derivant (cf.: semantemele substantivului *dos* „parte opusă feței a unui obiect”, ale cărui sememe derivate au un denotator comun „parte dindărăt a unui obiect”).

Uneori denotatorul „similitudinea pozițională a obiectelor” interacționează cu denotatorul „similitudinea formei obiectelor”, adică mutația semantică poate fi explicată atât prin similitudine pozițională, cât și prin similitudine de forma (cf.: *bărbie* „parte inferioară proeminentă a feței, aflată sub buza de jos” și „parte cărnosă aflată sub falca de jos a unor animale sau păsări”; *gurgui* „proeminență în formă de cioc de la gura unor vase, care înlesnește turnarea unui lichid”, „sfârc al sânului”, „vârf al opincii” și „creastă a unui deal sau a unui munte”).

Modelul „similitudine cantitativă a denotațiilor”: *adâncime* „distanță (în plan vertical) de la suprafață până la fund sau numai până la un punct oarecare în direcția fundului” și „distanță mare”, *băjenie* „fugă în masă a populației” și „mulțime de băjenari”, *ceată* „grup numeros” și „mică unitate militară” etc.

Mutațiile semantice după acest model sunt posibile datorită faptului că sememul derivant conține caracterizarea cantitativă a denotațiilor, pe baza căreia se produc sememele derivate cu denotatorul „similitudine cantitativă”, care desemnează segmente din realitate cu valori cantitative indefinite.

Modelul „similitudine calitativă a denotațiilor”, care provoacă identificarea calificativă a acestora: *animal* „vietate” și „om grosolan și mărginit sau stăpânit de instincte josnice”, *babalâc* „bătrân slab și neputincios” și „tânăr cu apucături de bătrân”, *baistruc* „copil din flori” și

„copil obraznic și poznaș”; *balenă* „mamifer acvatic în formă de pește cu dimensiuni foarte mari” și „om gras”, *bivol* „vită cornută asemănătoare cu boul, având coarnele întoarse spre spate” și „om greoi, grosolan și lipsit de sensibilitate”; *clopotar* „persoană care trage clopotele” și „persoană care difuzează zvonuri false” etc.

În cazul dat putem vorbi de o similitudine emotivă, ca urmare a apropierii denotațiilor după asemănarea aprecierii emoționale, care stă la baza modificării de sens. Paralel, are loc adjectivarea parțială a substantivelor, fapt ce a fost subliniat nu o dată: metaforizându-se, substantivul este supus unei adjectivări parțiale (vezi: Ducháček, Arutiunova). Cf.: *catâr* „animal domestic, obținut prin încrucișarea măgarului cu iapa, folosit ca animal de tracțiune și de samar” și „om încăpățânat”, *butuc* „buștean” și „om prost și necioplit”, *bufniță* „pasăre de noapte” și „femeie urâtă”, *cămilă* „animal rumegător paricopitat de talie mare” și „om înalt, slab și lipsit de eleganță” etc. Unele sememe, derivate după acest model din cadrul substantivului, își neutralizează opoziția de gen și ca urmare pot fi folosite drept calificative pentru ambele genuri (cf. sensurile derivate ale substantivelor: *cămilă*, *vacă*, *fiară*, *hienă*, *cloșcă* etc.), lipsa acordului gramatical fiind compensată de prezența acordului semantic.

Cea mai mare parte a sememelor, derivate după acest model, conțin o conotație negativă, fiind de cele mai multe ori injurioasă, și numai o parte redusă au conotație pozitivă (cf.: *căprioară* „mamifer erbivor rumegător, cu corpul zvelt, cu picioare subțiri, urechi mari și coadă scurtă” și „femeie elegantă”, *ciocârlan* „pasăre sedentară de talie mică, cu un moț pe cap, cu picioare lungi și cu penaj brun-cenușiu” și „persoană mândră și înfumurată” etc.).

Sememele de acest fel sunt incluse, de regulă, în dicționarele explicative, fiind considerate fapte de limbă, deși ele circulă numai în anumite stiluri funcționale. Exemplele analizate confirmă aserțiunea conform căreia clasa unităților expresive se completează în permanență pe baza unităților neutre, fapt determinat de factorii psihici.

Modelul „similitudinea destinației realiilor”: *adăpost* „construcție care apără de intemperii sau de primejdii” și „loc de refugiu”, *alergător* „sportiv care practică alergarea” și „cal de curse”; *armă* „obiect care servește pentru atac sau pentru apărare, la vânat sau în unele probe sportive” și „mijloc de luptă”, *cuib* „loc de trai și de reproducere a păsărilor”, „cuibar pentru păsările domestice”, „adăpost al unor animale sălbatice” și „loc de naștere”; *călăuză* „persoană care merge cu cineva pentru a-i arăta drumul” și „lucrare care conține îndrumări cu privire la un domeniu de activitate” etc.

Modelul „similitudinea sunetelor emise”: *a crăpa* „(obiecte) a desface în bucăți prin lovire” și „a mânca mult și lacom, producând sunete iritante”; *a crâșca* „a-și contracta cu putere fălcile, frecând dinții de jos cu cei de sus și producând un scârțâit specific (ca manifestare a furiei sau a durerii)” și „a produce un zgomot scârțâitor (ca rezultat al frecării sub presiune)”; *bâlci* „târg mare care se face cu anumite ocazii” și „zarvă mare”; *geamăt* „sunet surd și prelung, produs de ființe chinuite de durere” și „zgomot surd și continuu produs de arbori mișcați de vânt sau de valurile mării”; *clocotitor* „(despre lichide) care fierbe în clocot”, „(despre torente) care se învârtește cu zgomot”, („despre sentimente) care a ajuns la o intensitate maximă” și „(despre sunete) care răsună puternic și prelung” etc.

Modelul „similitudinea manifestării”: *apus* „coborâre a unui astru sub orizont” și „declin”; *sfârșit* „parte de încheiere sau de terminare” și „stingere din viață”; *a ademeni* „a preocupa pe deplin” și „a atrage prin promisiuni false (profitând de încredere și abuzând de buna credință)”; *a adânci* „a face mai adânc” și „a studia sub toate aspectele”; *adormitor* „care adoarme” și „care plictisește”; *abraș* „(despre cai) care are nărav” și „(despre persoane) care are apucături rele”; *bărbătește* „în felul bărbaților” și „cu vitejie bărbătească”; *câinește* „în felul câinilor”, „în condiții grele” și „cu ură” etc.

Modelul „similitudinea culorii”: *bujor* „specie de plantă decorativă” și „roșeață naturală a obrajilor”; *aur* „metal prețios” și „lumină vie emanată de ceva”; *albuș* „substanță organică, care înconjoară gălbenușul oului și care, fiind încălzită, se întărește și devine albă” și „albul ochiului”; *corb* „pasăre sedentară cu penajul negru cu luciu metalic” și „care are culoarea penelor de corb” etc.

6.1.4. Modelul „apelativizarea numelor proprii” pe baza denotatorului „similitudinea calităților”: *adonis* „tânăr de o frumusețe rară”; *alfons* „amant întreținut de o femeie”; *bugeac* „regiune de stepă secetoasă, lipsită de păduri și de ape de suprafață”; *calvin* „care ține de calvinism”; *tartuf* „ipocrit”; *donjuan* „bărbat ușuratic, care caută mereu aventuri amoroase”; *dunăre* „cantitate mare (de apă)” etc.

În cadrul metasemiei implicative acest model se realizează pe baza asociațiilor de contiguitate, în timp ce aici apelativizarea numelor proprii se realizează pe baza asociațiilor de similitudine. Anume din considerentele în cauză pare a fi unilaterală afirmația că antonomaza se bazează pe unul și același mecanism ca și metafora (Konrad). Prin urmare, este inadmisibil ca antonomaza, bazată fie pe asociații de contiguitate, fie pe asociații de similitudine, să se interpreteze numai în calitate de varietate a metaforei (vezi: Darmsteter, Ducháček). Nu este justificată nici opinia că antonomaza

are la bază asociații arbitrare (Aznaurova), întrucât de fiecare dată descoperim asociațiile fie de similitudine, fie de contiguitate.

Antonomaza similitivă este un procedeu relativ productiv de formare a sensurilor noi în limba română, dovadă fiind exemplele ocazionale din literatura artistică: *Sunt ultimul Odiseu rămas/ Rătăcitor fără popas* (I. Vatamanu); *N-au văzut nici parisuri, nici viene...* (M. Ciubotaru).

6.1.5. Metasemia similitivă se produce uneori pe baza similitudinii de percepție a realității cu organele senzoriale. Este vorba de sinestezie, care este analizată de majoritatea lingviștilor drept o varietate a metaforei, determinată de interacțiunea domeniului auditiv și vizual, tactil și olfactiv sau vizual, olfactiv și vizual (vezi: Bréal, Matcaș, Ullmann). Denotatorul mutațiilor semantice sinestezice este „similitudinea senzațiilor”.

Fie un exemplu banal de tipul *voce moale*. Determinatul *voce*, în calitate de context imediat, este veriga care reconstituie transpoziția metaforică: în sintagma *voce moale* substantivul *voce* sub influența determinantului *moale* indică similitudinea dintre o senzație auditivă de mică intensitate și o senzație tactilă, care produce plăcere. După cum valoarea semantică a subiectului și a complementului este modificată de semantica verbului-predicat, la fel și în cadrul metaforelor sinestezice determinatul este influențat de prezența determinantului figurat (metaforele sinestezice fiind în exclusivitate structuri bimembre), ce desemnează o senzație proprie altui organ de simț în raport cu determinatul.

Substantivul *voce* sub influența adjectivului *moale* apare atât de concret, încât pare a fi palpabil ca și orice obiect, **a cărui consistență** poate fi stabilită prin pipăire. Acest lucru are loc datorită transpoziției adjectivului *moale* din grupul unităților lexicale care denumesc senzații tactile în grupul unităților lexicale care desemnează senzații auditive (transpoziția se realizează, deci, după schema: pipăit → auz). Sub influența determinantului *voce*, determinantul *moale* își modifică sensul, sinonimizându-se cu adjectivul *încet*. Deosebirea dintre metafora propriu-zisă și cea sinestezică constă în faptul că dacă primul tip de metaforă poate figura independent în lanțul vorbirii, cel de-al doilea tip, adică metafora sinestezică, se folosește în plan sintagmatic cu ambii termeni, pentru ca contrastul dintre determinant și determinat să aibă caracter explicit. Altfel spus, metafora sinestezică are la bază o comparație dintre două senzații produse de fenomene eterogene; *vocea este tot așa, cum este puful* → *vocea este moale ca și puful* → *vocea este moale* → *voce moale*.

Întrucât sinestezia constituie obiectul de studiu al mai multor științe, aici ne vom limita la analiza metaforei sinestezice, interpretate ca un caz particular de metasemie similitivă, pentru a cărei desemnare propunem îmbinarea terminologică „metasemie sinestezică” sau simplu

„mutație senzorială”, indicând prin determinativul *sinestezic* sau *senzorial* sursa similitudinii.

Modelele esențiale de metasemie, bazată pe similitudinea senzațiilor exprimate de adjectivele respective din limba română, sunt următoarele:

1. Modificarea semanticii adjectivelor care desemnează senzații vizuale (*mare, înalt, jos*) pentru a denumi senzații auditive, pentru care nu există denumiri speciale în limbă (cf.: *zgomot mare, nota înaltă, voce joasă*). Unitățile lexicale, care denumesc sunete, pot avea în calitate de determinative și elemente ce desemnează percepții tactile (cf.: *voce caldă, moale, aspră*).

2. Modificarea semanticii adjectivelor ce denumesc senzații vizuale (*ușor, slab, plăcut*) pentru a desemna senzații olfactive (*miros ușor, slab, plăcut*) pentru care lipsesc denumiri speciale în limbă.

3. Modificarea semanticii adjectivelor ce denumesc senzații tactile (*tare, fin, aspru*) pentru a denumi senzații auditive (*voce tare, fină, aspră*), vizuale (*culoare caldă, rece, ascuțită*) sau gustative (*vin aspru, tăios*), pentru care limba nu dispune de denumiri speciale.

4. Modificarea semanticii adjectivelor ce desemnează senzații gustative (*dulce, iute, sărat*) pentru a denumi senzații auditive (*vorbă dulce, iute, sărată*), vizuale (*culoare dulce*) sau olfactive (*miros dulce*) pentru care nu sunt denumiri speciale în limbă.

Unele adjective se pretează la modificări semantice ce le permit a denumi senzații, aparținând tuturor organelor de simț (cf.: *dulce* → *gust, privire, atingere, miros, voce*). Pe baza materialului supus analizei se poate face următoarea constatare: majoritatea adjectivelor ce denumesc senzații vizuale pot denumi, ca urmare a mutațiilor semantice bazate pe similitudine senzorială, orice alte senzații.

Toate exemplele de metasemie sinestezică, analizate mai sus, sunt prezentate în structuri bimembre, deoarece mutația semantică a adjectivului în genere și a celui care denumește senzații în special se produce numai în raport cu determinatul substantival corespunzător.

7. Consecințele metasemiei

7.0. Extensiunea și restricția sensului

7.0.1. Ca urmare a mutațiilor semantice, indiferent de cauzele care le-au generat și de modalitățile după care s-au produs, cuvintele își extind sau își restrâng potențialul lor semantic. Anume din aceste motive extensiunea și restricția sensului unităților lexicale sunt considerate consecințe ale metasemiei. Termenii extensiune și restricție, **dar** și noțiunile pe care le denumesc, nu cunosc în semasiologie o interpretare univocă. O parte de semasiologi analizează noțiunile date în calitate de

factori ai metasemiei (vezi: Bréal, Carnoy, Corlăteanu), a doua parte de savanți examinează extensiunea și restricția sensului, alături de metaforă, metonimie și sinecdocă, în calitate de tipuri (modalități) ale metasemiei (vezi: Bréal, Coșeriu, Huguet, Șăineanu, Bloomfield, Vendries, Paul) și, în fine, a treia parte de cercetători interpretează noțiunile date drept consecințe ale metasemiei (vezi: Dumeniuc, Ullman).

Care este totuși semnificația termenilor extensiune și restricție și locul fenomenelor denumite de ei în cadrul metasemiei? Din punctul de vedere al funcționării mecanismului intern al metasemiei, extensiunea sensului constă în excluderea unor seme diferențiale din componența sememului derivant, iar din punctul de vedere al funcționării mecanismului exterior al metasemiei, ea se reduce la majorarea numărului de denotați, denumiți prin cuvântul respectiv. Restricția sensului rezidă în includerea unor seme diferențiale suplimentare în semantica cuvântului dat (acesta fiind mecanismul intern de funcționare a metasemiei) și în reducerea numărului de denotați, denumiți de unitatea dată (acesta fiind mecanismul extern de funcționare a metasemiei).

De altfel, trecerea de la un sens mai cuprinzător la altul mai restrâns și invers poate fi exprimată simbolic astfel: $ABc \rightarrow AB$ (extensiune) și $AB \rightarrow ABc$ (restricție). Paralel, se mai delimitează o consecință a metasemiei: deplasarea semanticii cuvântului (Svoboda, Ullmann, Vendries, Paul), ce se realizează după următoarea schemă: $A.a \rightarrow A.b$, fiind, de altfel, o varietate de restricție/extensiune a sensului.

În baza acestor raționamente, extensiunea și restricția sensului necesită a fi examinate drept consecințe ale metasemiei, care se manifestă în limbă în calitate de tendințe de evoluție a planului de conținut al acesteia.

În această ordine de idei prezentăm câteva exemple de extensiune a sensului, constând în dezvoltarea unui sens generalizat dintr-un sens particular. De exemplu cuvântul *pasăre* la început denumea un singur tip de pasăre, *vrabia*, iar *legumă* însemna *păstăie*, în prezent *legumă* este nume generic dat unor vegetale: *fasole*, *cartofi*, *ceapă*. Un exemplu concludent pentru restricția sensului este substantivul *hrană* „produs alimentar” care își restrânge sensul, dacă este întrebuințat exclusiv ca hrană pentru animale domestice erbivore.

7.0.2. Paralel cu termenii extensiune și restricție circulă și termenii specializare și generalizare a sensului (vezi: Carnoy, Nyrop, Vendries), care, în principiu, nu sunt altceva decât niște varietăți ale extensiunii și restricției sensului. Totodată, se susține că specializarea sensului se produce numai în cazul existenței omosemantelor, în timp ce generalizarea condiționează constituirea parasemantelor (Stepanova).

Deseori extensiunea (respectiv generalizarea) sensului este cercetată ca o deplasare de la un sens special la altul general, iar restricția (respectiv specializarea) sensului ca o deplasare de la un sens general la altul special (Carnoy, Vendries). O atare interpretare a acestor tendințe funcționale de evoluție a planului de conținut al limbii pare a fi simplistă și incompletă, întrucât ea nu corespunde realității obiective, dat fiind că extensiunea și restricția (respectiv generalizarea și specializarea) sensului se realizează nu numai în cazul prezenței relațiilor de hiperonimie sau de hiponimie între sememul derivant și cel derivat, ci și în cazul prezenței relațiilor similative sau implicative, în cadrul cărora relațiile de hiperonimie sau de hiponimie pot fi lipsă sau irelevante, ceea ce nu exclude producerea procesului de extensiune sau de restricție a sensului.

7.0.3. La tendințele de evoluție a semanticii unităților lexicale amintite anterior se mai atașează o tendință, cea de înnobilare și de degradare a sensului cuvintelor (vezi: Bréal, Darmsteter, Duchacek, Huguet, Nyrop, Șăineanu). Tendința în cauză este provocată, de cele mai multe ori, de acțiunea factorilor psihici ai metasemiei, întrucât degradarea sensului se află în legătură directă cu tabuizarea sau cu eufemizarea, în timp ce înnobilarea se produce numai ca urmare a disfemizării.

S-a emis **ideea** că înnobilarea sensului este mai puțin frecventă, decât degradarea (Șăineanu). În pofida acestei afirmații, limbile romanice conțin o mulțime de unități lexicale care și-au înnobilat semnificația. Astfel substantivul *cabalus* avea în latină sensul „mârțoagă”, în timp ce în toate limbile romanice a ajuns să denumească calul în genere. O evoluție semantică similară a suferit și substantivul latin *casa* „cocioabă; colibă”, care în limba română are semnificația „clădire pentru locuit”.

De altfel, tendința de înnobilare/ degradare a sensului, ca și cea de generalizare/ specializare, este o varietate a tendinței de extensiune/ restricție a sensului, deoarece ea, ca și celelalte, se reduce la achiziționarea sau la eliminarea anumitor seme cu valoare negativă sau pozitivă.

7.0.4. În fine, semasiologia delimitează tendința de concretizare/ abstractizare a sensului cuvintelor (vezi: Bréal, Duchacek, Huguet, Nyrop, Budagov). Tendința de abstractizare și concretizare este o varietate a tendinței de extensiune/ restricție a sensului, întrucât abstractizarea presupune în mod obligatoriu reducerea numărului de hiposeme, pentru a desemna o noțiune ierarhic superioară și, deci, mai abstractă, în timp ce orice achiziție de hiposeme duce la concretizarea sensului. În această ordine de idei, notăm următoarea legitate: cu cât numărul de seme din componența semică a sememului este mai mare, cu atât mai concret este sememul dat și, respectiv, denotatul desemnat este mai concret și invers.

Procesul de abstractizare nu rareori reduce independența funcțională a sensului lexical, ceea ce generează imposibilitatea sesizării sensului respectiv. În asemenea cazuri dicționarele, de regulă, definesc sensul unei îmbinări întregi, dar nu cel al cuvântului corespunzător.

7.0.5. Așadar, consecințele metasemiei se reduc la extensiunea/restricția (respectiv generalizarea/ specializarea, înobilarea/ degradarea și abstractizarea/ concretizarea) sensului cuvântului, care se realizează ca urmare a deplasării relaționale dintre semnificant și semnificat și ca urmare a anulării identității semnificatului, ceea ce contribuie la constituirea unor identități noi, care se manifestă în apariția omolexiei și omosemiei.

7.1. Tendințele de evoluție a sensului

7.1.0. Evoluția semantică a planului de conținut al limbii are drept consecință extensiunea/restricția sensului lexical; totodată acestea sunt consecințe ale acțiunii unor tendințe mai generale, care se referă la evoluția limbii, asupra cărora vom stăruii în continuare.

7.1.1. O tendință importantă în procesul de realizare a metasemiei este presiunea sistemului. În această ordine de idei ne propunem să examinăm câteva exemple edificatoare în această privință.

În limba română contemporană există următoarele microsisteme lexicale (vezi analiza lor din alt punct de vedere la Berejan):

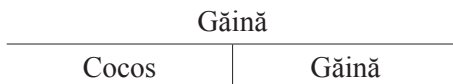
Oaie		Câine	
Berbec	Oaie	Câine	cățea

Inițial, aceste microsisteme nu aveau arhilexeme, de aceea sub presiunea sistemului unul dintre hiponime, extinzându-și volumul semantic, a devenit hiperonim. În funcție de importanța și valoarea denotațiilor respectivi pentru viața cotidiană a fiecărui popor în parte, hiperonim poate deveni atât hiponimul feminin – *oaie*, cât și cel masculin – *câine*.

Exemplul analizat confirmă constatarea că „presiunea sistemului nu este [altceva](#) decât una dintre formele de realizare a sistemului limbii” (Makaev)” și că „procesul semasiologic se extinde asupra unor categorii întregi de cuvinte” (Pokrovski).

7.1.2. Cercetarea faptelor de limbă permite a se trage concluzia că presiunea sistemului și tendința de completare a celulelor sale vide, analizate de cele mai multe ori ca tendințe independente, interacționează. Cu alte cuvinte, se poate afirma că tendința de completare a celulelor vide ale sistemului limbii în procesul mutațiilor de sens se manifestă ca o consecință

a acțiunii tendinței de presiune a sistemului. Întru susținerea acestei aserțiuni să analizăm următorul exemplu:

Substantivul *găină* este moștenit din latină, însă pentru exprimarea opoziției masculin/ feminin din limbile sud-slave a fost preluat substantivul *cocoș*, fapt ce a contribuit la completarea unei celule vide. Ulterior, a apărut necesitatea identificării hiperonimului respectiv, din care motiv substantivul *găină* și-a modificat sensul, devenind mai abstract și mai cuprinzător și, ca urmare, a avut loc completarea încă a unei celule vide.

În baza exemplului anterior, putem confirma justetea ipotezei conform căreia în locul cuvintelor dispărute sau lipsă „limba nu rareori modifică sensul altor cuvinte” (Vendries).

7.1.3. O altă tendință importantă, proprie mai multor limbi, este cea de economie a resurselor de limbă. Esența acestei tendințe constă în faptul că limba, ca un sistem complex de subsisteme, evită majorarea la infinit a semnificațiilor, întrucât omul are o capacitate limitată de memorare. Anume polisemia unităților de vocabular contribuie la economia mijloacelor de exprimare. În același timp, este necesar să ținem cont de faptul că economia mijloacelor de exprimare are ca rezultat apariția unei unități mai complexe „sub raport semantic (calitativ)” (Budagov). Este vorba de o coexistență paradoxală a două tendințe diametral opuse: cea a necesității de rapiditate în exprimare, adică de economie în genere, și cea a necesității de comprehensibilitate perfectă, adică de redundanță (Slama-Cazacu). Din aceste considerente pare a fi plauzibilă constatarea lui H. Spenser că „o limbă se află situată cu atât mai sus, cu cât reușește în măsură mai mare să redea cât mai mult prin mijloace cât mai puține, adică să exprime o cantitate mai mare de idei prin structuri cât mai simple. Așadar, idealul este maximum de capacitate cu minimum de efort”.

Unii lingviști reduc acțiunea tendinței de economie a resurselor limbii la elipsă, „ca cea mai frecventă formă a acestui proces” (Guiraud). O atare interpretare simplistă a tendinței de economie în semantică nu corespunde realității, deoarece tendința în cauză se realizează nu prin simpla elipsare a mijloacelor de exprimare redundante, ci prin selectarea ierarhică a unităților respective (Slama-Cazacu). Pe lângă toate celelalte, polisemia, de cele mai multe ori, nu este o urmare a elipsei.

Tendința spre economia mijloacelor de exprimare poate fi definită pentru semantică drept eliminare a redundanței în exprimare, constând totodată în perfecționarea, „optimizarea” funcțională a limbii. Din acest punct de vedere este justificată examinarea polisemiei lexicale în calitate de una dintre formele principale ale tendinței de economie la nivelul lexical al limbii. În virtutea acestui fapt, polisemia urmează a fi apreciată ca un fenomen pozitiv, căci ea nu provoacă confuzii la decodificarea mesajului (cu excepția calambururilor și jocurilor de cuvinte conștiente). Altfel spus, în context apare sememul actual, varianta sememului, întrucât în vorbire cuvântul ce monosemantizează. Deci rămâne în vigoare legea conform căreia în vorbire fiecărui cuvânt îi corespunde un singur sens, deoarece în context se exclude orice ambiguitate (Guiraud, Tuțescu). Orice mutație semantică, care corespunde necesităților comunicative ale comunității date și care conduce la constituirea sememelor derivate denominative și mai rar a celor expresive trebuie interpretată drept economie a mijloacelor de exprimare.

7.1.4. Ca varietate a tendinței spre economie se impune și tendința de instituire a unei uniformități speciale. Acțiunea tendinței în cauză poate fi ilustrată prin următorul exemplu. În limba română unitățile lexicale care denumesc diverse plante au ajuns, ca urmare a mutațiilor semantice, să denumească și fructul plantei respective (cf.: structura semantică a semantemelor: *măr, prun, păr, dovleac, bob, castravete* etc.).

O atare uniformitate semantică cruță memoria de acumularea excesivă de fapte fragmentare, reducându-le la un număr finit de entități abstracte. Grație acestui lucru, fiecare vorbitor de limbă română, cunoscând o nouă plantă și aflându-i denumirea, va desemna cu același semnificant și fructul sau produsele acestei plante (cf. structura semantică a neologismelor: *ananas, anason* etc.).

7.1.5. Economia resurselor de limbă include și tendința de exprimare a unităților identice sau a sensurilor similare printr-o sigură formă, precum și tendința de unificare a unităților prin analogie, rezultatul acestora fiind polisemia. Se delimitează două modalități de unificare a unităților prin analogie: 1) unificarea unităților absolut identice din punct de vedere semantic, dar cu semnificanți diferiți și 2) unificarea unităților cu semnificanți diferiți, având conținut și funcții asemănătoare numai parțial. Tendința dată se manifestă ca urmare a conflictului omolexelor și paralexelor, olosemantelor și parasemantelor.

7.1.6. Paralel cu tendințele examinate succint mai sus, în lingvistică se mai distinge o serie de tendințe, referitoare exclusiv la planul conținutului. Principală este tendința spre asimetria dintre semnificant și semnificat, constând în faptul că fiecare aspect al semnului verbal

„depășește limitele prescrise de partenerul său: semnificantul tinde să obțină alte funcții, decât cele proprii; semnificantul tinde spre a se exprima prin alte mijloace în raport cu propriul semn. Ei sunt asimetrici: fiind perechi (accouplés), ei se află în stare de echilibru inconstant. Anume grație acestui dualism asimetric al structurii limbii, sistemul lingvistic poate evolua” (Karcevski). Semnificantul și semnificatul evoluează cu viteze diferite, întrucât stabilitatea structurii gramaticale este mai puternică decât stabilitatea funcției gramaticale, în virtutea cărui fapt modificările funcționale se produc, de regulă, mai repede decât modificările formale. Cele relatate se află în legătură directă cu semantica cuvântului, unde întotdeauna atestăm o anumită tergiversare a expresiei în raport cu conținutul. În afară de aceasta, dată fiind antinomia formei și a conținutului, orice semn verbal este concomitent omonim și sinonim potențial, deoarece vorbitorii au la dispoziție posibilități incalculabile de a stabili relații dintre cele mai variate între obiectele și fenomenele realității obiective, denumindu-le cum cred ei de cuviință (vezi: Berejan, Pazuhin).

7.2. Realizarea în limbă a tendinței de extensiune/ restricție a sensului

7.2.0. Manifestarea concretă a tendinței de extensiune/ restricție a sensului constă în degajarea polisemiei, omosemiei și omolexiei. Cele două tipuri de sememe derivate (denominative și expresive) delimitate mai sus, conduc la rezultate diferite: sememele derivate denominative contribuie la dezvoltarea polisemiei cuvântului, la apariția omolexelor și omosemantelor, în timp ce sememele derivate expresive determină, cu mici excepții, constituirea omosemantelor. De aceea, pare a fi inconsistentă analiza metaforei numai ca procedeu de formare a sinonimelor (vezi: Sumpf).

7.2.1. Cu privire la polisemie toți cercetătorii sunt solidari: ea apare ca urmare a mutațiilor semantice. Se cere să insistăm asupra unui moment important: polisemia există numai în virtutea existenței anumitor relații semantice între sememul derivat și cel derivant, căci imposibilitatea stabilirii unor relații semantice derivative este un argument probant în favoarea interpretării sememelor analizate în calitate de omolexe.

Unitatea lexicală realizată în vorbire întotdeauna este monosemantică, adică aproape toate cuvintele sunt polisemantice în limbă (așa cum sunt prezentate în dicționarele explicative) și monosemantice în vorbire, unde, atât pentru vorbitor, cât și pentru conlocutor, se actualizează numai sememul necesar și adecvat contextului respectiv. Mai mult decât atât, pentru limbă

în genere, precum și pentru asimilarea ei, polisemia este un fenomen pozitiv, întrucât ea permite să se evite sporirea la infinit a semnificațiilor. Deci, polisemia dă posibilitate „să exprimăm infinitul prin finit” (Nikitin); din care motiv este rațional și firesc să interpretăm polisemia drept manifestare a tendinței limbii spre economia resurselor sale de exprimare (vezi: de Mauro, Ullman). Materialul de limbă supus analizei demonstrează că polisemia, ca manifestare concretă a tendinței de extensiune/ restricție a sensului, este în egală măsură consecință atât a metasemiei similative, cât și a celei implicative.

7.2.2. Omolexia (sau tradițional omonimia) este, de asemenea, o manifestare concretă a tendinței de extensiune/ restricție a sensului, având totodată tangențe directe cu polisemia. O categorie distinctă de omolexe apare prin dezintegrarea identității semantice a cuvântului polisemantic, ca urmare a estompării relațiilor semantice interne dintre sememele unui semantem. Cu alte cuvinte, în plan sincron sememele omolexelor nu se intersectează.

Omolexia apare și **ca rezultat al** conversiunii unităților lexicale, în acest caz delimitându-se net trei legități: 1) substantivul și adjectivul se adverbializează pe baza asociațiilor similative, 2) adjectivul se substantivizează pe baza asociațiilor de contiguitate contextuală, 3) substantivul se adjectivizează pe baza asociațiilor de similitudine, procesul fiind puțin productiv în limba română.

Se impune necesitatea unei delimitări riguroase dintre omolexia determinată de evoluția semantică a unităților lexicale și omolexia cauzată de derivarea lexicală cu sufixe polisemantice sau omonime. După cum s-a demonstrat, metasemia este un rezultat al derivării semantice, iar omolexia apare fie ca urmare a dezintegrării identității semantice a cuvântului, fie ca urmare a derivării lexicale, mai ales în situația în care relațiile semantice interne există numai între radicalele de la care derivă cuvinte diferite cu afixe omonime. Să analizăm următorul exemplu de omolexe derivate: *alunar*¹ „vânzător de alune” și *alunar*² „pasăre de munte brună, care se hrănește cu alune”. Lipsa relațiilor semantice dintre aceste două unități lexicale este confirmată de omonimia afixelor *-ar*: în primul caz sufixul *-ar* contribuie la derivarea substantivelor cu semnificația generală „autor al acțiunii”, iar în al doilea caz *-ar* participă la derivarea cuvintelor care denumesc unele animale sau unele obiecte.

7.2.3. Funcția comunicativă a limbii este secundată de cea expresivă, care este proprie unui număr mare de mutații semantice. Fiind o actualizare concretă a tendinței de extensiune/ restricție a sensului, sememele derivate expresive se înglobează, de regulă, într-o anumită serie de omosemante,

adică orice semem derivat expresiv semnalează apariția unei noi perechi de omosemante. Mutațiile semantice expresive de cele mai multe ori nu vizează scopuri denominative, ci afective: dorința de a descoperi proprietăți noi, relații noi ale obiectelor, fenomenelor și acțiunilor din realitatea obiectivă. Este evident că și mutațiile semantice cu orientare denominativă conțin o anumită doză de expresivitate, fapt explicabil, întrucât oamenii caută nu numai să eticheteze realitatea, ci și să-și exprime atitudinea lor față de ea.

Omoosemantele se utilizează în majoritatea cazurilor în scopul realizării funcției estetice a limbii naturale, căci se știe că unitățile cu potențial expresiv accentuat pătrund și se mențin în limbă cu mai multă **facilitate** decât corelativele lor neutre. Analiza mutațiilor semantice probează consistența aserțiunii că omosemante nu sunt semantemele integrale, ansamblul de sememe, ci anumite sememe ale unor semanteme diferite.

Deși omosemia se află în relații directe cu polisemia, este necesară o distincție riguroasă dintre aceste două fenomene eterogene: în cazul polisemiei invariantă este forma cuvântului, iar variantă este partea conținutului, în timp ce în cazul omosemiei invariantă este un semem separat al cuvântului polisemantic, iar variantă este forma cuvântului, care stabilesc relații de omosemie pe linia unuia dintre sensuri.

Spre deosebire de polisemie și de omolexie, omosemia are urmări mai serioase în semantica unităților lexicale. Dacă un oarecare cuvânt a fost supus mutației semantice pe bază de asociații fie de contiguitate, fie de similitudine, el produce, prin analogie, modificări într-o serie întregă de cuvinte dependente de acesta sau aflate în raporturi semantice cu el, care de asemenea suportă modificări de sens. Este vorba de iradierea metaforică sau de legea lui H. Sperber referitoare la modificarea identică de sens a unor paradigme lexicale întregi. Cercetarea modificărilor de sens permite să constatăm că mutațiile semantice identice unor clase mari de cuvinte nu sunt proprii numai omosemantelor, ci tuturor cuvintelor cu conținut analog, indiferent de faptul dacă aceste unități formează sau nu o anumită serie de sinonime. Drept dovadă poate servi următorul exemplu. Verbele ce desemnează sunete produse de animale au sememe derivate care exprimă sunete produse de om, sememele derivate ale acestor verbe însă nu sunt sinonime. Anume de aceea este mai **bine-venit** a se vorbi de evoluția analogă a sensului cuvintelor.

Cu toate acestea, iradierea sinonimică există, ca un caz particular al analogiei semantice (cf.: *cap*, pe de o parte, și *dovleac*, *bostan*, *gulie*, *ridiche*, *tigvă* etc., pe de altă parte).

Bibliografie selectivă

1. Bahnaru V. Elemente de semasiologie română. Chișinău: Editura Știința, 2009.
2. Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. 4-ème édition. Berne: Francke, 1965.
3. Bally Ch. Traité de stylistique française. 3-ème édition. V.I. Genève- Paris, 1951.
4. Beneveniste E. Problemes de linguistique générale. Paris: Gallimard, 1966.
5. Berejan S. Locul semanticii în stratificarea limbii (Semantica unităților limbii și unitățile semanticii limbii). În: Revistă de lingvistică și știință literară. Chișinău, 1992, nr. 2.
6. Bouton Ch. La signification: Contribution à une linguistique de la parole. Paris: Klincksieck, 1979.
7. Bréal M. Essais de sémantique: Science des significations. Genève: Slatkine Reprints, 1976.
8. Breclé H. E. Sémantique. Paris: Armand Colin, 1974.
9. Bucă M., Evseev I. Probleme de semasiologie. Timișoara: Facla, 1976.
10. Bulgăr Gh. Despre structura lingvistică și stilistică a locuțiunilor și expresiilor românești. În: Studii de stilistică și limbă literară. București: Editura Didactică și Științifică, 1971.
11. Carnoy A. La science du mot: Traité de sémantique. Louvain: Universitas, 1927.
12. Casares J. La „structuration” dynamique des significations. În: Mélanges linguistiques. București: Édition de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1957.
13. Corlăteanu N. Limba moldovenească literară contemporană. Vol. I. Lexicologia. Chișinău: Lumina, 1969; ed. a II-a, 1982.
14. Coșeriu E. Limba română în fața Occidentului. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1994.
15. Coșeriu E. Lingvistica: starea ei actuală. În: Revistă de lingvistică și știință literară. Chișinău, 1993, nr. 1.
16. Coseriu E. Sémantique diachronique structurale. În: Travaux de linguistique et de littérature, publiée par le Centre de Philologie et des Littératures romanes de l'Université de Strasbourg. Vol. 2, nr. 1. Strasbourg, 1964.
17. Coșeriu E. Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Chișinău: Știința, 1994.
18. Coșeriu E. Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice. București: Editura științifică, 1997.
19. Coșeriu E. Structurile lexematice. În: Revistă de lingvistică și știință literară. Chișinău, 1992, nr. 6.

20. Cotelnic T. Conversia unităților lexicale. Chișinău: Știința, 1980.
21. Cotelnic T. Redarea în dicționare a unor nume adverbializate. În: Probleme de lexicologie și lexicografie. Chișinău, 1968.
22. Courtés J. Introduction à la sémantique narrative et descriptive. Paris: Classique Hachette, 1976.
23. Darmsteter A. La vie des mots étudiés dans leur signification. Paris: Ch. Delagrave, 1889.
24. Dauzat A. Histoire de la langue française. Tome X-eme. Paris, 1930.
25. Doroszewski W. Elementy leksykologii i semiotyki. Warszawa, 1970.
26. Ducháček O. L'attraction lexicale. În: Philologia Pragensia. Praha, 1964, nr. 1.
27. Ducháček O. Les relations sémantiques des mots. În: Kwartalnik neofilologiczny. T. IX. Warszawa, 1962, nr. 1.
28. Ducháček O. L'interdépendence et l'intersection du contenu et de l'expression. În: Orbis. T. XXI. Louvain, 1972.
29. Ducháček O. Précis de sémantique française: Université J. E. Purkiné, 126. Brno, 1967.
30. Evseev I., Șerban V. Vocabularul românesc contemporan. Timișoara: Editura Facla, 1978.
31. Greimas A.-J. Sémantique structurale. Paris: Larousse, 1964.
32. Grevisse M. Précis de grammaire française. Paris: Edition Duculot, 1969.
33. Guern M. Sémantique de la métaphore et de la métonymie. Paris: Larousse, 1973.
34. Guiraud P. La sémantique. 3-ème éd. Paris: PUF, 1959.
35. Guiraud P. Les caracteres statistiques du vocabulaire: Essai de méthodologie. Paris: PUF, 1954.
36. Jakobson R. Deux types du langage et deux types d'aphasies. În: Jakobson R. Essais de linguistique générale. Paris, 1963.
37. Konrad H. Étude sur la métaphore. 2-ème édition. Paris: Vrin, 1958.
38. Manoliu Manea M. Structuralismul lingvistic. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
39. Marcus S. Lingvistica matematică. Ediția a II-a. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
40. Matoré G. Histoire des dictionnaires français. Paris: Librairie Larousse, 1968.
41. Mauro Tulio de. Introduzione alla semantica. Bari: Laterza, 1970.
42. Meillet A. Linguistique historique et linguistique générale. Genève-Paris: Slatkine-Champion, 1982.
43. Mounin G. Clefs pour la sémantique. Paris: Seghers, 1972.
44. Nerlich B. La métaphore et la métonymie. Aux surces rhétoriques des théories sémantiques modernes. În: Sémiotiques, n° 14, 1998.
45. Nyrop K. Grammaire historique de la langue française. Tome 4-ème: Sémantique. Copenhague: Gyldendelske Boghandel Nordisk forlag, 1931.

46. Nyrop K. Grammaire historique de la langue française. Tome 3-ème: Formation des mots. Copenhague: Gyldendelske Boghandel Nordisk forlag, 1913.
47. Pavel V. Cu privire la tipologia motivării unităților de nomație. În: *Limba și Literatura Moldovenească*. Chișinău, 1981, nr. 3.
48. Pavel V. Studiul nomației sub aspect lingvogeografic. În: *Limba și Literatura Moldovenească*. 1980, nr. 2.
49. Pohl J. Symboles et Langues. Tome I. Le symbole, clef de l'umain. Paris: Édition Soldi, 1968.
50. Pottier B. Du trait générale au trait particulier en analyse linguistique. În: *Travaux de linguistique et de Littérature*. Strasbourg, 1963, nr. 1.
51. Pottier B. Vers une sémantique moderne. În: *Travaux de linguistique et de Littérature*. Vol. II. Strasbourg, 1964, nr. 1.
52. Pușcariu S. *Limba română*. Vol. I. Privire generală. București: Editura Minerva, 1976.
53. Rey A. Remarque sémantique. În: *Langue française*. Paris, 1969, nr. 4.
54. Rey A. Le lexyque: images et modeles du dictionnaire á la lexicologie. Paris: Librairie Armand Colin, 1977.
55. Rey A. Theorie du signe et du sens: Lectures II. Paris: Klincksieck, 1976.
56. Roudet I. Sur la classification psychologique des changements sémantique. În: *Journal de psychologie*. T. XVIII. Paris, 1921.
57. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Payot, 1973.
58. Svoboda K. Sur la classification des changements sémantiques. În: *Le français moderne*. Paris, 1960. nr. 4.
59. Șăineanu L. Încercare asupra semasiologiei limbei române. București, 1889.
60. Todorov T. Théorie du symbole. Paris: Seuil, 1977.
61. Tușescu M. Précis de sémantique française. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
62. Ullman S. Oú sont les études de sémantique historique. În: *Le réel dans la littérature et dans la langue: Actes du X-ème Congrès de la Fédération internationale de Langues et Littérature Modernes* (Strasbourg: 29 aout – 3 septembre 1966). Paris, 1967.
63. Ullman S. Précis de sémantique française. 2-ème éd. Berne: A. Francke S.A., 1959.
64. Vasiliu E. Sens, adevăr analitic, cunoaștere. București: Editura Științifică și Pedagogică, 1984.

II. PROBLEME DE SOCIOLINGVISTICĂ

Asinul de la poalele Vezuviului sau limba română și subterfugiile Comratului

Examinând situația politico-socială și soluțiile ininteligente și inabile propuse de guvernanții noștri într-o problemă sau alta, îmi vine în minte imaginea asinului care paște liniștit pe o pantă a Vezuviului fără a intui imanența erupției imediate. Această constatare mă face să cred că la noi domină acumularea problemelor și tergiversarea la infinit a soluționării lor.

Nu voi căuta să identific toată suita de probleme acumulate și nesoluționate, întrucât acest lucru nu ține de competența mea, ci voi stăruî, în cele ce urmează, doar asupra unor aspecte referitoare la politica lingvistică a Republicii Moldova. În primul rând, constatăm lipsa unui program de stat de politică lingvistică și a unui program oficial de însușire a limbii române de persoanele de altă etnie decât cea română. Programele respective ar putea fi elaborate de specialiștii în domeniu – lingviști, juriști, funcționari publici, oameni de știință, de cultură, de afaceri etc. În această acțiune, cel mai important este excluderea imixtiunii forțelor politice în procesul de elaborare a acestor programe, deoarece principalul factor care a contribuit la temporizarea redactării lor au fost **partidele** politice, care, în funcție de interesele lor electorale, promet alegătorilor că vor face tot posibilul ca limbii ruse să i se atribuie statutul de limbă oficială. Tocmai din aceste considerente, alolingvii nu-și manifestă interesul pentru însușirea limbii române, considerând ca fiind suficientă doar cunoașterea limbii ruse. Din aceste motive, am convingerea că principalul factor care poate contribui la însușirea limbii române de către alolingvi este motivația lor socială, economică și culturală: în situația în care orice alolingv ar deveni conștient de faptul că prosperarea lui socială, politică, profesională, **ierarhică**, în fine, este imposibilă fără cunoașterea limbii române, acesta va depune toate eforturile pentru însușirea limbii respective. Numai în felul acesta alolingvii pot să se integreze în societatea noastră, căci, se știe, interesul poartă fesul!

Evident, legislația lingvistică de la 1989 este depășită de timp și nu corespunde noului statut al Republicii Moldova după **obținerea** Independenței (fie și formale încă) în 27 august 1991. Elaborarea unei noi legislații lingvistice este un imperativ „bătrân” ca și independența

noastră, din care cauză amânarea elaborării unei politici lingvistice moderne în conformitate cu adevărul științific și cu legislația europeană în vigoare nu este decât un nou, dar important, pumn de țărână pus pe existența vegetativă a statului nostru. Prin urmare, este de datoria statului să inițieze în cel mai apropiat timp elaborarea unei politici lingvistice științifice corespunzătoare statutului de care beneficiază. De altfel, programul ar urma să prevadă studierea limbii române încă din grădiniță, ca în clasele primare unele discipline să fie studiate în limba minorității respective (dar nu în limba rusă cum se procedează în școlile găgăuze), iar alte discipline – în limba română, ca treptat toate obiectele să fie predate în română, ceea ce va asigura integrarea minoritarilor în viața socială și politică a Republicii Moldova.

Tot în acest context este momentul să amintim încă un factor care complică soluționarea pozitivă a problemelor lingvistice și naționale din Republica Moldova: excluderea imixtiunii politicului din activitatea științifică. Cu alte cuvinte, problemele referitoare la limba, literatura, arta, cultura noastră în genere necesită să fie eliminate din competența organelor politico-administrative și transmise [Academiei](#) de Științe, aceasta devenind astfel unicul factor legiuitor în domeniile respective, așa cum se procedează în mai multe state europene (și nu numai). În felul acesta, ar putea fi exclusă ingerința forțelor politice mai ales în domeniul științelor socioumane, în care se dau cunoscători toți chemații, dar mai ales nechemații, căci încă V. Lenin, idolul comuniștilor „noștri”, susținea că, în situația în care teoremele matematice ar veni în contradicțiile cu interesele unui partid, acestea ar fi declarate nule, eronate și incorecte.

Am așternut pe hârtie toate aceste gânduri ca urmare a discuțiilor provocate de conducerea de la Comrat în legătură cu examenele de bacalaureat la limba română. Mai întâi, să ne clarificăm: este cu mult mai mare numărul de elevi care nu au promovat examenul la matematică, însă nimănui nu i-a venit în cap ideea că [disciplina](#) respectivă nu este numită în conformitate cu o anumite legislație. Pretențiile Comratului, cum că motivul „picării” examenului de limbă română ar fi lipsa de concordanță dintre denumirea disciplinei școlare și prevederile articolului 13 din Constituție, par a fi mai curând un subterfugiu de a nu învăța limba română, decât o cauză reală, căci în situația în care disciplina respectivă s-ar numi „limbă moldovenească” elevii în cauză oricum nu ar promova [examenul respectiv](#).

Prin acțiunea lor, autoritățile de la Comrat au atenționat Chișinăul asupra inconsecvenței politicii sale sau chiar asupra lipsei totale a unei politici lingvistice și naționale științifice, raționale și consecvente, lipsite

de conjuncturism politic și mai ales electoral, și asupra incompetenței și **instabilității** politice a Chișinăului. Mai mult, Găgăuzia urmează să fie **transformată** din coloana a cincea a Tiraspolului și a Moscovei în coparticipant activ și devotat în procesul de edificare și consolidare a statului Republica Moldova, în această ordine de idei fiind necesare, desigur, nu numai o politică lingvistică și națională științifică bazată pe interesele fundamentale ale statului nostru, ci și alocății bugetare suplimentare (inclusiv pentru studierea limbii române). Realizând aceste **deziderate**, vom putea exclama, în fine, aidoma președintelui SUA Abraham Lincoln: mi-am distrus toți **dușmanii făcându-mi-i prieteni**.

Timpul, 12 august, 2011, p. 8.

Limba română în Republica Moldova: situația și perspectivele

În preajma zilei independenței Republicii Moldova și a sărbătorii naționale „Limba noastră cea română”, avem prilejul de a formula unele idei concludive (fie de natură pozitivă, fie de natură negativă) în problema legislației lingvistice existente și în cea referitoare la programul de funcționare a limbilor în Republica Moldova.

În primul rând, se impune o constatare cu tentă optimistă: legislația lingvistică, adoptată la 31 august 1989 de către fostul Soviet Suprem al fostei RSSM, a avut un impact pozitiv în primii ani de existență a Republicii Moldova, întrucât s-a revenit la grafia firească a limbii române, alfabetul latin, iar în instituțiile de stat a început să fie utilizată limba română, fiind totodată traduse, elaborate, preluate și adaptate standarde, instrucțiuni, note naționale, formulare, etichete etc. În același timp, legislația lingvistică prevedea extinderea sferei de funcționare a limbilor minorităților naționale. În perioada '89-'93, pentru a înlesni implementarea legislației lingvistice, Președinția, Parlamentul și Guvernul au întreprins mai multe acțiuni de importanță majoră în această direcție: au fost formate peste 2500 de grupe de învățare a limbii române pentru alogloți (din resurse bugetare), s-a înființat Departamentul pentru Funcționarea Limbilor; pe lângă Guvern a fost instituită o comisie permanentă care monitoriza modul de implementare a legislației lingvistice pe teren și, în fine, a fost creată o comisie de examinare a gradului de cunoaștere a limbii române de către alogloți în vederea ocupării unor funcții publice sau obținerii cetățeniei. Un rol deosebit pentru transpunerea în viață a legislației lingvistice l-a avut și Declarația de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991, care se impune, mai întâi, prin curaj civic, consecvență politică, cutezanță națională și competență istorică, politică și juridică. Totodată, această declarație este primul act oficial care denumește corect, din punct de vedere științific, limba vorbită de populația majoritară a Basarabiei: „Mișcarea democratică de eliberare națională a populației din Republica Moldova și-a reafirmat aspirațiile de libertate, independență și unitate națională, exprimate prin documentele finale ale Marilor Adunări Naționale de la Chișinău din 27 august 1989, 16 decembrie 1990 și 27 august 1991, prin legile și hotărârile Parlamentului Republicii Moldova privind decretarea **limbii române** ca limbă de stat și reintroducerea alfabetului latin, din 31 august 1989, drapelul de stat, din 27 aprilie 1990, stema de stat, din 3 noiembrie 1990, și schimbarea denumirii oficiale

a statului, din 23 mai 1991”. Deși în textul declarației nu se vorbește direct de apartenența majoritarilor basarabeni la națiunea română (din motive cunoscute la momentul redactării ei), totuși caracterul identitar românesc al basarabenilor rezultă din expresiile „spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”, „parte componentă a teritoriului istoric și etnic al poporului nostru” etc. Așa cum dictează practica internațională, declarația de Independență urma să constituie fundamentul juridic și politic al noii Constituții. Inițial, parlamentul din '90 tocmai astfel intenționa să procedeze, proiectul de Constituție elaborat atunci inserând textul Declarației de Independență în calitate de preambul al acesteia. Dar, vorba Sfintei Scripturi, cu intenții frumoase este pavat infernul: parlamentul agrarian din '94 a abandonat, din parvenitism politic și ambiții de căpățuire politică rapidă, proiectul anterior de Constituție și a elaborat o altă Constituție, fără a lua în considerare Declarația de Independență.

În linii mari, am putea afirma că cei 20 de ani de la declararea Independenței sunt ani de răscruce, plini de idealuri, de speranțe, dar mai ales de mari deziluzii, pe care ni le provoacă neîmplinirile și, în mod special, promisiunile fără capăt ale politicienilor noștri, care nu fac decât să-și camufleze ilegalitățile prin angajamente promițătoare de viață bună, acoperindu-se ba cu relațiile strategice cu Rusia, ba cu relațiile de bună vecinătate cu Ucraina, ba cu parteneriatul euro-atlantic. În cele din urmă, nu obținem nimic, ci creăm doar aparențe de independență, improvizăm scenarii utopice, aidoma histriionilor ne dăm în spectacol și ne dăm importanță.

În ceea ce privește limba română, constatăm cu tristețe că în multe privințe ea continuă a fi doar un **deziderat** în mare parte eșuat, căci, în funcție de interesele lor electorale, politicaștrii de la **Chișinău** pot milita pentru orice o altă limbă de stat (rusă, ucraineană, găgăuză, turcă, mongolă, tătară etc.), în timp ce limba nenorociților autohtoni este ignorată în modul cel mai impertinent, permițându-i-se să stea în capul mesei doar la anumite manifestări de paradă și în casele celor mulți și săraci de la țară.

Așadar, după adoptarea Constituției din 1994, politica lingvistică a luat o altă turnură. Articolul 13 din Constituție a consfințit un neadevăr științific, afirmând că limba de stat a Republicii Moldova este „limba moldovenească”. Glotonimul „limbă moldovenească” a fost respins de către cei mai notorii filologi romaniști din Europa Occidentală (C. Tagliavini, E. Coșeriu ș. a.), Rusia (R. Budagov, S. Berstein, Raimund Piotrovski etc.), Ucraina (S. Semcinski, Gh. Jernovei, Gr. Bostan etc.), Republica Moldova (S. Berejan, N. Corlăteanu, T. Cotelnic, A. Eremia, N. Mățaș, I. Dumeniuc etc.). Cu toate acestea, unii politicieni au continuat să vehiculeze falsul glotonim „limbă moldovenească”, ceea ce a destabilizat relațiile dintre etnia majoritară și minoritari din Republica Moldova. Mii de

alogloți au abandonat cursurile de studiere a limbii române, conștientizând că statul nu-i încurajează în acest demers.

La ora actuală, se constată un evident regres în politica lingvistică, care, în prezent nici nu există. Niciun stat cu adevărat suveran și independent nu permite unei etnii minoritare să-și declare limba sa drept „limbă de comunicare interetnică”, constituindu-se o situație în care minoritarii dictează majoritarilor limba de comunicare în societate. (Limba etnicilor ruși, cu ponderea de **numai cca 13%** funcționează în etapa actuală, după 20 de ani de independență a Republicii Moldova, în calitate de „limbă de comunicare interetnică”.)

Pentru a redresa situația lingvistică în Republica Moldova, se impun de urgență mai multe acțiuni:

a) Să se revină la glotonimul corect **limba română** în Constituția Republicii Moldova, în conformitate cu prevederile Declarației de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991, în acest scop fiind necesar ca problemele legate de lingvistică, literatură, istorie și cultură în general să fie delegate AȘM, a **cărei decizii** în problemele respective ar avea statut de lege, excluzându-se odată și pentru totdeauna în acest fel imixtiunea politicului în știință și cultură.

b) Să se creeze, la nivel de stat, o comisie din specialiști (filologi, istorici, filosofi, juriști ș. a.), care să elaboreze o nouă **legislație** lingvistică ținându-se cont de normele de drept internațional privind folosirea limbilor, de Carta Europeană a limbilor regionale sau minoritare etc.

c) Să se elaboreze un program de stat în problema transpunerii în viață a noii legislații lingvistice, fiind antrenați în această acțiune filologi, juriști, istorici, filosofi etc.

d) Să fie atestați funcționarii, deputații, conducătorii de instituții, organizații, întreprinderi etc. (indiferent de forma de proprietate) în problema cunoașterii limbii române.

e) Să fie reînființat Departamentul (eventual o Agenție de stat) pentru Funcționarea Limbilor cu misiunea de a monitoriza pe teren modul de funcționare (nefuncționare) a limbii române și a limbilor etniilor minoritare din Republica Moldova la toate nivelurile: economic, cultural, politic, administrativ etc.

În acest context este rațional să urmărim exemplul republicilor baltice, care, inițial, au adoptat o legislație lingvistică mai liberală, **însă**, în urma unor modificări **ulterioare**, aceasta a devenit mult mai restrictivă. Estonia, de exemplu, modifică în 1995 legea cu caracter de compromis aprobată în 1989. Prin noua lege, limbii ruse i se conferă statut de limbă străină. Tot aici se stipulează că persoanele ce nu posedă limba estonă pot comunica cu funcționarii publici într-o limbă străină,

eventual rusa, în urma consimțământului reciproc al acestora. În alte circumstanțe, cetățeanul poate comunica prin intermediul unui traducător, asumându-și toate cheltuielile. Letonia a mers și mai departe: aici s-a introdus sistemul de amenzi „pentru nivelul insuficient de cunoaștere a limbii de stat”.

Acordarea prin lege atât limbii ruse, cât și limbii române a aceluiași funcții trebuia acceptată ca un act de compromis doar pentru o perioadă de tranziție. Bilingvismul „format istoricește” la noi este astăzi un obstacol în procesul repunerii în drepturi a limbii române. Prin articolele din legislația aprobată în 1989 se asigură în continuare utilizarea limbii ruse:

– art. 2 prevede că în localitățile în care majoritatea populației este de origine găgăuză limba de comunicare este limba de stat, *găgăuză sau rusă*;

– art. 3 stipulează utilizarea limbii ruse alături de „limba moldovenească” în calitate de limbă de comunicare între națiuni, astfel asigurându-se un „bilingvism național-rus și rus-național real”;

– art. 9 asigură traducerea în rusă a lucrărilor în organele puterii de stat;

– art. 15 prevede ca limbă a procedurii penale să fie limba de stat *sau o altă limbă acceptabilă*;

– art. 18 acceptă sistemul educațional în „limbile moldovenească” *sau rusă*.

Caracterul ambiguu al legislației a împiedicat realizarea unui dialog echitabil între etniile conlocuitoare. Drept consecință, a fost provocată o scindare a societății, care s-a manifestat prin crearea a două grupări. Deși diametral opuse, ambele sunt protejate de lege, după cum putem constata din [exemplele](#) citate.

Restricțiile funcționale din practica limbii de stat au „coincis” cu nesiguranța lingvistică a vorbitorilor. Aceștia nu mai pot face față numeroaselor acte de subminare a adevăratei lor identități naționale. În condițiile aplicării standardelor europene, sarcina indiscutabilă care se impune e să readucem în formulările actelor legislative adevărul stabilit istoricește și să redăm limbii române funcțiile pe care aceasta le merită conform statutului său. În acest scop trebuie să ținem cont de două aspecte: redenumirea în Constituție a termenului glotonimic și adoptarea noii legislații lingvistice, care ar asigura limbii române toate funcțiile, ar crea condiții sociale ce ar susține alogloții să posede limba română, ar exclude din învățământul superior studiarea în paralel în limba română și rusă, învățământul în limba rusă putând fi acceptat doar până la nivel școlar primar etc.

Recent, experții de la IDIS „Viitorul” au prezentat un studiu în care constată că în Republica Moldova este cea mai confuză situație lingvistică dintre toate statele ex-sovietice. Limba oficială a statului face parte din patrimoniul de stat, întrucât, pe lângă imn și drapel, ea e un atribut extrem de important.

Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei și-a expus în repetate rânduri opinia despre denumirea limbii vorbite în Republica Moldova. Aceasta a fost mediatizată în publicațiile științifice ale Institutului și în alte lucrări de specialitate. Avem în vedere, mai întâi de toate, „Răspuns la solicitarea Parlamentului Republicii Moldova privind istoria și folosirea glotonimului «limbă moldovenească» (opinia specialiștilor-filologi ai Academiei de Științe a Moldovei, aprobată la ședința lărgită a Prezidiului AȘM)”, „Declarația colectivului Institutului de Lingvistică al AȘM”, aprobată la 20 februarie 1996, cât și „Declarația Adunării Generale Anuale a Academiei de Științe a Moldovei”, adoptată la 28 februarie 1996.

Ultima declarație o reproducem în întregime, or, Academia de Științe a Moldovei n-a renunțat la această opinie, deci ea este validă și în momentul actual: „Adunarea Generală Anuală a Academiei de Științe a Moldovei confirmă opinia științifică argumentată a specialiștilor filologi din republică și de peste hotare (aprobată prin Hotărârea Prezidiului AȘM din 9.09.94), potrivit căreia denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este LIMBA ROMÂNĂ”.

În fine, suntem de părerea că pentru ameliorarea situației de funcționare a limbii române în Republica Moldova este necesar să fie creată, de urgență, o comisie de lucru pentru elaborarea politicii de stat de funcționare a limbilor, comisia urmând să includă savanți din domeniul filologiei, istoriei, dreptului și culturii naționale și un departament special în domeniul controlului de stat asupra tuturor problemelor funcționării limbilor. În al doilea rând, pentru a exclude posibilitatea imixtiunii politicului în probleme de lingvistică, literatură, istorie și cultură, credem că este absolut necesar ca atribuțiile respective să fie transmise Academiei de Științe, deciziile ei în probleme de limbă, literatură, istorie și cultură urmând să capete statut de lege.

Declarația de independență și situația limbii române

În acest an se împlinesc 20 de ani de la obținerea Independenței Republicii Moldova. Indiscutabil, proclamarea independenței Republicii Moldova în 1991 nu este decât urmarea unui proces istoric îndelungat și complex acesta fiind mai polivalent decât simpla lectură patetică a declarației în sine. Avem certitudinea că independența propriu-zisă constituie un ansamblu de evenimente de importanță mai mare sau mai mică care s-au desfășurat succesiv în timp atât până la declararea ei, cât și după acest fapt. În această ordine de idei, este necesar să amintim de cei care au opus rezistență armatăă puterii sovietice, s-au opus regimului „eliberator” prin acțiuni protestatare, au inițiat mișcarea democratică de susținere a restructurării, au protestat împotriva fărâdelegilor regimului comunist, au militat pentru limba română și revenirea ei la alfabetul latin în cadrul unor multiple demonstrații publice, au denunțat invadarea Basarabiei, Nordului Bucovinei și a Ținutului Herța de către trupele sovietice în 28 iunie 1940, au organizat Marile Adunări Naționale, Podurile de flori. A fost o perioadă plină de euforie națională și de elan spiritual de zile mari, când, la mitinguri și marșuri, se scanda în unison: „Limbă!” „Alfabet!” „Libertate!” „Unire frați români!” „Jos hotarul de la Prut!” „Suntem români și punctum!” etc. Ulterior, în urma unor procese firești, de natură politică, economică, spirituală, și drept rezultat al puciului de la Moscova din august 1991, au demarat, în lanț, declarațiile de independență a republicilor din componența URSS, așa încât la 27 august 1991, cu o relativ mare întârziere în raport cu Ucraina și Rusia, Republica Moldova și-a declarat Independența sa politică. Declarația de Independență a Republicii Moldova este, în opinia noastră, cel mai progresist, mai temerar și mai judicios document adoptat de Parlamentul nostru de la 1990 încoace. Cu toate acestea, avem impresia că toate actele de natură politică și juridică adoptate ulterior poartă însă pecetea conjuncturismului politic, oportunismului de partid, lașității civice, iresponsabilității naționale, incompetenței intelectuale, demagogiei politicaste și a lipsei de demnitate personală. Totodată, independența noastră a constituit un pretext pentru Rusia de a declanșa războiul expansionist de pe Nistru și provocările de după acest război, ceea ce a determinat înfripire, în sufletele politicienilor lipsiți de cutezanță și de capacitatea de a lua decizii operative. În același timp, activismul civic al maselor populare a continuat

să se manifeste, prin proteste la care se scanda: „Jos referendumul unional!”, „Noi suntem acasă!”, „Armata rusă acasă!”, „Noi suntem români!”, „Jos comuniștii!”, „Jos CSI!”, „Vrem în Europa!” etc. Acesta este, în linii mari, cadrul istoric și social care a precedat, secundat și postcedat independența noastră.

În prezent, după 20 de ani, ne pătrundem tot mai mult de adevărul că drumul spre independență, dar mai ales cel de după independență este unul dificil și plin de surprize, mai ales neplăcute. Suntem într-o situație paradoxală, întrucât la 20 de ani de la declarația de independență dorim, de fapt, același lucru, cu deosebirea că nu mai organizăm manifestații de protest, scandăm, în tăcere, tot mai puțini, iar unii nu mai vociferează deloc fiind satisfăcuți de idealurile eșuate, în timp ce șmecherii își dublează sau triplează averile acumulate ilicit peste noapte. Am putea spune că, la 20 de ani de independență, trăim un fel de prezent la trecut, asistând neputincioși la aceleași manipulări politice perfide și confruntându-ne cu aceleași probleme de existență – dar mai mari. Spre satisfacția tuturor, o bună parte de oameni nutrește aceleași idealuri naționale, aceleași speranțe general umane și aceeași siguranță completă în realizarea unității naționale a românilor. În același timp, mulți din politicienii noștri în care am crezut orbește, fără **discernământ**, au devenit peste noapte prosperi oameni de afaceri, iar politicienii din prezent, manifestând același conjuncturism politic, comportament dictatorial, oportunism impertinent, cameleonism abject, mercenariat oribil pro-comunist, parvenitism rapace și demonstrând aceeași lipsă de cutezanță, au abandonat idealul nostru național și promovează aceeași politică de interes meschin, fără a se interesa de grijile celor mulți. Mai mult, astăzi sunt mulți din parlamentul Independenței din '91 care se dau drept autori ai Declarației de Independență și susținători pătimași ai acesteia, fără să fi contribuit în cel mai mic grad la redactarea ei, deși se cunoaște că atunci mulți dintre ei, cuprinși de frică, făceau tot ce le sta în puteri pentru a bloca votarea declarației pe care au acceptat-o până la urmă numai sub presiunea străzii. Cred că e momentul să ni se confieze dl Alexandru Moșanu, președintele Parlamentului de atunci, cine a scris, redactat și multiplicat, până spre dimineața zilei de 27 august 1991, declarația de independență, pe care a prezentat-o membrilor Prezidiumului, dar care nu au mai reușit s-o citească, întrucât la ora 10 a avut loc Marea Adunare Națională, în cadrul căreia declarația respectivă a fost dată citirii și votată în unanimitate de popor. Și ca urmare, în ședința Parlamentului de la ora 12.00, deputații nu au avut decât să voteze declarația, adoptată deja de popor. Acestea fiind afirmate despre oamenii politici de la noi, mi se

explică valoarea autentică a perceptelor Sfintei Scripturi cum că „important este doar acela care își pierde orgoliul”, „binecuvântat este acela care și-a ucis orgoliul” și „nemuritor este cel care și-a ucis orgoliul!”

Evident, textul Declarației a avut drept model Declarația de Unire a Basarabiei cu România adoptată de Sfatul Țării în 27 martie 1918, inclusiv alte declarații similare. Cu toate acestea, Declarația în cauză se impune, în primul rând, prin curaj civic, consecvență politică, cutezanță națională și competență istorică, politică și juridică. Așa cum dictează practica internațională, declarația de Independență urma să constituie fundamental juridic și politic al noii Constituții. Inițial, parlamentul din '90 așa și intenționa să procedeze, proiectul de Constituție elaborat atunci inserând textul Declarației de Independență în calitate de preambul al acesteia. Dar, vorba Sfintei Scripturi, cu intenții frumoase este pavat infernul: parlamentul agrarian din '94 a abandonat, din parvenitism politic și ambiții de căpățuire rapidă, proiectul anterior de Constituție și a elaborat o altă Constituție, fără a lua în considerare Declarația de Independență.

Până la 7 aprilie 2009, textul original al Declarației de Independență s-a păstrat, rămâne să admitem, în biroul [președintelui](#) Republicii Moldova și am impresia că s-a ținut dacă nu într-un loc secret, ferit, cel puțin într-un loc mai puțin frecventabil, fără a fi prezentat vizitatorilor și fără a se face paradă de existența lui. Presupoziția noastră nu este lipsită de logică și drept argument special poate servi dispariția documentului respectiv din biroul lui V. Voronin în timpul evenimentelor din 7 aprilie 2009. Nu putem susține cu certitudine dacă originalul documentului a fost ars sau distrus intenționat. Și într-un caz și altul, s-a dorit încetarea existenței declarației. Declarația de Independență a Republicii Moldova a fost restabilită, la 26 aprilie 2010, prin aplicarea semnăturilor repetate ale deputaților din primul Parlament. Ulterior, prin Hotărârea Biroului permanent al Parlamentului din 3 decembrie 2010, s-a decis păstrarea Declarației de Independență la Trezoreria Băncii Naționale a Moldovei și ca urmare Declarația de Independență a Republicii Moldova, restabilită la 26 aprilie 2010, a ajuns astăzi în Trezoreria Băncii Naționale a Moldovei. De altfel, să reținem că dispariția și restabilirea Declarației de Independență reprezintă un eveniment unic în toată lumea și nu a avut precedent.

Dar să [examinăm](#) succint textul declarației de independență doar din trei puncte de vedere: istoric, lingvistic și identitar. Astfel, din punct de vedere istoric se califică drept acte ilegale și în contradicție cu dreptul [firesc](#) al popoarelor: „dezmembrarea teritoriului național” – ocuparea

Bucovinei de Imperiul Austro-Ungar (1775) și a Basarabiei de Imperiul Țarist (1812) și cucerirea Basarabiei, nordului Bucovinei și Ținutului Herța la 28 iunie 1940, Pactul Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939, formarea R.S.S. Moldovenești unionale, Decretul cu privire la stabilirea graniței între R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească etc. Sub aspect lingvistic, Declarația de Independență este primul act oficial care denumește corect, din punct de vedere științific, limba vorbită de populația majoritară a Basarabiei: „Mișcarea democratică de eliberare națională a populației din Republica Moldova și-a reafirmat aspirațiile de libertate, independență și unitate națională, exprimate prin documentele finale ale Marilor Adunări Naționale de la Chișinău din 27 august 1989, 16 decembrie 1990 și 27 august 1991, prin legile și hotărârile Parlamentului Republicii Moldova privind decretarea limbii române ca limbă de stat și reintroducerea alfabetului latin, din 31 august 1989, drapelul de stat, din 27 aprilie 1990, stema de stat, din 3 noiembrie 1990, și schimbarea denumirii oficiale a statului, din 23 mai 1991”. Deși textul declarației nu vorbește direct de apartenența majoritarilor basarabeni la națiunea română, totuși caracterul identitar românesc al basarabenilor rezultă din expresiile „spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”, „parte componentă a teritoriului istoric și etnic al poporului nostru” etc.

În fine, este necesar să analizăm declarația de independență prin prisma obiectivelor proclamate și a realizărilor reale obținute în cei 20 de ani de independență. Rezultatele analizei nu sunt deloc **îmbucurătoare**, ci mai curând dezolante. Independența are caracter mai mult formal decât real, Republica Moldova fiind în realitate dependentă de Rusia din mai multe puncte de vedere: militar, prin prezența trupelor ei în Transnistria și prin lipsa de autoritate asupra raioanelor din est; politic, prin imixtiunea Rusiei în problemele interne; economic, prin dependență energetică și prin admiterea sau respingerea produselor basarabene pe piața din Rusia. Așadar, după 20 de ani de independență, în politica externă Republica Moldova continuă a fi o carte de joc la intersecția Occidentului cu Orientul, pe care o joacă cu mult succes rușii, deși profită de acest joc și Kievul. Implicarea României în acest joc politic este insignifiantă, deși tocmai ea este obligată din punct de vedere istoric și moral să nu manifeste indiferență, ci să se implice plenar pentru a nu permite ca politica Republicii Moldova să rățăcească pe terenul de joc al rușilor. Dacă în situația politică externă atestăm unele speranțe fie și puțin semnificante, în politica internă situația Republicii Moldova este cu totul dezolantă și chiar derutantă, așa încât Republica Moldova deține primul loc la sărăcie în

Europa și printre primele la numărul de milionari și miliardari, raportat la suprafața ei. Ca urmare a politicii sale interne și externe inexplicabile, clasa politică de la noi a decepționat și pe europeni și pe americani, iar populația noastră însăși a ajuns să fie deziluzionată, chiar speriată și stupefiată de acțiunile, incompetența și poltroneria conducătorilor noștri. Dar nenorocul nostru cel mai mare constă în faptul că în interior „cartea” respectivă este jucată, în opinia unor analiști politici, de tot mai mulți indivizi întâmplători (poate, cu excepția doar a lui Mihai Ghimpu) – coțcari, escroci, fanfaroni, histrioni, impostori, panglicari, saltimbanci, succesori epigonarzi, în fine tot bestiarul de lichele politice și morale. Aceștia, fie că se trag din vechea nomenclatură de partid, fie că sunt creaturi recente ale sistemului nostru democratic. Aceștia din urmă, chiar dacă sunt mai instruiți, mai elevați în aparență sau mai puțin instruiți, mai puțin civilizați, reprezintă în realitate tipul parvenitului dintotdeauna, care speculează și parazitează pe idealurile votanților, fie aceștia de dreapta, fie de stânga, fie de **neunde**, adică de centru, modul lor esențial de existență fiind alișveriușul politic cu importante venituri materiale și privilegii sociale.

Oamenii politici jură cu mâna pe Biblie că vor fi cu dreptate „la domnie” și pretind că vor respecta Constituția, care stipulează că „Republica Moldova este un stat suveran și independent, unitar și indivizibil” (art.1), „teritoriul R. Moldova este inalienabil” (art. 3), „R. **Moldova** este stat neutru” (art. 11), „toți cetățenii RM sunt egali în fața legii” (art. 16) etc. În cele din urmă, analizând situația reală, constatăm că avem o Constituție în care nu ne regăsim idealurile noastre naționale. Deși suntem „suverani” și „neutri”, independența noastră este „asigurată” de armatele rusești de la Nistru, suntem „independenți” și „integri teritorial”, dar cu enclavă rusească la Nistru, „inalienabili teritorial”, dar vânduți, pe furiș, Ucrainei (Giurgiulești, Nișaliu, Palanca, Novo-Dnestrovsk, Mirnoe), „stat unitar”, dar tranzacționat (tot pe sub masă) spre federalizare, „egali în fața legii”, doar că legea nu e pentru toți, cum spune undeva Petru Grozavu.

Cu alte cuvinte, independența R. Moldova „a avansat”, în cei 20 de ani de existență, exact în sensul invers mișcării firești. Indiferent de direcția în care bat vânturile în capul politicaștrilor noștri, populația R. Moldova continuă să vegeteze între Orient și Occident, pendulând, ca și „marii” noștri „voievozi” din prezent, între condamnarea și glorificarea comunismului, între CSI și UE, NATO și Rusia, între 28 iunie 1940 și 27 august 1991, între Limba Română și cea „moldovenească”, între Istoria Românilor și Istoria Integrată sau Istoria „în genere” (!!??), între Antonescu și Stalin,

între o Românie Mare și o insulă de RSSM, între Biserica neamului și biserica rusă, între ora Moscovei și ora Bucureștiului, între sacrificiu și privilegiu, între onoare și trădare etc.

Noi **nu** dispunem de o clasă politică națională matură, competentă, totul e politicianism de cea mai proastă speță, demagogie, minciună, corupție etc. Guvernanții noștri evită discutarea și soluționarea „temelor sensibile” (denumirea limbii, istoria românilor, integritatea teritorială, relațiile economice cu Federația Rusă etc.) și le lasă pentru altădată, iar de cele mai multe ori le ignoră din considerente politice, electorale etc.

Avem o specie aparte, curioasă de politicieni. Aceștia, pe de o parte, se închină gloriosului domnitor Ștefan cel Mare și Sfânt, iar pe de altă parte practică cu obstinție asinală trădarea. Dar poate nu e trădare, ci oportunism de partid sau conjuncturism politic? De altfel, trădarea are mai multe forme de existență – trădarea politică (partidele boierești fiind actorii acestor acțiuni); trădarea unor persoane din alte motive decât cele politice; trădarea unor idei, concepții de viață, crezuri filosofice, literare etc. La capitolul trădare politică noi, românii, am realizat un rafinament **performant**, devenit o artă dobândită printr-un exercițiu multiplu, mereu adaptat altor vremuri și altor actori, dar cu aceeași intenție. În istoria noastră, deși atestăm nenumărate cazuri de **trădare**, nu vom identifica **niciun** gest de regret sau de sinucideri spectaculoase. Noi nu am beneficiat cel puțin de un Iuda, care se spânzură după actul de trădare, ci avem numai trădători care profită de pe urma infidelității și se împacă cu propria conștiință și culpă. Noi suntem un popor unicat, căci la noi, trădătorii ajung să capete demnități și onoruri de stat sau beneficii pecuniare considerabile care descalifică și mai mult gestul. Și cu toate acestea, nimeni nu se miră, nimeni nu are **nicio** reacție, **întrucât** majoritatea **așa-zișilor** bărbați de stat se conduc de străvechea zicală: capul plecat sabia nu-l taie! Dacă vine vorba să enumerăm unele cazuri de trădare din istoria noastră națională, vom constata următoarele: 1) primul caz este cel al lui Bacilis (confident al regelui dac), prin trădarea căruia romanii găsesc în albia râului Sargesia tezaurul lui Decebal, după care a urmat o serie de trădări succesive: 2) Vlad Țepeș a murit în anul 1477, ca urmare a unui complot al boierilor partizani ai lui Basarab cel Bătrân Laiotă, 3) Mihai Viteazul a fost trădat și a murit asasinat pe Câmpia Turzii, 4) Horea a fost prins și executat prin trădarea episcopului ortodox, Ghedeon Nichitici, care primește pentru gestul său 1000 florini de aur, 5) Vodă Lăpușneanu este vândut de boierul Moțoc, 6) boierul Ieremia Golia îl vinde în modul cel mai perfid pe domnul său, Ion Vodă cel Cumplit, trecând cu călărimea la dușman, 7) Tudor este trădat de comandanții cetelor

de panduri și de arnăuți, 8) Alexandru Ioan Cuza, domnitorul României Unite, a fost înlăturat de la tron printr-un complot pus la cale de partidele vremii, adunate în Monstruoasa Coalțiție, 9) democrații din Parlamentul '90 al Republicii Moldova au pierdut majoritatea în legislativ prin trădarea agro-comuniștilor etc., etc. Nici perioada actuală nu este lipsită de acte de trădare, în special a idealurilor (pentru cine le are), dar mai ales a partenerilor!

În contextul acestei teme este elocvent următorul exemplu. În orașul Hang-Clan din China, există un templu consacrat lui Iao Fey, un general din dinastia Sung, vestit pentru faptul că și-a apărat în mod credincios suveranul în vremea invaziei mongolilor, fiind ucis de un rival invidios și trădător. În cinstea eroului, chinezii au edificat un templu pentru aducere aminte. Poate este surprinzător pentru noi, românii, dar în fața templului au fost ridicate și două statui, una a **trădătorului**, iar cealaltă a soției sale. Acestea sunt îngropate până la brâu în pământ, iar partea rămasă liberă face obiectul oprobriului public, vizitatorii acoperindu-le cu ouă clocite, cu mere stricate sau chiar cu salivă. Credem că este vorba de o autentică lecție de etică și de morală. Profitând de ocazie, mă întreb dacă nu este cazul să organizăm și noi o chetă națională pentru a edifica cel puțin un monument al trădării de neam!?

În încheiere, am putea conchide că cei 20 de ani de la declararea Independenței sunt ani de răscruce, plini de idealuri, de speranțe, dar mai ales de mari deziluzii, pe care ni le provoacă neîmplinirile și, în mod special, promisiunile fără capăt ale politicianilor noștri, care nu fac decât să-și camufleze ilegalitățile prin angajamente promițătoare de viață bună, acoperindu-se ba cu relațiile strategice cu Rusia, ba cu relațiile de bună vecinătate cu Ucraina, ba cu parteneriatul euro-atlantic. În cele din urmă, nu obținem nimic. Creăm aparențe de independență, improvizăm scenarii utopice, aidoma histrionilor ne dăm în spectacol și ne dăm importanță. Gurile rele au lansat zvonul că, la 27 August, premierul Filat intenționează să aducă la Chișinău un steag al lui Ștefan cel Mare, iar președintele ad-interim Marian Lupu, de ziua Independenței, ar vrea să ceară turcilor sabia lui Ștefan cel Mare, în timp ce V. Voronin & Co vor să ceară Prea Fericitului Daniel racla lui Ștefan cel Mare de la Putna. Care ar fi intențiile lor? E doar una: spectacolul public. Nu știu de câți ani am avea nevoie ca lumea să înțeleagă că independența noastră nu există, nu se realizează, ea fiind nu mai mult decât un joc, o spoială, un „luciu fără bază”, căci noi putem fi independenți numai fiind reuniți cu România. Acest lucru pot să nu-l accepte doar politrucii Moscovei, kăgăbiștii, lașii și, desigur, ignoranții.

Așadar, declarația de Independență a Republicii Moldova s-a dorit din start un început de revenire la matricea spirituală românească, dar nu a fost dat să fie, drumul spre origini **dovedindu**-se mai anevoios decât s-a crezut inițial, iar **oamenii** noștri politici nu s-au manifestat cu aceeași demnitate ca cei de la 1918. Ubi sunt qui ante nos: In mundo fuere?

Iar limba română...? În multe privințe a rămas doar un **deziderat** în mare parte eșuat, căci, în funcție de interesele lor electorale, politicaștii de la **Chișinău** pot milita pentru orice o altă limbă de stat (rusă, ucraineană, găgăuză, turcă, mongolă, tătară etc.), în timp ce limba nenorociților autohtoni este ignorată în modul cel mai impertinent, permițându-i-se să stea în capul mesei doar la anumite manifestări de paradă și în casele celor mulți și săraci de la țară.

Literatura și Arta, nr. 32-33 din 25 august 2011,
p. 4 (0,4 c. a.).

Limba română – între Comisii guvernamentale și Cenușăreasă

Caracteristica definatorie și morbidă a românului basarabean ar fi, în opinia mea, lipsa de demnitate națională și umană, dar mai ales uitarea. Acesta renunță cu ușurință la mamă și tată, la frați și surori, la rude și prieteni, la limbă și Țară etc. În această ordine de idei este concludent următorul caz. Un basarabean, fiind întrebat de ce manifestă atâta românofobie, a răspuns că românii i l-au bătut pe taică-său. Când i s-a solicitat să-l cheme pe taică-său la discuție, basarabeanul nostru românofob a declarat cu indiferență cum că taică-său a fost ucis de ruși. Din acest exemplu defavorabil spiritului nostru nu putem ajunge decât la concluzia că avem minte scurtă, ne închinăm cu servitute veneticilor și manifestăm un snobism macabru. Evident, exagerez întrucâtva caracteristicile negative ale românului în genere și ale basarabeanului în parte, întrucât atunci, când a venit momentul să-și revendice dreptul la alfabetul strămoșesc, acesta a manifestat o unitate de vederi și de acțiuni surprinzătoare și, până la urmă, a obținut victorie: alfabetul românesc și limba de stat. Desigur, legea din 1989 este depășită din toate punctele de vedere, ea fiind elaborată în condițiile în care Basarabia era parte componentă a ex-URSS-ului. Odată cu obținerea Independenței (1991), Parlamentul Republicii Moldova urma să elaboreze o nouă legislație lingvistică, dar, ca totdeauna, apăreau probleme „mai importante” sau forțele inamice din societatea noastră se opuneau, cu obstinație asinală, revizuirii legilor lingvistice depășite de timp. Fără a insista asupra factorilor care au contribuit la perpetuarea unui cadru legal injust, vom aminti de acțiunea necugetată din 1994 a guvernului agrarian, prin care a fost lichidat Departamentul cu privire la funcționarea limbilor, ca în schimb să fie creată, pe lângă guvern, o comisie pentru funcționarea limbilor, care, practic, nu a funcționat niciodată sau, dacă a funcționat, nu a avut niciun efect notabil.

În prezent, Guvernul încearcă să reanimeze această comisie, alcătuită dintr-un grup de oameni noi, în cea mai mare parte, în raport cu componența ei precedentă. Până aici, se pare că toate-s bune și mai bune, întrucât cu intenții bune e pavat infernul! La o examinarea atentă a denumirii și obiectivelor acestei Comisii rămâi deconcertat totalmente și în minte iau naștere mai multe întrebări: despre care limbi este vorba?, este sau nu este stat independent Republica Moldova?, care populație este majoritară în Republica Moldova?, care este limba vorbită de populația majoritară a Republicii Moldova?, care sunt drepturile și obligațiile majoritarilor în

raport cu minoritarii și care sunt drepturile și obligațiile minoritarilor în raport cu majoritarii? etc., etc. Toate aceste probleme, la o analiză superficială, par a fi întrebări lipsite de logică și de interes social-politic și național, dar este suficient să încercăm a identifica, în urma unui examen profund, răspunsurile corecte pentru a ne da seama de complexitatea și de seriozitatea acestor probleme, întrucât, în funcție de răspunsul formulat, vom putea vorbi despre corectitudinea și obiectivitatea analizei.

Paradoxul situației lingvistice (și nu numai!) din Republica Moldova constă în faptul că minoritarii, promovând ideea unei a doua limbi de stat – limba rusă –, se comportă ca fiind majoritari și, fără a recunoaște noul statut al Republicii Moldova obținut în 1991, se consideră în continuare „frate mai mare” cu drepturi depline asupra supușilor („holopilor” în limbajul lor) din colonii. În condițiile Republicii Moldova, recunoașterea a două sau mai multe limbi de stat ar fi o enormitate, care nu ar conduce la consolidarea celui de-al doilea stat românesc, ci, dimpotrivă, la dispariția lui, dat fiind că limba comună a unei populații este unul din factorii decisivi pentru existența unui stat. Dacă acceptăm două sau mai multe limbi de stat, nu înseamnă decât să încercăm a construi cel de-al doilea turn Babel. Într-un cuvânt, noi înșine, inclusiv „patri(h)oții Moldovei”, distrugem statul cu numele Republica Moldova. De altfel, în opinia unor savanți din Rusia (de exemplu, Oleg Nemensky, cercetător științific superior de la Institutul de Slavistică și Balcanistică al AȘ a Rusiei), Republica Moldova „a eșuat ca stat” și ca urmare ar fi în interesul Rusiei ca teritoriul dintre Nistru și Prut al Republicii Moldova să se unească cu România. Din aceste considerente suntem de părerea că însăși denumirea comisiei este incorectă. Odată ce vorbim de statul Republica Moldova, este normal să admitem că aici există o limbă a majoritarilor care este limba de stat a acestei unități statale, de aceea este logic și obligatoriu ca această comisie să fie denumită drept comisie de „extindere până la normal a funcțiilor sociale, politice, economice și culturale ale limbii române”, comisia având totodată misiunea de „protejare a limbilor minorităților naționale”, punându-se la baza acestei protejări *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*, conform căreia vorbitorii acestor limbi au dreptul să beneficieze de comunicarea în limba respectivă în situații stabilite cu exactitate prin lege. Cu referire la Republica Moldova este dificil să aplicăm această Cartă, întrucât nimeni nu poate declara cu probe istorice certe dacă vorbitorii de limbă rusă, ucraineană, bulgară, găgăuză, țigănească, ebraică sau idiș sunt autohtoni sau imigranți, de aceea, în funcție de modul de interpretare a statutului acestora, putem sau nu putem vorbi de limbi regionale sau naționale. Dacă recunoaștem existența acestora, atunci urmează să delimităm spațiul juridic de utilizare a limbilor respective. Conform Cartei europene, limbile regionale sau minoritare sunt diferite de

limba oficială a statului și folosite în mod tradițional într-o anumită zonă a unui Stat de cetățeni ai celui stat care formează un grup mai mic din punct de vedere numeric decât restul populației aceleiași stat. Această definiție nu include dialectele limbii oficiale a statului sau limbile imigranților. Totodată, „zona în cadrul căreia o limbă regională sau minoritară este folosită” se referă la suprafața geografică în care limba respectivă reprezintă modul de exprimare al unui număr de oameni care să justifice adoptarea unor măsuri diverse de protecție și de promovare prevăzute de Cartă, în timp ce „limbi non-teritoriale” sunt limbile folosite de cetățenii unui stat care diferă de limba folosită de restul populației celui stat, dar care, deși folosită de mai multă vreme pe teritoriul celui stat, nu poate fi identificată cu o anumită zonă și, ca urmare, nu i se poate atribui statutul de limbă regională sau națională în cadrul unui anumit stat. În primul caz, ar putea fi vorba de limbile bulgară, găgăuză și ucraineană, acestea justificându-și protecția din partea statului, iar în ultimul caz ar putea fi vorba de limbile rusă, ebraică sau idiș. Așadar, denumirea comisiei ar urma să fie următoarea: *Comisia pentru asigurarea funcționării limbii române în toate domeniile vieții sociale, culturale, politice și economice a Republicii Moldova și pentru protecția limbilor regionale sau minoritare din Republica Moldova.*

În ceea ce privește protecția limbilor regionale sau minoritare considerăm că acestea urmează să fie studiate, în conformitate cu prevederile Cartei pentru limbile regionale sau minoritare, în grădiniță, în școala primară, în școala gimnazială, în cea liceală și, eventual, în cea superioară ca disciplină de studiu. În rest, grădinița și școala sunt obligate să educe copiii minorităților naționale în limba majoritarilor, adică în limba română. Desigur, trecerea întregului sistem de învățământ la studierea în limba română se va realiza treptat și, la început, vor fi studiate în română numai unele discipline, urmând ca în fine toate disciplinele să fie studiate în limba română. În această ordine de idei, amintim că se cere a fi studiată experiența Republicilor Baltice și a altor state europene. Fără a se respecta acest deziderat, vom ajunge în situația când nu ne vom putea înțelege, ca și cei care, mânați de ambiții nebune, au încercat să construiască turnul Babel pentru a ajunge la Divinitate. Mai mult, unii minoritari de la noi (găgăuzii, ucrainenii etc.) refuză să studieze limba maternă, optând în favoarea limbii ruse ca limbă de studii. În același timp, o mare parte a rușilor refuză să studieze limba română și mai ales anumite discipline în limba română. Asta fiind cruda realitate, ne întrebăm: pentru care stat educăm noi cadre cu studii liceale sau universitare?, sunt justificate aceste cheltuieli pentru „Țărișoara” noastră? Răspunsul nu poate fi decât unul: ca să fim cu adevărat patrioți ai acestui stat, este necesar ca fiecare să cunoască limba română. Acest lucru va oferi fiecărui cetățean, indiferent de apartenență națională și

confesională, să beneficieze din plin de toate drepturile și libertățile oferite de Republica Moldova. Să nu uităm în același timp că numai cunoscând limba română orice cetățean se va putea integra în viața socială, politică, economică și culturală a statului și va putea profita de o carieră reușită în ierarhia acestui stat.

În fine, este cazul să subliniem că pledoaria noastră pentru însușirea limbii române nu este una care cere o soluție imediată, ci o doleanță de perspectivă, adică toți acei care vor din proprie inițiativă să ne învețe limba vor avea toată susținerea statului, în timp ce miza noastră obiectivă și realistă sunt copiii care urmează să frecventeze grădinițele, așa încât peste 15 ani statul nostru va dispune de un contingent de tineri, indiferent de apartenența lor națională și confesională, care cunosc limba statului în care trăiesc și dispun de un nivel de instruire necesar omului modern.

Întrucât începutul acestui articol pare a avea o duritate și severitate vehementă, voi încerca să-l închei cu un final optimist de natură didacticistă. Suntem obligați să ne recăpătăm demnitatea și să redobândim autoritatea morală a românului din timpul lui Ștefan cel Mare și Sfânt sau din timpul lui Mircea cel Bătrân. În același timp, urmează să ne comportăm așa cum ne dictează interesul nostru național și să ne numim români, iar limba – română, așa cum dorim noi, în conformitate cu adevărul istoric și științific, dar nu așa cum ar dori vecinii, care, cu excepția Mării Negre, ne sunt inamici declarați. Să acționăm în continuare așa cum dorim noi, în interesul nostru, dar nu cum o doresc vrăjmașii noștri, care nu visează decât pieirea noastră sau disoluția noastră în oceanul de slavism.

P.S. Ieri, a avut **loc** ședința Comisiei guvernamentale despre care am vorbit mai sus. La ședința respectivă, subsemnatul a prezentat poziția Academiei de Științe pe care am expus-o în materialul de față, membrii Comisiei susținând în întregime poziția Academiei, iar în ceea ce privește denumirea ei corectă (hotărârea de **guvern** cu denumirea veche fiind pe cale de a fi semnată de dl prim-ministru) – Comisia națională pentru asigurarea funcționării limbii române în toate domeniile și pentru protecția limbilor minorităților naționale – aceasta urmează să fie redenumită astfel ulterior, din **inițiativa** Comisiei în procesul de funcționare a ei, simultan cu modificările de rigoare în legislația lingvistică.

Literatura și Arta, 19 ianuarie, 2012,
nr. 3, p. 3.

Unirea Principatelor – factor de accelerare a codificării limbii române literare

Unirea Principatelor Române din 1859 cunoscută și ca **Mica Unire** (Marea Unire fiind cea de la 1918) reprezintă unificarea politică, economică și spirituală a vechilor state Moldova și Țara Românească. Este necesar să amintim că această Unire este indisolubil legată de personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza și de alegerea sa ca domnitor al ambelor principate la 5 ianuarie 1859 în Moldova și la 24 ianuarie 1859 în Țara Românească. Cu **toate** acestea Unirea a fost un proces complex, bazat pe identitatea istorică, culturală și economică a **celor** două țări. Procesul a început a se manifesta mai intens în 1848, odată cu realizarea uniunii vamale între Moldova și Țara Românească, în timpul domniilor lui Mihail Sturdza și Gheorghe Bibescu. Războiul Crimeii a determinat apariția unei situații europene favorabile realizării unirii. În același timp, votul popular favorabil unirii în ambele țări, rezultat în urma unor Adunări ad-hoc în 1857 a condus la convocarea Convenției de la Paris din 1858, la care marile Puteri au decis să accepte o uniune mai mult formală între cele două țări, cu guverne diferite și cu unele instituții comune. La începutul anului următor, liderul unionist moldovean Alexandru Ioan Cuza a fost ales domnitor al Moldovei și Țării Românești, realizând astfel o uniune personală. În 1862, cu ajutorul unioniștilor din cele două țări, Cuza a unificat Parlamentul și Guvernul, realizând unirea politică. După înlăturarea sa de la putere în 1866, unirea a fost consolidată prin aducerea pe tron a principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, iar constituția adoptată în acel an a denumit noul stat România, astfel din 1866, potrivit Constituției promulgate la 1 iulie, Principatele Unite încep a se numi oficial *România*.

Evident, Unirea Principatelor Române a fost un proces istoric îndelungat și-și trage originea din adâncul istoriei noastre comune, din identitatea noastră spirituală și din tradițiile populare foarte apropiate. În cele ce urmează nu voi stăruii nici pe factorul politic, nici pe cel economic și nici pe cel cultural care au condus la unirea din 1859, ci voi urmări cum ideea unirii ca tendință existentă dintotdeauna în spiritul românilor nord-dunăreni a determinat oamenii de cultură din toate principatele să pledeze pentru unificarea și codificarea limbii române literare.

De Unirea Principatelor române și de numele domnitorului Alexandru Ioan Cuza se leagă o serie de reforme, care au schimbat capital fața **Principatelor** Dunărene, contribuind astfel la modernizarea societății

românești și a structurilor de stat. Întrucât **conservatorii** se opuneau reformelor revoluționare, nu s-a putut realiza brusc reforma agrară și ca urmare, în anii imediat următori Unirii Principatelor, s-a produs unificarea administrativă, au fost promovate reforme pe linia organizării moderne a statului și a reorganizării departamentelor, au fost adoptate legile pentru construirea căilor ferate, pentru constituirea Consiliului superior al instrucțiunii publice, un regulament privind navigația și altul privind organizarea corpului inginerilor civili, o lege specială privind reorganizarea Școlii de silvicultură și o serie de măsuri premergătoare secularizării averilor mănăstirești.

După dizolvarea adunării conservatoare pe calea loviturii de stat din 1862 și înlăturarea monopolului politic al conservatorilor asupra majorității în adunare, au fost promovate unele legi de importanță primordială pentru viitorul României, dintre cele mai semnificative amintim: 1. Legea secularizării averilor mănăstirești; 2. Reforma fiscală, constând în instituirea impozitului personal și conducând la stabilirea unui sistem fiscal modern; 3. Reforma rurală, care elibera **țăranii** din **ultimele** datorii feudale și consta în redistribuirea pământului agricol (1864), prin care peste 400.000 de familii de țărani au fost împrăștiate pe loturi de teren agricol, iar aproape alți 60.000 de săteni au primit locuri de casă și de grădină; 4. Legea contabilității; 5. Legea consiliilor județene; 6. Codul Penal; 7. Legea instrucțiunii publice; 8. Crearea Consiliului de Stat; 9. Înființarea Școlii Naționale de Arte Frumoase; 10. **Inaugurar**, în premieră, o Școlii de Medicină Veterinară; 11. Dezvoltarea unei armate moderne a **României**; 12. Crearea primelor instituții superioare de învățământ (în toamna anului 1860, este creată prima universitate a țării, Universitatea din Iași, iar în 1864 Universitatea din București) etc.

Enumerând reformele realizate imediat după Unirea **Principatelor**, constatăm că acestea se referă la toate domeniile vieții sociale, politice, economice și culturale a statului. În cele ce urmează vom stăruii asupra acelor reforme care au condus la unificarea și la codificarea limbii române literare.

Este necesar să amintim că prima reformă de importanță primordială pentru evoluția ulterioară a limbii române a fost trecerea la scrisul latin, precedată de un alfabet de tranziție sau mixt. În anul 1862, alfabetul latin devine cel oficial și cu acest prilej se adaptează semne diacritice unor litere pentru a se nota sunetele *ă, î, ș, ț*, care nu existau în limba latină. Înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin a fost decretată oficial în 1862 de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Alfabetul latin a fost **introdus** în toate cancelariile de stat, în Muntenia fiind introdus în școli încă din 1853, dar, contrar propunerii lui Ion Heliade Rădulescu, a fost preferat principiul

etimologic pentru scrierea limbii române. *Dicționarul limbii române* scris între 1871 și 1876 de August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim, într-o ortografie latinizantă, a fost elaborat în baza principiului etimologic, fără a fi acceptat de Academia Română. Pentru a ne da seama ce înseamnă ortografia etimologică, prezentăm, din acest dicționar, definiția cuvântului *băiețel*, în grafie originală:

„BAIATELLU, s. m., deminutiv d'în *baiatu*, 1. in intellessu propriu: *are unu baiatellu formosu ca unu angerellu*; – 2. in intellessu metaforicu, cu espressione de desmerdare, in locu de amatu: *de candu te ai dussu, baiatelle, n'amu mai pusu la gutu margelle*.”

În anii care au urmat s-a dus o intensă luptă de argumente între intelectualii care susțineau principiul fonetic (printre care Aron Pumnul) și cei care considerau că scrierea oficială, etimologică, este cea mai potrivită pentru limba română (reprezentați de Timotei Cipariu). Titu Maiorescu scrie un raport către Academia Română (sesiunea generală din 1880) „asupra unui nou proiect de ortografie” având în vedere la momentul respectiv scrierea de tranziție din Principate și trecerea treptată (impusă de altfel de *Junimea*) la alfabetul latin, optându-se pentru un sistem de scriere fonetică. De altfel, principiul fonetic al ortografiei românești este dominant și în prezent în ortografia noastră. Când se are în vedere scrierea cu *â* din *a*, cu *î* din *i* și utilizarea formelor *sunt*, *suntem*, *sunteți* etc., ortografia **românească** a pendulat fie pentru extinderea aplicării principiului etimologic (normele ortografice din 1881, 1904 și 1932), fie pentru renunțarea totală la principiul etimologic (normele din 1953), fie pentru revenirea parțială la principiul etimologic în cuvântul România și derivatele lui (normele din 1964), fie, în fine, pentru revenirea la scrierea cu *â* din *a* în interiorul cuvintelor și la formele *sunt*, *suntem*, *sunteți* etc. (normele din 1993). Așadar, în definitiv, a fost preferat principiul fonetic, deși, din 1990, s-a accentuat tendința de scriere etimologică, mai ales în cazul cuvintelor împrumutate din limba engleză.

Indiscutabil, unificarea și standardizarea limbii române literare nu se datorează în întregime Unirii Principatelor, acest eveniment nu a făcut decât să accelereze acest proces firesc. Astfel, între 1836, când începe corespondența dintre Costache Negruzzi și Ion Heliade Rădulescu, iar puțin mai târziu cea dintre Vasile Alecsandri și Ion Ghica în problema unificării limbii literare, și 1881, când Academia Română adoptă ortografia fonetică, se produce procesul de modernizare și codificare a limbii române. Așa cum semnaleză lingvistul Ion Gheție, ”semnificativ pentru spiritul general care domină epoca este tendința scriitorilor de a depăși condiția regională a literaturii” (tendință prezentă într-o măsură mai puțin accentuată și în literatura veche și în cea premodernă, constând în dorința de a scrie

într-o limbă înțeleasă de toți românii, indiferent de originea lor geografică) și ”de a pune bazele unei literaturi pan-românești”¹. În această ordine de idei este semnificativ apelul „Daciei literare” spre o colaborare strânsă a tuturor scriitorilor români. Astfel, în paginile revistelor care apar după 1840 întâlnim tot mai frecvent numele unor scriitori din diferite provincii românești care își publică lucrările în alte provincii decât cea proprie. Astfel, C. Negruzzi publică în revistele lui Ion H. Rădulescu, iar revista *Foaie pentru minte inimă și literatură* din Brașov își deschide coloanele moldovenilor și muntenilor, în timp ce opera lui Gr. Alexandrescu și a lui Dimitrie Bolintineanu se **tipărește** la Iași, iar cărțile tipărite cunosc o difuzare largă în toate cele trei țări românești. Tocmai datorită acestor procese din literatura română, se produce unificarea limbii literare, adică se precizează și se impun cele mai multe dintre principalele norme supradialectale ale limbii literare contemporane. Așa cum afirmă mai mulți lingviști, inclusiv Ion Gheție, „punctul de pornire al acestui proces care se întinde pe aproape o jumătate de secol îl constituie schimbul de scrisori dintre Heliade Rădulescu și Negruzzi. Inițiată de scriitorul moldovean, corespondența, a cărei importanță excepțională a fost în repetate rânduri subliniată, i-a dat prilej lui Heliade să-și expună în mod sistematic cele mai importante puncte ale doctrinei sale lingvistice”².

Dat fiind că limba scrierilor literare de până la Unirea Principatelor poartă o puternică amprentă regională, Ion Heliade Rădulescu propune ca la baza limbii române literare unice să fie pusă limba cărților bisericești, întrucât „s-au învoit întru sine și scriitorii bisericești munteni, moldoveni și ungureni pociu zice că au avut și au tot limbă sau dialect”³. În același timp, Heliade propunea să fie eliminate formele și cuvintele nelatinești, fonetismele și formele morfologice mai depărtate, în raport cu altele, de etimonul latin. **Principiile** lui Ion H. Rădulescu au fost susținute de C. Negruzzi, Mihail Kogălniceanu și Gheorghe Asachi în Moldova, de George Barițiu și Timotei Cipariu în Transilvania, inclusiv de toți oamenii de litere și de cultură din Muntenia. Astfel, la baza limbii române literare a fost pus fonetismul muntenesc, acesta, fiind mai conservator, se apropia mai mult de fonetismul limbii latine. Așadar, în probleme de fonetică era favorizat graiul muntean, uneori însă i se acorda **prioritate** fonetismelor moldovenești și ardelenesi. Ca urmare, cuvinte ca *a mulțumi*, *perete* sau *a ridica* urmau să fie scrise astfel: *a mulțămi*, *parete* (*părete*) și *a radica* (*a rădica*), însă au fost acceptate formele moldovenești și ardelenesi. De altfel, nu au fost acceptate nici fonetismele muntenesi din prepozițiile *de* și *pe*, în graiul muntenesc având forma *dă* și *pă*, iar în cel moldovenesc *di* și *pi*, în timp ce formele literare erau mai puțin frecvente, fiind întâlnite în zonele periferice ale Moldovei și Munteniei, și aveau în același timp

o formă identică sau aproape identică cu cea latină. Totodată, limba literară nu a acceptat din graiul moldovenesc și din cel ardelenesc consoanele palatalizate ($g' < b$, $k' < p$, $j' < v$, $\text{ș}' < c$ etc.), unele africcate (dz din *dzăr*, ğ din *gioc* și *gios*) etc. O reverență acordată latinității limbii noastre sunt și fonetismele *a umbla* pentru *a îmbla*, *a umple* pentru *a împle*, *sunt*, *suntem*, *sunteți* pentru *sânt*, *sântem*, *sânțeți*. Cu alte cuvinte, criteriul suprem și care operează Ion H. Rădulescu în identificarea sistemului fonetic al limbii române literare este, ca și la trasarea structurii gramaticale și lexicale, cel al latinității.

În ceea ce privește gramatica limbii române, este necesar să subliniem că în procesul de unificare și de codificare a normelor gramaticale s-a ajuns la concluzia că mai acceptabile erau cele existente în graiul moldovenesc și ca urmare s-a renunțat la unele forme gramaticale existente în graiul muntenesc (omonimia formei unor verbe de singular persoana III cu forma de plural persoana a III: *el era – ei era* în loc de *ei erau*, *el a plecat – ei a plecat* în loc de *ei au plecat* etc.) sau în graiul ardelenesc (conjugarea verbelor de conjugarea I fără sufix gramatical: *eu lucru* în loc de *eu lucrez*). Întrucât graiul moldovenesc dispune de o singură formă pentru articolul posesiv, au fost acceptate formele diferențiate în funcție de gen și persoană: *al*, *a ai*, *ale*.

În perioada de până la Unire și după Unire, scriitorii și filologii nu s-au ocupat în mod special de unificarea sistemului lexical, această misiune revenindu-le lingviștilor de mai târziu. Totuși, în funcție de originea scriitorului, se acorda prioritate lexicului regional fie din Muntenia, fie din Moldova, fie din Transilvania, deși criteriile stricte de determinare a gradului de apartenență la lexicul limbii literare a cutărui sau cutărui element de vocabular nu există, de această dată unicul legiuitor fiind gustul scriitorului sau al autorului de dicționare.

În mod obligatoriu urmează să amintim aici două evenimente de importanță cardinală care au jucat un rol decisiv în procesul de unificare și de codificare a limbii române literare. În primul rând este vorba despre fondarea, în 1866, a Societății Academice Române, viitoarea Academie Română, alcătuită din membri aleși din toate provinciile locuite de români, care în prima sa ședință din 1 august 1867 și-a identificat drept scop principal cultivarea limbii române, prin normarea, codificarea, îmbogățirea și perfecționarea ei. În conformitate cu acest scop, programul Societății includea trei puncte importante: „a) de a determina ortografia limbei române; b) de a elabora gramatica limbei române; c) de a începe și realiza lucrarea dicționarului român”⁴. În prima ședință a Societății Academice Române, Timotei Cipariu a prezentat concepția despre modalitățile de unificare și codificare a limbii române literare, concepția lui fiind adoptată

integral de Societate. Bazându-se pe faptul că limba română „încă nu e fixată”, adică codificată, și că **nicio** provincie românească nu poate avea „dreaptă pretențiune de a-și impune dialectul său particular toatei românimi”, savantul ardelean a ajuns la următoarea concluzie: „să luăm doară limba română, după cum o avem, să o studiem, să o alăturăm cu celelalte limbi sorori, să consultăm istoria, apoi cărțile bisericești, cari toate ne dau un întreg, să unim apoi toate dialectele, considerând și dialectul macedoromân, și numai cu privire la toate acestea să statorim ortografia limbei române”⁵. Deși nu a elaborat imediat o ortografie definitivă a limbii române literare, gramatica și dicționarul ei explicativ, toate aceste deziderate fiind elaborate parțial în perioada interbelică și după cel De-al Doilea Război Mondial, iar gramatica și dicționarul în a doua jumătate a secolului al XX-lea și în primul deceniu al **secolului** al XXI-lea, Societate Academică Română a avut un rol determinant în procesul de soluționare a tuturor obiectivelor propuse încă la fondarea sa. Al doilea eveniment care a jucat un rol determinant în procesul de unificare și de codificare a limbii române literare a fost adoptarea scrierii cu litere latine, ortografia limbii române fiind elaborată, în principiu, după adoptarea alfabetului latin.

În același timp este necesar să consemnăm că în urma unificării și codificării limbii române, diferitele variante regionale ale limbii literare au evoluat și s-au contopit, în cele din urmă, în limba unică supradialectală. Cele trei variante literare românești – moldovenească, muntenească și transilvăneană – care tind să se afirme ca norme comune în toate provinciile istorice românești și ca urmare se manifestă din plin tendința de a reduce decalajul dintre normă și grai.

Pentru a nu Vă agasa în continuare cu detalii lingvistice, voi constata că după Unirea Principatelor, procesul de codificare a limbii și activitatea literară sunt dominate, în general, de moldoveni, astfel încât la finele acestei perioade literatura noastră înregistrează, prin Mihai Eminescu și Ion Creangă, primele sale momente de înaltă realizare estetică, limba acestora devenind, în multe privințe, drept model de limbă literară.

În fine, putem conchide că, analizând suita de evenimente de până la Unire și de după Unire, unele cu caracter realmente revoluționar, se poate spune că sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza au fost puse bazele statului unitar român modern și, practic, nu există domeniu de activitate economică, social-politică, culturală, administrativă sau militară din țară, în care Al. I. Cuza să nu fi adus îmbunătățiri și înnoiri organizatorice pe baza noilor cerințe ale epocii moderne. **În** scurta sa domnie de 7 ani, Alexandru Ioan Cuza a creat **condiții** favorabile pentru evenimentele de mai **târziu**, **îndeosebi** pentru **obținerea** independentei de stat după **războiul** din 1877. Reformele lui Cuza au deschis drumul spre o Românie modernă, și au condus

la creșterea conștiinței de sine a poporului român, care a realizat mai apoi Unirea din 1918. Domnia lui Cuza, pe bună dreptate, trebuie privită azi cu și mai multă considerație, căci el a fost un mare patriot și un deschizător de drumuri, făuritorul, de fapt, al istoriei naționale, în momentele ei cruciale. Al. I. Cuza a simbolizat „renașterea României” și „conștiința națională”. El era gata în orice moment să își sacrifice tronul, persoana sa, numai să-și apere țara de orice pericol; numele lui e binecuvântat de trei milioane de locuitori pe care i-a făcut cetățeni. Putem afirma cu toată certitudinea că nu greșelile lui l-au răsturnat pe Cuza, ci faptele lui cele mari; aceste fapte mari sunt nepieritoare.

Referințe bibliografice

1. Ion Gheție, Baza dialectală a românei literare. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, p.489.
2. Idem, p. 490.
3. Citat după Ion Gheție. Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare.// Limba română, XXI, 1972, nr 2, p. 85-86.
4. Analele Societății Academice Române, tom 1, p. 70.
5. Idem, p. 29.

Limba română în Republica Moldova – XX de ani de agitație și de incertitudine

0. În copilărie și până la vreo treizeci-patruzeci de ani, timpul îmi părea că se mișcă mai încet decât un melc. Tocmai la o anumită etate am început să conștientizez ireversibilitatea și rapiditatea scurgerii timpului, din care cauză trecerea inexorabilă a timpului, ca și ireversibilitatea lui, mă copleșesc în mod profund și surprinzător. Fac aceste divagații amintindu-mi cum mai ieri, noi, tinerii și mai puțin tinerii de la sfârșitul anilor optzeci ai secolului trecut (inclusiv ai mileniului trecut!) ne-am avântat, sincer și cu toată încrederea în dreptate, în mișcarea noastră de eliberare națională, care, la început, nu urmărea decât revenirea la grafia latină și decretarea limbii „moldovenești” (inițial, nu ne încumetam să-i zicem română) drept limbă de stat a RSS Moldovenești, aceste **deziderate** fiind ambalate în termeni din arsenalul politicii de perstroikă a lui Gorby, de tipul „transparentă”, „democrație”, „pluripartidism” etc.

Cea mai mare parte a intelectualilor noștri s-a înregimentat de bună voie în acțiunea de redeşeptare națională. Se scria mult atât pentru revenirea la grafia latină, cât și împotriva acestei revendicări. De altfel, tocmai acum mi-am încercat și eu condeiul în publicistică, articolele mele și ale colegului meu Constantin Tănase fiind întâmpinate cu mult entuziasm de oamenii de bine de la noi. Revista „Nistru” și săptămânalul „Literatura și Arta” au devenit tribuna principală a mișcării naționale din Basarabia. Acestea erau așteptate să apară de sub tipar ca pe un Mesia aducător de adevăr! Dar ce este mai important: se citea deosebit de mult. E suficient să amintesc că hebdomadarul „Literatura și Arta” a ajuns să aibă un tiraj de peste 200.000 de exemplare, tiraj care nu l-a cunoscut **nicio** publicație din Basarabia nici până, nici după 1989. Nu știu dacă s-a consumat cândva undeva atâta cerneală și atâtea tone de hârtie pentru a demonstra necesitatea instaurării unei situații firești pentru limba majoritarilor! Sâmbetele și duminicile mai ales erau zile de euforie și de trăire românească sinceră și autentică, care se declanșa în parcul „Valea Morilor” din prezent și culmina cu manifestația miilor de persoane pe strada Lenin de atunci. Nu cred ca Basarabia să fi cunoscut cândva vreo acțiune publică de o amploare similară. Punctul culminant l-a constituit Marea Adunare Națională din 26 august 1989, care a întrunit aproape un milion de oameni. Cât entuziasm, câtă certitudine în dreptate! Sunt momente de neuitat! Apoi, ședința Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, care a legiferat revenirea la grafia latină

(românească, de fapt, căci au apărut și voci care se pronunțau pentru alfabetul latin, dar modificat astfel, încât să fie altul decât cel românesc) și a atribuit limbii „moldovenești” statutul de limbă oficială a RSSM. Indiscutabil, legislația lingvistică elaborată și votată în 1989 avea mai multe deficiențe de ordin științific, limba fiind denumită „moldovenească”, și de ordin politic și ideologic, întrucât limbii ruse i se acordau, practic, condiții superioare de funcționare în raport cu limba română (să nu uităm că la '89 RSSM era încă în componența URSS). Să ne amintim că Teatrul de Operă din Chișinău era, în ziua ședinței Sovietului Suprem al RSSM, înconjurat de zeci de mii de cetățeni, care așteptau cu sufletul la gură decizia **organului** legiuitor. În fine, legea respectivă a fost votată. În stradă, exuberanță inimaginabilă! Cineva, din cadrele active ale CC al PCM, mi-a spus atunci cu regret nedisimulat că, prin această lege, scriitorii au obținut alfabet latin, iar țărani – limbă de stat.

1. Dar, ca totdeauna, speranțele mari aduc deziluzii și mai mari! După declararea independenței Republicii Moldova în 27 august 1991, parlamentul de atunci nici nu a încercat cel puțin, fie din teamă, fie din incompetența majorității parlamentare agrariene, să revadă și să actualizeze legile, adoptate pe timpul imperiului sovietic, în conformitate cu noua situație politică și cu noul statut al Republicii Moldova. Mai mult, Constituția elaborată în mare grabă și adoptată tot în regim de urgență prin votul parlamentarilor vehiculează ideea antiștiințifică perimată cu privire la existența așa-zisei „limbi moldovenești”, perpetuând astfel politica imperială sovietică și țaristă bazată pe principiul „divide et impera”, cu deosebirea că de această dată această pseudoteorie era susținută și promovată de adepții „moldovenismului” primitiv. A fost abandonată și ideea lui Petru Lucinschi despre introducerea în paranteze a glotonimului „limbă română” alături de „limbă moldovenească” și, ca urmare, în Basarabia nu se mai vorbește limba română, ci „limba de stat”. Și toate acestea s-au făcut în pofida deciziei Academiei de Științe care susținea, în baza unor argumente științifice irefutabile, că denumirea corectă a limbii noastre este Limba română. Opinia savanților nu a fost luată în considerare, a învins incultura și ignoranța agresivă a politicianilor. Am depistat cu această ocazie existența unui mare număr de persoane care practică frecvent și cu acte în regulă una sau alta din disciplinele umanistice la un nivel mediu (mau curând mediocru!), dar cu strălucire exclusiv negustorească și propagandistică, ce le autopropulsează în vârful piramidei sociale. Persoane născute mai ales să prezideze și să arbitreze, decât să cerceteze și să creeze. Tocmai persoanele de acest tipaj ne elaborează politica în genere și cea lingvistică în particular! Slavă Domnului că aceste persoane „omnisciente” și omniprezente nu au legalizat limba rusă în calitate de a doua limbă „oficială”!

2. Sabordarea imperiului sovietic s-a produs printr-o prăbușire bruscă și anarhică, deschizând lumii contemporane perspectivele unui nou ev mediu, dominat de obscurantismul, malițiozitatea și incompetența majorității politicianilor. O vreme, am crezut că regimul totalitar comunist a căzut pentru totdeauna în desuetudine. Dar nu a fost să fie! În agonia acestuia, la noi a reapărut partidul comuniștilor, care în realitate nu este decât o gașcă de escroci care induce lumea în eroare prin false promisiuni de echitate și de dreptate socială, o mare parte a populației dându-le credit de încredere și susținându-i în alegeri, în timp ce aceștia, comuniștii, își caută de interesele lor personale, devenind milionari care conduc poporul în muncă spre viitorul lor luminos și propria lor bunăstare materială. Cu alte cuvinte, pentru actualul partid comunist, comunismul nu este decât un slogan, un tertip de înșelare a populației autohtone naive și credule în falsele promisiuni ale „comuniștilor”. O altă parte a populației, minoritară sub aspect cantitativ, este cea de etnie străină în raport cu românii basarabeni. Acesteia comuniștii îi fac altfel de promisiuni: legalizarea statutului de limbă de stat pentru limba rusă. Și toate acestea se fac fără a se avea în vedere practica internațională și fără a se baza pe adevărul științific, căci pe comuniști (de altfel, ca și pe majoritatea preținșilor politicieni) destinul i-a ferit de cultură și se poate spune că nu au fost niciodată surprinși sau implicați în comiterea vreunei fapte culturale. Desigur, între politică și cultură nu există nicio incompatibilitate, ci, dimpotrivă, o desăvârșită armonie și chiar o fericită împlinire pentru omul politic atunci când el dispune și de un anumit nivel de cultură autentică. Complezența însă îmi dispare mai ales când este vorba de cultura oamenilor politici, unde am depistat personaje mai mult sau mai puțin obscure, care nu pot fi clasate în registrele culturii, ci mai degrabă în cele ale inculturii, cu malformații intelectuale sau selectați parcă pe sprânceană pentru deficiențele logosului și disfuncțiile inteligenței. Nu vreau să-i numesc pe acești nemuritori ca să nu-i trezesc brusc din beatitudinea consacrării și să nu mi-i fac dușmani, crezând că-i pizmuiesc pentru intrarea lor fără rațiuni suficiente în Olimpul puterii. Mai mult, un psihiatru din Orhei, fiind ales în Parlamentul de la finele anilor '90, chiar după prima ședință parlamentară a declarat colegilor săi de partid că aici (în Parlament) aproape toți sunt pacienții săi (ai psihiatrului). Nu cred să existe o activitate care să exprime decăderea umană mai bine decât politica!

Dar cel mai mare păcat al comuniștilor nu este ideologia lor utopistă și tactica lor mefistofelică de manipulare a conștiinței maselor, ci caracterul lor profund antinațional, antiromânesc și chiar antimoldovenesc, întrucât ei sunt dirijați, susținuți și îndrumați de forțe străine, dintr-un spațiu geografic cu intenții expansioniste din totdeauna.

3. În condițiile de deznaționalizare din regimul sovietic, românii basarabeni și-au conservat limba și parțial identitatea națională numai datorită existenței, în imediata apropiere, a României și era firesc ca odată cu declanșarea proceselor de democratizare a societății sovietice oamenii politici de aici, cu spirit autentic național, să se orienteze spre București, vorbindu-se fără menajamente, despre necesitatea Unirii cu Țara. Un **deziderat** care rămâne pe ordinea zilei și în prezent. Admitem că situația internațională nu este propice pentru realizarea Unirii! Dar până la urmă ea se va realiza! Fie și prin integrarea în comunitatea europeană! Susțin acest lucru în ideea de a reaminti că pentru noi, basarabeni, modelul corect de limbă rămâne limba română vorbită la Iași, București, Cluj etc.

Regimul oficial din Republica Moldova urmărește, pe toate căile, să ne îndepărteze de origini, de România, de limba română, pentru a ne readuce în țarcul limitat și sufocant al unei limbi și culturi străine spiritului nostru național. Oamenii de bine, inclusiv opoziția cu adevărat națională, perseverează în ideea redresării situației politice, sociale, economice și culturale prin promovarea unor idei și modele europene. În același timp, comuniștii își explică eșecurile din politică și mai ales din economie prin existența opoziției. Idealul comuniștilor dintotdeauna, ca și al dictatorilor de pretutindeni, este omogenitatea socială! În acest caz, societatea este ușor manevrabilă și manipulabilă!

În prezent, politica în general și cea lingvistică și națională în particular e lăsată pe seama celor care nu știu să o facă, nu știu să analizeze competent situațiile politice, deși au tupeul să pretindă că știu cum s-o facă! Chiar mai mult, fie din rea-voință, fie din incompetență teoretică și practică, comuniștii „noștri” consideră că Republica Moldova ar fi un „stat multinațional”! Aș vrea să-i întreb care sunt aceste națiuni? Rușii? Ucrainenii? Bulgarii? Găgăuzii? Sau poate cazacii din Transnistria? Am îndrăzneala să declar că în Republica Moldova nu este nicio națiune, ci doar reprezentanți ai unor națiuni. În primul rând, rușii și ucrainenii au fost aduși aici, în cea mai mare parte, în perioada Rusiei țariste și în anii de ocupație sovietică în vederea diluării elementului etnic autohton, iar găgăuzii și bulgarii sunt „cadoul” Rusiei țariste, care, sub pretextul populării zonei de sud a Basarabiei, i-a stabilit pe teritoriul nostru tot în scopul modificării situației etnice de la noi. Autohtoni în Republica Moldova sunt numai moldovenii (numiți astfel întrucât sunt locuitori ai Moldovei), care, de altfel, nu formează o națiune distinctă, așa cum transpiră să demonstreze neobolșevicii de astăzi și cum au făcut-o comuniștii sovietici de mai ieri. Dacă am urma logica „illogică” a comuniștilor, ar trebui să renunțăm la termenul moldovean și „limbă moldovenească” și să recunoaștem existența unei națiuni și a unei limbi basarabene, dar în **niciun** caz moldovenești, căci cea mai mare parte

a moldovenilor locuiește în spațiul dintre Marea Neagră, Dunăre, Milcov, Carpați și Prut, **aceștia** fiind parte integrantă a națiunii române.

Cu toate acestea, odată ce majoritară în Republica Moldova este etnia autohtonă, rațiunea existenței acestui stat este susținerea și apărarea pe toate căile și cu toate mijloacele a intereselor națiunii majoritare. În acest context se cere să amintim că este inadmisibilă confuzia dintre drepturile politice și cele naționale ale omului. În stări conflictuale, năzuința spre libertate individuală sau postulatul democratic al egalității în drepturi se dovedesc mai slabe decât forța constrângătoare a factorului național, căci dezideratul națiunii este unirea trecutului cu viitorul, a amintirilor cu speranțele. Să reținem importanta cotă de determinare social-psihologică obiectivă a caracterului categoriei sociale care este națiunea. Națiunea nu este un produs al politicului, al ciocnirilor de interese și de idei din sfera politicului, ci un rezultat al procesului istoric de evoluție a popoarelor. Politicul se folosește de prezența sau de latența națiunilor în structurile mentale colective, pentru a le dirija într-o direcție convenabilă. E necesară, prin urmare, disponibilitatea pentru cercetarea întregii acestei problematici cu multă detașare și nu cu permanentă crispă, suspiciune, preocupare de a extrapola procese naturale în procese de intenții în ideea fundamentării concepției de existență a unei națiuni „moldovenești”, care, în principiu, este o categorie politică, chiar ideologică a rățăcirilor comuniste și nu urmărește altceva decât detașarea, îndepărtarea, chiar înstrăinarea de tot ce este românesc.

4. Conducerea Federației Ruse din prezent manifestă o impaciență permanentă pentru destinul conaționalilor lor din fostele republici sovietice, pe motivul că aceștia ar fi limitați în drepturi, întrucât li se cere cunoașterea limbii națiunii majoritare din stat. În același timp, ei nici nu amintesc de existența în Rusia a unui număr impresionant de naționalități și de reprezentanți ai unor națiuni de altă origine etnică decât cea rusă, care sunt puși în situația de a comunica numai în limba rusă, fără să-i cășuneze cui va să ceară ca limba lui să fie recunoscută și ridicată la rangul limbii oficiale, adică ruse. Atitudinea conducerii de la Moscova este explicabilă doar prin nostalgia pentru trecutul deloc îndepărtat, când rușii pretutindeni în urss se simțeau acasă, erau stăpâni oriunde și se bucurau de privilegiile speciale. Pretinsa viziune liberală a Moscovei și anxietatea ei în raport cu destinul rușilor din spațiul ex-sovietic nu urmărește decât să-și camufleze intențiile reale. E vechi păcatul! Impertinentul vede paiul din ochiul apropiatului său, fără a vedea bârna din propriul ochi.

Față de Republica Moldova, Rusia promovează o atitudine agresiv de impardonabilă la nivel politic, economic și cultural. Datorită politicii rusești, minoritățile etnice de la noi sunt cuprinse de paranoia independenței!

Rusia, știind că cel mai frecvent tip comportamental al unei minorități este cel de *agresiune*, incită grupurile etnice la luptă pentru o pretinsă autodeterminare politică (un exemplu concludent în această ordine de idei este minoritatea secesionistă de la Tiraspol și într-o anumită măsură cea de la Comrat) sau caută să inverseze echilibrului politic existent în Republica Moldova, minoritatea rusă, mai bine zis rusofonă, tinzând a deveni grup dominant asupra majorității autohtone (în ultimul caz este vorba de tipul de comportament de orientare *hegemonistă* de sorginte rusească). Dovadă că realitatea este cea prezentată mai sus servește faptul că și la Tiraspol, și la Comrat în mod special **limba oficială** este cea rusă. Cu alte cuvinte, îngrijorarea politicii rusești nu este axată pe ideea prosperității etniilor minoritare, ci pe ideea păstrării dominației sale în această zonă de interes strategic pentru Rusia, inclusiv prin intermediul limbii ruse.

Bunul-simț indică faptul că metoda cea mai firească, mai eficientă și mai logică de aplanare a tensiunilor dintre națiunea dominantă și minoritățile din cadrul statului ei *este o politică îndreptată spre satisfacerea revendicărilor legitime ale minorităților, până la limita admisă de drepturile la fel de legitime ale celorlalți cetățeni ai statului.*

În prezent, organismele internaționale se pronunță pentru metoda așa-numitei „ideologii de depășire” a raportului națiune – minoritate etnică. Acestea, organismele europene, declară „depășită” problematica agitată până acum și propun, în locul organizării politice bazate pe state naționale, formule noi, de federalizare internă și internațională, insistându-se în mod special asupra modelului Europei comunitare.

Aceste două modalități de soluționare a conflictelor etnice sunt valabile pentru teoria și practica europeană, inclusiv internațională, dar nu și pentru Rusia, care nu are decât interese geopolitice.

5. Criza de astăzi a democrației în Republica Moldova și sacralizarea formelor ei revolute necesită a fi identificate în procesul de decădere și de marginalizare a elitelor spiritului și competenței, care sunt obligate să controleze regimurile democratice, conturând cu abilitate slăbiciunea lor. În vacuumul autorității exercitate cândva de aceste elite, se instalează astăzi, din păcate, un alt tip de societate ocultă, încercând să domine prin corupție și teroare: mafia comunistă. Acest tip de totalitarism ce ne pândește din umbră s-a instalat cu repeziciune în fragila democrație basarabeană încă din 2004, traumatizată de schimbările bruște, de instabilitatea și slăbiciunea forțelor politice democratice, de transformarea unor vise de refacere economică rapidă în coșmar inflaționist, de amânare la calendele grecești a promisiunilor de ajutor dat celor cuminți și ascultători, ce se supun unor reguli stupide, cântărite de organizații îndepărtate de realitățile locale.

Ar exista oare vreo soluție împotriva acestor fatalități? Pentru moment nu ni se cere altceva decât un efort de unire ce s-ar cere tuturor răzvrătiților, veleitarilor, disidenților, într-un cuvânt tuturor moftangiilor, în jurul opoziției din prezent și în interesul națiunii, și nu al persoanelor și clanurilor private, astfel încât să câștigăm alegerile și să știm să gestionăm cu abilitate politică câștigul de cauză în alegeri. Numai în felul acesta avem șansa să depășim criza economică și spirituală din societatea noastră. Să sperăm că astfel se va putea pune punct discuțiilor inutile în problema limbii române și a apartenenței noastre naționale.

Postarea comuniștilor în vârful piramidei sociale se datorează greșelilor, neînțelegerilor și aversiunii personale existente în rândul elitei noastre intelectuale. Mai mult, venirea la putere a preținșilor comuniști de astăzi ar fi fost imposibilă fără lupta adevăraților patrioți de mai ieri pentru emancipare națională, pentru alfabet românesc, pentru limbă română și pentru democrație, suveranitate și independență. Amintesc doar cu statut de memento mori! că cei mai înrăiți dușmani ai revendicărilor noastre naționale din anii '80-'90 erau comuniștii de atunci și de astăzi, în prezent aceștia erijându-se în poziția de apărători fideli ai statalității „moldovenești” și ai „limbii moldovenești”. Asta e: interesul poartă fesul!

6. Îmi vine greu să accept un model social-politic demn de urmat, întrucât modelele în politică sunt tot atât de frecvente ca moda vestimentației femeiești, ce nu cunoaște decât două dimensiuni limită: mini, adică pulpele eliberate de prejudecăți până aproape de colul femural sau îmbucătura cu mușchii fesieri, și maxi, adică acoperirea a tot ce se presupune a exista, dar care trebuie ținut la secret. Aceleași dimensiuni le întâlnim și în politică unde ideile de avangardă, de largă deschidere dincolo de limitele naturale sau convenționale ale statelor, ar corespunde modelului minijupă, în timp ce puritatea identității naționale și intangibilitatea suveranității, ce se cuvin ferite de eventualele influențe sau injoncțiuni străine, ar corespunde modelului maxi, care și el acoperă pulpele femeiești, ferindu-le de ultragiantele priviri din exterior. Poate că nu întâmplător căderea modei minijupelor a coincis cu revenirea modei politice a naționalismului. Probabil că este aici ceva din aerul timpului. Nu trebuie identificat însă naționalismul de astăzi cu pronunțat caracter revendicativ, tradus prin isteria etnică sau agitațiile unor minorități psihopate cu naționalismul din trecutul nu prea îndepărtat, de esență imperialistă și totalitară. Nici atitudinile xenofobe de apărare împotriva celor ce se instalează în altă țară, creând grave probleme economice și stânjenindu-i astfel pe băștinași, cu xenofobia exterminativă din trecut, întemeiată pe teorii biologice.

7. În fine, am certitudinea că pe parcursul a XX de ani cea mai mare parte a politicianilor și în special a celor de pretinsă orientare comunistă nu a urmărit altceva decât să-și camufleze incapacitatea, incompetența și impotența politică și economică, distrăgând lumea de la problemele stringente ale existenței cotidiene prin inventarea unor false pericole, ca „românizarea” basarabenilor, inclusiv a limbii acestora, „necesitatea” de a acorda limbii ruse statutul de a doua limbă de stat, politica unionistă a politicianilor din dreapta eșichierului politic, glotonimul limbă română, istoria românilor etc., etc. Tocmai din aceste considerente aș propune să nu ne lăsăm atrași în cursa întinsă de aceștia, să nu ne mai aventurăm în discuții sterile despre denumirea corectă a limbii noastre, despre apartenența noastră națională, despre istoria noastră, ci să promovăm în viață cu consecvență adevărul istoric și științific. Să nu mai consumăm în van cerneala și hârtia! Există lucruri care nu trebuie demonstrate, ci afirmate în practică. Vorbim limba română, fiindcă suntem români! Și, vorba lui Eminescu, punctum!

8. Desigur, aș putea fi culpabilizat de rea-credință și de rea-voință, întrucât am prezentat situația politică și glotică de la noi numai în culori sumbre. Limba română, o putem afirma cu toată certitudinea, a câștigat, în mare, „războiul limbilor”, și-a extins în mod substanțial aria de funcționare, cuprinzând, practic, toate domeniile vieții de stat: politic, social, cultural și economic. Cu toate acestea, este necesar a se face încă mult pentru ca limba română să fie stăpână la ea acasă. În primul rând, urmează s-o cunoaștem și s-o vorbim corect chiar noi, românii, basarabenii, moldovenii (numiți-vă, pentru moment, cum doriți, dar vorbiți românește!) și numai în al doilea rând să pretindem de la străini să ne vorbească limba noastră, nu atât ca urmare a instruirii speciale a acestora, ci ca urmare a existenței unui climat lingvistic în societate, în care ar fi imposibilă comunicarea, ca și existența, fără cunoașterea românei.

E de datoria noastră să facem totul ca limba română să se afirme plenar în societatea noastră și să excludem pe toate căile legalizarea unei a doua limbi de stat. În această ordine de idei urmează să reținem că, în timp ce în viața economică concurența este un stimulent al progresului tehnic, în viața limbilor concurența este un factor distructiv, care conduce, în mod inevitabil, la victoria limbii dominante și la dispariția limbi cu un prestigiu mai redus.

Note privind corelația dintre limbă și stat

1. Este un fapt general acceptat că limbajul uman, prin funcția sa persuasivă, poate exprima idei sau stimulente diametral opuse. Se știe că limbajul este procesul prin care se realizează comunicarea verbală și gândirea noțională, adică limbajul nu este altceva decât realizarea, manifestarea limbii în procesul vorbirii sau, în alți termeni, limbajul este limba în acțiune, aceasta fiind, totodată, instrumentul limbajului, alcătuit din fonetică, vocabular și gramatică, adică mijlocul de comunicare, furnizorul de semne, de simboluri pentru comunicare, gândire și acțiune. În același timp, limba este un fenomen eminent social, diferit de la un popor la altul, și un fenomen istoric, diferit de la o epocă istorică la alta. Limba, ca instrument social, a apărut și s-a dezvoltat în procesul activității practice, urmând constituirea și dezvoltarea societății umane. În această ordine de idei, putem afirma că limba, ca fenomen general uman, a determinat apariția conștiinței naționale, sociale și individuale (de altfel, omul este *homo sapiens* numai în măsura în care este vorbitorul unei limbi, fără această proprietate el rămâne în familia mamiferelor sau chiar poate dispărea ca ființă), în timp ce limbajul este un proces individual, ca orice proces psihic care apare și se dezvoltă în ontogeneză (evoluția fiecărui individ după naștere), potrivit legilor psihofiziologice.

În linii mari, în cadrul limbii – și, respectiv, al limbajului – distingem două funcții importante: funcția comunicativă și funcția cognitivă. Schematic, comunicarea presupune existența unui expeditor (emițător), a unui destinatar (receptor), a unui canal de transmitere, inclusiv a mesajului ce urmează a fi transmis. Prin urmare, sunt necesare cel puțin două persoane care să comunice, orice partener la comunicare putând fi, în același timp, atât expeditor cât și destinatar. Prin comunicare, oamenii pot coopera, colabora, realiza acțiuni în comun, pot acționa conștient în vederea dezvoltării societății în toate domeniile, pot prelua și transmite experiența din generație în generație. Cu alte cuvinte, omul poate exista ca personalitate numai în societate, iar societatea, la rândul ei, poate exista numai în măsura în care membrii acesteia pot comunica și se pot înțelege între ei, în baza existenței unui cod comun de comunicare, a unei limbi cunoscute de toată colectivitatea respectivă.

2. Avem la dispoziție mai multe teorii și modele cu privire la funcțiile limbajului. Nu avem motive să ne declarăm vreo preferință pentru excelența uneia dintre teorii pe parcursul expunerii opiniei noastre. Dacă ne propunem

să identificăm funcțiile care se află în relație directă cu esența limbajului, cu existența acestuia, explicând-le și justificând-le în calitate de condiții sau cauze(!) sine qua non, din câte vor fi fiind ele, șase (la Roman Jakobson)¹ sau numai trei (la Karl Bühler și alții), două funcții, în paralel cu cea generală – comunicativă, par a fi imposibil de ignorat: *funcția expresivă* (sau *emotivă*) și *funcția referențială* (sau *cognitivă*), fiecare dintre ele corespunzând uneia dintre cele două tipuri de enunțuri: funcția expresivă produce enunțuri „emoționale”, iar funcția cognitivă (referențială) – enunțuri „intelectuale”. Astfel putem ajunge la concluzia (la ipoteza) că enunțurile intelectuale sunt cele care au făcut necesară apariția unor semne verbale care nu puteau fi motivate, ci numai arbitrare. Mai mult ca oricare funcție, cea cognitivă, referențială este cea care impune legătura convențională, aceasta fiind singura posibilă, între un semnificat „intelectual” și un semnificant sonor, la acest nivel de intelectualitate, sunetele, prin natura lor, neavând **nicio** șansă de a fi expresive. Așadar, tendința sau nevoia de a comunica pe subiecte lipsite de orice legătură cu persoana Emițătorului și a Receptorului, apelând la concepte referitoare la lumea înconjurătoare, ceea ce înseamnă nevoia (sau tendința) de a înțelege această lume, este necesitatea care determină trecerea dincolo de **zidul motivării**, într-o altă stare a „materiei” semiotice. Pare și chiar este un paradox că încercarea de a afla înțelesul lumii în care trăim i-a făcut pe oameni să apeleze la semnificanți care, în sine, nu puteau avea **niciun** înțeles, **nicio** noimă, **nicio** justificare, **nicio** motivare. Semnificanții inevitabil arbitrari ajung numai **prin convenție** să fie înțeleși. Convenția, ca varietate de relație socială, este extrem de importantă și de cuprinzătoare pentru limbajul uman, încât acesta (limbajul) a obținut chiar funcția constitutivă pentru societatea umană.

3. Pe lângă funcțiile clasice ale limbii – *comunicativă*, cunoscută și sub denumirea de transmitere a unui conținut de la o persoană la alta; *cognitivă*, altfel spus de cunoaștere a realității, adică de conceptualizare și, în genere, de elaborare a limbii prin cunoașterea vieții; *expresivă* sau *emoțional-expresivă*, *afectivă*, cu alte cuvinte de manifestare a atitudinii personale complexe în raport cu unele idei, imagini, nu numai prin intermediul cuvintelor înseși, dar și prin intermediul ritmului, intonației, accentului, pauzei, mimicii, pantomimicii, gesticulației; *persuasivă* sau *de conviniere* și anume de influențare asupra persoanelor pentru a adopta anumite idei și stări emoționale, această funcție a limbajului fiind numită și imperativ-persuasivă; *reglatorie* sau *de determinare*, constând în conducerea conduitei altei persoane și a propriului comportament; *dialectică* care implică formarea și rezolvarea contradicțiilor sau a conflictelor problematice; *fatică* (sau *factuală*) care se

referă la menținerea unor contacte sociale între persoane și *metalingvistică*², de descriere a limbajului uman tot prin intermediul acestuia – este necesar să distingem încă o funcție a limbajului uman – cea de integrare a unor populații etnice eterogene în comunitatea socială a populației majoritare, un exemplu elocvent în această ordine de idei servind Republica Moldova.

4. În contextul Republicii Moldova, funcția integratoare a limbii are o importanță determinantă, în special pentru alolingvi, dat fiind că factorul decisiv în procesul de integrare socială, politică, economică și spirituală a alolingvilor este cunoașterea limbii române. Cea mai mare parte a etniilor conlucuitoare, ca urmare a moștenirii unei mentalități sovietice, nu cunoaște și, deseori, nici nu vrea să cunoască limba majorității, din care considerente pedalează, în permanență, pe ideea necesității de a oferi limbii ruse statutul de limbă oficială, urmărindu-se nu altceva decât conservarea unui statu-quo sovietic, când limba rusă era utilizată, practic, în toate domeniile sociale și economice, în timp ce limbii române îi revenea rolul de „cenușăreasă”, de limbă de „bucătărie”. De altfel, trebuie să recunoaștem că perseverența unor alolingvi în nedorința de a învăța limba română este determinată de refuzul de a conștientiza faptul că situația politică, inclusiv statutul internațional al Republicii Moldova s-a modificat în mod radical în raport cu situația de până la 1991, când era firesc ca *Legea cu privire la funcționarea limbilor* să rezerve un loc special limbii ruse ca limbă de comunicare între națiunile din URSS, în timp ce după 1991 imperiul sovietic și-a încetat existența, iar Republica Moldova a devenit stat independent. Tocmai din aceste considerente este irațional a promova ideea despre o a doua limbă oficială. În această ordine de idei urmează să admitem că rusofonii pur și simplu nu doresc să învețe limba română, fiind frustrați la gândul că au ajuns în situația de etnie minoritară și, din această cauză, avansează aberații imposibile a fi realizate într-un stat cu populație majoritară românească. Să reținem că, deși minoritari în Republica Moldova, rusofonii se comportă ca o majoritate – nu cunosc limba română a majorității, rusa fiind folosită în toate domeniile publice și considerată limba de comunicare între românofoni și rusofoni. În acest context specific, cât ar părea de paradoxal acest lucru, minoritatea se comporta ca și cum ar fi majoritate, iar majoritatea ca și cum ar fi minoritate. Tocmai pentru a readuce la normalitate această anomalie, este necesară elaborarea și aplicarea în practică a unei politici lingvistice care ar corespunde cerințelor vremii și regulamentelor Uniunii Europene.

5. În același timp, ar fi o eroare să perseverăm în ideea că etniile conlocuitoare ar trebui lipsite de drepturile lor naturale, întrucât statul este obligat să acorde acestora anumite drepturi în conformitate cu practica

lingvistică europeană. Astfel, minoritățile naționale urmează să studieze până la o anumită vârstă limba și cultura proprie, după care este necesar să se treacă la studierea tuturor disciplinelor de studiu în limba română, așa încât să se poată integra cu facilități în viața socială, politică, economică și spirituală a statului. Tot în acest context reiterăm ideea că drepturile minorităților pot fi extinse doar până la limita care nu afectează interesele, inclusiv drepturile majorității naționale.

6. Ținem să subliniem în mod special ideea că învățarea limbii române și comunicarea în limba română din partea etniilor conlocuitoare conduce la integrarea acestora în societate, la prosperarea lor socială și materială, în timp ce bilingvismul sau existența unei a doua limbi de stat determină dezintegrarea statului pe baze lingvistice. Astfel, strategia politicii lingvistice urmează să fie fondată pe trei principii de bază: 1) să stopeze procesul de asimilare și de minorizare a românofonilor, 2) să asigure predominarea **socioeconomică** a majorității românofone, 3) să realizeze afirmarea caracterului român al statului. Această politică trebuie să prevadă existența și funcționarea unei singure limbi de stat, acesteia urmând să i se asigure utilizarea în **domeniile** următoare: justiție, administrația publică, sectorul **nonguvernamental**, întreprinderile private și publice, comerț și afaceri, în învățământul preuniversitar și universitar. Tot în această ordine de idei, amintim că din experiență legislativă internațională se cere să reținem două momente de importanță cardinală: 1) conștientizarea faptului că politicile lingvistice au ca scop fortificarea statutului limbii române în Republica Moldova, fapt care nu contravine în **niciun** fel valorilor de toleranță și respect al minorităților, iar în situația în care această politică subminează interesele unei majorități, este vorba de interesele unei minorități privilegiate, care se comportă ca și cum ar fi majoritate, adică politica lingvistică din Republica Moldova trebuie să vizeze readucerea la normalitate a acestei anomalii; 2) în vederea transpunerii în viață a acestei politici lingvistice este necesar să fie creată o instituție care să supravegheze punerea în aplicare a legislației lingvistice prin dreptul de a da sancțiuni. Dacă acest mecanism de control nu va fi creat, legislația lingvistică (și nu numai) nu va funcționa și deci situația de anomalie se va perpetua.

7. Situația lingvistică indefinită și instabilă existentă în Republica Moldova se datorează în mare măsură politicienilor și guvernanților noștri, începând cu agrarienii, inclusiv Mircea Snegur și Petru Lucinschi prin indecizia lor, și terminând cu conducerea comunistă de odinioară. În loc să devină o preocupare constantă pentru liderii politici, statutul limbii române a fost subminat chiar de... stat. Deși Academia de Științe, ca for

științific superior, a confirmat denumirea ei corectă, guvernanții comuniști veniți la putere au căutat să impună – prin măsuri drastice, prin campanii de combatere a adevărului, prin susținerea moldovenismului primitiv, cultivat atât de impostori ca V. Stati, cât și de personalități ca Ion Druță – anacronicele noțiuni staliniste. Astfel, în 1994, încep să se spulbere speranțele într-o adevărată schimbare, căci agrarienii, pornind de la propria lor incompetență proverbială – nu sunt în stare să poarte un dialog elementar nici în una din limbi: nici în rusă, nici în română, limba lor maternă fiind limba de lemn –, revin la politica lingvistică anterioară anului 1989. Adoptând Constituția, ei stipulează în articolul 13 că „pe teritoriul Rep. Moldova limba oficială este limba moldovenească”.

În felul acesta, nu doar că a fost ignorată *Declarația de independență* – suportul fundamental al noului stat și al Constituției ce urma să fie elaborată – care stipulează direct că populația majoritară a Basarabiei vorbește limba română, fiind parte integrantă a poporului roman, ci s-a organizat o comisie de anchetă pentru a identifica cauzele conflictului armat din Transnistria de care erau învinuite... forțele politice care au susținut legiferarea unei singure limbi de stat.

8. Tot în această ordine de idei, să amintim că în urma protestelor de stradă și a revoltei elitelor intelectuale, în septembrie 1994, P. Lucinschi, președintele Parlamentului, solicită opinia savanților de la Academie referitoare la denumirea corectă a limbii. Lingviștii i-au răspuns prompt: convingerea noastră este că articolul 13 din Constituție să fie revăzut în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în felul următor: ”limba de stat (oficială) a R. Moldova este Limba Română”. Parlamentul însă nu a aplecat urechea la opinia savanților.

O altă tentativă eșuată a fost colocviul *Limba română este numele corect al limbii noastre*, organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei, de catedrele de specialitate de la instituțiile de învățământ superior din republică, de Uniunea Scriitorilor și de revista *Limba Română* la 20-21 iulie 1995, în scopul susținerii mesajului președintelui de atunci Mircea Snegur, în care se făcea propunerea de a modifica art. 13 și 118 din Constituția Republicii Moldova, fixându-se denumirea corectă a limbii. Or, participanții la acest colocviu – filologi, istorici, filosofi, juriști, cadre didactice din învățământ, oameni politici din Republica Moldova, lingviști din Ucraina și din Federația Rusă – au aprobat rezoluția în care se menționa: „noi, participanții la Conferința *Limba română este numele corect al limbii noastre*, ne adresăm încă o dată parlamentarilor să-și revadă punctul de vedere, să repare eroarea comisă și să fixeze în Constituția Republicii Moldova unica denumire unanim recunoscută în lume a limbii noastre oficiale – limba română.”.

Am putea aminti, de asemenea, că și cu alte ocazii, lingviștii s-au adresat politicienilor de la Chișinău: *Congresul al V-lea al Filologilor Români de la Iași și Chișinău* (1994), *Conferințele naționale de filologie de la Iași și Chișinău* (1992 și 1993), Conferința științifică *Limba română și varietățile locale* de la București din 1994, *Congresele Academiei Americano-Române* din anii 1994-1996, *Colocviul internațional de românistică de la Tutzing* (Germania) din 1993 etc., însă fără niciun rezultat.

9. Dar problema limbii se acutizează în februarie 2001, odată cu accederea la putere a comuniștilor. Moratoriul stabilit în 1996 de către Petru Lucinschi, fostul președinte al R. M., asupra problemei limbii – și în general asupra problemelor de istorie și cultură națională – se suspendă, iar comuniștii revin la ideea limbii „moldovenești” ca fiind diferită de română. Or, în perioada mandatului lor electoral a fost adoptată *Concepția politicii naționale de stat a Republicii Moldova* și s-a editat Dicționarul moldovenesc-românesc al lui tov. V. Stati...

Astfel, limba română în Republica Moldova a devenit obiect de manipulare al unor farsori politici, varietatea de formule prin care este denumită oficial ducând la o confuzie în rândul vorbitorilor, din care considerente susținem că nu subterfugiile politice și demagogice constituie calea de urmat, ci promovarea consecventă a adevărului științific.

10. Revenind asupra funcțiilor limbii în societate și în special asupra funcției ei integratoare, considerăm că în prezent **a apărut** o situație propice pentru a surmonta cu succes, în conformitate cu probele științifice irefutabile despre existența unei singure limbi est-romane – limba română, dificultățile legate de recunoașterea acestui adevăr indubitabil, pe de o parte, și elaborarea unei politici lingvistice oficiale de antrenare a tuturor etniilor conlocuitoare în toate domeniile vieții sociale, politice, economice și spirituale în baza însușirii și utilizării curente a limbii române. Mai mult, rațiunea existenței statului nu este alta decât promovarea, pe toate căile, a patrimoniului cultural, în primul rând, al națiunii majoritare (deși în Republica Moldova atestăm existența unei națiuni majoritare, întrucât aceasta nu este decât o parte a poporului român, ci o populație majoritară) și numai în al doilea rând susținerea și promovarea patrimoniului spiritual al etniilor conlocuitoare. Mai mult, sarcina statului și a savanților este de a crea condiții favorabile și a elabora concepții obiective, științifice pentru a depăși criza identitară, privind limba vorbită și apartenența națională a populației majoritare din Republica Moldova, în caz contrar acest stat riscă fie să dispară, fie să se dilueze în oceanul slav din Est și din partea locului. Cu alte cuvinte, Republica Moldova se poate afirma fie în calitate de factor decisiv în afirmarea sa pe arena politică europeană, fie în calitate de

gropar al propriei existențe, iar în acest proces (fie de natură pozitivă, fie de natură negativă) limba și identitatea națională au un rol determinant.

11. În fine, este cazul să readucem în memorie faptul că noi, românii, așa cum susține undeva istoricul Neagu Djuvara, „suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeași limbă de la Nistru până la Tisa, lucru care nu se întâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi cimentul este limba!”

Note bibliografice

1. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика// Структурализм: «за» и «против». Москва, 1975, p. 193-230.

2. În problema funcțiilor limbajului uman a se vedea: Eugen Coșeriu. Introducere în lingvistică, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1995; Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. London, 1969; Остин Дж. Слово как действие// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Сёрль Дж. Что такое речевой акт// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Сёрль Дж. Классификация иллокутивных актов// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Строссон Я. Ф. Намерение и конвенция речевых актах// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Ивин А. А. Теория аргументации. Москва, 2000; Ивин А. А. Риторика. Москва, 2002.

Meandrele politicii autohtone în problema limbii române

0. Opiniile președintelui **Parlamentului** Republicii Moldova, Marian Lupu, expuse în cadrul emisiunii „Profunzime” a postului PRO-TV, au pretenția de a se impune prin noutate absolută, flexibilitate politică și pretinsă autenticitate.

Mai întâi, este întrutotul eronată opinia cu privire la gradul sporit de subiectivism al științelor umanistice, întrucât sunt subiective în egală măsură nu numai științele umanistice, ci și cele exacte, dat fiind că omul nu poate cunoaște, inclusiv nu poate reflecta, lumea înconjurătoare, decât în mod subiectiv, omul fiind simultan atât obiectul, cât și subiectul **cunoașterii**. Prin urmare, ființa umană este subiectivă în toate domeniile în care activează. Mai mult, dacă cunoașterea umană ar fi obiectivă în totalitate, s-ar putea admite că ea este absolută și, în consecință, finită, deși în realitate ea este infinită și în continuă precizare și concretizare, din care cauză putem admite că unul Dumnezeu știe totul. Etichetând științele exacte (fizica, matematica etc.) ca fiind obiective în cel mai înalt grad, dl. M. Lupu nu face decât să exprime o poziție banală, împărtășită de mai mulți oameni de știință, fără a face însă prea multă vâlvă din acest lucru. Acestea fiind enunțate, eu aș avea tupeul să declar că nici științele exacte nu sunt obiective în întregime, căci altfel realizările științifico-tehnice elaborate pe baza unor calcule matematice nu ar conduce, uneori, la catastrofe de mari proporții, cauza acestora fiind fie eroarea umană, fie imperfecțiunea **calculelor** etc. Să nu uităm că matematica se bazează pe aspectul cantitativ al realității analizate, făcând abstracție de celelalte aspecte (calitativ, valoric, social, economic, politic, spiritual etc.), care, în anumite circumstanțe, sunt mult mai importante decât aspectul cantitativ. Totodată, nici aspectul cantitativ nu este întotdeauna definitoriu chiar în matematică, de exemplu. Astfel, dacă adunăm o haită de lupi cu altă haită de lupi nu obținem două haite de lupi, ci o haită mai mare de lupi, tot așa cum, adunând o picătură de apă cu altă picătură de apă, nu obținem două picături de apă, ci numai una, dar mai mare, deoarece în teoria mulțimilor funcționează alte legități decât cele aritmetice **propriu-zise**.

Așadar, obiectivitatea sau subiectivitatea științelor sunt categorii relative și ca urmare opoziția științe **obiective** – **științe** subiective nu este concludentă și deci determinantă pentru științele exacte și pentru cele umanistice, dat fiind că subiectivismul este propriu în egală măsură ambelor tipuri de științe.

1. În ceea ce privește subiectivismul științelor umanistice, este lesne de demonstrat că subiectivismul lingvisticii, de exemplu, nu este cu nimic mai accentuat decât subiectivismul matematic. Pentru a demonstra identitatea a două fenomene lingvistice, este suficient să comparăm paradigmele acestora. Astfel, dacă comparăm paradigma declinării substantivelor *om* și cea a conjugării verbului *a omeni* în graiul moldovenesc și cel muntenesc sau ardelenesc, constatăm cu ușurință că aceste paradigme coincid sută la sută. O situație similară atestăm și în cazul paradigmelor declinării conjugării tuturor numelor și verbelor, fapt ce ne determină să constatăm existența unei structuri interne identice, adică a unei singure limbi – limba română.

2. Nici în raport cu denumirea limbii, situația nu este cu mult mai complicată, aici intervenind nu atât factorul obiectiv, cât cel politic, adică interesul unor anumiți indivizi, de asemenea de natură subiectivă, dar extralingvistică.

Este adevărat că, după formarea Moldovei medievale, s-a încercat ca limba vorbită aici să fie numită *limbă moldovenească*. Acest **glotonim** nu era utilizat în sens terminologic sau cu scopul de a denumi o altă realitate decât cea denumită de sintagma *limbă română* sau *valahă*, ci pentru a denumi limba română vorbită din Moldova. Mai mult decât atât, cărturarilor medievali era conștienți de existența unei limbi literare unice, românești, și căutau să scrie astfel încât lucrările lor să fie înțelese de toți vorbitorii de limbă română, indiferent de originea lor provincială. Evident, alături de sintagma *limbă română* era utilizată sintagma *limbă moldovenească* cu sensul „limbă română vorbită în Moldova”. În această ordine de idei sunt concludente operele scriitorilor **moldoveni** Grigore Ureche, Miron **Costin**, Nicolae Costin, Ion Neculce și Dimitrie Cantemir. Este interesant să menționăm că Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor...*, vorbește despre limba română ca limbă a tuturor locuitorilor din țările românești, fără a insista în mod deosebit asupra sintagmei limbă moldovenească, în timp ce în *Descrierea Moldovei* nu vorbește decât despre limba moldovenească, fapt explicabil din moment ce această lucrare a fost elaborată la comanda Academiei din Berlin. Această poziție nouă a lui Dimitrie Cantemir se explică prin faptul că el, fiind insatisfăcut de situația sa din Rusia, își dorea redobândirea scaunului domnesc al Moldovei cu ajutorul puterilor occidentale și, pentru a nu crea impresia că râvnește și la scaunul Munteniei, vorbește despre limba moldovenească.

În fine, să reținem că sintagmele *limbă română* și *limbă moldovenească* se află în raport de complementaritate, până la mijlocul

secolului al XIX-lea, adică erau folosite alternativ în calitate de sinonime, realitate specifică pentru Moldova, dar nu și pentru Muntenia sau Transilvania. Odată cu Unirea Principatelor din 1859, îmbinarea *limbă română* s-a generalizat, obținând totodată statut terminologic. De acum înainte, îmbinarea respectivă se întâlnește sporadic, iar adjectivul moldovenesc nu se mai folosește cu referire la limbă, ci numai ca atribut al unor substantive de tipul *oraș, târg, grai, localitate, pronunție, sat, specific, vorbire* etc.

3. În Basarabia, ocupată de Imperiul Țarist în 1812, a continuat să fie folosită sintagma limbă moldovenească și acest lucru se făcea fie din ignoranță, fie din considerente politice, deși sintagma **limbă** română se utiliza, mai ales, în limbajul intelectualilor autohtoni. În această ordine de idei sunt concludente **gramatica** românească a lui Ioan Marcela și **gramatica** românească a lui Ioan Donceș, cea din urmă fiind tipărită cu caractere latine. După Unirea Principatelor din 1859, regimul țarist și-a intensificat activitatea de înstrăinare a românilor basarabeni în raport cu cei din România pentru a exclude intenția acestora de a reveni la trupul Țării și în această acțiune un rol deosebit îi revenea limbii basarabenilor, care, fiind numită moldovenească, determina lumea neștiutoare de carte să creadă că moldovenii vorbesc o limbă diferită decât cea română și fac parte dintr-o altă națiune decât cea română. De altfel, limba română a basarabenilor și identitatea lor românească erau recunoscute chiar de „clasicii marxist-leninismului”: Marx, Engels și Lenin. După Marea Unire din 1918, statul sovietic, fiind pus în situația pierderilor teritoriale pe care le-a suferit Rusia Țaristă, a căutat pe toate căile să-și recapete teritoriile de altă dată. În vederea recuceririi Basarabiei, a fost creată RASSM, pe malul stâng al Nistrului și pentru a-i legitima existența a inventat poporul moldovenesc și limba moldovenească. În pofida adevărului istoric și științific și în pofida **afirmațiilor** lui Lenin, din interese politice și ideologice statul sovietic a falsificat istoria românilor basarabeni, apartenența lor națională, prin crearea unei națiuni și a unei limbi inexistente: națiunea și limba moldovenească, conducându-se de bimilenarul dicton latin *divide et impera!* Această politică a continuat să fie practică până la prăbușirea imperiului sovietic, iar forțele nostalgice ale regimului sovietic o practică cu succes și în prezent.

4. După declararea Independenței, forțele ostile independenței și ignoranții au continuat să mizeze pe ideea existenței unei limbi moldovenești și a unui popor moldovenesc. Și au procedat în acest fel **din** cauza că erau fie îndoctrinați de ideologia sovietică, fie în serviciul serviciilor secrete rusești, fie ignoranți (dar **mai** puțin probabil).

Odată cu refuzul de a indica apartenența națională în pașapoartele eliberate de administrația Republicii Moldova, din motive parțial justificate (unii cetățeni se declarau români, alții moldoveni, iar un număr relativ mic se autoidentificau daci) și odată cu completarea rubricii *naționalitate* cu calificativul „cetățean al Republicii Moldova” (de parcă pașaportul respectiv nu este eliberat unui cetățean al Republicii Moldova, ci al Patagoniei), am constatat că unii rusofoni, puțin mai spălăței, au început a se declara moldoveni, pe motivul că sunt cetățeni ai Republicii Moldova.

Dacă până **adineaori** adepții moldovenismului erau, de cele mai multe ori străinii, nostalgicii și agenții regimului sovietic, în prezent aceștia sunt oameni politici care la declararea Independenței nu aveau decât 20-30 de ani și nu ne rămâne decât să-i bănuim de colaboraționism cu forțele străine, ostile independenței Republicii Moldova, forțe care, fiind conștienți de ireversibilitatea revenirii la URSS, fac tot posibilul pentru a ține Republica Moldova în zona de influență politică și economică a Rusiei, chiar dacă aceasta se declară susținătoare ardentă a principiilor democratice, rămânând în realitate tot atât de avidă de teritorii străine ca și predecesoarea sa, URSS (a se vedea în această ordine de idei agresiunea Rusiei asupra R. Moldova și asupra Georgiei). În condițiile **actuale**, adepții moldovenismului au drept reper teoretic faptul că toți cetățenii Republicii Moldova, indiferent de apartenența lor națională sunt moldoveni, așa cum o demonstrează rubrica pașaportului „cetățean al Republicii Moldova”. Am dubii serioase în privința obiectivității acestei opinii, de aceea consider că nu este decât un truc politic, o nouă capcană, prin care se încearcă să ne țină în prizonieratul rătăcirilor pseudomoldovenești și să ne dirijeze în direcția dorită de ei sau de stăpânii lor. Totodată, este departe de mine faptul că rusul se va declara moldovean doar pentru simplul fapt că este cetățean al Republicii Moldova, căci lupul părul își schimbă, iar năravul ba!

5. Opinia dlui M. Lupu despre denumirea limbii noastre nu se distinge prin originalitate în raport cu cele existente, partea originală reducându-se la comparația dintre limba bulgară și cea macedoneană și dintre limba sârbă (croată) și limba muntenegreană. Comparația nu este cu totul reușită, mai ales că situația dintre bulgară și macedoneană este una arhicunoscută, iar poziția macedonenilor a fost susținută și inoculată în conștiința lor de administrația, de ideologia și de politica oficială a ex-Iugoslaviei, din considerente politice, pentru a exclude pretențiile Bulgariei asupra Macedoniei. O situație distinctă atestăm în Munte Negru, care, după prăbușirea Iugoslaviei, încearcă să se autoidentifice atât din punct de vedere lingvistic, cât și din punct de vedere

național, dar această autoidentificare se produce tot sub presiunea oamenilor politici, întrucât poporul este dominat de problemele **existenței** cotidiene și mai puțin de edificarea unui stat independent în raport cu Serbia sau cu Croația. Și de această dată problema denumirii limbii este mai curând un moft politic, decât o doleanță imperativă a societății.

De altfel, dl M. Lupu examinează numai exemple care servesc la susținerea opiniei sale, fără a aduce în discuție exemple **care** contrazic poziția sa. Astfel, toată lumea știe că în toate landurile germane, inclusiv în cele care nu au intrat în componența Germaniei, se vorbește limba germană, fără ca cineva să pretindă că vorbește o altă limbă decât germana (a se vedea situația din Luxembourg, Lichtenstein etc.). Mai mult, austrieicii, deși se autodefinesc austrieци, vorbesc limba germană și nu sunt obsedați de ideea că Germania îi va ocupa sau anexa, iar când vine vorba despre ortografia limbii germane, nu operează nicio modificare fără acordul mutual al Berlinului.

O situație similară atestăm și în cazul limbii portugheze și al limbii spaniole, vorbite în țările de origine și în America Latină, țări în care nu i-a cășunat nimănui să numească limba altfel în raport cu denumirea ei din țările de origine.

De altfel scindarea pe **principii** ideologice și politice a încercat a se face și în fosta Germanie Democrată, unde se vorbea despre constituirea unei noi limbi germane, distincte de cea vorbită în Germania Federală, drept motiv servind ponderea ideologică marxist-leninistă a termenilor social-politici din Germania de Est în raport cu ponderea „idealistă” și burgheză a termenilor social-politici din limba Germaniei de Vest.

Totuși aberațiile ideologice nu au avut întotdeauna **repercusiuni** atât de grave. Astfel, vietnamezii de nord nu s-au opus din punct de vedere ideologic și lingvistic vietnamezilor de sud, tot așa cum nu se opun coreenii de nord celor de sud sau chinezii continentali locuitorilor din Taiwan. Se pare că aceste exemple nu sunt pe placul dlui M. Lupu! Motivul e la suprafață: Vietnamul s-a întregit, China e pe cale de a se întregi, iar pe viitor se va produce același lucru și în Coreea.

6. În Republica Moldova a spune că ești român și că vorbești românește este, în opinia preținșilor noștri politicieni, a atenta la Independența Republicii Moldova și a pleda pentru Unirea cu România. Tocmai din aceste considerente, dl M. Lupu apelează la diferite trucuri sofisticate pentru a demonstra că vorbim limba moldovenească și că suntem moldoveni, fiind etichetați ca fiind moldoveni chiar și cei care nu ne vorbesc limba. Prin urmare, a fi moldovean înseamnă a nu recunoaște că ești român și a nu

vorbi limba română, iar limba pe care o vorbesc unii dintre acești moldoveni nu este decât o limbă primitivă, inestetică, incorectă, dominată de cuvinte și expresii rusești, străine structurii interne și firii limbii noastre. Se vede că în mentalitatea unora noțiunea moldovean continuă să se asocieze cu noțiunea de incult, **necivilizat**. În această ordine de idei este demnă de interes atitudinea unor ruși inteligenți care, atunci când vine vorba despre însușirea limbii, declară categoric că vor să învețe româna și în **nicium** caz moldoveneasca.

În fine, mi s-a creat impresia că „noile vechi” tălmăciri asupra denumirii române nu sunt decât niște ambalaje pretins novatoare pentru niște idei perimate, fără a fi aruncate definitiv la coșul de gunoi al istoriei. Constat cu tristețe că cea mai mare parte a politicienilor noștri nu este atât preocupată de starea materială și spirituală a poporului, care comunică în limba pe care o vorbește și există așa cum există, fără a-și pune, în mod obligatoriu, problema cum se numește limba pe care o vorbește, cât de propria bunăstare, de poziția lor socială privilegiată etc. Nu cred în sinceritatea lor când se arată preocupați de viitorul Republicii Moldova.

7. Teama patologică de unire cu România a politicienilor din Republica Moldova nu este deloc justificată, în primul rând din cauza că lipsesc circumstanțele obiective (poziția marilor puteri, situația internă din Republica Moldova etc.) și subiective (tendința spre separatism a majorității populației, inclusiv a celei românești, din Republica Moldova). În același timp, nu putem exclude din calcul nici perspectiva de stat independent a Republicii Moldova, întrucât ca urmare a soluționării unor probleme interne, în special de natură economică, inclusiv a diferendului din zona Nistrului, ea poate avea un viitor prosper în constelația Uniunii Europene, chiar dacă este populată, în majoritate, de români, iar populația ei vorbește limba română. Există analogii numeroase, în Europa, Asia și America, unde există mai multe state care vorbesc aceeași limbă cu populații identice sub aspectul apartenenței naționale.

Am toată certitudinea că, mai devreme sau mai târziu, Unirea se va produce, în pofida luptei înverșunate a unor domni de tipul lui Marian Lupu.

8. Cine să fie politicienii moldoveni contemporani ai Moldovei independente care pledează cu atâta ardoare pentru limba moldovenească și poporul moldovenesc? Dacă aceștia sunt oameni sănătoși la minte, ei nu pot fi decât niște persoane interesate. Cu alte cuvinte, ei au o legătură, familială, colaterală, oarecare, dar au o legătură cu vechea **nomenclatură** din fosta URSS sau din fostul KGB și actualul denumit în termeni tabuizați FSB.

Așadar, descendența acestora nu vine din sistemul bolșevic compromis al moldovenilor și al „specialiștilor” veniți în **Basarabia** cu misiuni speciale, implicați în represiuni și torturi. Desigur, ei descind din nomenclaturii „de omenie”, care au făcut „doar bine!!!” Sunt mai mult **ca sigure** că în politica moldovenismului nu există o motivație ideologică! Ideologia e și ea ascunsă – se vede lângă busturile lui Lenin! Nu, nimic ideologic! E vorba de „sfinte”, „legitime” și foarte „omenești” sentimente umane! Parcă ai mai multă încredere într-un tânăr cetățean care, deși a absolvit o școală în limba rusă sau chiar în română, ori în cineva cu care te întâlneai la un anume ștrand sau restaurant, în care se intra cu o anume legitimație – și, în trecut fie zis, și decorul și serviciul mai select decât în alte locuri! **Și cu toții știm ce important e** „în ce ape te-ai scăldat!” La moment **contează** postul deținut, dar mai ales dorința nebună ca situația respectivă să dăinuie la **nesfârșit!**

Eseu asupra limbii ca factor integrator al statului

Înainte de a examina tema enunțată în titlul acestei comunicări, aş vrea să vă reamintesc un episod din romanul popular *Esopia*, pentru a vă convinge de polivalența funcțională a limbajului uman. Citez:

Apoi, preste doao-trei zile, chemă Xantos pe ucenicii săi de la școală, să-i ospeteze. Și trimisă pe Esop în târg și-i zisă să cumpere bucate care vor fi mai bune și mai dulci. Iar Esop, mergând la târg, gândea întru sine zicând:

„Oare cum aş face să dezvăț pre stăpânul meu să nu mai vorbească nebunește?”

Și socoti de cumpără tot limbi de porc. Și, ducându-să acasă, făcu multe feliuri de bucate fiarte, fripte, prăjite. Și viind filosofii toți la masa, adusă Esop bucate și le pusă dinainte limbi de porc; și al doilea rând de bucate iară limbi de porci, prăjite. Decii luară filosofii a povesti pentru limbi, că și filosofia cu limba să slujaște. Apoi adusă și a treia oară iar limbi, fripte și încă mai pusă de multe ori tot limbi, făcute în multe feliuri. Iar filosofii zisă:

– Până când vom mânca tot limbi? Că până ce am mâncat la limbi, până ne dor și ale noastre limbi!

Xantos strigă pe Esop și-i zisă cu mânie mare:

– Dar nu mai sunt alte feliuri de bucate, ci tot limbi aduci? Au doară nu țin-am poruncit eu ție, spurcatule, să cumperi ce bucate sunt mai bune și mai dulci?

Esop zisă:

– Jupâne, până când mă vei ocări și mă vei rușina fără vină dinaintea acestor filosofi? Și-i zisă Esop: Oare ce iaste mai dulce pre lume decât limba, ori de prieteșug, ori de rugămintе, ori de dragoste, de vândut și de cumpărat și de toate veselile și tocmelele; de întrăbări de sănătate și de spăsenie; căci cu limba pacea să tocmește, cetățile să zidesc și ce să mai zic pentru limbă, căci ea iaste înțelepția vieții noastre.

De aceasta sfătuiră toți filosofii și așa aflară precum zisă Esop.

Iară când fu a doao zi, zisă Xantos filosoful oaspeților să nu le pară cu greu pentru ospățul limbilor. Și le zisă:

– Să nu vă pară dumnelorvoastră că doară cu voia mea au fost aceasta, ci meșteșugurile robului celui viclean.

Și să rugă lor să vie și a doao zi să-i ospăteze, zicând că:

– De nu va schimba bucatele dinaintea dumneavoastră, voi să-mi aleg cu dânsul!

Și chemă pe Esop și-i porunci zicând:

– Să te duci în târg, să-mi cumperi ce va fi mai rău și mai amar, că voiu să-m ospetezi ucenicii miei!

Iar Esop, neavând frică de niminea, mersă în târg și cumpără iară limbi de râmători și le găti foarte bine. Și deacă veni ră filosofii, șazură la masă și porunci Xantos lui Esop să aducă bucate pe masă. Iară el adusă într-o tipsie acoperită și o pusă pe masă. Iar un filosof descoperi tipsiia și deacă văzu că sunt iar limbi de porc, începu a râde și zicea:

– Iar limbi de porc!

Iară Esop tăcea, nu zicea nimic, ci tot căra bărbătește și punea pre masă limbi de râmători.

Iar Xantos, de mânie și de ciudă mare, nu mai știia ce face, ci zisă:

– Esope! Dar aceasta ce iaste? Cum ță-am poruncit eu și tu cum faci? Au doară nu ță-am poruncit eu ție ce bucate sunt mai rele și mai amare? Iară tu ai făcut ca și ieri!

Iară Esop răspunsă și zisă:

– Jupâne, au doară iaste ceva mai rău și mai amar decât limba? Limba sparge ceteți mari din temelie, limba omoară, limba hulește, limba clevețește și pârăște, limba jură strâmb și toate răutățile să fac din limbă!¹

1.0. La o examinare atentă a acestui fragment constatăm că Esop a intuit, grație înțelepciunii sale proverbiale, funcția persuasivă a limbajului uman. Din capul locului ținem să subliniem că limbajul este procesul prin care se realizează comunicarea **verbală** și gândirea noțională, adică limbajul nu este altceva decât realizarea, manifestarea limbii în procesul vorbirii sau, în alți termeni, limbajul este limba în acțiune, iar limba este, totodată, instrumentul limbajului, alcătuit din fonetică, vocabular și gramatică, este mijlocul de comunicare și furnizorul de semne, de simboluri pentru comunicare și gândire. De altfel, limba este un fenomen eminent social, diferit de la un popor la altul și un fenomen istoric, diferit de la o epocă istorică la alta. Limba, ca instrument social, a apărut și s-a dezvoltat în procesul muncii, urmând constituirea și dezvoltarea societății umane. În această ordine de idei, putem afirma că limba, ca fenomen general uman, a determinat apariția conștiinței naționale și sociale, în timp ce limbajul este un proces individual, ca orice proces psihic care apare și se dezvoltă în ontogeneză (**evoluția** fiecărui individ **după** naștere), potrivit legilor psihofiziologice. În linii mari, în cadrul limbii – și, respectiv, al limbajului – distingem două funcții importante: funcția comunicativă și funcția cognitivă. Schematic, comunicarea presupune existența unui expeditor (emițător), a unui destinatar (receptor), a unui canal de transmitere, precum și a mesajului de transmis. Trebuie să existe, deci, cel puțin două persoane care să comunice, orice partener la comunicare putând fi, în același timp, atât expeditor cât și destinatar. Prin comunicare, oamenii pot coopera,

colabora, realiza acțiuni în comun, își pot uni eforturile în vederea ocrotirii naturii, a vieții, a **dezvoltării societății** în toate domeniile, pot prelua și transmite experiența din **generație** în **generație**.

1.1. Limbajul ca fenomen psihic este procesul individual de folosire subiectivă și personală de către fiecare individ a sistemului general al limbii. Dacă limba unui popor este unică (română, franceză) și aceeași pentru toți membrii colectivității care o vorbesc, limbajul se constituie diferențial în tot atâtea variante individuale câți indivizi folosesc limba dată. El exprimă în fond, gradul interior de însușire și stăpânire de către fiecare din noi a elementelor limbii. De aceea unii dintre noi au un limbaj mai bogat, mai expresiv, plastic, iar alții un limbaj insuficient de expresiv, adică inexpressiv. Totodată, vorbitorii de limbă, în funcție de gradul lor de cultură, dispun de un limbaj gramatical fie corect **constituit**, fie incorect format. Unii dispun de un debit verbal abundent, precipitat și cu o slabă consistență informațională. În schimb sunt alții care au un limbaj succint, dar cu o mare concentrație de idei. Limbajul formulează, exprimă, detaliază și amplifică diverse conținuturi psihice, precum imaginile senzoriale, cele recente și actuale, sau mai tardive din cunoașterea noastră, stările afective, intenționalitatea persoanei, scopurile ei. Cu alte cuvinte vorbirea configurează cunoașterea noastră de tip uman, deoarece numai datorită mecanismelor vorbirii și verbalizării tuturor impresiilor noi se face posibilă conștientizarea stimulilor și **integrarea** proceselor psihice în activitatea subiectivă conștientă a omului.

1.2. Limbajul ca fenomen psihic îndeplinește mai multe funcții. *Funcția de comunicare* cunoscută și sub denumirea de transferare a unui conținut de la o persoană la alta. Această funcție este cea mai importantă și constă în nominalizarea lucrurilor, a evenimentelor, realității, pe de o parte, și în efectuarea predicțiilor corespunzătoare. Limbajul nu poate fi conceput numai ca producere și recepționare a semnelor verbale, latura exterioară a comunicării interumane. Funcția **comunicativă** a limbii și limbajului, prin excelență socială, pune pe oameni în relații reciproce, adică este indisolubil legată de *funcția cognitivă*, altfel spus de integrare, conceptualizare și, în genere, de elaborare a limbii. Limbajul este implicat în toate procesele de cunoaștere prin cuvinte, care sunt purtătoare de informații și semnificații, facilitând și mediind operațiile de generalizare și abstractizare, permițând explorarea și investigarea realității, îmbogățirea și clasificarea **cunoștințelor** (aprecierea, prelucrarea, sistematizarea, ierarhizarea). Însușindu-și limba, comunicând cu ceilalți, omul (în cursul vieții sale) își însușește în același timp experiența acumulată de generațiile trecute și prezente (produse verbale în formă scrisă – lucrări științifice, opere literare etc., precum și regulile, forma, structura, formele gândirii logice.

1.3. *Funcția expresivă* sau *emoțional-expresivă, afectivă* este funcția de manifestare atitudinală complexă a unor idei, imagini, nu numai

prin cuvintele înseși, dar și prin ritm, intonație, accent, pauză, mimică, pantomimică, gestică. Funcția expresiv-afectivă constă în exprimarea spontană sau semideliberată a emoțiilor și impulsurilor.

Funcția persuasivă sau *de convingere*, adică de inducție la o altă persoană a unor idei și stări emoționale este cunoscută și sub forma imperativ-persuasivă a limbajului. Prin această formă vorbitorul se impune altui, exercită o influență asupra voinței lui. Este clar însă că funcția este compusă, **întrucât** imperativul ordinului este altceva decât convingerea realizată prin argumente și prin apelul emoțional. În anumite condiții, forța de convicțiune a cuvântului devine excepțional de mare. Un bun orator, un bun profesor cu o înaltă tehnică și cultură a limbajului, reușește să pună complet stăpânire pe auditor (forța educativă a limbajului). Mijloacele persuasiv-imperative ale limbajului sunt variate, în funcție de scopul urmărit. Astfel, pentru a săvârși o faptă sau acțiune se recurge la: ordin, comandă, cerință ferm exprimată sau rugăminte. Pentru încetarea, stoparea unei acțiuni se face apel la interdicție, amenințare sau reproș. Pentru a acționa asupra voinței, pe calea convingerii, se face uz de mijloace persuasive specifice (propunerea, sfatul, prevenirea sau apelul, inițiativa etc.).

1.4. *Funcția reglatorie* sau de *determinare* exprimă în esență conducerea conduitei altei persoane și a propriului comportament (utilitate practică). Este un limbaj de intervenție promptă, cu formule de concesiune și energie, întrucât se desfășoară într-un cadru situativ și cele mai multe din condițiile acțiunii sunt cunoscute. În muncă, limbajul intervine îndeosebi pentru a ajusta acțiunea la împrejurări, a modela intensitatea eforturilor și a întreține o anumită cadență. Limbajul practic se regăsește în conduita individuală sub forma autocomenzii și **autointerdicției**, a blamării, aprobării de sine, a valorii ritmice care punctează acțiunea și-i relevă articulațiile. Forța limbajului se manifestă elocvent în posibilitatea omului de a stăpâni voluntar reacțiile somatice și chiar vegetative ale propriului organism. Prin comenzi – în limbaj extern (cu voce tare) și limbaj intern (în gând), noi putem să declanșăm sau să stopăm aceste reacții, să schimbăm la un moment dat dispoziția afectivă, să mobilizăm forțele pentru a face față unei situații dificile (**stres**). Această putere a cuvântului se bazează pe faptul că funcțiile organismului sunt desemnate verbal, posedă „dublură verbală”. Modelarea verbală a reacțiilor permite omului să le stăpânească, adică **să le** „programeze” pe plan mintal și să comande desfășurarea lor ulterioară. Pentru a ajunge la asemenea performanțe trebuie să urmărim un anumit antrenament, o adevărată „gimnastică psihică”.

2.2. *Funcția dialectică* implică formarea și rezolvarea contradicțiilor sau a conflictelor problematice. Funcția denumită restrictiv dialectică este cea a cunoașterii conceptuale, abstracte și teoretice, dezvoltată

în stadiul operațiilor formale când devin posibile raționamentele ipotetico-deductive.

2.3. Funcția fatică (sau *factuală*) este mai mult o funcție psihosocială, care se referă la menținerea unor contacte sociale între persoane. De exemplu, comunicările frecvente de tip: *Cum te simți?*, *Ce mai faci?* etc. nu sunt propriu-zis solicitări de informații, deoarece nu se adresează în scopul stabilirii unui adevăr sau al elaborării unei acțiuni, ci numai pentru a menține și a continua relația socială de cunoaștere și de atenție reciprocă a indivizilor.²

2.4. Funcțiile inventariate de lingvistul R. Jakobson (expresivă – cromatică – cognitivă – poetică – fatică și metalingvistică)² sunt coprezente în funcționarea rețelei de comunicare și ele exprimă mai puțin o ierarhie și mai mult un bloc **funcțional**.

3.0. Limbajul uman este un fenomen extrem de complex. Pentru a pătrunde în esența acestui fenomen, este necesar ca limba să fie examinată din cele mai variate puncte de vedere: structura ei internă, relațiile existente între elementele structurii interne a limbii, factorii interni și externi care influențează producerea modificărilor în sistemul limbii ca **urmare** a procesului de evoluție istorică, formele de existență și de funcționare a limbii umane. În același timp, este absolut necesar să identificăm acea particularitate a limbii determină esența ei definitorie.

3.1. Caracteristica de bază a limbii, care o face să dispună de trăsături similare ca și alte fenomene sociale și care, totodată, o face să se distingă în mod cardinal de alte fenomene sociale, constă în faptul că limba se folosește absolut în toate domeniile activității sociale a omului. Întrucât societatea în procesul ei de continuă evoluție istorică se modifică, se modifică și limba, stratificarea ei funcțională și socială, corelațiile ei existente între dialectele și graiurile teritoriale și sociale, statutul social al diferitelor forme de existență a limbii. Prin urmare, 1) în raport cu omul în general, distingem funcția comunicativă a limbii; 2) în raport cu o societate sau o comunitate concretă, distingem domeniile de funcționare a limbii (sfera existențială, învățământul preuniversitar și universitar, știința, activitatea administrației de stat și cea social-politică, economia națională, religia, mass-media, comunicarea la nivel național și internațional etc.); 3) în raport cu componenții situaționali ai comunicării curente, distingem funcțiile reprezentativă, expresivă (emotivă), fatică sau factuală, persuasivă, metalingvistică și poetică sau estetică; 4) în raport cu scopul și finalitatea exprimării în vorbirea concretă sau în actele **comunicative**, distingem funcția de exprimare a proceselor psihice, cea de obținere a informației și cea reglatorie.

3.2. Prin urmare, în baza celor constatate anterior, funcțiile limbii se reduc, în general, la următoarele:

a) Funcția cognitivă – de integrare, conceptualizare și elaborare a gândirii. Astfel, limbajul fixează și directivează rezultatele activității de cunoaștere, facilitează și mediază operațiile de generalizare și abstractizare, permite explorarea și investigarea realității și **îmbogățirea** și clarificarea **cunoștințelor**.

b) Funcția **simbolic**-reprezentativă, de substituire a unor obiecte, fenomene sau relații prin formule verbale.

c) Funcția expresivă de manifestare complexă a unor idei, nu numai prin cuvinte dar și prin intonație, mimică, gestică.

d) Funcția persuasivă sau de convingere, de inducție la o altă persoană a unor idei sau stări emoționale.

e) Funcția reglatorie sau de determinare, conducere a conduitei altei persoane și a propriului comportament.

f) Funcția ludică sau de joc, presupunând asociații verbale de efect, consonanțe, ritmică, ciocniri de sensuri, **mergând până** la construcția **artistică**.

h) Funcția dialectică sau de formulare și rezolvare a conflictelor problematice³.

3.3. Așadar, examinând funcțiile pe care le exercită limbajul uman, inclusiv limba, putem conchide **că** funcția **integratoare, se referă**, practic la toate funcțiile enumerate anterior: cognitivă, expresivă, comunicativă, persuasivă, reglatorie, ludică și dialectică, întrucât individul care **cunoaște** limba unei majorități sociale are posibilitatea nu numai să comunice cu membrii acestei comunități, dar și să se integreze în comunitatea dată și să beneficieze de privilegiile oferite de societatea respectivă.

4.0. În contextul Republicii Moldova, funcția integratoare a limbii are o importanță determinantă, în special pentru alolingvi, dat fiind că factorul decisiv în procesul de integrare socială, politică, economică și spirituală a alolingvilor este cunoașterea limbii române. Cea mai mare parte a etniilor conlocuitoare, ca urmare a moștenirii unei mentalități sovietice, nu cunoaște și, deseori, nici nu vrea să cunoască limba majorității, din care considerente pedalează, în permanență, pe ideea necesității de a oferi limbii ruse statutul de limbă oficială, urmărindu-se nu altceva decât conservarea unui statu-quo sovietic, când limba rusă era utilizată, practic, în toate domeniile sociale și economice, în timp ce limbii române îi revenea rolul de „cenușăreasă”, de limbă de „bucătărie”. De altfel, trebuie să recunoaștem că perseverența unor alolingvi în nedorința de a învăța limba română este determinată de refuzul de a conștientiza faptul că situația politică, inclusiv statutul internațional al Republicii Moldova s-a modificat în mod radical în raport cu situația de până la 1991, când era firesc ca *Legea cu privire la funcționarea limbilor* să rezerve un loc special limbii ruse ca limbă de comunicare

Același text ca și în p. 292

între națiunile din URSS, în timp ce după 1991 imperiul sovietic și-a încetat existența, iar Republica Moldova a devenit stat independent. Tocmai din aceste considerente este irațional a promova ideea despre o a doua limbă oficială. În această ordine de idei urmează să admitem că rusofonii pur și simplu nu doresc să învețe limba română, fiind frustrați la gândul că au ajuns în situația de etnie minoritară și avansează aberații imposibile a fi realizate într-un stat cu populație majoritară românească. Să reținem că, deși minoritari în Republica Moldova, rusofonii se comportă ca o majoritate – nu cunosc limba română a majorității, rusa fiind folosită în toate domeniile publice și considerată limba de comunicare între românofoni și rusofoni. În acest context specific, cât ar părea de paradoxal acest lucru, minoritatea se comporta ca și cum ar fi majoritate, iar majoritatea ca și cum ar fi minoritate. Tocmai pentru a readuce la normalitate această anomalie, este necesară elaborarea și aplicarea în practică a unei politici lingvistice care ar corespunde cerințelor vremii și regulamentelor Uniunii Europene.

4.1. În același timp, ar fi o eroare să perseverăm în ideea că etniile conlocuitoare ar trebui lipsite de drepturile lor naturale, întrucât statul este obligat să acorde acestora anumite drepturi în conformitate cu practica lingvistică europeană. Astfel, minoritățile naționale urmează să studieze până la o anumită vârstă limba și cultura proprie, după care este necesar să se treacă la studierea tuturor disciplinelor de studiu în limba română, așa încât să se poată integra cu facilități în viața socială, politică, economică și spirituală a statului. Tot în acest context reiterăm ideea că drepturile minorităților pot fi extinse doar până la limita care nu afectează interesele, inclusiv drepturile majorității naționale.

4.2. Ținem să subliniem în mod special ideea că învățarea limbii române și comunicarea în limba română din partea etniilor conlocuitoare conduce la integrarea acestora în societate, la prosperarea lor socială și materială, în timp ce bilingvismul sau existența unei a doua limbi de stat determină dezintegrarea statului pe baze lingvistice. Astfel, strategia politicii lingvistice urmează să fie fondată pe trei principii de bază: 1) să stopeze procesul de asimilare și de minorizare a românofonilor, 2) să asigure predominarea socioeconomică a majorității românofone, 3) să realizeze afirmarea caracterului român al statului. Această politică trebuie să prevadă existența unei singure limbi de stat, acesteia urmând să i se asigure utilizarea în domeniile următoare: justiție, administrația publică, sectorul nonguvernamental, întreprinderile private și publice, comerț și afaceri și învățământul preuniversitar și universitar. Tot în această ordine de idei, amintim că din experiență legislativă internațională se cere să reținem două momente de importanță cardinală: 1) conștientizarea faptului

că politicile lingvistice au ca scop fortificarea statutului limbii române în Republica Moldova, fapt care nu contravine în **niciun** fel valorilor de toleranță și respect al minorităților, iar în situația în care această politică subminează interesele unei majorități, este vorba de interesele unei minorități privilegiate, care se comportă ca și cum ar fi majoritate, adică politica lingvistică din Republica Moldova trebuie să vizeze readucerea la normalitate a acestei anomalii; 2) în vederea transpunerii în viață a acestei politici lingvistice este necesar să fie creată o instituție care să supravegheze punerea în aplicare a legislației lingvistice prin dreptul de a da sancțiuni. Dacă acest mecanism de control nu va fi creat, legislația lingvistică (și nu numai) nu va funcționa, și deci situația de anomalie se va perpetua.

5.0. Situația lingvistică existentă în Republica Moldova se datorează în bună măsură politicienilor și guvernanților noștri, începând cu agrarienii, inclusiv Mircea Snegur și Petru Lucinschi prin indecizia lor, și terminând cu conducerea comunistă de odinioară. În loc să devină o preocupare constantă pentru liderii politici, statutul limbii române a fost subminat chiar de... stat. Deși Academia de Științe, ca for științific superior, a confirmat denumirea ei corectă, guvernanții comuniști veniți la putere au căutat să impună – prin măsuri drastice, prin campanii de combatere a adevărului, prin susținerea moldovenismului primitiv, cultivat atât de impostori ca Stati, cât și de personalități ca Ion Druță – anacronicele noțiuni staliniste. Astfel, în 1994, încep să se spulbere speranțele într-o adevărată schimbare, căci agrarienii, pornind de la propria lor incompetență proverbială – nu sunt în stare să poarte un dialog elementar nici în una din limbi: nici în rusă, nici în română, limba lor maternă fiind limba de lemn –, revin la politica lingvistică anterioară anului 1988. Adoptând Constituția, ei stipulează în articolul 13 că „pe teritoriul Rep. Moldova limba oficială este limba moldovenească”.

În felul acesta, nu doar că a fost ignorată *Declarația de independență* – suportul fundamental al noului stat – ci s-a organizat o comisie de anchetă pentru a identifica cauzele conflictului armat din Transnistria de care erau învinuite... forțele politice care au susținut legiferarea unei singure limbi de stat.

5.1. Tot în această ordine de idei, să amintim că în urma protestelor de stradă și a revoltei elitelor intelectuale, în septembrie 1994 P. Lucinschi, președintele Parlamentului, solicită opinia savanților de la Academie referitoare la limbă. Lingviștii i-au răspuns prompt: convingerea noastră este ca articolul 13 din Constituție să fie revăzut în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în felul următor: „limba de stat (oficială) a R. Moldova este Limba Română”. Parlamentul însă nu a aplicat urechea la opinia savanților.

O altă tentativă eșuată a fost colocviul *Limba română este numele corect al limbii noastre*, organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei, de catedrele de specialitate de la instituțiile de învățământ superior din republică, de Uniunea Scriitorilor și de revista *Limba Română* la 20-21 iulie 1995, în scopul susținerii mesajului președintelui de atunci Mircea Snegur, în care se făcea propunerea de a modifica art. 13 și 118 din Constituția Republicii Moldova, fixându-se denumirea corectă a limbii. Or, participanții la acest colocviu – filologi, istorici, filosofi, juriști, cadre didactice din învățământ, oameni politici din Republica Moldova, lingviști din Ucraina și din Federația Rusă – au aprobat rezoluția în care se menționa: „noi, participanții la Conferința *Limba română este numele corect al limbii noastre*, ne adresăm încă o dată parlamentarilor să-și revadă punctul de vedere, să repare eroarea comisă și să fixeze în Constituția Republicii Moldova unica denumire unanim recunoscută în lume a limbii noastre oficiale – limba română.” Am putea aminti, de asemenea, că și cu alte ocazii, lingviștii s-au adresat politicienilor de la Chișinău: *Congresul al V-lea al Filologilor Români de la Iași și Chișinău* (1994), *Conferințele naționale de filologie de la Iași și Chișinău* (1992 și 1993), Conferința științifică *Limba română și varietățile locale* de la București din 1994, *Congresele Academiei Americano-Române* din anii 1994-1996, *Colocviul internațional de românistică de la Tutzing* (Germania) din 1993 etc., însă fără niciun rezultat.

5.2. Dar problema limbii se acutizează în februarie 2001, odată cu accederea la putere a comuniștilor. Moratoriul stabilit în 1996 de către P. Lucinschi, fostul președinte al R. M., asupra problemei limbii – și în general asupra problemelor de istorie și cultură națională – se suspendă, iar comuniștii revin la ideea limbii „moldovenești” ca fiind diferită de română. Or, în perioada mandatului lor electoral a fost adoptată *Concepția politicii naționale de stat a Republicii Moldova* și s-a editat Dicționarul moldovenesc-românesc al lui tov. Stati...

Astfel, limba română în Republica Moldova a devenit obiect de manipulare al unor **farisei** politici, varietatea de formule prin care este denumită oficial ducând la o confuzie în rândul vorbitorilor, din care considerente susținem că nu subterfugiile politice și demagogice constituie calea de urmat, ci promovarea consecventă a adevărului științific.

6. În fine, este cazul să readucem în memorie faptul că noi, românii, așa cum susține undeva istoricul Neagu Djuvara, “suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeași limbă de la Nistru până la Tisa, lucru care nu se întâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi cimentul este limba!”

Note bibliografice

1. *Cărțile populare în literatura românească*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simionescu. Vol. I. București, Editura pentru literatură, 1963, p. 136-137.

2. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика// Структурализм: «за» и «против». М., 1975, С. 193-230.

3. În problema funcțiilor limbajului uman a se vedea: Eugen Coseru. *Introducere în lingvistica*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1995; Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London, 1969; Остин Дж. Слово как действие// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Сёрль Дж. Что такое речевой акт// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Сёрль Дж. Классификация иллокутивных актов// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Строссон Я. Ф. Намерение и конвенция речевых актов// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва, 1986; Ивин А. А. Теория аргументации. М., 2000; Ивин А. А. Риторика. М., 2002.

III. PROBLEME DE CULTURĂ ȘI ȘTIINȚĂ

Despre Academie și politică

1. Academia trebuie lichidată! Iată ce le cășunează unora! Acesta e laitmotivul preocupărilor unor indivizi lipsiți de bunul simț și de dreaptă judecată. Distrugerea este un deziderat de sorginte bolșevică care nu identifica altă cale de edificare a „viitorului luminos” decât nimicirea, devastarea totală a universului existent, masacrarea potențialului intelectual, inclusiv temelii acestuia, iar în pustia creată în mod deliberat doresc să înalțe idealul dintotdeauna al omenirii – societatea utopică bazată pe echitate socială, adică pretinsa societate a fericirii eterne, care nu este altceva decât calea în neunde, poarta neantului, existența inexistenței, fericirea tiranului, bucuria nebunului, infernul **paradiziac**, perspectiva apocalipticului. Mai există și alte idei abracadabrante care mișună în capetele unor preținși oameni politici sau de cultură. De exemplu, unii vehiculează ideea trecerii Academiei în subordinea Ministerului **Educației**, de parcă ministerul în cauză ar fi soluționat deja toate problemele educației și nu are altă ocupație decât să mai hățuiască nițel și în domeniul științei. Reforme de acest fel s-au încercat în anii '90, ca la puțin timp să fie abandonate ca fiind ineficiente. Aceste idei pretins avangardiste nu sunt decât niște elucubrații care urmăresc, practic, lichidarea potențialului nostru științific din prezent sau reducerea acestuia la o existență de paradă, butaforică, fără a avea posibilitatea de a-și exercita funcția sa primordială: cea de factor determinant de producție.

2. În perioada de criză pe care o traversăm în prezent, constatăm că la noi criza se manifestă în mod special, întrucât are un caracter polivalent, ea fiind determinată numai de factori de natură economică și financiară, ci mai ales de factori politici, din care considerente efectele crizei sunt deosebit de dezastruoase. Să sperăm că factorul politic a fost anihilat ca urmare a victoriei obținute de forțele democratice în alegerile recente și, odată cu înscăunarea la conducerea Republicii Moldova a elementului democrat național, situația în economie va fi redresată, iar criza depășită. Dar componentul de importanță majoră al crizei noastre generale este lipsa de identitate națională și lingvistică, adică aspectul spiritual. Este vorba despre denumirea corectă a limbii noastre, a neamului nostru, despre istoria adevărată a poporului nostru, dar nu despre una contrafăcută, din considerente geopolitice și ideologice, în birourile de aiurea. În perioada anilor '90-'91 această **criză** spirituală părea că va fi depășită cu facilitate,

fără eforturi deosebite, ulterior s-a dovedit a fi, cel puțin pentru moment, insurmontabilă. De această dată ar putea fi culpabilizat nu atât mulțimea, adică populația noastră, cât mai ales politicul, inclusiv persoanele care practică activitatea politică, și în mod special forțele retrograde, nostalgicii regimului din trecut, pretinșii comuniști și social-democrați. În această ordine de idei, țin să menționez cu deosebită satisfacție că oamenii de știință, Academia noastră în **ansamblu**, au dat dovadă de o autentică conștiință științifică, fără a se lăsa antrenati în varii polemici politice și ideologice.

3. Desigur, situația în Academie este departe de perfecțiune. Sunt necesare unele remanieri de fond în modul ei de funcționare și de dirijare. Se cere, de urgență, debarcarea imediată de pe acest vas pe cale de naufragiu a unor epave pseudo-savante, a unor cvasi oameni de știință, care au făcut serviciu, mai bine zis aport, unor regimuri antinaționale, susținând și promovând niște aberații străine neamului și idealurilor noastre naționale. În unele privințe, Academia a devenit, evident, nu fără presiunea partidului aflat până odinioară la putere, adăpostul „vitelor de pripas” (vorba poetului). Avem în **vedere** retragerea unor foști demnitari de stat din fotoliile ministeriale în birourile de conducere a științei. Aceștia împreună cu nostalgicii din arsenalul sovietic al Academiei, deși nu neagă direct că basarabenii vorbesc limba română, pedalează pe existența unor deosebiri, caracteristice fie limbii, fie literaturii, fie, în fine, culturii noastre în genere. Am ferma convingere că toate acestea se fac din rea-voință, fără a interpreta realitatea prin prisma opoziției dialectice identitate – diversitate. Limba noastră națională este frumoasă, plastică tocmai datorită faptului că identitatea ei se manifestă în diversitate. În acest context este momentul potrivit să amintim că limba română, cu toate micile ei diferențieri regionale, se caracterizează printr-o unitate inimaginabilă în raport cu celelalte limbi romanice și nu numai. Dacă vorbitorii unor limbi europene (italiana, franceza, germana etc.) pot comunica între ei numai datorită cunoașterii limbii literare unice, atunci românii, chiar vorbind limba „de-acasă”, adică graiul lor de baștină, se pot înțelege cu orice român, indiferent din ce zonă este originar cel din urmă, întrucât diferențele de pronunție și cele lexicale sunt cunoscute, de regulă, de cei mai mulți vorbitori de română. Astfel, dacă admitem că este vorba de o comunitate regională în care oamenii spun *burtă*, *a ciupi*, *cimitir*, *plapumă*, *varză*, *pepene verde*, *pepene galben* etc. și de o altă comunitate vecină sau îndepărtată în care oamenii spun *foale* sau *pântece*, *a pișca*, *șintirim*, *oghial*, *curechi*, *harbuz*, *zemos* etc., analizând această situație, vom constata că înțelegerea și comunicarea verbală dintre vorbitorii celor două comunități se realizează practic fără **niciun** obstacol

în pofida acestor deosebiri insignifiante de vocabular și eventual de pronunție. Astfel este întru totul justificată constatarea academicianului Iorgu Iordan **conform** căruia „*pe teritoriul lingvistic românesc nu există o diversificare atât de adâncă, încât să dea naștere unui fel de bilingvism, adică la situații în care vorbitorii unui grai să vorbească acasă graiul local, iar atunci când depășesc zona acestui grai să fie nevoiți a folosi limba comună a întregului popor ca pe o altă limbă, nici în ceea ce privește fonetismul, nici în ceea ce privește lexicul, nemaivorbind și de sistemul lexical*” (Iordan et alii, 29).

4. Sunt sigur că dezideratul reformelor interne din cadrul Academiei ține de perspectiva imediată și de voința conducerii ei. Pentru a nu incita spiritele, aş propune ca pentru academicienii din oficiul puterilor căzute în desuetudine să fie creat un senat academic, cu vot consultativ, fără remunerare, în care aceștia și-ar putea expune liber și nestingherit opiniile, inclusiv aberațiile, ca și cum ar fi în treabă.

În pofida celor afirmate anterior, nu putem face abstracție de valoarea incontestabilă și incomensurabilă a Academiei în viața științifică, culturală, spirituală, socială, economică mai ales și chiar politică a Republicii Moldova.

În primul rând, țin să amintesc onoratei asistențe că în procesul de renaștere națională a basarabenilor, care s-a declanșat în anii '88-'89, cea mai mare parte a savanților noștri – lingviști, literați, istorici, economiști, dar și matematicieni, fizicieni, biologi etc. – s-a înregimentat total și dezinteresat în acțiunea de promovare a ideii de revenire la alfabetul nostru românesc, de punere a limbii române în capul mesei când este vorba de funcțiile ei în stat, de studiere a istoriei noastre naționale, istoria românilor, a culturii românilor, dar nu a unor națiuni de aiurea. Evident, în această operă de revenire la origini, de dezînstrăinare au fost persoane care au rămas servile, fidele vechiului regim și continuă să vehiculeze fie idei perimate, aruncate demult la lada cu gunoi a istoriei, fie idei deghizate în haina moldovenismului primitiv. Toate acestea se fac urmărindu-se un singur scop: înstrăinarea de neamul nostru și ținerea noastră în țarcul sufocant al inamicilor noștri. Mai mult, Academia a inițiat după declararea Independenței din 27 august 1991, prin vocea unor savanți de talia regretatului academician Silviu Berejan, necesitatea actualizării legislației lingvistice aprobate de parlamentul sovietic în 1989, dar organul legiuitor de atunci, fie din teamă, fie din incompetența majorității agrariene, a rămas surd față la opiniile savanților noștri. Mai mult, Constituția elaborată în mare grabă și adoptată tot în regim de urgență prin votul parlamentarilor vehiculează ideea antiștiințifică cu iz pestilențial de naftalină cu privire la existența așa-zisei „limbi moldovenești”, perpetuând astfel politica

imperială sovietică și țaristă bazată pe principiul „divide et impera”, cu deosebirea că de această dată pseudoteoria în cauză era susținută și promovată de adepții „moldovenismului” de cea mai proastă speță. Și, ca urmare, în Basarabia nu se mai vorbește limba română, ci „limba de stat”. În acest context urmează să reamintim că toate acestea s-au făcut în pofda deciziei Academiei de Științe care susținea, în baza unor argumente științifice imbatabile, că denumirea corectă a limbii noastre este Limba română. Opinia savanților nu a fost luată în considerare, a învins incultura și ignoranța agresivă a politicianilor nostalgici de factură neocomunistă și antiromânească. În toți acești ani, Academia, inclusiv conducerea ei, a perseverat în ideea adevărului științific: vorbim românește, suntem români și, ca urmare, aparținem spațiului istoric, cultural și spiritual al românilor.

Mai mult, conducerea Academiei a manifestat o dexteritate managerială de invidiat. Astfel, a fost elaborat și adoptat de organele de resort cadrul normativ de funcționare a Academiei în conformitate cu standardele europene, au fost extinse în mod substanțial resursele bugetare afectate științei și inovării, a fost reconstruită, practic, biblioteca științifică centrală a Academiei, au fost inaugurate și puse în funcționare liceul și universitatea Academiei, care urmează să prepare cadre în cele mai multe domenii ale științei noastre etc.

5. În ceea ce privește Institutul de Filologie, aș vrea să susțin că acesta le stă ca osul în gât tuturor inamicilor noștri, fiind etichetat drept „cuib al naționalismului românesc”, întrucât cea mai mare parte a colaboratorilor au fost și sunt adepții adevărului științific. Tocmai din aceste considerente s-a făcut tentativa de a-l lichida prin diluarea lui în oceanul de străinism al Institutului **Patrominiului Cultural**. Grație atitudinii ferme a colaboratorilor Institutului, a oamenilor de știință și de cultură și în special a conducerii Academiei, tentativa comuniștilor a eșuat. De altfel, perioada de guvernare comunistă a fost un dezastru total pentru viața economică, socială și spirituală a Republicii Moldova, iar atunci când colapsul economic devenea inevitabil, ei, comuniștii, ne antrenau în discuții sterile despre denumirea corectă a limbii, a apartenenței noastre naționale, despre necesitatea de a atribui limbii ruse statutul de a doua limbă de stat și despre fericita noastră istorie din Gulagul sovietic, ca și cum românii ar fi apărut pe lumea odată cu ocuparea Basarabiei de Imperiul țarist și odată cu „eliberarea” agresivă, violentă din 1940 de imperiul sovietic a Basarabiei etc., de parcă toate problemele economice și politice ar fost rezolvate definitiv și ireversibil și nu le rămânea decât să-și încoroneze guvernarea cu soluționarea problemelor enumerate. Am fost puși în permanență în situația de a bate în uși deschise!

6. Comuniștii au culpabilizat și continuă să trâmbezeze despre activitatea antistatală a forțelor democratice, ei erijându-se în postura de unici și autentici apărători ai **statului** Republica Moldova. Am cutezanța să afirm că, în realitate, ei au fost, pe timpul sovieticilor și în prezent, inclusiv în perioada guvernării lor de tristă pomină, cei mai înrați inamici ai statului Republica Moldova. Fără a aduce prea multe probe în această ordine de idei, voi aminti aici despre funcția politică a limbii ca element **coagulant**, ca factor integrator al unui stat. Fără cunoașterea limbii majorității, etniile conlocuitoare nu pot promova în ierarhia socială, nu pot beneficia de toate drepturile și privilegiile oferite de stat. Existența a două sau mai multe limbi oficiale într-un stat conduce în mod obligatoriu la **desființarea** unității statului. Prin urmare, dacă limba rusă ar fi legalizată ca a doua limbă de stat, acest lucru ar leza interesele populației românești și ar conduce la anularea existenței statului, la formarea unui stat rusesc de tampon în sud-estul Europei, așa cum este Transnistria în prezent. Se vehiculează în continuare ideea bilingvismului „armonios”, care, în realitate, a fost și continuă a fi unul român-rus, situație în care noi suntem obligați să vorbim rusește, în timp ce populația rusofonă nu depune eforturi deosebite pentru a ne însuși limba. În acest context, vă amintesc că bilingvismul, ca și plurilingvismul, este o caracteristică individuală și salutabilă în orice societate, iar atunci când acesta capătă un caracter de masă, limba de mai mic prestigiu începe să delireze, să se deformeze, ca până la urmă să dispară. Anume din acest motiv bilingvismul de masă este denumit ca fiind schizofrenie lingvistică.

7. Cred că cel mai mare păcat al comuniștilor nu este ideologia lor utopistă și tactica lor mefistofelică de manipulare a conștiinței maselor, ci caracterul lor profund antinațional, antiromânesc și chiar antimoldovenesc, întrucât ei sunt dirijați, susținuți și îndrumați de forțe străine, dintr-un spațiu geografic cu intenții expansioniste din totdeauna. Mai mult, prin politica antinațională a comuniștilor, românul basarabean a ajuns să fie, vorba poetului „străin în țara lui”.

Nu este dificil identificăm existența unui mare număr de persoane care practică frecvent și cu acte în regulă una sau alta din disciplinile umaniste la un nivel mediu (mau curând mediocru!), dar cu strălucire exclusiv negustorească și propagandistică, ce le autopropulsează în vârful piramidei sociale. Persoane născute mai ales să prezideze și să arbitreze, decât să cerceteze și să creeze. Tocmai persoanele de acest tipaj ne elaborează politica în genere și cea lingvistică în particular! Unii din ei au susținut chiar teze de doctor în științe, ca tov. Stepaniuc, de exemplu. Sunt de părerea că a venit timpul să fie reexaminat cadrul științific și legal al unor astfel de teze. Slavă Domnului că aceste persoane „omnisciente” și omniprezente nu

au legalizat limba rusă în calitate de a doua limbă „oficială”! Ei nu au altă misiune decât a fi în serviciul străinilor. Și cum să nu exclami, auzindu-le vociferările și absurditățile lor delirante, împreună cu poetul **nepreche**: *Cine-au îndrăgît străinii, Măncă-i-ar inima câinii, Măncă-i-ar casa pustia, Și neamul nemernicia!*

8. Oamenii de bine, inclusiv forțele politice cu adevărat națională, perseverează în ideea redresării situației politice, sociale, economice și culturale prin promovarea unor idei și modele europene. Academia noastră se aliniază și susține în totalitate aceste inițiativă și va depune toate eforturile, folosind din plin potențialul său științific, pentru a transpune în viață aceste demersuri social-economice și politice. În același timp, comuniștii își explică eșecurile din politică și mai ales din economie prin existența opoziției de ieri și a forțelor democratice din prezent. Idealul comuniștilor dintotdeauna, ca și al dictatorilor de pretutindeni, este omogenitatea socială! În acest caz, societatea este ușor manevrabilă și manipulabilă!

Comuniștii au lăsat politica în general și cea lingvistică și națională în particular pe seama celor care nu știu să o facă, nu știu să analizeze competent situațiile politice, deși au tupeul să pretindă că știu cum s-o facă! Chiar mai mult, fie din rea-voință, fie din incompetență teoretică și practică, comuniștii „noștri” consideră că Republica Moldova ar fi un „stat multinațional”! Aș vrea să-i întreb care sunt aceste națiuni? Rușii? Ucrainenii? Bulgarii? Găgăuzii? Sau poate cazacii din Transnistria? Am îndrăzneala să declar că în Republica Moldova nu este nicio națiune, ci doar reprezentanți ai unor națiuni. În primul rând, rușii și ucrainenii au fost aduși aici, în cea mai mare parte, în perioada Rusiei țariste și în anii de ocupație sovietică în vederea diluării elementului etnic autohton, iar găgăuzii și bulgarii sunt „cadoul” Rusiei țariste, care, sub pretextul populării zonei de sud a Basarabiei, i-a stabilit pe teritoriul nostru tot în scopul de a modifica componența etnică de la noi. Autohtoni în Republica Moldova sunt numai moldovenii (numiți astfel întrucât sunt locuitori ai Moldovei), care, de altfel, nu formează o națiune distinctă în raport cu cea română, așa cum transpiră să demonstreze neobolșevicii de astăzi și cum au făcut-o comuniștii sovietici de mai ieri. Dacă am urma logica „illogică” a comuniștilor, ar trebui să renunțăm la termenul moldovean și „limbă moldovenească” și să recunoaștem existența unei națiuni și a unei limbi basarabene, dar în niciun caz moldovenești, căci cea mai mare parte a moldovenilor locuiește în spațiul dintre Marea Neagră, Dunăre, Milcov, Carpați și Prut, aceștia fiind parte integrantă a națiunii române.

Cu toate acestea, odată ce majoritară în Republica Moldova este etnia autohtonă, rațiunea existenței acestui stat este susținerea și apărarea pe toate căile și cu toate mijloacele a intereselor națiunii majoritare. Națiunea nu

este un produs al politicului, al ciocnirilor de interese și de idei din sfera politicului, ci un rezultat al procesului istoric de evoluție a popoarelor. Politicul se folosește de prezența sau de latența națiunilor în structurile mentale colective, pentru a le dirija într-o direcție convenabilă. E necesară, prin urmare, disponibilitatea pentru cercetarea întregii problematice cu multă detașare și nu cu permanentă crispăre, suspiciune, preocupare de a extrapola procese naturale în procese de intenții în ideea fundamentării concepției de existență a unei națiuni „moldovenești”, care, în principiu, este o categorie politică, chiar ideologică a rătăcirilor comuniste și nu urmărește altceva decât detașarea, îndepărtarea, chiar înstrăinarea de tot ce este românesc.

În această direcție, Academia urmează să elaboreze studii competente și bine documentate în domeniul limbii, literaturii, culturii, istoriei etc., demersul principal în această ordine de idei constituindu-l adevărul științific.

9. Conducerea Federației Ruse din prezent manifestă o impaciență permanentă pentru destinul conaționaliilor lor din fostele republici sovietice, pe motivul că aceștia ar fi limitați în drepturi, întrucât li se cere cunoașterea limbii națiunii majoritare din stat. Față de Republica Moldova, Rusia promovează o atitudine agresiv de impardonabilă la nivel politic, economic și cultural. Datorită politicii rusești, minoritățile etnice de la noi sunt cuprinse de paranoia independenței! Rusia, știind că cel mai frecvent tip comportamental al unei minorități este cel de *agresiune*, incită grupurile etnice la luptă pentru o pretinsă autodeterminare politică (un exemplu concludent în această ordine de idei este minoritatea secesionistă de la Tiraspol și într-o anumită măsură cea de la Comrat) sau caută să inverseze echilibrul politic existent în Republica Moldova, minoritatea rusă, mai bine zis rusofonă, tinzând a deveni grup dominant asupra majorității autohtone, în ultimul caz fiind vorba de tipul de comportament de orientare *hegemonistă* de sorginte rusească. Dovadă că realitatea este cea prezentată mai sus servește faptul că și la Tiraspol, și la Comrat în mod special limba oficială este cea rusă. Cu alte cuvinte, îngrijorarea politicii rusești nu este axată pe ideea prosperității etniilor minoritare, ci pe ideea păstrării dominației sale în această zonă de interes strategic pentru Rusia, inclusiv prin intermediul limbii ruse.

Bunul-simț indică faptul că metoda cea mai firească, mai eficientă și mai logică de aplanare a tensiunilor dintre națiunea dominantă și minoritățile din cadrul statului ei *este o politică îndreptată spre satisfacerea revendicărilor legitime ale minorităților, până la limita admisă de drepturile la fel de legitime ale celorlalți cetățeni ai statului.*

10. În fine, am certitudinea că pe parcursul a 20 de ani cea mai mare parte a politicianilor și în special a celor de pretinsă orientare comunistă nu a urmărit altceva decât să-și camufleze incapacitatea, incompetența

și impotența politică și economică, distrăgând lumea de la problemele stringente ale existenței cotidiene prin inventarea unor false pericole, ca „românizarea” basarabenilor, inclusiv a limbii acestora, „necesitatea” de a acorda limbii ruse statutul de a doua limbă de stat, politica unionistă a politicianilor din dreapta eșichierului politic, glotonimul limbă română, istoria românilor etc., etc. Tocmai din aceste considerente aș propune să nu ne lăsăm atrași în cursa întinsă de aceștia, să nu ne mai aventurăm în discuții sterile despre denumirea corectă a limbii noastre, despre apartenența noastră națională, despre istoria noastră, ci să promovăm în viață cu consecvență adevărul istoric și științific. Să nu mai consumăm în van cerneala și hârtia! Există lucruri care nu trebuie demonstrate, ci afirmate în practică. Vorbim limba română, fiindcă suntem români! Și, vorba lui Eminescu, punctum!

11. În concluzie, credem că în domeniul umanistic Academiei îi revin următoarele sarcini de natură teoretică și practică:

- elaborarea unei politici lingvistice naționale a statului;
- întocmirea unui plan strategic de aplanare a disensiunilor interetnice, punând la bază numai adevărul științific și excluzând totalmente falsul și cadrul de paradă;
- cercetarea problemelor legate de funcțiile sociale ale limbii ca factor integrator al populației unui **stat**;
- identificarea ansamblului de obiective educaționale naționale, care urmează să fie fundamentate pe următorii piloni: limba română, literatura, cultura, istoria și spiritualitatea românilor.

Întru realizarea acestor demersuri, este necesar ca forțele politice să conștientizeze rolul științei ca factor determinant al progresului economic și social, din care considerente urmează să fie asigurată autonomia științei în raport cu factorul politic, administrarea științei să fie realizată de persoane competente și, în fine, excluderea imixtiunii politicului în activitatea științifică.

Proiectul de lege *Cu privire la Academia de Științe și Demonii* lui Fiodor Dostoevski

Se pare că demonii lui Dostoevski au luat în stăpânire societatea noastră, întrucât o parte a oamenilor noștri politici nu este preocupată de altceva decât de spiritul distrugerii, nimicirii stării de fapt existente și de edificare a unor fantasmagorii oribile, având la bază unele modele străine fără nicio contingență cu tradiția noastră națională. Un exemplu nefast, în această ordine de idei, este tentativa unor deputați parlamentari de „a revoluționa” sistemul nostru autohton de cercetare și inovare, tendința în cauză realizându-se în proiectul de Lege a Academiei de Științe a Republicii Moldova, prezentat pentru a fi discutat și aprobat Parlamentului. În acest context amintim că istoria universală a demonstrat în mod convingător că dezvoltarea pe cale revoluționară a societății conduce la distrugerea ei, la instaurarea dictaturii, la disensiuni sociale cu consecințe dezastruoase imprevizibile etc., elocventă fiind, din acest punct de vedere, revoluția franceză din 1789 și cea rusă din 1917, în timp ce dezvoltarea societății pe cale evolutivă și-a demonstrat în mod concludent eficiența și viabilitatea (a se vedea modelul englez, german sau american de trecere de la feudalism la capitalism).

În cele ce urmează, vom examina inițiativa juridică a parlamentarilor liberali, iar pentru a nu fi culpabilizați de avansarea unor **obiecții** și critici gratuite, vom analiza proiectul respectiv din punctul de vedere al logicii expunerii lui, al concordanței lui cu legislația Republicii Moldova, al corectitudinii lingvistice de redactare a proiectului în cauză și al consecințelor dezastruoase pe care le-ar putea avea acesta în cazul adoptării lui.

Așadar, din punctul de vedere al elaborării actelor normative proiectul de Lege a Academiei de Științe a Republicii Moldova nu corespunde exigențelor de redactare a unor astfel de documente oficiale, întrucât structura sa nu beneficiază de toate componentele necesare unui proiect de lege. Mai întâi, lipsește motivația social-politică și economică a elaborării acestei legi, chiar dacă expunerea de motive este prezentată în *Nota informativă* semnată de dna deputat PL Ana Guțu. Mai mult, însăși *Nota informativă* „beneficiază” de mai multe carențe logice declarând că „prezentul proiect **de Lege** este elaborat în spiritual reformării sistemului de management al științei în Republica Moldova în plin consens **cu buchie și spiritul** Codului Educației”, deoarece nu dispunem încă de o reformă fundamentată din punct de vedere didactico-științific a sistemului de

învățământ superior, iar Codul Educației există numai în proiect. Tot aici se susține că „AȘM a moștenit atribuțiile din fosta URSS și și-a adjudecat rolul unui veritabil minister, care în mod părtinitor și carențios a gestionat atât strategiile de dezvoltare și promovare a științei, cât și resursele financiare ale statului”, fără a aminti, fie și tangențial, de existența *Codului pentru Știință și Inovare*, care a constituit fundamentul legislativ de constituire a comunității noastre științifice. În ceea ce privește identificarea Academiei cu un minister „ce reglementează managementul strategic și financiar în domeniul științei universitare”, se poate cu ușurință demonstra că Academia într-adevăr se preocupă în gradul cel mai mic de „știința universitară”, care, în linii mari, se reduce la cercetarea unor probleme de natură instructivă, educativă și didactică în general, în timp ce Academia are drept sarcini primordiale elaborarea strategiilor de dezvoltare și de promovare a științei, inclusiv organizarea și realizarea cercetărilor propriu-zise. Spre stupefacția noastră, aflăm din aceeași *Nota informativă* că „în plină criză demografică înființarea unui liceu pentru copii dotați și a unei universități” și alte acțiuni „au fost fatale pentru gestionarea corectă, suficientă a surselor alocate din bugetul de stat pentru știință”. În fine, *Nota informativă* culminează cu pretenția că „prezentul proiect vine să racordeze statutul Academiei de Științe a Moldovei la capacitățile de dezvoltare a statului Republica Moldova, în conformitate cu experiența europeană a țărilor mici, precum Lituania, Letonia, Estonia, Israel, Finlanda și Georgia. Prezentul proiect va eficientiza substanțial managementul resurselor financiare alocate de stat în cercetare și va demara un proces de reformare atât de necesar în domeniu”. Evident, în statele enumerate s-a realizat unele reforme în modalitatea de organizare și de funcționare a academiilor de științe, fără a se ajunge la lichidarea sau la reducerea acestora la domeniul sociouman. Mai mult chiar, modelul existent de Academie din Republica Moldova este considerat de comunitățile științifice din lume drept unul reușit și demn de urmat, dovadă fiind numeroasele opinii ale savanților și managerilor de știință din diferite state europene și din America.

Prin urmare, o primă obiecție la adresa proiectului în cauză este inexistența motivației. Din care cauză urmează să fie reformată sau lichidată Academia de Științe? Proiectul de lege nu conține un răspuns concludent la această întrebare, iar unele detalii le putem intui din textul *Notei informative*. Astfel, Academia nu este acuzată de faptul că nu și-ar onora obligațiile sale prevăzute de actele normative în vigoare. În acest caz, care ar fi necesitatea lichidării sau reformării ei? Este lesne să constatăm că autorii proiectului respectiv de lege nu sunt preocupați nici în cel mai mic grad de elaborarea strategiilor de dezvoltare și de promovare a științei, nici de organizarea

și realizarea cercetărilor științifice, ci sunt dominați de o singură problemă: gestionarea resurselor financiare alocate științei!!!!

Proiectul de lege luat în discuție este dominat de numeroase formulări ilogice. Întrucât aspectul logic de expunere a unei legi se identifică de cele mai multe ori cu cel juridic propriu-zis, în cele ce urmează nu vom prezenta decât un singur exemplu de acest fel. Astfel, în Articolul 3 al Proiectului se stipulează că „Academia este o entitate juridică cu statut de asociație obștească compusă din...”, ca imediat Articolul 4 să renunțe la statutul Academiei de „asociație obștească”, prevăzând următoarele: „Academia de Științe din Republica Moldova promovează și dezvoltă cercetările în RM bazându-se pe puterea intelectuală a membrilor săi. Misiunea principală a Academiei, ca asociație de savanți și oameni iluștri ai vieții sociale, economice și politice din RM, este de a sprijini prin contribuții științifice și intelectuale rezolvarea problemelor legate de dezvoltarea socială și economică durabilă a statului”. Este imposibil să ne imaginăm cum o „asociație obștească” poate promova, dezvolta cercetarea și sprijini dezvoltarea problemelor social-economice ale statului? Oare problemele pe care urmează să le soluționeze Academia nu se referă la dezvoltarea social-economică a statului și în acest caz Academia de Științe nu este decât o instituție aparținând eminentamente statului? În problema lipsei de logică Proiectul respectiv excelează, de aceea în cele ce urmează vom insista în mod special asupra inadvertențelor și inconsecvențelor juridice pe care le conține proiectul respectiv. La o analiză atentă a Art. 1 („Obiectivul legii și sfera sa de reglementare”) și a Art. 3 („Statutul juridic al Academiei”) din prezentul proiect de lege se află în contradicție cu *Legea cu privire la asociațiile obștești* nr. 837 din 17.05.1996 (Monitorul oficial al R. Moldova nr.153-156BIS din 02.10.2007; Monitorul oficial al R. Moldova nr. 6/54 din 23.01.1997). În această ordine de idei este recomandabil să comparăm conținutul articolelor respective din proiectul dnei Ana Guțu (Articolul 1. Obiectivul legii și sfera sa de reglementare Prezenta lege stabilește statutul, obiectivele, sarcinile și sfera de activitate a Academiei de Științe a Republicii Moldova, în continuare AȘRM; Articolul 3. Statutul juridic al Academiei 1) Academia este o entitate juridică cu statut de asociație obștească compusă din: ● Membri titulari ai AȘRM (academicieni) – în total 30 la număr, membri de Onoare; ● membri Străini ai Academiei; ● membri titulari ai AȘRM post-mortem. 2) Academia este o instituție autonomă științifică, care aprobă independent Statutul Academiei, definește structura, decide problemele de organizare științifică a personalului, precum și probleme ale cooperării sale internaționale în domeniul Științei. 3) Nu este permis să fie folosit termenul „Academia

de Științe a Republicii Moldova într-un alt sens decât cel asumat în prezenta lege) și conținutul articolului corespunzător al *Legii cu privire la asociațiile obștești* (Articolul 1. Noțiunea de asociație obștească. (1) Asociația obștească este o organizație necomercială, independentă de autoritățile publice, constituită benevol de cel puțin două persoane fizice și/ sau juridice (asociații obștești), asociate prin comunitate de interese în vederea realizării, în condițiile legii, a unor drepturi legitime. (2) Asociații obștești se consideră asociațiile pacifiste, de apărare și de promovare a drepturilor omului, asociațiile de femei, de veterani, de invalizi, de tineret și de copii, societățile științifice, tehnice, ecologiste, cultural-educative, sportive, uniunile de creație, comunitățile național-culturale, alte asociații ale persoanelor fizice și/ sau juridice (asociații obștești) legal constituite. (3) Sub incidența prezentei legi nu cad partidele și alte organizații social-politice, sindicatele, asociațiile de patronat, organizațiile religioase și alte organizații, modul de constituire și funcționare al cărora este prevăzut de legi speciale). În același timp, Articolul 1 al acestui proiect de lege vine în contradicție și cu Articolul 181 al *Codului civil* al Republicii Moldova: „Articolul 181. Asociația. (1) Asociația este organizație necomercială constituită benevol de persoane fizice și juridice asociate, în modul prevăzut de lege, prin comunitate de interese, care nu contravin ordinii publice și bunelor moravuri, pentru satisfacerea unor necesități nemateriale. (2) Asociația poate avea forma de asociație obștească, asociație religioasă, partid sau de altă organizație social-politică, de sindicat, uniune de persoane juridice, de patronat, alte forme în condițiile legii. (3) În asociație, calitatea de membru se consemnează. (4) Patrimoniul transmis asociației de către fondatori (asociați) este proprietatea ei. Asociația utilizează acest patrimoniu în scopurile stabilite de statut. (5) Membrii nu-și păstrează drepturile asupra patrimoniului transmis asociației în proprietate, nici asupra cotizațiilor de membru. Ei nu răspund pentru obligațiile asociației, iar aceasta nu răspunde pentru obligațiile membrilor săi. (6) Particularitățile constituirii, ale activității, statutul juridic al diferitelor tipuri de asociații se stabilesc prin lege”.

Mai mult, examinând modalitatea de constituire și de funcționare a asociațiilor obștești și analizând proiectul de lege cu privire la Academia de Științe a Republicii Moldova, constatăm cu stupeoare că avem în față un melanj eclectic cu structură și funcții specifice unor forme de organizare eterogene. Cum pot coexista într-o instituție cu forma de organizare juridică de asociație obștească prevederi despre un consiliu financiar – cu organ administrativ constituit din gestionari și funcționari publici? Adică ce caută într-o asociație obștească funcționarii publici? Totodată, o serie de confuzii și perplexitate produc prevederile Articolul 10. Componenta

AŞRM 1) Numărul total de membri titulari (academicieni) nu trebuie să depăşească cifra de 30, întrucât statul nu este în drept nici să stabilească, nici să limiteze numărul membrilor (fie ei chiar titulari, academicieni) unei asociaţii obşteşti.

Cele mai multe probleme produce Articolul 4, care determină obiectivele şi sarcinile Academiei, „ca asociaţie de savanţi şi oameni iluștri ai vieţii sociale, economice şi politice din RM”, aceste obiective şi sarcini având destinaţia să sprijine „prin contribuţii ştiinţifice şi intelectuale rezolvarea problemelor legate de dezvoltarea socială şi economică durabilă a statului”. Ar fi interesant să aflăm cum o asociaţie obştească se încumetează să soluţioneze o multitudine de probleme ştiinţifice, politice, economice şi culturale (în număr de 8, conform prevederilor Proiectului de lege) şi să transpună în viaţă tot atâtea sarcini (numărul 8 o fi având în imaginaţia autorilor o semnificaţie magică!)?

Vorbind despre sarcini şi obiective, autorii nu le delimitează şi nici nu le identifică pe cele cu adevărat de importanţă majoră (a se vedea eşalonarea alogică a acestora în proiectul de lege), fără să insiste în mod special asupra elaborării direcţiilor strategice de cercetare. Sunt inoperante din toate punctele de vedere sarcinile identificate de autorii Proiectului de lege, întrucât acestea sunt enumerate şi eşalonate într-o consecutivitate arbitrară, fără a avea la bază un oarecare principiu. Din aceste considerente, sunt întru totul paradoxale angajarea în popularizarea realizărilor ştiinţifice şi a patrimoniului ştiinţific, organizarea discuţiilor ştiinţifice/ universitare, simpozioane şi conferinţe, efectuarea prelegerilor publice în licee, universităţi şi alte instituţii de învăţământ; publicarea revistelor ştiinţifice tipărite şi electronice, participarea cu statutul de membru în organizaţiile ştiinţifice internaţionale, instituirea şi acordarea de premii celor din domeniul ştiinţei şi tehnologiilor, înfiinţarea de comisii din diferite domenii ale ştiinţei şi tehnologiilor, păstrarea arhivelor personale ale personalităţilor de ştiinţă şi cultură, fără organizarea şi realizarea cercetărilor ştiinţifice „în conformitate cu priorităţile socio-economice ale RM”, prevedere care figurează în lista sarcinilor tocmai pe locul al patrulea.

Proiectul în cauză are la bază premise eronate, dat fiind că modelul occidental sau american de organizare a unei academii de ştiinţe nu poate fi preluat şi aplicat fără discernământ în contexte social-economice absolut diferite. Este adevărat că în unele state dezvoltate cercetarea este concentrată, prin tradiţie, la instituţiile de învăţământ superior, la catedre sau la centre de cercetare organizate pe lângă facultăţi. Dar să uităm că, în acest caz, cadrele didactice au un program de trei sau patru ori mai redus în raport cu sarcina didactică a profesorilor noştri. În acelaşi timp, o eventuală reducere a sarcinii didactice ca urmare a aprobării acestui proiect de lege ar necesita

majorarea de 3-4 ori a numărului de cadre didactice din sistemul universitar. Și de această dată atestăm lipsa mijloacelor financiare! Prin urmare, și din acest punct de vedere proiectul în discuție este rău-intenționat și urmărește alte scopuri decât cele declarate.

În *Dispoziții finale și tranzitorii*, punctul 6) specifică: „După intrarea în vigoare a prezentei Legi unele institute de cercetare ale AȘRM urmează să treacă în componența universităților publice care dispun de domenii științifice de profil, la AȘRM rămânând doar institutele ce efectuează cercetări în domeniul limbii române, istoriei și patrimoniului cultural al Republicii Moldova”. Chiar cu riscul ca o parte din savanții secției socioumane ar putea fi de acord cu această prescripție, prevederea respectivă este inacceptabilă pe motivul că ea vine în contradicție cu „obiectivele și sarcinile” Academiei stipulate în Articolul 2. Dacă obiectivele Academiei ar rămâne cele stipulate în Articolul 2, avem toată certitudinea că Academia, fiind amputată și redusă la instituțiile din secția socioumană, nu-și va putea exercita funcțiile sale și nici nu va putea fi principalul organism de stat care va organiza și realiza procesul de cercetare și inovare în Republica Moldova. Indiscutabil, unii promotori al proiectului discutat aici ar putea obiecta că o structură similară există în Franța, fără a aminti însă că în Franța atribuțiile de cercetare și inovare le realizează l'École des hautes études. De altfel, nu pare a fi o eroare conservarea structurii academice de până la căderea socialismului în Bielorusia, Bulgaria, România, Rusia, Ucraina, Ungaria etc. Evident, au fost necesare unele remanieri, modificări, dictate de noile condiții sociale, economice și materiale. În această ordine de idei, Republica Moldova a elaborat probabil un model demn de urmat, fiind primul stat care în linii mari a reușit să formeze și să consolideze comunitatea științifică autohtonă, constituită din mai multe componente, unul dintre acestea fiind Academia de Științe.

Tot în *Dispoziții finale și tranzitorii* se prevede ca „după intrarea în vigoare a prezentei Legi denumirea Ministerului Educației se va schimba în Ministerul Educației și Cercetării”, acesta din urmă, „soluționând” deja toate problemele educației, nu are decât să „ridice pe trepte inimaginabile” cercetarea și inovarea. Bine, domnilor! Există un astfel de minister la București, dar acesta nu are pretenția de a substitui funcțiile Academiei Române, ministerul respectiv limitându-și cercetarea în principal la domeniul didactic și psihologic. Cu alte cuvinte, Ministerul Educației și Cercetării poate doar colabora cu AȘM și în niciun caz nu poate monitoriza activitățile științifice ale AȘM, întrucât componenta didactică și cea educațională sunt complementare științei, și nu invers, adică nu există un temei justificat pentru exercitarea de către Ministerul Educației a funcției de control asupra activității AȘM.

Liceul și Universitatea Academiei beneficiază de o „atenție” paternă (în cazul dnei Ana Guțu ar fi mai corect s-o calificăm „maternă”) deosebită din partea autorilor proiectului, acestea urmând să fie, printr-o decizie specială „Ministerului Educației și Cercetării”, „desființate sau dizolvate în sistemul educațional al RM”. Așadar, în opinia autorilor Proiectului, nu mai avem nevoie de liceu academic și universitate academică, căci practica altor state în acest domeniu este nocivă pentru Republica Moldova!!! Rostul sistemului nostru educațional se reduce la multiplicarea mediocrității, iar de formarea elitei științifice și politice naționale nu are decât să se ocupe cei care au interes!!! În prezent, statul nostru are pe agendă alte priorități, iar viitorul îl lășăm pe seama celor ce vor trăi în viitor!!! Frumoasă morală!!! Și e bazată pe principiile internaționalismului proletar: dreptate, egalitate, fraternitate!!! În fine, dictonul *cine nu are bătrâni înțelepți să-i cumpere* va necesita să fie reformulat astfel: cine nu vrea să fie condus de ignoranți sau mediocrități, să-și aducă oameni înțelepți din altă parte, dacă nu are capacitatea și disponibilitate de a-și crea elita politică, economică, culturală și științifică proprie. Dizolvarea sau desființarea Liceului și Universității AȘM va reduce și mai mult șansele

Academiei de Științe de a dispune de tineri specialiști cu pregătire temeinică chiar în cadrul societății științifice.

Nu rezistă nici celei mai elementare critici prevederile articolului 10, din care rezultă că proiectul respectiv ar avea putere retroactivă, ceea ce contravine stipulațiilor articolului 6 al Codului civil. Urmărilor acestei prevederi ar fi nenumărate procese în instanțele de judecată din Republica Moldova, inclusiv la Curtea Europeană.

Proiectul de lege nu definește noțiunile de bază de care face uz. Astfel se susține că „după intrarea în vigoare a prezentei Legi unele institute de cercetare ale AȘRM urmează să treacă în componența **universităților publice** care dispun de domenii științifice de profil”, fără a se specifica care este conținutul noțiunii „universitate publică”. Sunt publice toate instituțiile de învățământ superior sau numai cele de stat? Sau poate se acordă prioritate instituțiilor particulare?

S-ar putea aduce și alte probe de natură juridică și logică ce vin să demonstreze debilitatea și lipsa de profunzime a proiectului examinat, dar ne limităm la cele constatate, ca în fine să stăruim asupra unor imprecizii, incoerențe și erori de natură stilistico-lingvistică. În această ordine de idei sintagmele și expresiile de tipul „instituie și dă premii celor din domeniul științei...” (art. 4); „salvgardarea și perfecționarea limbii române și terminologiei științifice” (art. 4); „păstrează arhivele **personale ale personalităților** de știință și cultură...” (art. 4) „întocmește bugetele pe institute, departamente și alte structuri ale AȘRM” (art. 9) ar necesita să

fie redactate în felul următor: „instituie și acordă premii personalităților din domeniul științei”, „salvgardarea și perfecționarea limbii române și a terminologiei științifice”; „păstrează arhivele personalităților de știință și cultură...”, „întocmește bugetele anuale pe institute, departamente și alte structuri ale AȘRM”.

Totuși eventuala transpunere în viață a acestui proiect de lege ar avea consecințe dezastruoase asupra întregii comunități științifice din Republica Moldova. În primul rând, această comunitate ar fi nimicită în mod organizat de chiar statul care, în mod normal, se cere să fie cel mai interesat în existența comunității științifice. În al doilea rând, proiectul încearcă o rescriere inabilă a structurii și modului de funcționare a Academiei de Științe prin prisma unor interese străine de știința și de interesele publice, ceea ce permite să fie calificat drept un proiect superficial, defectuos și rău intenționat, care urmărește o tendință extremă – subminarea sistemului științific național, fără a avea certitudinea dacă proiectul respectiv este fezabil, benefic pentru societate. Mai mult, din analiza realizată anterior putem conchide cu toată siguranța că este vorba de un proiect de lege politizat, cu evidente amprente de personalizare, din care rezultă că interesul politic primează în fața interesului public.

În fine, se pare că în societatea noastră se întronează o practică nocivă – cea de elaborare a legilor de diletanți, de persoane incompetente, acestea considerând că mandatul de deputat al Parlamentului le oferă și competențe în toate domeniile, fără a beneficia de asistența juriștilor și a specialiștilor în managementul științei. În această ordine de idei amintim și Codul educației care de asemenea este elaborat de persoane străine atât științei, cât și educației, având un pronunțat caracter de amatorism, iar adoptarea și traducerea lui în viață va avea efecte tot atât de funeste ca și legea Academiei de Științe. Pentru a încheia considerațiile noastre critice asupra proiectului dat, în mod firesc se cere să ne întrebăm: Quid prodest? Credem că vor beneficia în primul rând universitățile particulare și mai ales oamenii incorecți (ca să nu-i numim „oameni cu mâini murdare”) și ca urmare statul va crea cu propriile sale mâini un cadru legal pentru a elibera în mod „ilegal” diplome de tot felul în toate domeniile.

Păze! Spiritul **demonic** al lui Fiodor Dostoevski face ravagii în Republica Moldova!

Săptămâna, 16 septembrie 2011 (0,8 c. a.).

Perspectivile reunificării Basarabiei cu Țara

Dacă vine vorba despre **Reunificarea** Basarabiei cu Țara, îmi vine să prezint situația în cele mai sumbre perspective. Și de această dată vinovat se face nu numai masa de oameni aparent apatică și mai puțin interesată de problemele politice ale viitorului imediat sau îndepărtat, cât de situația sa materială din prezentul inuman, ci mai ales oamenii politici și mai puțin intelectualitatea. Afirm mai puțin intelectualitatea, întrucât cea mai mare parte a **intelectualilor** onești din Basarabia, indiferent de apartenența lor națională și confesională, nu numai că și-au exprimat direct convingerile lor unioniste, ci au și inițiat și au transpus în viață mai multe acțiuni de natură culturală și literară, așa încât putem susține că la acest capitol reunificarea se realizează încet, dar cu pași siguri. Tot în această ordine de idei se cere să evidențiem în mod deosebit succesele privind ameliorarea situației de comunicare și de funcționare limbii române, dacă nu în toate **sferile**, atunci în majoritatea domeniilor sociale, politice culturale și economice din Basarabia, așa încât **limba** română, în pofida tuturor **vicisitudinilor** istorice și a obstacolelor inerente unui spațiu dominat de aproape cincizeci de ani postbelici de limba rusă și tirania sovietică, a devenit din Cenușăreasă în stăpână pe situația comunicativă din **Republica** Moldova. Evident, anumite rezultate s-au obținut și în economie, deși aici există posibilități nevalorificate în cele mai variate domenii, în special în energetică, complicațiile și dificultățile cele mai grave fiind provocate fie de unele forțe interne (elementul **florus** și cel nostalgic prosovietic), fie de cele externe (factorul proimperial din Federația Rusă).

Să reținem că aceleași forțele interne și externe sunt ostile nu numai Unificării economice a celor două state **românești**, ci și Unirii lor politice, această adversitate în raport cu Unirea este determinată mai **întâi** de toate de politica imperială a Rusiei, care, deși a pierdut din capacitatea economică și militară a fostei Uniuni Sovietice, inclusiv din avariția **teritorială** a Rusiei Țariste, continuă să se erijeze pe rolul de mare putere mondială și manifestă accentuate nostalgii pentru trecutul „glorios” al celor două Rusii din trecut, ambițiile ei având finalitate în Oceanul Indian și în cea de-a doua Romă – orașul Constantinopole de altă dată. În drumul Rusiei spre Balcani, adică din **considerente** geopolitice, **Republica** Moldova ar putea servi drept un punct de pornire suficient pentru a ține în poziție de șah mai multe țări balcanocarpatice, în primul rând România.

Traseul unionist al basarabenilor este sinuos și foarte **dificil** un atât din cauza prezenței încă a unei mase unioniste minoritare și a inamicilor

noștri interni și externi, cât lipsei, în Republica Moldova și în România, a unor forțe politice decise să realizeze Unirea, profitând în acest sens de toate mijloacele interne și externe. Spre regret însă, clasa noastră politică, atât cea din Basarabia (cât a mai rămas din ea) și din Țară, este una cvasi-eminamente antinațională, antiunionistă și, mai ales, preocupată în permanență de căpățuire rapidă, acum și cât mai mult cu puțință. Cu adevărat bărbați politici sunt doar câteva personalități, în rest toți nu pot fi etichetați decât cozi de topor, care nu se pot înălța la nivelul oamenilor politici de la 1918, fie aceștia din Basarabia, fie din Bucovina, fie, în fine, din Ardeal, care au realizat Unirea, renunțând, în numele idealului național, la posturile și la privilegiile de care dispuneau. Mai mult, Basarabia s-a unit cu Țara atunci când aceasta era constituită doar din trei județe, restul teritoriului fiind ocupat de trupele germane. Lamentația noastră din prezent este extrem de elocvent exprimată de zicerea latină: *Ubi sunt qui ante nos! In mundo fuere?* Într-un cuvânt, nu suntem vrednici de marii noștri înaintași! Persistă doar speranța că generația tânără va duce la bun sfârșit ceea ce noi, pușinii, am visat doar, deși nici cu acest prilej un prea avem multe șanse de izbândă, întrucât o bună parte a tineretului nostru este dominată și ea de tendința spre căpățuire imediată și rapidă, aderând nu de rareori la partidul comunist care un merită alt loc decât lada de gunoi a istoriei.

Acestea fiind menționate, nu ne rămâne decât să conchidem că perspectivele noastre de Unire sunt confuze, ca să nu le zicem obscure. Cu toate acestea continuăm a fi optimiști și ne punem toată speranța pe doi factori decisivi în demersul nostru unionist: sprijinul dezinteresat al statelor occidentale care va putea avea sorți de izbândă numai în prezența celui de-al doilea factor – existența unui puternic curent unionist în interiorul Republicii Moldova.

Vasile Bahnaru, *Literatura și Arta*,
8 decembrie 2011, p. 5.

Poezia lui Andrei Lupan – așa cum a fost

Recitind poezia lui Andrei Lupan, prima impresie care se impune asupra autorului ei este că acesta „a eșuat ca poet”. Dacă poezia de până la 1940 (*Biografie, Zodia cârțiței, Înlănțuiri, Rugă de măscărici, Fata nopții, Onichi, Secetă, Țară, Colind, Luminișul tăcerii, Arșiță* etc.) este dominată de prezentarea în termeni mai puțin poetici a situației deplorante a omului sărman, a omului fără nume și necunoscut de nimeni: *E jale-n Basarabia de mijloc,/ foame-n Basarabia de sud,/ parcă-i o țară stearpă și deșartă./ Priviți aici, iată Basarabia pe hartă (Arșiță)*, această poezie având uneori chiar accente și incantații bacoviene ca în *În neguri* sau în *Mască: e ceață în lume și-i seară,/ iubită, uitarea pândește la geam* sau *barbiene* (a se vedea poezia *Noi și părcănenii*), inclusiv suavitatea poetică a dragostei exprimată cu ajutorul unor forme verbale căutate în poezia *Amintirea: Iar tu de-acum vei fi rămas plecată/ cu umbrele ce nu se mai arată*, regretele trecerii timpului din *Primară: Tăcerea fără margine acum, înstrăinate, de prin toamne stranii, îmi adună primăverile și anii*, îndemnul la luptă „*spre-un veac arid* (fiți atent: **arid!!!!**, așa cum a fost comunismul de odinioară),/ *lucid, prevestitor/ de pace*, revolta lui nimicitoare din *Peste zăgazuri: Ridică piatra veacului tău, frate,/ să strig că ești cum te cuprinde gândul,/ când umblă pânditor în noapte,/ hain pornit să-ți cucerească rândul*, în poezia din timpul celui de-al doilea război mondial (*În codrii Orheiului, Strajă, Trec ucigașii, Intrare în baladă, Izvorul copilăriei, Întoarcerea acasă*), Andrei Lupan nu face decât să exemplifice prin modele concrete afirmația lui Eugen Lovinescu că poezia patriotică face parte din „arsenalul ministerului de război” al Uniunii Sovietice. Poezia belicoasă a lui A. Lupan nu se distinge decât prin identificarea unei rime (*România – pântecăria*) care este suficientă pentru a-l exclude din categoria, fie și minoră, a poezilor români. Ulterior, Andrei Lupan, așterne pe hârtie imaginile „șchiopătânde” ale vieții noi în renumita piesă ideologică și inestetică „Lumina” și în multe și intenții de poezii practic irealizate: *Toamnă nouă, La coasă, Hat în hat și față-n față, La țelină un tânăr scriitor*, în care aduce laude muncii în kolhoz, de parcă această muncă este cu mult mai ușoară, chiar o fericire dacă e **realizată** pentru kolhoz sau descrie dragostea **idilică**, rustică, în tonalitățile poeziei „clasice” a lui Costache Conachi: *Du-te, vântule, și zboară/ pân-la casa Mărioarei,/ cheam-o-n prag și-o probozește/ și-o întreabă ce gândește (În livadă)*, în fine, în tonalități cvasiironice și naive ale unei poezii de diletant cras

din Pentru cea din urmă oară: M-a-ntrebat Ion aseară/ cum socot și ce gândesc,/ pentru cea din urmă oară –/ îl iubesc ori nu-l iubesc?/ Dar eu n-am putut deodată/ să-i răspund cu da sau ba,/ că era așa de caldă/ vorba lui când întreba!

Nu mai vorbim decât cu intenția de constatare despre invențiile, calcurile lexicale și traduceri ad literam din rusă: *Întotdeauna tu ești mai departe –/ mă strigi/ pe trasa nesfârșită înainte;/ nu mă aștepti,/ dar inima se trage să te cate,/ să ardă în lumina ta fierbinte (Poezia).*

De altfel, făcând abstracție de operă, omul Andrei Lupan a fost, indiscutabil, o personalitate marcantă a timpului său, fiind unicul care avea curajul să eticheteze politrucii de la CC al PCM cu calificativele escroci, **potlogari**, tâlhari, imbecili etc.

În fine, putem conchide că chiar dacă Andrei Lupan și-a făcut *Mea culpa* afirmând: *Nu mă căiesc de muza mea,/ de-ncetineala ei zgârcită,/ c-a șchiopătat poate cândva/ pe-un drum mai greu când am pornit-o./ Eu nu de asta mă încrunt,/ chiar dacă scrie la gazetă,/ în tonul bine cunoscut,/ că-i prea neproductiv poetul,* el nu a regretat că a făcut ideologie poetică și nu a încercat să se dedice poeziei, ci a continuat să producă șabloane realist-socialiste, așa cum a jurat devenind servul Kominternului și unicul român kominternist rămas cu destinație specială în Basarabia ocupată de sovietici.

Un dialog cu Sine sau Note fugare asupra liricii lui Vasile Burlui

Vasile Burlui este profesor universitar și rector al Universității *Apollonia* din vechea capitală a culturii românești – orașul Iași. Deși se pare că scrie poezie încă din tinerețe, el nu-și dorește să „elaboreze” o poezie **novatoare** ca formă și conținut, ci o poezie care sună limpede, având o formă verbală cu construcții expresive elevate și un conținut abstract, cerebral, profund „uman”, dar „inteligibil”, cum afirmă Alexandru Ioniță, pe gustul **cititorului** modern, indiferent de vârsta acestuia și indiferent de ce fel de poezie gustă. Prin urmare, poetul Vasile Burlui nu are pretenția de a practica o formulă nouă de poezie, adică nu are intenția de a propune forme și formule poetice noi, imprevizibile, ci o poezie clasică care vine să dea culoare individuală banalului cotidian, să reliefeze frumosul din cenușiul de fiecare zi. Poezia sa se axează în jurul a trei teme definitorii: discuția cu sine însuși, **discuția** cu conlocutorul improvizat și discuția cu ființa iubită, de cele mai multe ori aceste teme, intersectându-se, coexistă. De regulă, poezia lui Vasile Burlui, chiar dacă pare a se produce doar în banalul existențial al cotidianului, își proiectează decorul imagistic în infinitul cosmic: cerul, situat între Uranus și Neptun, Ursa Mare etc. (Efemerida).

Am în față două plachete de versuri ale poetului Vasile Burlui: *Philemon și Baucis. Poeme pe care le-am scris împreună înainte și după ce ai plecat*. Casa editorială Demiurg și Editura Apollonia. 2011 și *De anima. Poeme de rostit în șoaptă*. Iași: Casa editorială Demiurg și Editura Apollonia, 2012, de aceea în cele ce urmează mă voi referi la poemele incluse în aceste plachete.

Dialogând cu sine, poetul nu-și face examene de **conștiință**, ci suferă în tăcere și constată cu regret, odată cu înaintarea în vârstă: *Parfumul suferinței îl soarbem cu nesaț În noaptea nesfârșită acumulând orgolii (Inscripție pe un cortegiu)*. Și chiar după moarte, concepută ca o *așteptare a nopții polare*, vrea să se dăruie *munților Restituind lumina stelară Cerbilor, păsărilor, brazilor* (Așteptare), adică naturii, Patriei. Discuția cu sine se produce într-un decor cosmic, un habitat al lui Zeus, al fantasmelor din infinitul stelar, decorul respectiv alternând rapid cu banalul teluric suprasaturat de buzdugane, pumnale, omucideri, lacrimi, flamuri și oaste (Copiilor noștri) sau cu imaginile poetice ale lacului și pădurii eminesciene (Vis spulberat). Geneza lumini, găurile negre, universal născut din hău, neantul, dilatarea spațiului, moartea unor lumi și nașterea altora, ordinea și dezordinea universală, apariția și

disparația materiei și, în fine Dumnezeu, etern neschimbat și omniscient – acestea îi frământă mintea poetului (Cosmogonie). Nu este deloc mimată durerea poetului produsă de indiferența generală a semenilor săi atunci când *Zgomotos, orașul alunecă Într-o sărbătoare continuă Cu artificiile indiferenței Arzând pe boltă, fără noimă* (Copilăria). Să fie oare indiferența noastră o copilărie? Va urma oare maturizarea noastră? Sufletul poetului, măcinat de regrete și de nerealizările din viață, permite să conchidă că *E prea târziu să stingem cărbunii de pe vatră, ... să suferi de timpul ce-a trecut, Dorind să-ntorci viața din nou de la-nceput, ...să suferi de floarea ce-ai cules, ... să plângem de drumul neales...* (E prea târziu). În realitatea crudă a prezentului, poetul își află adăpost în carapacea sufletului și se ceartă cu propriile gânduri, căci totul îi este străin – visările și graiul, deoarece în societatea modernă omul nu-și poate regăsi nici liniștea, nici somnul (Sub carapacea sufletului), din care motiv își avertizează consăngenii săi: *Căci Răul dă târcoale să vă fure Și se strecoară-n suflet și în cărnuri* (Ritual păgân).

Într-un efort cognitiv, poetul încearcă să definească ideea de sine, identificată, în șoaptă, cu natura însăși, formată din lacrimi, ramuri, muguri, frunze și flori (Philemon și Baucis) sau să-și explice dorința continuă de cunoaștere, chinul răstignirii pe carte, hazardul existenței între ascensiune și discensiune, fără a-și da seama că a ajuns la capătul vieții când *clepsidra este spartă* (Sisif). Întristat, poetul ajunge la concluzia finală că viața e un teatru și *Teatrul este gol și-afișele sunt rupte De pe pereți privesc figurile trecute Și praful se așază la stal și la balcon Orchestra nu mai cântă și nu mai are ton* (Viața ca un teatru). Regretul pentru ce a fost și ce este nu apare, totuși, în viziunea poetului, ca o catastrofă, întrucât *Costumele așteaptă un vechi sau nou actor Să scuture iar praful din sufletele lor*. Profund îngrijorat de soarta omului simplu în timp ce șmecherii prosperă, omul mic se bucură de puținul care-l are: *Cei mari, cei mici se mint cu-n vis plăpând* (Vis plăpând). Poetul crede că omul modern a devenit un debusolat, un naufragiat și exclamă cu durere: *Mă-ntreb mereu de le-am trăit pe toate. Din nou rătăcitor, mă caut într-o carte, Ascult în taină glasul cu povești, Dar, mai cu seamă, nu știu unde ești?* (Naufragiul), deoarece *Vulgară, ignoranța domină peste vremuri. Pe firmamentul negru – explozii de lumină, Profitori de timpuri mai bune ce-au să vină* (Momus). Mai mult, acest om pretins modern trăiește într-un spațiu social în care *Eu nu știu cine ești Tu Tu nu știu cine sunt Eu Și în general, nu ne interesează. Entități depersonificate, Alergăm concentric Spre Miezul de Foc!* (Cercuri concentrice) și joacă în nebunia ruleta vieții, fără a simți nevoia de *Pacea lui Dumnezeu* și de căutarea timpului pierdut între cărțile-nțelepte, *În rame de tablouri prăfuite În vechiul orologiu din perete, În porțelanuri de pe rafturi rânduite* (Anticar).

În dialog cu sine, Vasile Burlui este un vizionar în peisajul hibernal în care *Coboară crivățul din norduri, ... încețoșate timpuri ne apasă, ... Vin vremuri de restriște iar acasă, Zăpezile nu sunt ca altădată*, iar pastelul ierni se încheie trist, în tonalitatea zăpezilor de altădată: *Ne prosternăm cu fața către cer, Dar nimeni nu mai știe cum să sper* (Coboară crivățul). Tot cu sine poetul dialoghează despre moarte, care nu mai este un monstru, ci mai curând o realitate tot atât de necesară ca și viața noastră, totul producându-se într-un decor plin de icoane, de îngeri și părinți în odăjdii albe, cu lumină divină între altar și naos, ținta finală fiind haosul etern și nemărginit al lumii din ceruri (Ascensiune). Moartea devine astfel o călătorie, o retragere în *Țara Vulturilor Albaștri*, motiv pentru care poetul ne asigură: *Îmi voi lua cu mine doar gândurile toate, Iubirea pentru tine și m-oi topi în noapte* (Spre Țara Munților Albaștri). Totodată, ghilotina – ca simbol al înfrângerii – devine un simbol al fragilității fizice și al îndoielii de sine. Astfel, în pofida tuturor pierderilor din timpul unei vieți de om – ghilotina taie brațele, picioarele, visul –, ea, ghilotina, i-a dat în schimb ființa iubită, nemărginirea cosmică, rațiunea azimutului, inclusiv *sufletul, Pe care, iată. Îl așez conștiincios sub ghilotină Și tranșat în părți egale, Vi-l împart vouă...* (Viața ca o ghilotină). Am putea considera că este vorba de o înfrângere a eului liric, deși în realitate nu este nmai o înfrângere conștientizată, ci și curajos asumată (Alexandru Ioniță), căci, se confesează poetul, adresându-se propriilor copii: *Dac-am avut răgaz doar pentru plângeri Noi nu ne-am arcut spinarea sub înfrângeri* (Copiilor noștri).

Asocierea prin dragoste a eului liric cu ființa iubită va continua, în opinia autorului, dincolo de banalul existenței umane, în spațiul cosmic al vieții de dincolo, căci *Arzând eu însumi – meteor prin spații Povestea noastră stelelor o spun!* (Recviem). Conversația cu ființa iubită nu e decât o improvizație, o **necesitate** spirituală de a se adresa *florii prințeselor burgunde Întârziată-n clipa acestui ev nebun* (Profil) de fiecare dată când caută un interlocutor: *Profil gingaș de față cu un neclar contur Surâsul tău e darul din cerul de azur* (Ultimul crochiu), o invitație adresată iubitei de a veni *sub cupola albastră a cerului*, unde *Tu însăși vei fi mai frumoasă, mai bună, Eu însumi voi fi mai frumos și mai bun* (Rugă sub ogiva albastră). Poetul, înzăpezit de povara anilor, se destăinuie iubitei și-i cere să aprindă *candela iubirii noastre În care suferințele s-au stins!*, adresându-i scrisori pe care ea încă nu le-a citit, pentru a nu apuca *Să-închidă iarăși drum iubirii noastre Prin care bucuriile s-au stors!* (Scrisori pe care nu le-ai citit încă!) și vrea să reclădească *iubirea Din piatra fumegândă*, ca în fine să se întrebe, în șoaptă, dacă mâine *pereții mari și goi Vor mai vorbi de noi?* (Casa fără amintiri). Chipul ființei iubite cu ochii triști îl descumpănește, plasându-și ființa între realitate și vis și-l determină să-și întrebe *prințesa*

tăcută de ce ea îmbracă *devreme*, *cernita nopții iarnă?*, fapt ce-l face să plângă *ca un nebun la margine de vis!* (Margine de vis). Pentru poet, dispariția iubitei este urmată în mod obligatoriu de propria dispariție și-și dorește ca *Pe drumul spre Golgota, când voi veni și eu Așteaptă-mă iubito, trimis de Dumnezeu!* (Mă-întrebi din nou, iubito...), căci fără dragostea vieții sale el nu-și poate imagina propria existență (Ce zi mai e și asta, fără tine), drept dovadă fiind faptul că poetul caută cu disperare *Urmele pașilor iubitei în apa râului, în peregrinările celeste*, simținând parfumul pletelor, auzind vocea ei și găsind chiar Condurul Cinderelui, fără a afla însă și locul de refugiu al prințesei (Cinderela). Pentru poet, prezența iubitei e identificată cu viața însăși, cu amintirea nopților cu lună, a dealurilor în ceață. Și ca odinioară regretă că nu i-a bucurat auzul glasul care să-l cheme când *Buchet de albe crizanteme* a presărat la ușa *iubitei* sale (Albe crizanteme). Așadar, iubita este o prezență cvasitotală în poezia sa, autorul fiind convins că și după moarte își va întâlni iubita.

În multitudinea banalităților cotidiene odihna capătă dimensiune metafizică, fiind definită drept o *nesfârșită trudă Din noaptea viscolită de primejdii* (Odihna), iar moartea e interpretată drept o vacanță de pe urmă, o plecare în Orion, iar când vom fi *vagabonzi prin constelații*, vom fi *Supuși la ale universului tentații* (Vacanța cea de pe urmă). Chiar în preajma unei iminente treceri în neființă, poetul își permite să glumească: *Și dacă universal se destramă – Noi suntem în vacanță – nu-i o dramă!* Mai mult, viața trece *Ca într-o gară prăfuită, fără nume și Se duce tot ce-a fost, o-ntreagă lume* (Gară fără nume), poetul alinându-se cu gândul că *Așteaptă o chemare-n Purgatoriu Bătrânul far, stăpânitor de maluri* (Bătrânul far).

Deși la prima vedere poezia lui Vasile Burlui pare a fi ancorată doar în banalul existențial de fiecare zi, identificăm uneori prezența unor invective la adresa oamenilor politici din prezent, chiar dacă acestea sunt camuflerate cu abilitate în imagini aduse de *vântul scitic ce spulberă troiene*, de sciții care *din neguri de milenii, Împinși de o himeră și buluciți de soartă, În zăngănit de arme, de coifuri și de suliiți, Purtând cu ei durerea și vuietul în uliți*. Ca un corolar, poetul deplânge soarta noastră din prezent când toți noi, românii, *Înfrigurați sub ziduri ne strângem în cetate Și nu mai are cine în luptă să ne poarte... Afară, urlă lupii și mușcă din ostrețe, Prea doritori de sânge, de ieftine ospete!* (Noapte scitică). În unele poezii, înălțimea tematicii filosofice și a spațiilor cosmice (*Constelații se rotesc în ceruri Cu traiectorii bine așezate*) alternează cu meschinăria politică din societatea pământească (*Noi, pe pământ, înregistrăm apeluri, Dar adevăru-i doar pe jumătate*), întrucât *Planetele se mișcă pe elipsă, Prea multe-s amănuntele ce scapă, și ca urmare gândul filosofului e lipsă Și nu te poți scălda-n aceeași apă* (Panta rei). Chinuit de problemele

majore ale vieții, poetul, aidoma unui alchimist din cronicile medievale, *Cu ochi înlăcrimați închide cartea și Cu sufletul senin și prea curat, Se-ntreabă întristat – a cui e partea De suferinți ce nu s-au consumat?* (Castelanul), fiind conștient de faptul că lumea e un cerc în care totul este inversat, încât *Ce a fost vechi e nou, iar noul este vechi* (Cercul) și în care ipocrizia este calitatea dominantă și general acceptată, din care cauză cavalerul de altă dată nu-și poate afla locul, încât exclamă cu durere: *Scoțând armura sufletului jalnic, Să-l ung cu mir, să-l vindec de noroc* (Un cavaler stingher).

Poetul, chiar dacă se declară un învins, este în realitate un spirit împlinit, fie și măcinat de îndoieli, dorindu-și retragerea în exoticele *grote tibetane*, pentru a se întreba dacă se va împăca vreodată *Sau numai armistiții* va semna pe cetăți? (Învinsul), pentru ca imediat să-și invite consăngenii la rezistență: *Oameni buni, săriți pe palisade!*, pentru a salva sufletele de banalul cotidianului. Cele mai multe poezii sunt de orientare *metafizică*, de analiză a propriei ființe și necesită a fi citite în șoaptă, așa cum își intitulează autorul una din culegerile sale *Poeme de rostit în șoaptă*, acestea având accentuate reverberații elegiace. Chiar dacă un anume poem are drept temă dominantă dragostea, totuși sentimentul și cugetarea metafizică au funcția de axa mundi, ca în poemul *Spectacolul se amână: De la o vreme, nimeni nu mai cântă. Spectacolul se-amână tot mereu, Ci doar regrete sufletu-mi frământă Actorii fost-am oare, Tu și Eu?* Poetul e în continuă căutare de sine, e frământat mereu de incertitudinea drumului pe care și l-a ales (*Se pierde drumu-n noapte Oprit la o răscruce, Și răscolit ești foarte, Căci nu știi unde duce. Te-ntorci din nou pe calea Pe care-au mers și robii, Te mistuie iar jalea, Te croncăne iar corbii*), e chinuit de banalitatea existenței (*Întorci pumnalul-n rană, Dar sângele nu curge Și suferința-i vană, Nici ochiul nu mai plânge*) și e dezamăgit de inutilitatea rezistenței (*Dar ochiul e uscat Și lacrima nu curge, Iar trupul preacurat Nu se mai spală-n sânge*). În această ordine de idei merită să fie amintită și preocuparea poetului pentru situația socială a omului inteligent chiar dacă recunoaște că *Noi înșine, actori de-o seară Cu sufletul prea plin de patimi, Vom adormi în primăvară, Udând măslinii doar cu lacrimi!* (Ca umbrele).

La finele acestor note fugare, recomandăm cu căldură cititorului basarabean lectura poemelor lui Vasile Burlui, care se impun printr-un lirism elevat și printr-o notă profundă meditativ-filosofică.

Meandrele culturii românești din Basarabia de sub ocupație țaristă

0. Examinată din punct de vedere politic, economic și cultural, perioada de două sute de ani de ocupare a Basarabiei de Rusia țaristă este departe de a fi omogenă, de aceea necesită o analiză multiaspectuală și interdisciplinară, pentru a identifica caracteristicile distinctive specifice pentru fiecare segment de timp în parte și pentru întreaga perioadă în general.

1.0. Înainte de a examina situația culturii **neomânești** din Basarabia de sub ocupația rusească, este important să ne edificăm asupra caracterului actului de la 1812, în **sensul** dacă a fost acesta un eveniment pozitiv sau negativ pentru românii basarabeni. În această ordine de idei, este necesar să distingem existența a două modalități contradictorii de interpretare a actului respectiv. Astfel, călăul, adică Rusia țaristă, inclusiv Rusia sovietică și cea din prezent, nu recunoaște niciodată adevărul istoric, ci caută să demonstreze pe toate căile că în 1812 Basarabia a fost eliberată de sub ocupația turcească, în timp ce victima, adică Moldova de atunci, România de la 1859 încoace și Republica Moldova din prezent, califică evenimentul din 1812 drept ocupare a Basarabiei de către Rusia țaristă. Cu alte cuvinte, în cazul nostru constatăm existența a două „adevăruri”, deși, preciza în cunoștință de cauză cunoscutul **istoric** rus N. I. Kareev (1850-1931), autor al unor opere de referință asupra istoriei Poloniei, că „adevărul istoric poate să fie numai unul pentru toate naționalitățile, adică asupra unuia și aceluiași fapt nu pot să existe două sau mai multe adevăruri ce nu se împacă reciproc – de exemplu, adevărul francez și adevărul german, adevărul rusesc și adevărul polonez”¹ și tot așa de bine nu pot **coexista** adevărul rusesc și adevărul românesc. Cu toate acestea, istoria oficială a Rusiei țariste, cea a Rusiei sovietice și cea a Rusiei din prezent continuă să susțină existența propriului adevăr asupra actului din 1812, fără a lua în considerare opinia istoricilor români și realitatea concretă.

1.1. Întrucât Principatele dunărene erau despărțite de Rusia de mari spații geografice, românii și rușii s-au întâlnit în istorie destul de târziu, iar relațiile dintre ei n-au cunoscut manifestări amicale deosebite. Mircea Rusnac susține că s-a făcut chiar o reușită comparație cu relațiile româno-suedeze, și într-adevăr, cu nimic nu erau unele mai intense decât celelalte, ca între niște popoare despărțite de distanțe apreciabile”². Mai mult decât atât, istoriografia stalinistă prezenta ocuparea Basarabiei la 1812 drept o mostră exemplară de ajutor dezinteresat acordat poporului

român în general și celui din Basarabia în particular, în lupta lui pentru independență și pentru formarea statului său național, sprijinul respectiv neamul nostru datorându-l numai și numai poporului și mai ales armatei ruse, începând cu colaborarea dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir și continuând cu nenumăratele lupte în care sângele român a curs alături de cel rusesc, cu multiplele acțiuni diplomatice, economice, administrative și culturale sub care s-a manifestat prietenia ruso-română, atât de binefăcătoare neamului românesc³. Este un adevăr arhicunoscut că până la 1812, Rusia nu au încercat să-și justifice în niciun fel pretențiile sale asupra Basarabiei, cu care nu avea nimic în comun din punct de vedere geografic, etnic, economic sau istoric, din care motiv Rusia nu putea avea, până la 1812, nicio pretenție teritorială față de Principatul Moldovei, fapt consemnat de mai mulți istorici. Astfel, istoricul rus Nikolai Durnovo (1876-1937) susține că „Basarabia a făcut parte din Principatul Moldovei, prin care armatele noastre trebuiau să treacă în timpul războiului ruso-turc. Bineînțeles, Rusia în 1812 putea să anexeze toată Moldova, dar... ar fi fost o răpire, iar nu o cucerire, căci noi cu moldovenii n-am avut război”⁴.

1.2. De altfel, până la finele secolului al XVIII-lea, Moldova nu a avut frontiere cu Rusia, iar relațiile cu slavii de est se reduceau la cele cu ucrainenii, care stăpâneau regiunile transnistriene ale Haliciului și Volâniei, în timp ce teritoriile de dincolo de Nistru erau populate de români, realitate recunoscută și de istoriografia sovietică: „în afară de Basarabia, moldovenii formau o masă compactă pe teritoriul de pe malul stâng al Nistrului, în județele Olgopol și Balta ale guberniei Podolia, precum și în județele Tiraspol și Ananiev ale guberniei Herson”⁵. Tocmai din aceste considerente nu avem motiv să ne mirăm de faptul că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea turcii încredințau domnitorului Moldovei, Gheorghe Duca, și domnia asupra Ucrainei, fapt recunoscut și de istoricul Nicolai Berg: „În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, domnitorul Moldovei Gheorghe Duca i-a ajutat pe turci în războiul lor contra Rusiei pe cheștiunea Ucrainei. Drept recunoștință, turcii l-au făcut domn al Ucrainei și Gheorghe Duca a început să se numească, deși pentru scurt timp, «Despot al Moldovei și Ucrainei»”⁶.

1.3. Când vine vorba de anexarea Basarabiei, Rusia își justifică acțiunile prin prevederile tratatului de la Luțk din 13 aprilie 1711, prin care domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, în naivitatea sa, convins de temeinicia afirmațiilor lui Petru cel Mare despre acordarea independenței principatului, a încheiat cu Rusia o alianță antiotomană. În studiile de istorie a României socialiste, se susține că într-o diplomă a țarului se păstrează condițiile acestei alianțe, primul articol menționând: „Moldova își va obține vechile granițe până la Nistru, inclusiv Bugeacul. Toate fortărețele vor rămâne țării”⁷.

Totodată, în articolul XI se defineau clar granițele Moldovei: „Pământurile principatului Moldovei, după vechea hotărnicie moldovenească, asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire, sunt cele cuprinse între râul Nistru, Camenița, Bender cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării Muntenești și ale Transilvaniei și marginea Poloniei, după delimitările făcute cu aceste țări”⁸.

Deja în acest tratat, Rusia și-a manifestat „preocuparea părintească” pentru destinul Moldovei, consemnată în tratat sub forma „protecției”. Astfel, în articolul XIII se afirmă direct că „în caz de cândva s-ar face pace între împărăția noastră și sultanul turcesc, principatul Moldovei să nu fie lipsit niciodată de apărarea și protecția măriei noastre țarului și cu precădere să ne stăruim ca în articolele principale cneazul moldovenesc să ție de măria noastră țarul”⁹. Cea mai mare parte a istoricilor români necomuniști au examinat cu suspiciune și scepticism stipulațiile acestui tratat încheiat cu atâta grabă cu o mare putere, încă prea puțin cunoscută în **țările române**. În același timp, pare a fi incredibilă naivitatea politică a unui om inteligent ca Dimitrie Cantemir, întrucât chiar eventualele consecințe ale tratatului sunt fatale pentru destinul Moldovei. Anume din aceste considerente A. D. Xenopol face următoarea remarcă: „Sub turci oricât de rău stătea țara, tot nu fusese prefăcută în pašalâc turcesc. Prin tratatul lui Cantemir, Moldova devenea numaidecât un adevărat guvernământ rus”, pentru că „dacă politica turcescă umblă să ne stoarcă numai cât averea, aceea rusească avea o țință mai adâncă, aceea de a stoarce chiar măduva poporului nostru, de a stinge în el orice spirit de lucrare neatârnată și de dezvoltare națională, într-un cuvânt a ne face ruși”¹⁰.

1.4. Se știe că la începutul secolului al XVIII-lea, Rusia se apropia de granițele Moldovei. În aceste circumstanțe, Rusia, pentru a obține simpatia popoarelor balcanice aflate sub stăpânire otomană, între care erau și numeroșii slavi balcanici, susținea direct lupta de eliberare națională a acestor popoare de sub dominația turcă în scopul formării unor state naționale independente, deși în realitate ea nu dorea decât să subjuge aceste popoare pentru a putea ajunge la Constantinopol. Cu alte cuvinte, în raport cu turcii care doreau ca „din pristolul de la Roma” să dea „calului ovăs...”, rușii doreau să facă același lucru „din pristolul de la Constantinopole”. Adică idealul pravoslavnicilor ruși consta **în dorința** de „a înfige Sfânta Cruce” pe turnurile Sfintei Sofii¹¹. Făcând uz de subtile formule demagogice, Rusia a reușit pentru un timp îndelungat să atragă simpatia filorusă a popoarelor balcanice, în special a slavilor sud-dunăreni și ca urmare, o mulțime de persoane din rândul românilor, inclusiv al moldovenilor, de-a lungul secolului al XVIII-lea, se înscriau în armata rusă, dornice de a contribui cu arma în mână la eliberarea atât de mult promisă a țării lor.

1.5. Dar adevăratele intenții ale rușilor au început să se manifeste direct în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe timpul Ecaterinei II. În această ordine de idei este concludentă afirmația istoricului și scriitorului rus Nicolai Berg: „Ecaterina II a dus două războaie împotriva Turciei. În 1772-74, armatele rusești au ocupat amândouă principatele, și Ecaterina se gândea să le transforme în provincii rusești. Ea i-a silit atunci pe boierii moldoveni să-i facă o cerere în care, între altele, aceștia cereau ca în fruntea administrației militare a Moldovei să fie pus un general rus”¹². La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Rusia a atins granița Nistrului, ocupând Oceacovul în 1792 și împărțind Polonia alături de Prusia și Austria în 1793. Încă înainte de acești ani, în păcile ce au urmat numeroaselor războaie ruso-austro-turce, războaie duse în mare parte pe pământul românesc și soldate cu pierderi de neimaginat, ea a cerut teritorii românești. În 1775, la pacea de la Kuciuk-Kainargi, rușii, după ce renunțară la anexarea țărilor române, pretinseră a reține Benderul, motivând că cetatea respectivă nu aparținea Moldovei, ci „Basarabiei”, acesta fiind un alt nume pentru Bugeac, pe atunci raia turcească, nume ce va deveni fatal peste câțiva ani¹³. Așadar, adevăratele tendințe rusești de expansiune spre țările române iau amploare după 1775. Astfel, războiul din 1787-1791 s-a dat în mare măsură pe teritoriul Principatelor dunărene, rușii ocupând ani în șir întinse regiuni românești. Prin pacea de la Iași, din 9 ianuarie 1792, Rusia lua Oceacovul, declarând însă fățarnic că Nistrul va forma „pe veci” granița sa cu **Principatul** Moldovei¹⁴. Corectitudinea și sinceritatea Imperiului și diplomației rusești în **raport** cu respectarea angajamentelor contractuale, pot fi identificate în evoluția ulterioară a evenimentelor, inclusiv în actul de răpire a Basarabiei în 1812.

1.6. În fine, să nu scăpăm din vedere faptul că Principatele române se aflau în centrul atenției a trei imperii: Imperiul Otoman, Imperiul Rus și Imperiul Austriac. S-a constatat că, în octombrie 1800, țarul Pavel I aproba planul lui Rostopcin de împărțire a Imperiului Otoman între Rusia și Austria, Rusia urmând să ia în stăpânire Moldova, Bulgaria și Rumelia, iar Austria – Muntenia, Serbia și Bosnia, iar la 23 aprilie 1802, Ruffin, însărcinatul francez cu afaceri la Poartă, anunța Ministerul **Afacerilor Externe** că „Rusia vrea cu orice preț obținerea încorporării celor două provincii (Moldova și Muntenia) la imperiul său pentru a atinge, conform dorinței Ecaterinei II, linia Dunării”. Tot în această ordine de idei urmează să amintim că în 1805, S. Voronțov, ministrul de externe rus, cerea țarului ocuparea principatelor, pentru a le „apăra” de „invazia franceză” a lui Napoleon, iar consulul rus de la Iași, Bolkunov, a încercat să determine prin forță și constrângere pe boierii moldoveni ca să ceară ei înșiși ocuparea Moldovei, dar aceștia au reușit să se opună. Totodată, la 17 octombrie 1805 s-a redactat un proiect al tratatului

de alianță între Napoleon și împăratul Francisc I al Austriei, care prevedea în articolul IX ca Austria să ocupe „în deplină suveranitate” Muntenia, Moldova și Bugeacul, ca ulterior, în funcție de schimbarea alianțelor, aceste provincii românești să fie „oferite” de Napoleon și țarului Alexandru I¹⁵.

În același timp, Imperiul Otoman, încercând să blocheze înaintarea Imperiului Rus în Balcani, a fost forțat de **circumstanțele** istorice ale momentului să-și subordoneze și mai mult țările române, pentru a-și asigura dominația asupra lor. În această ordine de idei, Poarta a început să numească, din 1711 în Moldova și din 1716 în Muntenia, domnii fanarioți, credincioși Porții și străini de poporul român, urmărind să reducă cât mai mult autonomia **țărilor românești**. Cu toate acestea chiar unii dintre **domnii** fanarioți au continuat politica de apărare a integrității hotarelor. Astfel, în Moldova, Nicolae Mavrocordat a obținut de la Poartă renunțarea la anexarea de către aceasta a cetății Soroca, iar în 1775, când Poarta a încălcat angajamentele sale față de Moldova, cedând Austriei Bucovina cu vechea capitală Suceava, principele fanariot Grigore III Ghica, împreună cu toți boierii, a protestat vehement, determinând asasinarea sa de către trimișii Porții doi ani mai târziu¹⁶.

Rusia țaristă atinge pentru prima oară granița Nistrului în 1792¹⁷. Dar ajungând la Nistru, Imperiul Rus nici nu avea de gând să se oprească aici. Mai mult, noul război ruso-turc care a izbucnit la 22 noiembrie 1806 avea să se poarte în întregime pe teritoriul țărilor române și ca dovadă a intențiilor reale ale Rusiei, la 8 ianuarie 1807 Poarta acuza Rusia că tratează principatele ca pe o posesiune a sa, amestecându-se în modul cel mai brutal în problemele lor interne.

1.7. Așadar, încă înainte de 1812, Rusia se pregătea să devoreze țările române, camuflându-și intențiile reale prin declarații lipsite de temeie politic, istoric și etnic de tipul: protejarea popoarelor slave frățești, eliberarea de sub dominația otomană a popoarelor pravoslavnice etc. Chiar din momentul apropierii Rusiei de frontierele estice ale Moldovei, ea fie direct, fie indirect și-a declarat intențiile expansioniste, dorind să intre în posesia Principatelor românești. Inconsistența opiniei oficiale rusești în raport cu Principatele **române în genere și în raport cu Basarabia în parte a fost demonstrată cu lux de probe irefutabile de istoricii români și străini, din care considerente în cele ce urmează nu vom face altceva decât să insistăm doar asupra subiectul anunțat în titlul **comunicării** noastre.**

Tot în acest context este necesar să amintim că Basarabia reprezintă cea mai estică **provincie** a latinității, fiind locuită, în proporție de peste 70 la sută, de același popor român care se întâlnește și în Moldova din componența României, Transilvania, Dobrogea sau Banat. Mai mult, acest popor nu are nicio similitudine cu rușii. Tocmai din această cauză

românismul Basarabiei a fost și este dintotdeauna un fapt evident. Niciun observator sau istoric obiectiv nu a încercat să nege cumva existența sa. Prezența românilor în Basarabia este negată de istoriografia sovietică și cea românească din perioada ocupației sovietice și a comunizării, de forțele rusești proimperiale și de nostalgia imperiului sovietic. În rest, imensa majoritate a istoricilor care se respectă, români, ruși sau străini nu s-au temut să recunoască acest adevăr. De altfel, unul dintre părinții marxismului, Fr. Engels, condamna și el vehement actul răpirii Basarabiei: „Dacă pentru cuceririle Ecaterinei șovinismul rus mai găsisse unele pretexte – nu vreau să spun de justificare, ci de scuză, – pentru cuceririle lui Alexandru nu poate fi vorba de așa ceva. Finlanda este finlandeză și suedeză, Basarabia – românească, iar Polonia Congresului – poloneză. Aici nici vorbă nu poate fi de unirea unor neamuri înrudite, risipite, care poartă toate numele de ruși, aici avem de a face pur și simplu cu o cucerire prin forță a unor teritorii străine, pur și simplu cu un jaf”¹⁸.

2.0. În perioada de ocupație țaristă (1812-1918), în Basarabia s-au produs profunde modificări de ordin social, economic, politic, etnic și cultural. Au avut loc schimbări esențiale în componența etnică a populației Basarabiei, s-a modificat coraportul de forțe dintre apartenența națională a proprietarilor de moșii și, ca urmare, au avut loc prefaceri radicale în componența națională a elitei naționale a societății basarabene. Dacă la 1812, majoritatea moșierilor erau români, la începutul secolului al XX-lea, ca urmare a rușării galopante și a politicii economice antiromânești, moșiile basarabene au încăput pe mâna străinilor. Astfel, în urma examinării situației social-economice din Basarabia de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea pe baza studiilor elaborate de Anthony Babel, Alexandru Boldur, Iurie Colesnic, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Charles King, George Murgoci, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ion Nistor, Cezar Vasiliu etc., am ajuns la concluzia că în această perioadă boierimea basarabeană veche, tradițională dispăruse în cea mai mare parte, fie ca urmare a emigrării în România, fie ca urmare a pierderii moșiilor în procesul concurenței acerbe dintre proprietarii funciari, fie, în fine, ca urmare a rușificării boierimii basarabene, așa încât populația românească din Basarabia nu dispunea în realitate de o forță spirituală conducătoare. De altfel, putem afirma că unicul om de cultură român, care a activat și a obținut anumite rezultate în Basarabia, a fost Constantin Stamati. Condițiile defavorabile de dezvoltare a culturii românești în Basarabia i-a determinat pe intelectualii cu spirit românesc să părăsească această provincie și să se stabilească în Moldova, iar după Unirea Moldovei și a Munteniei, în România. În această ordine de idei, este concludent cazul

lui Alecu Russo și cel al lui Bogdan P. Hasdeu. Basarabeni vor relua exodul în România la finele secolului al XIX-lea (Zamfir Arbore, Petru Cazacu), iar unii vor pleca doar temporar în România **pentru** a-și definitiva studiile în instituțiile superioare de învățământ din Iași (Nicolae Alexandri, Pan Halippa, Elena Alistar etc.).

În pofda faptului că în Basarabia nu exista o clasă numeroasă de boieri autohtoni care s-ar fi situat în fruntea mișcării naționale, poporul românesc din Basarabia și-a păstrat în sufletul său comoara neprețuită de obiceiuri și datini vechi, de amintiri istorice, și-a păstrat limba, obârșia, instinctul național, căci întotdeauna s-a simțit străin, în opinia lui Ștefan Ciobanu, în mediul rusesc.

2.1. Caracteristica definitorie a culturii basarabene din timpul ocupației țariste este lipsa de cultură cultă și dacă putem vorbi despre supraviețuirea spiritualității românești în Basarabia, acest lucru îl datorăm analfabetismului în domeniul culturii rusești și perpetuării conservatismului românesc, adică a tradițiilor populare, care a constituit și continuă a fi piatra de temelie a culturii noastre naționale.

Anexată prin violență, cu totul diferită sub raportul compoziției etnice, al istoriei și al tradițiilor sale, Basarabia împarte din 1812 destinul provinciilor neruse din imperiul rus., parcurgând două etape distincte în evoluția sa în cadrul Imperiului Țarist. Prima perioadă ar fi cea de „autonomie” când au fost păstrate instituțiile și legile moldovenești și care a durat până în 1828. Cea de-a doua perioadă se referă la dominația rusească de după 1828, când structurile sociale, juridice, politice și statale nu erau decât copii fidele ale modelelor rusești, fără a lua în seamă tradițiile autohtone. Mai mult, rezistența românească în raport cu dominația rusească a avut un caracter sporadic și inefficient. Odată cu consolidarea stăpânirii rusești, **proprietatea** latifundiară a boierilor autohtoni se destrăma, cea mai mare parte a moșiilor ajungând în posesia străinilor care erau de obicei ruși, ucraineni sau evrei. Ca urmare, în 1911 din 468 de familii nobiliare din Basarabia, doar 138 mai erau românești, fără a mai aminti că multe dintre cele din urmă familii erau rusificate.

2.2. Se știe că realitatea numită cultură este un fenomen social foarte complex, aproape imposibil de încadrat într-o definiție stricto sensu. Așa se explică faptul că toate încercările de a defini cultura după schema logică clasică – prin gen proxim și diferență specifică, s-au dovedit, dacă nu imposibile, cu siguranță unilaterale. Din aceste considerente vom defini cultura în termeni clasici drept totalitate a valorilor materiale și spirituale create de omenire în decursul istoriei și a instituțiilor necesare pentru comunicarea acestor valori. De altfel, în limba română atestăm prezența **sensului** original al substantivului *cultură*, cel de **cultura agri**, de cultivare

a **pământului**, ca acțiune de transformare a naturii, și ce de **cultura animi**, de **educație** a spiritului **îndeosebi**, **înțeles** provenind din mediile intelectuale ale Romei antice. În epoca modernă, cele mai importante contribuții la studiul culturii le-au adus diferite discipline științifice (etnologia, inclusiv etnografia, antropologia **culturală**, istoria și sociologia culturii), un rol aparte având sociologia culturii. Astfel, sociologia culturii, ca ramură a sociologiei generale, analizează raporturile dintre societate și cultură, ca subsistem al acesteia, din perspectiva condiționării sociale a culturii și funcției sociale a culturii. Cu alte cuvinte, de această dată sociologia abordează cultura ca ansamblu de valori materiale și spirituale, de **instituții**, obiceiuri, norme, tradiții ca expresie a modului de trai și calității vieții. Încă din **Antichitate**, oamenii au constatat prezența unor puternice diferențe de manifestare culturală între diverse comunități etnice sau în interiorul acestora, fiind vorba de limbă, de manifestări religioase, morale, tot felul de obiceiuri etc. Tocmai acest lucru i-a determinat, cu timpul, pe unii să se definească sau să fie numiți eleni, alții romani, iar cea de-a treia categorie să fie numită „barbari” etc. Și astăzi dacă încă mai vorbim despre greci, romani, egipteni, geto-daci etc., cu referire evidentă la **Antichitate**, îi numim așa tocmai datorită manifestărilor lor culturale oarecum specifice. Pentru că ceea ce individualizează un popor față de altul este în primul rând manifestarea sa culturală.

2.3. Uzul popular al cuvântului *cultură* în multe societăți occidentale poate reflecta chiar caracterul stratificat al acelor societăți. Mulți folosesc acest cuvânt pentru a desemna bunuri de consum ale elitelor și activități cum ar fi bucătăria, arta sau muzica. **Alții** folosesc eticheta de „cultură înaltă” pentru a o distinge pe aceasta de cultura „joasă” desemnând toate bunurile de consum care nu aparțin acestei elite. Teoreticienii culturii din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și foarte mulți dintre cei de azi identifică cultura și civilizația pe care adesea le opun naturii. **Interpretând** cultura în calitate de ansamblu de valori materiale și spirituale, savanții au ajuns să o definească în funcție de părțile ei componente ca ansamblu de **valori** (idei), **norme** (comportamente) și **artefacte** (lucruri sau părți ale culturii materiale). Valorile sunt idei despre ceea ce poate fi important în viață și ghidează restul culturii; normele sunt expectații ale comportamentului diferit al oamenilor în diferite situații, fiecare cultură dispunând de metode diferite (sanțiuni) pentru a-și impune normele (sanțiunile variază și ele în funcție de importanța normei, iar normele cele mai importante formalizate de sanțiuni se numesc legi); **iar** artefactele derivă din valorile culturale și din norme. De regulă, arheologii se concentrează asupra culturii materiale, iar antropologii culturali asupra culturii spirituale.

Cultura este ceea ce deosebește un popor de altul, ceea ce conferă unui popor consistență, individualitate, personalitate și demnitate, acestea fiind elementele configurative ale culturii unui popor din epoca modernă. Așadar, achiziția principală a epocii moderne constă în conștientizarea și în explicarea individualității manifestărilor culturale proprii, fapt ce determină specificitatea culturală a națiunilor și stilistică a popoarelor. Anume din aceste considerente, Lucian Blaga a introdus noțiunea „matricea stilistică proprii fiecărei culturi”¹⁹, inclusiv culturală, care marchează existența și conștiința creatoare a omului²⁰. Omul nu se poate manifesta creator decât într-un anume cadru cultural. Cultura ne marchează cu puterea unei fatalități adeseori ascunse, iar stilul ca manifestare concretă a culturii „e ca un jug suprem, în robia căruia trăim, dar pe care nu-l simțim decât arareori ca atare”²¹.

Vorbind despre destinul culturii basarabene, este necesar ca aceasta să fie interpretată în viziunea și din perspectiva lui Lucian Blaga, care susținea că matricea stilistică, inclusiv culturală, a unui popor sau a unei colectivități naționale „reprezintă identitatea cu sine însuși”²² a fiecărui individ, adică a românului basarabean în decursul evoluției istorice. Ca și matricea **stilistică**, cultura națională „constituie permanența și puterea noastră, în aceeași măsură ca plasma germinativă”; e porțiunea noastră de „omenească veșnicie” în succesiunea necurmat împropătată a generațiilor²³. Cultura este elementul determinant în procesul de definire a unui popor, având o importanță tot atât de mare ca sângele și graiul.

2.4. Cultura are caracter național distinct, întrucât de cele mai multe ori se vorbește despre „cultura franceză”, „cultura germană”, „cultura românească”, „cultura modernă” sau „cultura feudală” și foarte rar despre „cultura europeană”, „cultura islamică”, „cultura asiatică”, fapt ce ne determină să constatăm dependența totală a culturii de o etnie sau alta. Iar ca un derivat al acestui punct de vedere este problemă a „specificului național”. De altfel, culturile se individualizează după popoare, iar unui element sau altul din configurația spirituală a poporului îi revine acea matrice stilistică care „colaborează la definirea unui popor tot așa de mult ca sângele și graiul. Ea poate să crească sau să scadă, dar când se stinge, se stinge și poporul”²⁴. De altfel, cultura este acel „mănunchi secret de puteri eficiente” care constituie „singura noastră mare „tradiție”²⁵.

2.5. Așadar, când discutăm problema culturii basarabene avem în vedere ansamblul de valori materiale și spirituale, de **instituții**, obiceiuri, norme, tradiții ca expresie a modului de trai și calității vieții, adică noțiunea de cultură include tot ce se referă la spirit sau este creat de **spiritul** unui popor, inclusiv arta populară și cea cultă, instituțiile care coordonează arta viața spirituală (ministere, departamente, biserică etc.), literatura populară și

cultă, tradițiile populare etc. Tocmai din această perspectivă vom examina în continuare cultura Basarabiei de sub ocupație rusească, căci cultura reprezintă o moștenire ce se transmite cu ajutorul codurilor de comunicație specifice cum sunt gesturile ori cuvintele, scrisul și artele, **mass-media** (presa, radioul, televiziunea), media interactivă (telefonul). În același fel se transmit gesturile, ritualurile, cunoștințele teoretice, normele abstracte, religia. Cultura poate fi **însușită** prin diverse forme ale memoriei subiective (reflexe, cuvinte, imagini), dar și prin intermediul memoriei obiective (obiecte, peisaje, **cărți**, numere, reguli).

3.0. Multe secole cultura a fost singura care a încercat să realizeze o unitate între toate provinciile românești. Aceasta însă depindea de mai mulți factori, și în primul rând de cel extern: fiind supuși mai multor stăpâniri străine, românii erau nevoiți să își susțină activitatea culturală în funcție de condițiile oferite de acestea. Se știe că elementul principal al culturii unui popor este limba lui. Pentru români, limba are o importanță decisivă în procesul de constituire a unității naționale, întrucât „suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeași limbă „de la Nistru până la Tisa”. Lucru care nu se întâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi, cimentul este limba”²⁶.

Popoarele cuceritoare nu au decât un singur scop: **deznaționalizarea popoarelor** cucerite, tendință specifică popoarelor slave și în mod special rușilor. Ocupând Basarabia, Imperiul țarist nu a avut altă intenție decât rusificarea **românilor** basarabeni. Nici turcii nu au încercat niciodată să își impună limba sau cultura în spațiul locuit de poporul român. E cunoscut faptul că, alături de ruși, au existat urmași ai altor neamuri migratoare, ungurii, care au făcut orice pentru a deznaționaliza poporul cotropit. Cu toate acestea, rezultatul eforturilor cuceritorilor a fost egal cu zero, întrucât ei nu au putut afla secretul distrugerii sufletului poporului român. Cel mult, au reușit să frâneze dezvoltarea sa culturală, să-l țină pe loc, dar niciodată românii nu au devenit ruși sau unguri.

3.1. La momentul anexării, în Basarabia existau cele mai grele condiții pentru dezvoltarea culturii românești. În timp **ce** în Principatele Române și în Transilvania se manifestau plener literați și **oameni** de cultură care erau îndrumătorii luminării și redeşeptării culturale și naționale, în Basarabia era extrem de riscant simplul fapt de a te declara român și de a vorbi românește. În același timp, autoritățile țariste **inventau** cele mai absurde motive pentru **a exclude** orice contact dintre basarabeni și ceilalți români.

Evident, până la anexare, Basarabia participase în egală măsură, alături de celelalte provincii românești, la progresul cultural al românilor.

În această ordine de idei este semnificativă opinia acad. Ștefan Ciobanu privind contribuția Basarabiei la dezvoltarea culturii românești: „Provincia dintre Prut și Nistru l-a dat pe Alexandru Lăpușneanu, iar lui Dimitrie Cantemir îi plăcea să-și tragă originea din mârzacia Cantemir din Bugeacul Basarabiei. Marele cărturar al vechimei, Miron Costin, a fost pârcălab de Hotin, iar Vasile Alecsandri a avut un înaintaș care ar fi fost vameș la Tighina. Originea familiei scriitorilor Văcărești din Muntenia este în ținutul Sorocei. Din Basarabia se trage și familia marelui Mihail Kogălniceanu”²⁷. Imediat după anexare însă relațiile economice și culturale cu **celelalte** provincii românești au fost în mod violent întrerupte și ca urmare Basarabia s-a pomenit izolată în mijlocul torentului rusificator al Imperiului țarist. Mai mult, ideologii politicii țariste, beneficiind de niște realități concrete, au promovat ideea existenței unei națiuni moldovenești și a unei limbi moldovenești distincte, pentru a exclude pe viitor dorința basarabenilor de a reveni la trupul Țării. Astfel, basarabenilor li s-a inoculat ideea falsă că ar fi o altă națiune în raport cu cea română și ar vorbi o altă limbă față de limba română. Desigur, politica rusească față de așa-zisa limbă și națiune moldovenească nu era determinată de respectarea adevărului științific. Mai mult, rușii nu aveau niciun interes pentru a susține și promova adevărul istoric și științific și nici pentru a ajuta populația basarabeană la prosperarea ei culturală, mai ales dacă educația se făcea în limba română.

3.2. Totuși în Basarabia a continuat să existe spiritul românismului, chiar dacă acesta, forțat de vicisitudinile istorice, a fost pus în situația să scadă în intensitate. Astfel, perioada dominației rusești se individualizează, în primul rând, prin prezența unui șir relativ mare de scriitori autohtoni de importanță minoră, care încercau să ia în discuție în creațiile lor unele probleme utile pentru neamul nostru. În această ordine de idei putem aminti aici numele unor scriitori basarabeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea ca Dimitrie Pastiescul, Alecu Leonard, V. Catișchi sau Costache Tufescu.

În al doilea rând, este vorba de câteva personalități literare importante pentru întregul spațiu cultural românesc. Este vorba mai întâi de poetul și prozatorul **Constantin** Stamați, autor al volumelor *Musa românească*, *Povestea poveștilor* și *Poezii și proză*, cunoscute și răspândite atât în Basarabia, cât și în principate, Transilvania și Bucovina. Totodată, el a efectuat traduceri și a imitat scrieri străine. Petre V. Haneș l-a caracterizat pe Constantin Stamați în felul următor: „Din firea lui de moldovan sfătos care știe multe din bătrâni și căruia nu-i plac veneticii, au ieșit și humorul și satirile lui, puse în slujba moralei, a cuviinței, a măsurii, a datinilor românești. Lipsit de cerc literar românesc, de tovarăși de muncă, a trebuit să împlinească singur în Basarabia rolul de scriitor în toate direcțiunile,

să traducă și să imiteze, să compună singur cât mai multe genuri, să încerce numeroase forme de versificație. Și a reprezentat din acest punct de vedere în mic, ceea ce în mare a reprezentat Asachi în Moldova și Eliade Rădulescu în Țara Românească²⁸. O altă personalitate de importanță general românească este Alexandru Hașdeu din Cristinești, județul Hotin, care și-a făcut studiile în Rusia și în Germania. El a reușit să întrețină conștiința națională, scriind și publicând în limba rusă o parte din operele sale despre trecutul Basarabiei. Scrierile sale sunt consacrate unor domenii numeroase și variate: știință, drept, filosofie, sociologie, istorie. Din păcate însă, multe au rămas în manuscris și s-au pierdut în vârtoarea vremurilor.

În această ordine de idei urmează să fie amintit și fabulistul basarabean Ion Sârbu, autor al volumelor *Fabule* și *Compozițiuni*, apărute la Chișinău în 1850 și 1851. El manifesta o dragoste deosebită pentru neamul românesc și pentru limba acestuia, pe care o considera ca „o fiică a slăvitei și veneratei mame latine”. În prefața la volumul său de fabule alcătuite, adresându-se cititorului basarabean, Ion Sârbu scria: „Cred că, de vei avea cea mai mică picătură de sânge român, ai sălta văzând în mâinile tale această cârtică”²⁹. În fine, este demn de a fi pomenit aici numele unui alt scriitor basarabean, Alexandru Sturdza, despre care Mihail Kogălniceanu spunea următoarele: „Pana și talentul d-lui Sturdza fiind cunoscute și apreciate în Europa de tot ceea ce este mai distins în litere și științe, elogiile mele cu această ocaziune nu ar fi decât de prisos”³⁰.

3.3. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea intelectualii basarabeni erau dominați de moldovenism, acesta fiind promovat cu deosebită asiduitate de politica țaristă, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea putem susține că intelectualii basarabeni au evoluat de la moldovenism la românism, idee alimentată mai ales de idealul Unirii Principatelor din 1859. De altfel, în contextul basarabean ideea general-românească, promovată în istorie și în filologie, a fost formulată încă la 1840 în *Hristomatia română* a lui Iacob Hâncu, iar în cărțile lui I. Donceev, apărute în 1865 la Chișinău, ideea unității naționale românești a fost exprimată cu aceeași tărie și cu aceleași mijloace ca în regiunile din dreapta Prutului. Cărțile lui I. Donceev nu mai erau intitulate acum *Bucoavnă moldovenească*, ca cele ale predecesorilor săi, ci *Curs primitiv de limbă română* și *Abecedă română*, acestea fiind tipărite cu alfabet latin, ca în România, iar cuprinsul lor de la un capăt la altul era curat românesc și chiar vest-european, ca și în cărțile din dreapta Prutului. Aceste cărți cuprindeau subiecte din istoria românească, literatură românească curentă și orientări românești generale. Erau și bucăți patriotice românești ca: *Imn închinat domnului Moldovei*

Grigore Ghica; Adio Moldovei de Alecsandri; *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul* de Bolintineanu și chiar *Imnul român în cinstea lui Alexandru Ioan Cuza* de G. Tăutu.

Din pleiada scriitorilor acestei perioade fac parte Constantin Stamati-Ciurea, Teodor Vârnav, Gheorghe Păun, Matei Donici, George Gore și Alexie Nacu, **cel** din urmă fiind autorul unei istorii a Basarabiei în rusește și al unor poezii românești, scrise în alfabet latin, în 1867-1869.

Deși se afla sub ocupație străină, Basarabia a beneficiat de dreptul de a participa la înființarea Academiei Române, în sensul că la 1866 în rândurile ei au fost aleși și basarabenii Constantin Stamati, Alexandru Hașdeu, Ioan Străjescu și Ștefan Gonata. Însă din 1868, autoritățile rusești le-au interzis să participe la lucrările acestui înalt for de cultură al tuturor românilor, lipsa lor prelungindu-se îndelungate decenii.

Date fiind condițiile culturale defavorabile din Basarabia secolului al XIX-lea, nenumărați intelectuali basarabeni au emigrat în România, unde **au avut** posibilitatea de a se **manifesta** plener. Dar și în Basarabia continuau să se afirme noi personalități intelectuale de valoare națională, din ultima generație făcând parte Ștefan Ciobanu, P. Sârcu, Tudose Roman, Alexe Mateevici și A. Iațimirschi.

3.4. Dacă în domeniul formării individuale a unor personalități basarabene constatăm un oarecare progres, atunci în domeniul formării spirituale colective nu putem fi în egală măsură de optimiști, întrucât Imperiul Rus a reușit, cu ajutorul școlii, să rusifice aproape în întregime pătura cultă din Basarabia; iar cu ajutorul bisericii, ea spera să rusifice și populația rurală. Au trecut peste un secol de dominație țaristă și apoi aproape cincizeci de ani de dominație sovietică dar și până azi țaranul român din Basarabia nu vorbește altă limbă decât cea românească, nu se roagă lui Dumnezeu decât în limba părinților și bunicilor săi.

Cu excepția lui Scarlat Sturza, guvernatorii Basarabiei, în condițiile dictatului țarist, erau cu totul străini neamului, limbii, și **obiceiurilor** celor pe care îi guvernau. Școlile românești au fost interzise în Basarabia Țaristă, iar liceele și gimnaziile de la Chișinău, Bălți, Hotin, Tighina, Bolgrad, Ismail sau Cetatea Albă erau exclusiv rusești. Nici administrația și nici biserica nu avea voie să folosească limba română. Orice prezență a unei cărți românești era considerată ca descoperirea unui delict, fiind interzise chiar și cărțile populare precum *Visul Maicii Domnului* și *Arghir Crăișoru* foarte răspândite în acea vreme. De la înființarea Bibliotecii publice din Chișinău în 1832 până în 1898 s-au adunat 20 000 volume dintre care **niciunul** în limba română. Teroarea domnea pretutindeni, iar izolarea de România, recent constituită prin unirea Moldovei cu Muntenia, era absolută. În școală se învăța că românii sunt urmașii hoților aduși de Traian din **temnițele**

Râmului, iar limba română era considerată ca fiind foarte grea, barbară și improprie culturii. De asemenea, se vehicula ideea că dincolo în România, legea s-a stricat, ortodoxia a dispărut, iar țarul are destinația să elibereze pe bieții creștini români din mâna nelegiuită a neamțului (regele Carol I), a boierilor și a jidovilor!³¹

Rusificarea s-a produs în două direcții principale: la oraș prin școală și la sat prin biserică. Dacă la oraș **rusificarea** a reușit în linii mari, la sate ea a obținut doar victorii parțiale, întrucât cea mai mare parte a populației și-a păstrat identitatea **românească**. În funcție de gradul de instruire a populației, rezistența în fața rusificării este mai accentuată sau mai puțin accentuată și tocmai din aceste considerente rușii au depus eforturi inimaginabile pentru a lichida sau pentru a reduce la maximum, prin toate metodele, școala românească din Basarabia. Deși istoricii ruși și rusofili din trecut și din prezent neagă cu îndârjire acest fapt, până la anexare pe acest teritoriu existau școlile de pe lângă mănăstiri și cele deschise de domni și, prin urmare, exista o tradiție a școlii românești. Este vorba de școala domnească la Chișinău deschisă în 1766 și de alte 22 de școli care activau din același an pe lângă cea domnească, **inclusiv** cele din Greceni, Lăpușna, Orhei și Soroca, deschise încă în timpul Principatului Moldovei!³². Întru susținerea afirmației cu **privire** la existența unor școli înainte de 1812 poate servi și faptul că, imediat după anexare, negustorii români din Chișinău se adresau mitropolitului Gavriil cu rugămintea de a redeschide vechea lor școală moldovenească, promițând că vor da pentru întreținerea ei „ceva ajutor și mai vârtos venitul cotului târgului, care mai înainte era afierosit școlii obștești ce se zicea domnească aici în Chișinău”³³. În urma **acestui** demers, Gavriil Bănulescu-Bodoni **trimite** pe „dascălul Gheorghe Popovici învățător la copii la biserica Sfântu Prooroc Ilie”, pentru care orânduire aflăm că târgoveții „nu puțin s-au bucurat” (decembrie 1812)³⁴.

3.5. Așadar, răspândirea științei de carte în popor nu era deloc pe placul autorităților. De altfel, chiar rușii aveau tot interesul de a păstra incultura populației. Astfel, în 1828, ministrul învățământului public din imperiu, Șișkov, spunea că răspândirea științei în rândul maselor „ar aduce mai multă pagubă decât folos”³⁵, iar în 1824, contele Voronțov ordona că „învățătura în școlile lancasteriene (din Basarabia) se va face înainte de toate și preferențial în rusă și nu învață moldovenește decât elevii care doresc să deprindă această limbă pe lângă rusă”³⁶. Pornind de la ideea că „elevii cunosc această limbă (limba română – *n. n.*) în mod practic, iar predarea ei nu mai are niciun rost”³⁷, autoritățile rusești au întreprins, în 1867, o serie de măsuri antiromânești foarte **drastice**: au fost redus în mod considerabil **numărul** școlilor bisericești și laice; membrii corpului profesoral erau recrutați dintre cei mai șovini ruși sau rusofili; învățământul

În limba română a fost interzis complet; în biblioteci nu se mai găsea nicio carte românească. Prin urmare, în 1866-1867 limba română a fost interzisă complet din școlile basarabene. Astfel, prin rusificarea completă a școlilor și prin acțiuni de o brutalitate fără precedent, românii au fost lipsiți de școli naționale.

Rezultatul rusificării învățământului basarabean a fost de natură **dezastruoasă**: în 1912 în Basarabia existau 1.709 școli primare, dintre care nici măcar una singură în limba română!!!³⁸. Prin urmare, analfabetismul **s-a** extins vertiginos în rândurile populației românești. În această ordine de idei este concludent procentajul știutorilor de carte în rândul principalelor naționalități ale Basarabiei la sfârșitul perioadei stăpânirii rusești: germani 63%, evrei 50%, ruși 40%, bulgari 31%, români 10%!³⁹.

4.0. Se știe că religia ca formă a conștiinței social-umane are la bază credința în **transcenderea** omului după moarte într-o lume superioară. În același timp, religia este o componentă importantă a culturii, așa încât religia se situează între pietate și sentimentul de siguranță a omului. Pentru a distruge o colectivitate este suficient să o lipsești de credință, să-i schimbi credința sau limba prin care ea mărturisește credința respectivă. Autoritățile țariste, inițial, au tolerat oficierea serviciului divin în limba română, iar ulterior au încercat să elimine limba română din serviciul religios, ceea ce nu le-a reușit niciodată, întrucât preoții și enoriașii, necunoscând limba rusă, refuzau slujba în limba respectivă. Astfel, secretul rezistenței românilor la rusificare se ascunde în specificul bisericii strămoșești, adică românii, pentru a putea rezista în fața **torentului** nimicitor care nu urmărea decât să-i lipsească de limba, obiceiurile, tradițiile și cultura străbune, aveau doar o singură armă – credința.

De altfel, pe parcursul celor peste o sută de ani de ocupație rusească, în Basarabia a avut **loc** un război extrem de crunt – cel pentru acapararea sufletului țaranului român. Tocmai sufletul țaranului era necesar să fie mutilat, deformat, desfigurat și afectat în profunzime, pentru ca omul simplu „să-și uite neamul și limba și să se transforme într-un alt popor”⁴⁰. În opinia unor cercetători, biserica română din Basarabia, întocmai ca cetățile lui Ștefan cel Mare, care au rezistat tuturor asalturilor turcești, a fost un fel de cetate culturală „în jurul căreia s-a grupat întregul popor, a rezistat oricărui dușman” și ca urmare „biserica a fost dintotdeauna temelie și sprijinul vieții poporului nostru. Cât timp ea a rezistat, nici noi n-am murit”⁴¹.

Există numeroase mărturii cu privire la faptul că bisericile și mănăstirile basarabene au fost și au rămas focarele principale de conservare a limbii, tradițiilor și culturii românești și ca **urmare** acestea

nu au abandonat, în ciuda celor mai crunte represiuni, niciodată cultura poporului. În această ordine de idei sunt concludente amintirile lui Nicolae Popovschi care relatează despre faptul că în biserica din comuna Visterniceni de lângă Chișinău se păstrau numeroase cărți românești tipărite la mănăstirea Neamțului, iar rusească nu era decât o singură Evanghelie, care era scoasă la iveală de către preoți doar la Paști, când slujba se făcea în ambele limbi, deși diaconii nici nu știau rusește. Același preot a atestat o situație identică la Vărzărești, Lozova, Ciorești, Cornești, Strășeni etc.⁴² Întrucât mărturiile de acest fel sunt foarte abundente, ne vom limita la cele relatate anterior, reamintind că românii basarabeni au rămas sincer devotați religiei creștine. Se pare că basarabeni erau de părerea că „introducerea slujbei dumnezeiești în altă limbă decât cea moldovenească poate cumva să schimbe învățătura și ordinea acelor dogme de credință și orânduiei, pe care le-au moștenit de la strămoșii lor”⁴³.

De altfel, deși acțiunile autorităților țariste și sovietice de rusificare a învățământului, bisericii și spiritualității basarabenilor a suferit un eșec total, totuși nu putem să nu observăm că acestea au lăsat urme adânci în conștiința noastră: utilizarea în paralel a limbii ruse și în prezent în unele biserici rurale, intoxicarea fie și parțială a maselor populare cu modul de a gândi și de a acționa rusec, „admirația” unei părți a populației față de spiritualitatea rusă, degradarea limbii române ca urmare a pătrunderii necontrolate a unor unități lexicale rusești etc. Cu toate acestea, putem conchide cu optimism că fără a cuceri total biserica românească, se poate afirma că rușii nu au avut niciodată Basarabia și că ființa noastră etnică a fost salvată, în cea mai mare măsură de biserica neamului nostru.

4.1. Se știe că în mentalitatea țaranului român națiunea se identifică cu biserica creștină. În acest context este demnă de toată atenția afirmația protoiereului Ioan Stoicov: „Când se vorbește de biserica românească, se vorbește de neamul românesc, pentru că biserica la noi a fost în strânsă legătură cu neamul. Bucuriile neamului, după câte o biruință a voievozilor asupra păgânilor și nesățioșilor vecini se cântau între zidurile bisericilor noi, cu glasurile duhovnicești, și poporul în frunte cu preoții lor mulțumeau lui Dumnezeu, iar când se abătea vreo furtună de viitor mare, năvălirile puternice ale barbarilor asupra hotarelor noastre, toți strămoșii își îndreptau nădejdea lor spre «Domnul cel tare în război» și în calea pribegiei ei purcedeau laolaltă cu aceiași duhovnicești părinți ai lor ca să le întărească inimile și brațele cu sfintele cuvinte din cărți și porunci dumnezeiești”⁴⁴. Fără a-i hiperboliza importanța bisericii naționale în procesul de supraviețuire materială și spirituală, suntem în drept să declarăm că noi ne-am conservat limba și etnia strămoșească datorită

bisericii străbune, care ne-a fost totdeauna scut și acoperământ nebiruit, căci „fără biserică sau cu o biserică înstrăinată, neamul nostru e osândit să piară”⁴⁵. Mai mult, putem afirma că limba noastră e biserica noastră și istoria noastră!

În anul 1902, la Chișinău a fost organizată societatea preotească *Frățimea nașterii lui Christos*. Înființarea ei a coincis în timp cu apariția mișcării literare din jurul revistei *Sămănătorul* de la București, cu cea a *Luceafărului* de la Budapesta, cu cea a *Luminei* românilor macedoneni din Bitolia (1903) și cu cea a *Junimei literare* din Cernăuți (1904). Din păcate însă, această intensă mișcare de redeşeptare națională nu a putut cuprinde întregul popor datorită condițiilor incalificabile în care a fost nevoită să își ducă existența. În paralel, rusificarea făcea numeroase victime printre nobili și intelectuali, care erau pierduți pentru cauza națională. De aceea, sub influența autorităților, mulți basarabeni se considerau moldoveni și credeau că sunt diferiți de ceilalți români, pe care nu îi văzuseră niciodată. Fenomenul nu este singular, un exemplu reprezentându-l cazul alsacienilor, care după 1871 se considerau diferiți de francezi.

Fiind conștient de importanța culturii, inclusiv a bisericii și limbii în existența unui popor, autoritățile rusești **au căutat** să rusifice biserica și populația **Basarabiei**, iar dacă nu le reușea să realizeze deziderat, preferau să țină lumea în ignoranță nativă. În acest context este concludent cazul episcopului Pavel Lebedev, „cel mai bun propagator al limbii și spiritului rusesc în viața clerului și forța cea mai puternică pentru rusificarea provinciei”⁴⁶. Din cauză că preoții nu știau rusește, Pavel a închis nu mai puțin decât 336 de biserici de la sate⁴⁷. Nu mai puțin barbară, inumană a fost fapta lui Pavel Lebedev când și-a permis să ardă cărțile românești, acțiune calificată chiar de ruși ca un „act de vandalism grosolan și fără pereche”⁴⁸, iar despre demiterea vechilor preoți români, Ion Nistor relatează: „Călugări și preoți octogenari, gârboviți în slujba altarului dumnezeiesc, propovăduitori ai dragostei și buneî înțelegeri între oameni, erau izgoniți ca niște slugi rele și necredincioase de la altarul Dumnezeuului părinților noștri, pentru că nu înțelegeau să-l proslăvească în altă limbă, decât în cea strămoșească, plăcută lui Dumnezeu și îngerilor din cer”⁴⁹. În fine să amintim că arhiepiscopia din Chișinău a cerut în mod imperativ tuturor bisericilor să aducă absolut orice carte religioasă românească, fără excepție, Bibliile, Catehismele, Molitvelnicele, Psaltirile, Mineele, Evanghelierele, Octoihurile etc. Toate acestea au fost date focului! Acest spectacol apocaliptic a fost descris astfel de către **istoricul** rus N. Durnovo: „Toate cărțile sfinte de pe la bisericile moldovenești, tipărite cu litere chirilice în limba română, au fost depuse la mitropolia din Chișinău, unde arhiepiscopul Pavel,

în curgere de șapte ani, le-a ars, încălzind cu ele palatul mitropoliei”⁵⁰. În felul acesta, cartea ca element important al culturii române a fost persecutată și chiar nimicită tot așa cum era combătută ideea națională românească.

În pofida severității regimului țarist din Basarabia, cărțile tipărite în Țară, inclusiv cele religioase, ajungeau pe masa cititorului basarabean, o importanță deosebită în acest proces având elitele intelectuale care întrețineau relații neîntrerupte cu intelectualitatea din România. Cărțile bisericești editate în Principate pătrundeau cu regularitate în Basarabia și ca urmare generațiile de clerici și în primul rând cei de la țară, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se serveau numai de cărți bisericești românești. Preoților le era greu să se acomodeze cu limba rusă, mai ales că mulți dintre ei abia știau ceva carte și, cum spunea arhiepiscopul Gurie, „cu greu puteau să iscălească numele și să citească într-o Evanghelie necunoscută lor”⁵¹.

În opinia lui Pavel Lebedev cărțile românești și școala națională erau nocive pentru spiritul basarabeanului și nu erau pe placul călugărilor „inculți, grosolani, necunoscători ai limbii rusești și dușmănoși învățământului rusesc”⁵². Prin intermediul cărților bisericești, limba română s-a păstrat și în noile biserici construite sub stăpânirea rușilor. Mai mult, ea era folosită și în punerea inscripțiilor de pe pietrele de mormânt din jurul acestor biserici. Printre familiile nobile românești din Basarabia care își puneau inscripții funerare în limba lor, iar unele chiar cu alfabet latin, până la 1917, se numără boierii patrioți Ralli, Stamati, Costin, Suruceanu, Cazimir, Donici, Rășcanu, Catargiu etc., unii dintre ei rugând ca la înmormântarea lor să se cânte numai în românește⁵³. Spre sfârșitul perioadei, unii boieri își creau biblioteci celebre, precum cunoscutul iubitor de cultură I.C. Suruceanu sau patriotul Pavel Gore, unde erau ținute la loc de cinste prețioase cărți românești, atât laice, cât și bisericești.

S-a constatat că fondul de cărți al Basarabiei era în permanență îmbogățit cu ajutorul cultural al românilor din Țară. În această ordine de idei este cunoscut demersul fostului mitropolit al Ungro-Vlahiei (Muntenia), Grigorie IV, aflându-se la Chișinău, între anii 1829 și 1832, a constatat setea de cultură a Basarabiei și i-a cerut mitropolitului de la București, Neofit, numeroase cărți „spre folosul sufletesc” al basarabenilor, lipsiți de „știința bisericească, mai vârtos cei ce nu înțeleg limba rusească” și ca urmare un masiv transport de cărți a trecut Prutul, astfel că ele au putut fi împărțiate „în tot cuprinsul Basarabiei”⁵⁴. Evident, autoritățile rusești nu întotdeauna se vedeau binevoitoare când era vorba de cărți românești. Astfel, în 1823, soția unui căminar din Moldova, Zoița Paleolog, nu a putut trece peste graniță în Basarabia decât cu 15 din cele 24 de cărți pe care dorea să le ducă acolo, obținând cu greu o aprobare și pentru atât⁵⁵. Ca și în prezent, pe

tot parcursul secolului al XIX-lea, cărțile se aduceau în Basarabia din toate centrele unde se tipăreau cărți românești (Iași, Neamț, București, Râmnic, Sibiu, Buda etc.).

Alături de cărțile tipărite, în Basarabia circulau și numeroase manuscrise bisericești și laice. De exemplu, la mănăstirea Noul Neamț, Ștefan Ciobanu a găsit o întreagă colecție de manuscrise ale arhimandritului Andronic, cu privire la viața religioasă și călugărească din Moldova și Basarabia între 1863-1890.

4.2. O altă componentă de importanță aparte pentru cultura unui popor în genere și pentru basarabeni în parte este creația populară. Dacă cultura cultă a ajuns în Basarabia să fie practică cu preponderență în limba rusă, cultura populară românească a continuat să se manifeste numai în limba română și datorită acestui fapt ea a avut întotdeauna un caracter unitar pe întregul teritoriu locuit de poporul nostru. Cultura populară românească a apărut și s-a dezvoltat în cele mai grele condiții istorice și nicio stăpânire străină nu a putut să-i împiedice propagarea. Faptul că folclorul românesc din Basarabia ocupată de Imperiul Rus a rămas intact, **păstrându-și** forma și caracterul strict românesc a fost menționat încă de Dimitrie Caracostea: „Și întregul folclor basarabean capătă semnificație, ca și sistemul lingvistic, în configurația românească, în chip contrastant cu trăsăturile slave răsăritene. Atât tipul formal al epicei populare ruse, cât și idealul uman preamărit și felul de a înfățișa munca și vitejia – sunt deosebite. Timp de o sută de ani, nicio infiltrație din epica și, în genere, din folclorul versificat rus, n-a pătruns în patrimoniul oral basarabean”⁵⁶.

Cercetătorii etnologi au constatat că „în satele românești din Basarabia se întâlneau aceleași doine sfâșietoare, aceleași hore pline de viață și aceleași balade ca la toți românii. Legenda și basmul aveau aceeași țesătură ca și în celelalte părți românești” și că „regimul de împilare rusesc a dat o nuanțare poeziei populare basarabene. Nota pesimistă era mai adâncă în doina din Basarabia, iar subiectele acestei poezii în bună parte oglindeau drama sufletească a poporului, rupt de la tulpina lui. În snoavele și basmele basarabenilor era întâlnit adeseori tipul rusului, asemănător cu cel zugrăvit de Ion Creangă în Ivan Turbincă, dar cu trăsături ceva mai aspre. Totodată, în Basarabia se regăseau variante ale tuturor creațiilor populare românești: Miorița, Toma Alimoș, colinde, Plugușorul, horele și doinele, proverbele și zicătorile, strigăturile etc.”⁵⁷.

Românii din Basarabia continuau să păstreze aceleași datini cu ocazia Crăciunului și a Anului Nou ca și în trecut și niciodată ei nu s-au lepădat de tradițiile românești numite Steaua, Luceafărul, Căluțul cu colinde etc. În același timp, covoarele moldovenești din Basarabia și-au păstrat specificul general românesc, despre care Pavel Gore scria în 1912: „Scoarțele noastre

moldovenești seamănă foarte mult cu cele italienești în privința motivelor; nu rareori întâlnești la scoarțele noastre și motive curat romane⁵⁸.

Poezia populară basarabeană cultiva cu predilecție oroarea pe care o provocau rușii prin acțiunile lor pornite de la toate nivelurile ierarhice ale imperiului, în această ordine de idei fiind concludente poeziile *Cazac și muscal*, *Pânea străină* și *Cântecul recrutului*.

Dat fiind prezentul nenorocit, sufletul basarabeanului se întorcea spre trecut, din care cauză el preamărea în creațiile sale orale virtuțile acestui trecut și luminoasele figuri care îl populează. Un adevărat cult a existat întotdeauna în Basarabia pentru marele voievod Ștefan, „despre a cărui viteză mersese faima peste nouă țări și nouă mări”⁵⁹. Figura lui Ștefan cel Mare este simbolul însuși al independenței și suveranității Moldovei și reprezintă un capitol **aparte** al folclorului basarabean. Deosebit de numeroase erau povestirile referitoare la vitejiile lui Ștefan cel Mare. Despre el se spunea că a fost „domn mare întru toate”⁶⁰ și că de la luptă, victorios, se întorcea „Ștefan Vodă cu toată oastea sa, cu mare pohfală, ca un biruitor, la scaunul său de la Suceava”⁶¹.

În lipsa școlilor și a celorlalte elemente de cultură, românii nu aveau la îndemână decât literatura orală, pe care și-o transmiteau cu grijă din tată-n fiu. În această ordine de **idei** prezintă un interes aparte mărturisirea istoricului Nicolae Popovschi: „Vederile sătești, graiul strămoșesc, obiceiurile românești, cu atâta sfințenie păstrate, cu atâta credință trecute prin nagara vremurilor grele, – începând cu poveștile, cu colindele copiilor, cu descântecele babelor și până la rânduielile și ceremoniile nunții și ale înmormântării, – aceasta a fost atmosfera în care ei au crescut, de aici le-au venit întâile impresii ale vieții, care au intrat și s-au așezat în sufletul lor tocmai în acea vârstă, când se formează natura omului. Moșu Manachi, un storaj bisericesc, mama Vitora, o femeie bătrână și deșteaptă, baba Ioana și baba Vârvara – aceștia ne-au fost guvernorii și guvernantele noastre, care întâi ne-au arătat farmecul poveștilor, ne-au făcut cunoscuți pe Făt-Frumos și Ileana Cosânzeana”⁶².

4.3. Așa cum am constatat anterior, autoritățile țariste s-au străduit din plin ca să blocheze răspândirea culturii românești în rândul populației Basarabiei și tocmai din această cauză literatura populară orală a cunoscut o atât de mare înflorire, în timp ce literatura scrisă a cunoscut o dezvoltare insuficientă. O situație similară atestăm și în cazul ziarelor și revistelor din Basarabia.

În secolul al **XIX-lea**, publicațiile periodice au cunoscut o amploare extraordinar de mare în toată Europa, reușind să devină mijlocul cel mai important de informare a populației, astfel încât în orice stat democratic presa a ajuns să reprezinte practic „a patra putere în stat”, iar în cele din

urmă orice dictatură s-a temut de libertatea presei și de urmările pe care această libertate le-ar putea avea.

În inventarele întocmite în perioada dintre cele două războaie mondiale în Basarabia au fost consemnate numeroase titluri de tipărituri românești, care ar putea înșela ochiul cercetătorului neavizat, dar este necesar să știm de la bun început că aceste titluri reprezintă totalitatea tipăriturilor românești de orice fel apărute în Basarabia în cursul celor peste o sută de ani de dominație rusească. Dintre acestea, cum se va vedea, ziare au fost foarte puține. Așadar, conform statisticii realizate de Alexandru Boldur, între anii 1812 și 1880 au apărut 116 tipărituri românești în Basarabia, urmate de încă 114 pentru perioada 1881-1918. Totalul ar fi fost de 230 de titluri românești, marea lor majoritate referindu-se la domeniul folclorului și la cel al literaturii religioase⁶³.

În mod curent sunt identificate trei perioade relativ distincte în evoluția scrisului tipărit românesc în Basarabia: una până pe la 1870, când publicațiile și cărțile românești au putut apărea fără prea multe greutateți, o a doua între 1870-1905, care a reprezentat o epocă de decădere și de opresiune, și o ultimă perioadă începând din 1905, când au reapărut unele facilități și din nou s-a putut publica în limba română. Presa propriu-zisă însă a fost foarte vitregită în Basarabia⁶⁴.

În această provincie năpăstuită și izolată, presa a apărut extrem de târziu. Prima jumătate a secolului al XIX-lea nu a cunoscut niciun titlu și niciun exemplar de ziar sau revistă în Basarabia! Abia în anul 1854 autoritățile oblastiei au consimțit să apară un oficios în limba rusă, intitulat *Bessarabskie Oblastnâie Vedomosti*. El avea o apariție neregulată (de două-trei ori pe săptămână) și nu era citit aproape de nimeni, locuitorii necunoscând, cum bine se știe, limba autorităților. Prin urmare, acest prim periodic basarabean lor nu le spunea absolut nimic.

Așadar, timp de un secol, autoritățile rusești s-au opus cu succes apariției presei românești, în ciuda celor mai presante demersuri. Exceptând cei patru ani ai apariției bilingve a *Buletinului eparhial* (1867-1871) și anul 1884 când a apărut temporar ne semnificativa publicație *Mesager*, se poate spune că românii nu au avut niciodată o presă în limba lor și în fine noua generație de la 1905 va reuși să pună bazele unei prese românești în Basarabia. Abia la începutul secolului al XX-lea, în timpul revoluției antiabsolutiste din anii 1905-1906 a dat naștere unei mișcări de redeştere culturală. Anume acum, au apărut publicațiile românești *Moldovanul* (14 ianuarie 1907 – 15 octombrie 1908), *Viața Basarabiei* (22 aprilie – 25 mai 1907), *Basarabia reînviată* (1907), *Făclia Țării* (un număr în 1912), *Glasul Basarabiei* (1913), *Școala moldovenească* (patru numere în 1917) etc. Dintre acestea, *Viața Basarabiei*,

condusă de Alexandru Nour, apărea atât cu litere rusești, cât și „cu litere românești pentru marele public inteligent al Basarabiei și tuturor țărilor locuite de români”⁶⁵, motiv pentru care a dispărut după numai șase numere. Publicațiile respective au avut existență efemeră, în special din cauza cenzurii acerbe. Astfel, după ce în ultimul său număr din 11 martie 1907 ziarul *Basarabia* a publicat poezia *Deșteaptă-te române!*, a fost suprimat, tipografia și redacția incendiate, iar redactorii săi au fost arestați și deportați. Un rol important în această mișcare l-a avut, evident, biserica, la tipografia eparhială din Chișinău tipărindu-se numeroase cărți religioase, inclusiv revista lunară *Luminătorul*. Aceasta și-a început apariția în ianuarie 1908, sub direcția protoiereului C. Popovici. Revista tipărea și articole politice, scrise de Pantelimon Halippa, Theodor Inculeț, Alexei Mateevici etc. De exemplu, în numărul din mai 1912 al *Luminătorului* scria: „Dacii în amestec cu puternicul și cuceritorul norod al romanilor, care au venit mai târziu și le-au luat țara, amestecându-se cu dânșii, au dat naștere neamului nostru. În anul 106 după Christos, după războiul îndelungat între craiul Decebal și împăratul Romei, Traian a supus Dacia și a prefăcut-o în țară romană”⁶⁶.

Totuși cel mai important eveniment al acestei perioade îl constituie însă apariția, în mai 1913, a ziarului *Cuvânt moldovenesc*, din inițiativa tinerilor în frunte cu marele patriot Pantelimon Halippa, ajutat de **N. Alexandri**, S. Murafa, D. Ciugureanu, M. Minciună, T. Roman, I. Friptu, I. Buzdugan etc. În această perioadă, publicațiile românești duceau o bogată activitate culturală în domeniul moralei, istoriei, economiei etc.⁶⁷. De asemenea merită să menționăm că până și unele ziare rusești au început să publice texte românești, pentru a putea rezista concurenței impuse.

5.0. În baza celor constatate **anterior**, putem susține că statul rus nu a sprijinit niciodată școala românească din Basarabia. Nu s-a identificat nicio lege care să stipuleze cel puțin obligativitatea învățământului primar românesc pentru copiii basarabenilor. În plus, la școlile rusești aproape toți dascălii erau șovini și nu existau cărți românești de învățătură. Totodată, în școlile rusești, elevii români erau terorizați de dascăli și de elevii ruși, care îi numeau „berbec” sau „cap de bou”. Așa cum relatea Vasile Soloviov, amintindu-și de acad. Nicolae Dimo, că la gimnaziul din Chișinău, unde majoritatea elevilor erau români, studiile se **faceau în limba rusă**, iar dacă în timpul **recreației** vorbeau între ei românește, erau loviți în cap cu o vârguță de către profesori, fiind **admonestați** cu expresia: *Говори по-русски, boue!*, dovadă că și profesorii erau români. Elevilor li se inocula ideea că limba română era o limbă pentru țărani, de aceea numai rusa putea fi folosită de oamenii cuți.

Deși țarismul își masca adevăratele intenții, acestea au fost identificate chiar de Friedrich Engels care scria în 1888: „Căderea țarismului, nimicirea acestui vis rău care apasă peste Europa întreagă, iată, după noi, cea dintâi condiție pentru dezrobirea națiilor din mijlocul și din răsăritul Europei... Afară de aceasta, d-voastră românii trebuie să fi cunoscut țarismul; ați suferit îndestul prin Regulamentul organic al lui Kiseliiov, prin înăbușirea răscoalei de la 1848, prin răpirea de două ori repetată a Basarabiei, prin năvălirile fără număr în România, ca și cum țara ar fi fost un simplu popas rusesc pe drumul spre Bosfor; prin siguranța că neatârnarea națională a României va înceta pe dată ce s-ar împlini visul țarismului – cucerirea Constantinopolului. Până atunci, țarismul vă momește, arătându-vă Transilvania românească pe mâinile maghiarilor, pe când tocmai țarismul o ține despărțită de România; dacă mâine despotismul din Petersburg ar cădea, poimăine n-ar mai fi în Europa nicio Austro-Ungarie”⁶⁸.

5.1. Consecințele directe ale luptei românilor basarabeni cu rusificarea a fost înapoierea lor culturală. În această ordine de idei este concludentă afirmația lui Constantin Stere din 1897, în lucrarea sa de doctorat la Universitatea din Iași: „Născut și crescut într-o provincie română subjugată – care de aproape un veac a fost cu desăvârșire sustrasă oricărei înrâuriri culturale din țara mamă, în care nu e permis să intre măcar un abecedar român și în care limba română se vorbește așa cum se vorbea în Moldova de oameni incuți acum un veac – am fost nevoit în cei 3-4 ani să mă pun la nivelul tuturor progreselor realizate de atunci în limba noastră literară. Oricâtă bunăvoință și muncă aş pune, n-am putut încă reuși”⁶⁹.

Așa cum am constatat mai sus, **rusificarea** s-a bazat pe două elemente principale: școala la oraș și biserica la sat. Prima a dat rezultatele așteptate: pătura cultă și înstărită a fost rusificată prin școală, din care cauză în Basarabia la începutul secolului al XX-lea erau mulți susținători fervenți ai rusificării din rândul basarabenilor renegați care au trecut prin școala **rusească**. În schimb, la țară poporul român s-a conservat neatins, în cea mai mare parte. Astfel, analfabetismul ca urmare a lipsei școlilor l-a făcut pe țăranul nostru să trăiască în incultură, fiind astfel protejat cel mai bine de rusificare.

În problema influenței nefaste a **rușilor** asupra culturii și spiritualității românilor basarabeni, este important să reamintim contemporanilor noștri că „în patru secole, turcii păgâni nu au putut săvârși în Moldova și Valahia atâtea mișelii, câte au făcut pravoslavnicii ruși în Basarabia, timp de 106 ani”⁷⁰. Mai mult, „dacă turcii ne-au prădat rodul muncii noastre, dacă ei ne-au impus birul sângelui nostru, rușii nu s-au mulțumit numai cu aceasta, ci au căutat să ne pângărească sufletul, să ne batjocorească limba și să ne omoare însăși ființa noastră etnică”⁷⁰.

Note bibliografice:

1. Citat după Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. III. Chișinău, 1940, p. 1.
2. Mircea Rusnac, *Basarabia sub stăpânirea rusească (1812-1914)*// istoriabasarabiei.wordpress.com/.../, p. 7.
3. În afirmații gratuite de acest fel abundă lucrarea Артем М. Лазарев, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974, 912 p.
4. Citat după: Ion Alexandrescu, *Basarabia*// Revista de istorie militară, București, 1991, nr. 3, p. 53.
5. Formarea nației burgheze moldovenești. Chișinău, 1985, p. 31.
6. Citat după: Anton Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*// *Basarabia*. Chișinău, nr. 10, 1991, p. 75-76.
7. Citat după: Mircea Rusnac, Op. cit., p. 8.
8. Ibidem.
9. Ibidem.
10. Alexandru D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra țărilor române*, vol. I, Iași, 1880, p. 27, 47.
11. Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. 26.
12. Citat după: Anton Crihan, Op. cit., p. 76.
13. Mircea Rusnac, *Basarabia sub stăpânirea rusească (1812-1914)*// istoriabasarabiei.wordpress.com/.../, p. 9.
14. Ibidem, p. 9.
15. Ibidem, p. 9.
16. Ibidem, p. 9.
17. Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor mici*. București: Editura Humanitas, 2010, p. 171.
18. Citat după: Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*. București, 1983, p. 199.
19. Lucian Blaga, *Trilogia culturii*. București: Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 4.
20. Ibidem, p.5.
21. Ibidem, p.224.
22. Ibidem, p.224.
23. Ibidem, p.224.
24. Ibidem, p.224.
25. Ibidem, p.224.
26. Neagu Djuvara, *Op. cit.*, p. 236.
27. Ștefan Ciobanu, *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale*. București, 1941, p. 295.

28. Citat după: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Universitas, 1991, p. 260.
29. Citat după: Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, vol. I. București, 1983, p. 202.
30. Pantelimon Halippa, *Basarabia noastră*. București, 1941, p. 19.
31. În această privință a se vedea: Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, București, 1989, p. 79; Mircea Rusnac, *Op. cit.* p. 152.
32. Despre situația învățământului în Basarabia ocupată de ruși, a se vedea: Fiodor F. Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia*. Chișinău: Lumina, 1962; Lidia Colesnic-Codreanca, *Filologi basarabeni din secolul al XIX-lea*// *Philologia*, 2011, nr. 3-4; Lidia Colesnic-Codreanca, *Gramatica bilingvă de la 1865 – prima Gramatică cu alfabet latin din Basarabia*// *Buletin de lingvistică*, 2010, nr.11; Lidia Colesnic-Codreanca, *Limba de redactare a primei Constituții a Basarabiei de la 1818*// *Limba română*, 2010, nr. 9-10; Lidia Colesnic-Codreanca, *Unele considerații privind originea conflictului diglosic*// *Philologia*, 2010, nr. 3-4 etc.
33. Ion Nistor, *Op. cit.*, p. 250.
34. *Ibidem*.
35. *Istoria R.S.S. Moldovenești*, vol. I. Chișinău, 1967, p. 493.
36. Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe*. Paris, 1919, p. 18-19.
37. Anton Crihan, *Op. cit.*, p. 131.
38. Ion Nistor, *Op. cit.*, p. 254.
39. *Ibidem*.
40. Mircea Rusnac, *Op. cit.* p. 76.
41. *Ibidem*, p. 76-77.
42. Nicolae Popovschi, *Românismul în Basarabia și unirea*. Iași, 1922, p. 8.
43. Alexandru David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*. Bibliografie, Chișinău, 1934, p. 11-12.
44. Ioan Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812-1917)*. Chișinău, 1933, p. 3.
45. Ion Mateiu, *Renașterea Basarabiei. Pagini din lupta pentru unitatea națională*. București, 1921, p. 61-62.
46. Ion G. Pelivan, *Op. cit.*, p. 23.
47. *Ibidem*, p. 24.
48. Ion Nistor, *Op. cit.*, p. 231.
49. *Ibidem*, p. 232.
50. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Op. cit.*, p. 403.
51. Petre Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*. Chișinău, 1929, p. 4.
52. *Ibidem*, p. 6.
53. *Ibidem*, p. 7.

54. Ibidem, p. 11.
55. Ibidem, p. 12.
56. Dimitrie Caracostea, *Limba română în Basarabia*. București, 1941, p. 287.
57. Mircea Rusnac, *Op. cit.*, p. 103.
58. Alexandru Boldur, *Basarabia românească*, București, 1943, p. 102.
59. Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*. Chișinău, 1919, p. 35.
60. Ibidem, p. 46.
61. Ibidem, p. 61.
62. Nicolae Popovschi, *Românismul în Basarabia și unirea*. Iași, 1922, p. 10.
63. Alexandru Boldur, *Op. cit.*, p. 23.
64. Mircea Rusnac, *Op. cit.*, p. 115.
65. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, p. 291.
66. Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991, p. 27.
67. Mircea Rusnac, *Op. cit.*, p. 166.
68. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Op. cit.*, p. 419.
69. Zigu Ornea, „Știința spre a străbate la adevăr”// Magazin istoric, București, nr. 8, 1989, p. 42-43.
70. Ion G. Pelivan, *Basarabia de sub oblăduirea rusească*, București, f. a., p. 3.

Făuritorii Unirii din 1918 – descendența lor socială

În mai bine de un centenar de ocupație țaristă în Basarabia s-au produs profunde modificări de ordin social, economic, politic și cultural. Au avut loc schimbări esențiale în componența etnică a populației Basarabiei, s-a modificat coraportul de forțe dintre apartenența națională a proprietarilor de moșii și, ca urmare, au avut loc prefaceri radicale în componența națională a clasei conducătoare a societății basarabene. Dacă la 1812, majoritatea moșierilor erau români, la începutul secolului al XX-lea, ca urmare a ruinării galopante și a politicii economice antiromânești, moșiile basarabene au încăput pe mâna străinilor. Astfel, în urma examinării situației social-economice din Basarabia de la finele secolului al XIX-lea și **începutul** secolului al XX-lea pe baza studiilor elaborate de I.Constantin, I. Negrei, Iu. Colesnic etc., am ajuns la concluzia că în această perioadă boierimea basarabeană veche, tradițională dispăruse în cea mai mare parte, fie ca urmare emigrării în România, fie ca urmare a pierderii moșiilor în procesul concurenței acerbe dintre proprietarii funciari, fie, în fine, ca urmare a rusificării boierimii basarabene, așa încât populația românească din Basarabia nu dispunea în realitate de o forță spirituală conducătoare. De altfel, putem afirma că unicul om de cultură român, care a activat și a obținut anumite rezultate în Basarabia, a fost Constantin Stamatî. Condițiile defavorabile de dezvoltare a culturii românești în Basarabia i-a determinat pe intelectualii cu spirit românesc să părăsească această provincie și să se stabilească în Moldova, iar după Unirea Moldovei și a Munteniei, în România. În această ordine de idei, este concludent cazul lui Alecu Russo și cel al lui Bogdan P. Hasdeu. Basarabenii vor relua exodul în România la finele secolului al XIX-lea (Zamfir Arbore, Petru Cazacu), iar unii au plecat doar temporar în România **pentru** a-și continua studiile în instituțiile superioare de învățământ din Iași (Nicolae Alexandri, Pan **Halippa**, Elena Alistar etc.). Așadar, la **îngemănarea** secolelor boierimea românească din Basarabia practic era inexistentă, iar boierimea existentă fie că era alogenă, fie că se rusificase, ambele categorii de boieri fiind străini de doleanțele naționale și sociale ale celor mulți. În aceste condiții, vidul creat de lipsa unei clase progresiste naționale a fost substituit, pe de o parte de **reprezentanții nobilimii** mici – mazili și ruptași de altă dată – și cei ai țaranilor înstăriți – razeșii, iar, pe de altă parte, de intelectualitatea descendentă din aceste categorii de nobili și țărani înstăriți.

Să examinăm, prin prisma celor enunțate, componența socială a celor 86 de deputați în Sfatul Țării care au votat la 27 martie 1918 **Unirea** Basarabiei cu Țara.

Membri ai Sfatului Țării care au votat Unirea **Basarabiei** cu România și care făceau parte din 1) boierimea națională din Basarabia: **Alexandri Nicolae** (or. Chișinău), jurist; 2) intelectualii descendenți din mazili, răzeși sau ruptași: **Alistar Elena** (Răzeni, Ialoveni), medic; **Baltaga Alexandru** (com. Lozova, jud. Chișinău), preot; **Bogos Vladimir** (Boldurești, Nisporeni), medic; **Bosie-Codreanu Nicolae** (Noua Suliță, Hotin), inginer de căi ferate; **Bodescu Vladimir** (Durlăști, Chișinău), jurist; **Buzdugan Ion** (Brânzenii Vechi, Telenești), profesor; **Cazacliu Grigore** (Slobozia Cușălăuca, Șoldănești), profesor, jurist, agronom; **Cazacliu Ion** (Slobozia Cușălăuca, Șoldănești), agent de asigurări; **Cazacliu Vladimir** (Slobozia Cușălăuca, Șoldănești), inginer; **Cărăuș Dimitrie** (Sevirova, Florești), agronom, jurist; **Cernov Nicolae** (Ciucur-Mingir, Cimișlia), hotarnic; **Cișevschi Vasile** (Zaim, Căușeni), ofițer; **Chiorescu Vladimir** (Chișinău), specialist în finanțe; **Costin Ion** (Ghidighici, Chișinău), avocat; **Creangă Ion** (Corjeva, Dubăsari), învățător; **Crihan Anton** (Sângerei), student; **Dron Dimitrie** (Cucioaia, Telenești), student; **Epure Boris** (Chișinău), notar public, jurist; **Erhan Pantelimon** (Tănătari, Căușeni), profesor; **Gafencu Vasile** (Sângerei), inginer; **Grosu Nicolae** (Bardar, Ialoveni), student; **Halippa Pantelimon** (Cubolta, Sângerei), profesor, publicist; **Inculeț Ion** (Răzeni, Ialoveni), profesor; **Lascu Vasile** (Chișinău), ziarist; **Mare Gheorghe** (Slobozia Mare, Cahul), profesor; **Mârza Dimitrie** (Badragii Vechi, Edineț), pedagog; **Năstase Gheorghe** (Hristici, Soroca), învățător; **Neaga Teodor** (Dănceni, Ialoveni), profesor; **Moraru Anatolie** (Cerlina Mare, Hotin), ofițer; **Munteanu Zamfir** (Ismail), **militar**; **Osoianu Constantin** (Gorești, Fălești), militar; **Pascăluță Ion** (Fălești), ofițer; **Pântea Gherman** (Zăicani, Râșcani), ofițer, învățător; **Pelivan Ion** (Rezeni, Ialoveni), profesor, jurist; **Picior-Mare Petru** (Dușmani, Glodeni), contabil; **Secară Nicolae** (Rughi, Soroca), profesor; **Scobioală Andrei** (Moșeni, Râșcani), profesor, ofițer; **Silistaru Timofei** (Taraclia), ofițer; **Stere Constantin** (Ciripcău, Florești), profesor; **Sucevan Iacov** (Chișinău), învățător; **Suruceanu Nicolae** (Suruceni, Ialoveni), ofițer, jurist; **Tudor Gheorghe** (Stâncăuți, Râșcani), ofițer, ziarist; **Tudose Ion** (Hășdeeni, Orhei), militar; **Țanțu Vasile** (Horodiște, Călărași), învățător, ofițer; **Țurcan Leonid** (Trifăuți, Soroca), ofițer; **Valuță Ion** (Obreja, Fălești), student; **Zubac Vitalie** (Necrasovca Nouă, Ismail), ofițer; 3) agricultori, țărani, mulți fiind urmași ai rezeșilor, mazililor sau ruptașilor de odinioară: **Bârcă Teodor** (Costești, Ialoveni), agricultor; **Teodosie Bârcă** (Tătărauca Nouă, Soroca), țăran; **Bivol Constantin** (Costești, Ialoveni), agricultor; **Botnariuc Ștefan** (Balan, Râșcani), țăran; **Budișteanu Ignatie** (Pârlița, Fălești), agricultor; **Buiuc Ilarion** (Chiperceeni, Orhei), agricultor; **Caraman (Caraiman) Anton** (Izvoare, Orhei), agricultor; **Cerescu (Ciorăscu)**

Vasile (Suruceni, Ialoveni), agricultor; **Cernăuțeanu Nicolae** (Bălăsinești, Briceni), agricultor, ostaș; **Chiriac Afanasie** (Corjeva, Dubăsari), agricultor; **Ciornei Nicolae** (Toceni, Cantemir), agricultor; **Codreanu Ion** (Ștefănești, Florești), agricultor; **Dragomir Dimitrie** (Volintiri, Ștefan-Vodă), agricultor; **Galețchi Simion** (Dondușeni), agricultor; **Găină Andrei** (Chițcanii Vechi, Telenești), agricultor; **Herța Teodor** (Alcedar, Șoldănești), agricultor; **Ignatiuc Ion** (Prepeleța, Sângerei), agricultor; **Maculețchi Mihail** (Orhei), agricultor; **Marchitan Dimitrie** (Călugăr, Fălești), agricultor; **Mămăligă Nicolae** (Chișinău), agricultor, grădinar; **Mândrescu Vasile** (Bogzești, Telenești), agricultor; **Minciună Mihail** (Bogzești, Telenești), agricultor, ziarist; **Morar Alexandru** (Corestăuți, Ocnița), agricultor; **Palii Efimie** (Iarova, Soroca), agricultor, livădar; **Sinicliu Elefterie** (Echimăuți, Rezina), agricultor; **Soltuz Nicolae** (Soroca), agricultor; **Stavrii Gheorghe** (Gotești, Cantemir), agricultor; **Turcuman Grigore** (Tătărauca Nouă, Soroca), agricultor; 4) funcționari public, descendenți din țărani: **Buruiană Gheorghe** (Recea, Strășeni), funcționar public; **Ghenzul Vasile** (Chișinău), funcționar public; **Groapă Alexandru** (Chirileni, Sângerei), funcționar public; **Ioncu Teofil** (Olișcani, Șoldănești), funcționar public; **Sberea Chiril** (Colibaș, Cahul), funcționar public; **Spinei Chiril** (Tătărauca Veche, Soroca), funcționar public; **Suruceanu Teodor** (Pojăreni, Ialoveni), funcționar public; **Uncu Teodor** (Isacova, Orhei), funcționar public; 5) meseriași populari, descendenți din țărani: **Cocârlă Pavel** (Ignăței, Rezina), artizan (tâmplar); 6) reprezentanți ai altor naționalități: **Dudchievicz Felix** (Chișinău).

Așadar, moșierimea basarabeană cu vechi tradiții naționale era reprezentată de un singur moșier – Nicolae Alexandri. Cu toate acestea nu este cazul să negăm în general participarea boierilor moldoveni la realizarea Unirii din 1918, în această ordine de idei fiind suficient să amintim aici numele mecenatului basarabean Vasile Stroescu, decanul de vârstă al primului parlament român postbelic, Vladimir Cristi, descendent al unei vechi familii boierești din Moldova etc. De altfel, se cere să constatăm în acest context că reprezentanții moșierimii basarabene românești au constituit, în cea mai mare parte, guvernul Basarabiei, din momentul constituirii Sfatului Țării.

Note bibliografice

1. Mihai Adauge, *Istoria și faptele.*// Nistru, Chișinău, nr. 4/1990, p. 122.
2. Ion Alexandrescu, *Basarabia.*// Revista de istorie militară, București, nr. 3, 1991.

3. Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828. Studiu*. Chișinău, 1929.
4. Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*. București-Chișinău, 1992.
5. Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*. vol. I. **Chișinău**: Editura Museum, 1997.
6. Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*. **Chișinău**: Editura Museum, 1998.
7. Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantilimon Hallippa – tribun al Basarabiei*. București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009.
8. Ion Constantin, *Pantilimon Hallippa*. București: Edituras Biblioteca Bucureștilor, 2009.
9. Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, București, 1989.
10. Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe*. Paris, 1919.

Vasile BAHNARU

LINGVISTICĂ
ȘI CULTURĂ

MISCELLANEA DASIADELLIS

BAHNARU

Târgoviște • 2013